

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz 2026 -I

Editörler

Mehmet Fatih SANSAR

Gülten ADALI

LIVRE DE LYON

2026

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz 2026 –I

Editörler

Mehmet Fatih SANSAR

Gülten ADALI

LIVRE DE LYON

Lyon 2026

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz 2026 –I

Editörler

Mehmet Fatih SANSAR

Gülten ADALI

LIVRE DE LYON

Lyon 2026

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz 2026 –I

Editors • Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fatih SANSAR

• Orcid: 0000-0001-7439-2084

• Assoc. Prof. Dr. Gülten ADALI • Orcid: 0000-0002-7068-4482

Cover Design • Motion Graphics

Book Layout • Motion Graphics

First Published • March 2026, Lyon

e-ISBN: 979-10-7023-027-5

DOI: 10.5281/zenodo.19221759

copyright © 2026 by Livre de Lyon

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher. The author or authors of the relevant section are responsible for any copyright infringement that may occur due to the images and graphics used in the book. The editor or publisher does not assume responsibility in this regard.

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

ÖNSÖZ

Bilgi çağının hızla dönüşen dinamikleri içerisinde, sosyal ve beşerî bilimlerin yalnızca toplumsal olguları anlamaya yönelik bir alan olmanın ötesine geçerek; aynı zamanda bu olguları açıklama, yorumlama ve dönüştürme kapasitesi yüksek bir disiplinler bütünü hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, araştırma yöntem ve tekniklerinin de sürekli olarak yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz 2026* başlıklı bu eser, söz konusu dönüşümün bir yansıması olarak hazırlanmıştır. Bu eser, disiplinler arası bağlantılar kurmayı amaçlayanlar için yol gösterici bir rehber niteliği taşımaktadır. Okuyucuların, ele alınan farklı konuları keşfederken kendi düşünsel dünyalarını derinleştireceklerine inanıyoruz.

Araştırma sürecinin yalnızca teknik bir faaliyet olmadığı; aynı zamanda eleştirel düşünme, etik sorumluluk ve bilimsel titizlik gerektiren bir süreç olduğu gerçeği, bu kitabın temel çıkış noktalarından biridir. Bu nedenle eserde, araştırma etiği ve bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun hareket edilmeye özen gösterilmiştir. Bu eser, coğrafya, tarih, edebiyat, psikoloji, turizm, güzel sanatlar, iletişim, müzik ve sağlık bilimleri başta olmak üzere farklı disiplinlerden üretilmiş özgün akademik çalışmaların bir araya getirilmesiyle hazırlanmıştır. Eserin ortaya çıkmasında katkı sağlayan tüm yazarlara, bilimsel değerlendirme sürecine katkıda bulunan hakemlere ve emeği geçen herkese teşekkür ederiz. Ayrıca bu çalışmanın, sosyal ve beşerî bilimlerin alanında nitelikli akademik üretimin artmasına ve yeni tartışma perspektiflerinin gelişmesine katkı sağlamasını temenni ederiz.

Bilimsel merakın ve sorgulayıcı düşüncenin yol göstericiliğinde... İyi okumalar.

Doç. Dr. Mehmet Fatih SANSAR

Doç. Dr. Gülten ADALI

CONTENTS

	ÖNSÖZ	I
BÖLÜM I.	KALEMLE ÇİZİLEN DOĞU: 19. YÜZYIL SEYAHATNAMELERİNDE İSTANBUL VE ANADOLU'YU OKUMAK	1
	<i>Mehmet BAŞARAN</i>	
BÖLÜM II.	OSMANLI DEVLETİ İLE İSVİÇRE ARASINDA AKDEDİLECEK ŞEBBENDERLİK, ADLİ KORUMA, SUÇLULARIN İADESİ VE İKAMET SÖZLEŞMELERİYLE İLGİLİ 1917 YILINDAKİ NOTA TEATİLERİ	21
	<i>Mehmet TEMEL</i>	
BÖLÜM III.	MUĞLA ORTA MEKTEBİ MÛSİKÎ VE ULÛM-I TABÎİYYE ÖĞRETMENLERİNİN 1924-1925 EĞİTİM- ÖĞRETİM YILINA AİT SİCİLL-İ TÂ'LİM DOSYALARI	35
	<i>Mehmet TEMEL</i>	
BÖLÜM IV.	BASIN PERSPEKTİFİYLE NUMAN MENEMENCİOĞLU VE TÜRK DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI DÖNEMİ	57
	<i>Mustafa Batuhan İNAN</i>	
BÖLÜM V.	12 MART 1971 ASKERİ MUHTIRASI VE MUĞLA'DA DEVRİM GAZETESİ'NE YANSIMASI	73
	<i>Bayram AKÇA</i>	
BÖLÜM VI.	ÇAĞDAŞ SANATTA SERAMİK NESNE: İŞLEVİN ERTELENMESİ ÜZERİNE BİR OKUMA	93
	<i>Gizem YÜKSELER</i>	
BÖLÜM VII.	ÇAĞDAŞ SERAMİK SANATINDA YARATICI SÖYLEM VE YENİDEN "OLUŞTURMA" SÜRECİNDE GLEN MARTİN TAYLOR ÖRNEĞİ	105
	<i>Seda ÖZCAN ÖZDEN & Naile ÇEVİK</i>	
BÖLÜM VIII.	PİYANİSTLİK YÖNÜYLE SERGEI RACHMANINOFF	121
	<i>Sunay YILMAZ</i>	
BÖLÜM IX.	ERGENLİKTE PSİKOTİK-BENZERİ DENEYİMLER: GELİŞİMSEL ÇOK KATMANLI BİR RİSK ÇERÇEVESİ	135
	<i>Seda ARSLAN</i>	

BÖLÜM X.	EŞREF RÜYA DİZİSİNDE TOKSİK ERKEKLİĞİN TEMSİLİ: TOPLUMSAL CİNSİYET SÖYLEMLERİ ÜZERİNE BETİMSSEL BİR ANALİZ	153
	<i>Gülten ADALI</i>	
BÖLÜM XI.	DESTİNASYON İMAJI	173
	<i>Elif DİKMEN & Yusuf YILMAZ</i>	
BÖLÜM XII.	SAĞLIK KURULUŞLARINDA BİLGİ EKONOMİSİ DİNAMİKLERİ: ENTELEKTÜEL SERMAYE, KUŞAKLAR ARASI ÖĞRENME VE ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ*	201
	<i>Sinem RUNA & Selahattin ÇALIŞAL</i>	
BÖLÜM XIII.	GERCÜŞ (BATMAN) ÇEVRESİNİN DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ	235
	<i>Ahmet YILDIRIM</i>	

BÖLÜM I

KALEMLE ÇİZİLEN DOĞU: 19. YÜZYIL SEYAHATNAMELERİNDE İSTANBUL VE ANADOLU'YU OKUMAK

The East Drawn in Ink: Reading Istanbul and Anatolia in 19th-Century Travelogues

Mehmet BAŞARAN

(Dr. Öğr. Üye.), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü,
E-mail: mbasaran@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9178-7117

Boğaz'ın sabah serinliğinde bir seyyahın kalbi, kaleminden önce uyanır; karşısında uzanan İstanbul, sislerin arasından ağır ağır doğan bir sır gibi belirir. Minareler göğe değmez, bilinmeyene uzanır; kubbeler ışığı yalnızca yansıtmaz, merakı çoğaltır. Galata'dan bakıldığında şehir taş ve sudan ibaret değildir; her sokak yeni bir ihtimal, gezinmeyi bekleyen bir hikâyedir. Seyyah adımlarını attıkça keşif genişler, keşif genişledikçe içindeki dünya değişir. İstanbul'dan Anadolu'ya uzanan yolda Boğaz'ın mavisi yalnız manzara değil, eski bir bakıştır. Bozkırın sarı sessizliği boşluk değil, henüz yazılmamış bir cümledir; dağlar, köyler, kasabalar geçmişi ve o günü fısıldar. Ve seyyah anlar: Yol, bir yerden başka bir yere gitmek değil; her ufukta kendini yeniden kurmak, her bakışta dünyayı ilk kez görmektir.

1. Giriş: 19. yüzyılda “Görmek”, “Yazmak” ve “Yetke”nin İnşası

Gezmek insanoğlunun belli başlı tutkularından biridir. İnsanların öteden beri gezip gördüklerini yazıya döktükleri bilinmektedir. Bu tür yazılara gezi yazısı (seyahatname) denilmektedir. Genel bir tanımla gezi yazısı ya da seyahatname, yazarın yurt içinde ve dışında yaptığı gezilerde

gördüklerini anlatan yayınların tümüne denilmektedir (Gökyay, 1973). Ancak tarihsel bağlamda “görmek”, salt bir tanıklık pratiği olmaktan ziyade seçme, ayıklama, adlandırma ve sınıflandırma süreçlerini de içeren kurucu bir eylemdir. Dolayısıyla seyahat metni, yalnızca gözlemin kaydı değil; gözlemin belirli bir epistemik çerçeve içinde düzenlenmesi ve anlamlandırılmasıdır. Bu yönüyle seyahatname, hem bilgi üretim sürecinin bir ürünü hem de o sürecin aktif bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir.

19. yüzyılda seyahat yazılarının işlevi ve etkisi belirgin biçimde artmıştır. Bunun başlıca iki nedeni vardır.

İlk olarak, Osmanlı coğrafyasına ilişkin kamusal bilgi üretimi Avrupa’da yoğunlaşmış; seyahatnameler geniş okur kitleleri için “ilk elden” başvuru metinleri haline gelmiştir. Bu metinler, Osmanlı toplumuna dair tarihsel, toplumsal ve kültürel tasavvurların oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır.

İkinci olarak, bilgi üretimi ile saha hâkimiyeti arasındaki bağ güçlenmiştir. Arkeolojik araştırmalar, haritalama faaliyetleri, etnografik sınıflandırmalar, envanter çıkarma çalışmaları ve seyahat izinleri gibi uygulamalar, dönemin seyahat metinlerinde teknik ve metodolojik unsurlar olarak belirginleşmiştir. Böylece 19. yüzyıl seyahatnamesi, yalnızca bireysel gözlemin anlatımı değil; aynı zamanda kurumsallaşan bilgi üretim mekanizmalarının metinsel izdüşümü haline gelmiştir. Bu bağlamda seyahatname, gözlem ile yetke arasında kurulan ilişkinin yazınsal formudur.

1.1. Literatür ve Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Seyahatname Türü: Kaynak Değeri ve Güvenilirlik Sorunu

Seyahatnameler, tarih, coğrafya, sanat tarihi ve halk bilimi gibi disiplinler için önemli birincil kaynaklar arasında yer alır. Özellikle yerel yaşam pratikleri, mimari dokular, gündelik alışkanlıklar ve toplumsal ilişkiler konusunda sundukları ayrıntılar, araştırmacılar için değerli veriler sağlar. Bununla birlikte, bu metinlerin güvenilirliği tartışmasız değildir.

Gezinlerin çoğu, seyahatlerine başlamadan önce kendilerinden önce yazılmış seyahatnameleri okumuş ve zihinsel bir çerçeve edinmiştir (Etensel, 2007). Bu durum, gözlemin özgünlüğünü sınırlayabilmekte; belirli kalıp yargıların ve anlatı şemalarının tekrarını üretmektedir. Dolayısıyla seyahatname literatüründe, özgün gözlem ile devralınmış anlatı arasındaki sınır her zaman net değildir. Abartı, dramatizasyon ve kültürel önyargı unsurları, metinlerin hem temsil gücünü hem de güvenilirliğini problemli hale getirebilir.

Bu nedenle seyahatnameler, doğrudan ve tarafsız gerçeklik kayıtları olarak değil; belirli söylemsel ve kültürel bağlamlar içinde üretilmiş metinler olarak ele alınmalıdır.

1.1.2. Oryantalist Temsil ve “Geri Kalma” Söylemi

Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa kamuoyunda güç kaybı ve siyasal gerileme söylemleriyle birlikte anıldığı dönem 19. yüzyıldır. Bu algı, seyahatnamelerde özellikle mahrem alanlara —harem anlatıları gibi— ilişkin tasvirlerde belirginleşir. Harem, hem egzotik merakın hem de kültürel farklılığın simgesel mekânı olarak, sıklıkla tembellik, atalet ve geri kalmışlık kategorileriyle birlikte temsil edilmiştir.

Doğu, Batı dünyasının zihninde tarih boyunca hem büyüleyici hem de merak uyandırıcı bir alan olarak konumlanmıştır. Bu ilginin arka planında yalnızca dinî ayrılıklar değil; bu ayrılıkların şekillendirdiği toplumsal yaşam biçimleri, kültürel pratikler ve değer sistemleri de yer alır. Özellikle Türkiye topraklarının bulunduğu coğrafya, Avrupa devletleri açısından stratejik ve kültürel anlamda sürekli bir dikkat odağı olmuştur. Bu nedenle Batılı kurumlar, bölgeye ilişkin en küçük bilgi parçasını dahi kıymetli saymış; Doğu’yu gözlemleyip aktaracak seyyahları hem maddi hem de manevi olarak desteklemiştir.

Doğu’nun Batı düşüncesindeki konumu çoğu zaman “öteki” kavramı üzerinden açıklanır. Ancak bu karşıtlık, yalnızca yönleri ya da fiziki coğrafyayı ifade eden bir ayrım değildir. Aynı zamanda iki farklı zihniyet dünyasını, iki ayrı tarihsel tecrübeyi ve iki kültürel perspektifi temsil eder (Süphandağı, 2004). 18. yüzyıldan itibaren sistematik bir düşünce biçimine dönüşen Şarkiyatçılık (oryantalizm), Doğu’yu tanımlama, sınıflandırma ve yorumlama çabasını kurumsal bir yapıya büründürmüştür. Bu süreçte Doğu yalnızca incelenen bir alan değil; hakkında bilgi üretilen, yeniden tasarlanan ve Batı’nın bakış açısıyla anlamlandırılan bir nesne hâline gelmiştir. Böylece bilgi üretimi, aynı zamanda bir güç ve yetke kurma aracı işlevi görmüştür (Said, 2013).

Doğu’nun Batı tarafından “öteki” olarak konumlandırılması, ani ve yapay bir tercihin ürünü değil; yüzyıllar boyunca seyahatler, anlatılar ve kültürel aktarımlar aracılığıyla biçimlenmiş tarihsel bir algı sürecinin sonucudur. Bu süreçte Doğu, Batılı zihinlerde hem büyüleyici hem de yabancı bir dünya olarak tasavvur edilmiş; farklı inanç sistemleri, toplumsal pratikler ve yaşam biçimleri onu gizemli, keşfedilmeyi bekleyen ve anlamlandırılması gereken bir alan hâline getirmiştir. Söz konusu gizem duygusu yalnızca merakı beslemekle kalmamış, aynı zamanda bilinmeyen tanımlama, sınıflandırma ve denetim altına alma

yönündeki entelektüel ve siyasal eğilimleri de güçlendirmiştir. Bu zihinsel zemin üzerinde şekillenen oryantalizm, Doğu’yu yalnızca incelenen bir coğrafya olarak değil; Batı’nın kendi kavramsal çerçevesi içinde yeniden kurduğu, karşıtlıklar üzerinden tanımladığı ve temsil ettiği bir alan olarak yapılandırmıştır. Böylece Doğu, aşırılıkların, çelişkilerin ve yoğun duyguların mekânı olarak betimlenen bir imgeye indirgenmiş; gerçekliğinden ziyade Batı’nın tarihsel deneyimleri, ideolojik ihtiyaçları ve kültürel beklentileri doğrultusunda tasarlanmış bir söylemsel kurguya dönüşmüştür.

Söz konusu gizem ve cazibe duygusu, Prof. Dr. Jale Parla’nın Doğu mitine ilişkin tanımında da açıkça sezilir. Parla’ya göre Doğu, öncelikle karşıtlıkların iç içe geçtiği bir coğrafyadır. En ağır suçlarla en saf masumiyetin, katı ve bağışlamaz tabularla taşkın duygusallık ve yasak hazların, efendilikle köleliğin yan yana var olduğu; bireylerin ise yoğun iç çatışmalar ve ikilikler barındırdığı bir dünyadır (Parla, 2002).

Bu bağlamda Edmondo De Amicis’in anlatıları tipik bir örnek sunar. De Amicis’in harem tasvirleri, kısmen gözleme, kısmen de kendisinden önce dolaşıma girmiş rivayet ve anlatılara dayanır (Amicis, 1993). Bu durum, metinde hem abartı hem de olgusal belirsizlik üretir. Dahası, söz konusu anlatılar çoğu zaman Osmanlı toplumunu “geri kalmışlık” çerçevesinde konumlandıran oryantalist bir söylemin yeniden üretimine katkıda bulunur.

Bu tür metinlerde Doğu, Batı’nın ilerleme ve modernleşme anlatısına karşıt bir zemin olarak inşa edilir. Böylece seyahatname, yalnızca bir coğrafyanın betimlenmesi değil; aynı zamanda kültürel hiyerarşilerin metinsel olarak kurulmasıdır.

2. Seyahatname ve Seyyahlık Üzerine Genel Bir Değerlendirme

2.1. Seyahatnamenin Tanımı ve Tarihsel Arka Planı

Seyahatname, bir gezginin yurt içinde ya da yurt dışında gerçekleştirdiği yolculuklar sırasında gördüklerini, duyduklarını ve gözlemlediklerini aktardığı yazılı eserlerdir. Ancak bu tür metinler yalnızca basit bir gezi notu olarak değerlendirilmez; aynı zamanda tarih, coğrafya, etnografya, sosyoloji ve kültür tarihi açısından birincil kaynak niteliği taşırlar. Batı dünyasında Doğu’ya yönelik ilgi özellikle Haçlı Seferleri sonrasında artmaya başlamış, coğrafi keşiflerle birlikte daha da genişlemiş, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki ilerleyişiyle yeni bir boyut kazanmış ve 19. yüzyılda oryantalizmin kurumsallaşmasıyla sistematik bir nitelik almıştır. Özellikle 18. yüzyıldan

itibaren Doğu, Batı için yalnızca bir coğrafi alan olmaktan çıkmış; “öteki” olarak konumlandırılan, egzotik, gizemli, geri kalmış ama aynı zamanda büyüleyici bir dünya şeklinde kurgulanmıştır. Bu zihinsel arka plan, 19. yüzyıl seyahatnamelerinin ideolojik temelini oluşturmuş ve bu metinlerin bakış açısını belirleyen önemli bir unsur haline gelmiştir.

2.1. Oryantalizm ve 19. yüzyıl Seyyahı

19. yüzyıl, seyahatname literatürünün en yoğun biçimde üretildiği dönemlerden biri olarak öne çıkar. Bu artışta Sanayi Devrimi’nin ardından ulaşım imkânlarının kolaylaşması belirleyici olmuştur; buharlı gemilerin yaygınlaşması ve demiryolu ağlarının genişlemesi, daha önce uzun ve zahmetli olan yolculukları erişilebilir hâle getirmiştir. Aynı süreçte Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askerî bakımdan zayıflaması, Avrupa’dan gelen gezginler için bölgeyi daha açık ve müdahale edilebilir bir alan hâline getirmiştir. Arkeolojik kazıların hız kazanması ve Avrupa’da Doğu’ya yönelik merakın akademik ve kurumsal bir çerçeveye oturması da bu ilgiyi besleyen diğer unsurlar arasında yer alır.

Bu dönemin seyyahı artık yalnızca merak duygusuyla yola çıkan bir gezgin değildir. Çoğu zaman diplomatik görevler üstlenen, askerî misyonlarla hareket eden, arkeolojik araştırmalar yapan, misyonerlik faaliyetlerinde bulunan ya da gördüklerini resimleyen sanatçılar olarak karşımıza çıkarlar. İçlerinde doğa bilimciler ve sömürgeci bakış açısıyla gözlem yapan kişiler de vardır. Dolayısıyla seyahatname, yalnızca bireysel izlenimlerin değil, aynı zamanda dönemin siyasal ve ideolojik eğilimlerinin de yansıdığı bir metin türüne dönüşmüştür.

Anadolu için kullanılan “Asia Minor” (Küçük Asya) ifadesi de bu zihinsel çerçevenin bir göstergesidir. Bu adlandırma, bölgeyi Avrupa merkezli tarih anlatısının bir parçası hâline getirme ve onu Batı’nın geçmişiyle ilişkilendirerek tanımlama eğilimini yansıtır. Böylece coğrafi bir terim, aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir anlam kazanır.

3. 19. yüzyılda İstanbul ve Anadolu’ya Gelen Gezginlerin Gözlemleri

3.1. Boğaz’dan Bozkıra-19. yüzyıl Seyyahlarının Gözünde İstanbul ve Anadolu

Boğaz’a sabah sisi çökerken, bir Avrupalı bir gemi ağır ağır Sarayburnu’na yaklaşır. Güvertede duran seyyah, şehrin minarelerine bakar; göğe uzanan o ince çizgiler, ona hem bir masalı hem de bir tehdidi hatırlatır. İstanbul, onun zihninde yalnızca bir şehir değildir: Doğu’nun kalbi, medeniyetlerin kavşağı,

bir imparatorluğun solgun ihtişamıdır. İstanbul’a yaklaşan bir buharlı geminin güvertesinde duran Avrupalı için şehir, taş ve kubbelerden ibaret değildir. O, kendi kültürünün aynasında yeniden kurulan bir Doğu’dur. Minarelerin göğe uzanışı estetik bir hayranlık uyandırırken, aynı anda tarihsel bir üstünlük duygusunu da besler. Bu çift yönlü bakış, 19. yüzyıl seyahatnamelerinin temel tonunu oluşturur. 19. yüzyılın seyyahı, artık Ortaçağ’ın korku dolu hacısı değildir. O, pusulasını meraka, gözlemini bilime, anlatısını ise karşılaştırmaya dayandırır. Ancak yine de Batı’nın kendini merkeze yerleştiren bakışını taşır. Sanayi Devrimi’nin ardından Avrupa, ilerlemenin ve modernitenin temsilcisi olduğu inancıyla Doğu’ya yönelmiş; seyahat yazıları da bu zihinsel dönüşümün aynası hâline gelmiştir. Böylece gezgin, yalnızca gözlemleyen değil, medeniyetler arası bir kıyasın öznesi olur.

Nitekim Avrupalı gezginler İstanbul’u çoğu zaman keskin karşıtlıklar üzerinden tasvir ederler:

- Muhteşem camiler ↔ Bakımsız sokaklar
- Görkemli saraylar ↔ Yoksul mahalleler
- Boğaz’ın doğal güzelliği ↔ Düzensiz şehir planı

Şehir, onların metinlerinde hem büyüleyici hem de “eksik”tir. Özellikle Ayasofya, Sultanahmet Camii, Topkapı Sarayı ve Boğaziçi yalıları romantik ve şiirsel bir üslupla anlatılır; kubbelerin ışıqla buluşması, mermer avluların dinginliği, Boğaz’ın mavi kıvrımları hayranlıkla betimlenir.

Bununla birlikte aynı metinlerde sık sık “düzensiz şehir”, “Doğu’ya özgü karmaşa” ya da “geri kalmış altyapı” gibi nitelemelere de rastlanır. Bu ifadeler, 19. yüzyıl Avrupa zihniyetinin çelişkili yapısını açık biçimde ortaya koyar. Bir yandan mimariyi, gündelik yaşamı ya da doğal manzaraları estetik bir hayranlıkla tasvir eden seyyah, diğer yandan aynı mekânı ilerleme ölçütleri üzerinden değerlendirerek küçümseyici bir dil kullanabilir. Hayranlık ile mesafe koyma, beğeni ile üstünlük iddiası çoğu zaman aynı paragraf içinde yan yana durur.

Tam da bu gerilim, oryantalist bakışın ayırt edici niteliğini oluşturur. Doğu, hem egzotik ve büyüleyici bir dünyanın temsili olarak idealize edilir hem de modernleşmeye ihtiyaç duyan, geri kalmış bir “öteki” şeklinde kurgulanır. Böylece anlatı, estetik duyarlılıkla ideolojik yargıyı iç içe geçirir; görünen manzara ile onu anlamlandıran zihinsel çerçeve arasında sürekli bir karşıtlık üretir.

19. yüzyıl yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nun değil, Avrupa düşüncesinin de dönüşüm çağıdır. Bu çağda seyahat yazıları, yalnızca yol notları değil; kültürel yargıların, siyasi beklentilerin ve medeniyet tasavvurlarının metinleşmiş hâlidir. İstanbul ve Anadolu, bu metinlerde bir coğrafyadan çok bir zihinsel haritaya dönüşür.

3.1.1. *Edmondo de Amicis — Hayranlık ile Hüzün Arasında*

İtalyan seyyah Edmondo de Amicis, 1870’lerde İstanbul’u gördüğünde, onu “yeryüzünün en güzel manzaralarından biri” olarak ressam titizliği betimler. Boğaz’ın sabah sisi içinde yükselen cami kubbeleri, ona “yeryüzünde eşsiz bir tablo” gibi görünür. Boğaz’ın maviliği, kubbelerin yumuşak eğrisi, selâtin camilerinin ihtişamı onda neredeyse şiirsel bir vecd uyandırır.

Ama aynı satırlarda bir başka İstanbul belirir: Dar, çamurlu sokaklar. Yan yana yaslanmış ahşap evler. Yangın izleri. Yoksulluk.

De Amicis’in kalemi, İstanbul’u ikiye böler: Bir yanda romantik Doğu masalı, diğer yanda çöküşe yüz tutmuş bir imparatorluk.

Bu çifte bakış, 19. yüzyıl Avrupa’sının Osmanlı’ya yönelik zihinsel konumunu yansıtır: Estetik hayranlık ile siyasi üstünlük duygusu iç içedir (Amicis, 1993).

3.1.2. *Charles Macfarlane — Düzen Arayan Göz*

İngiliz seyyah Charles Macfarlane, İstanbul’u anlatırken daha soğukkanlı ve karşılaştırmalı bir üslup benimser; gözlemlerini çoğu zaman Avrupa şehirleriyle kıyaslayarak temellendirir. Ona göre şehir bir yandan muhteşemdir, fakat düzensizdir; zengindir, ancak plansızdır; tarihî birikimi son derece güçlüdür, fakat bakımsızlık izleri taşır. Bu değerlendirmelerde hayranlık ile eleştiri iç içe geçer.

Macfarlane’in satırlarında belirgin bir karşıtlık göze çarpar: görkemli camiler dar ve çamurlu sokaklarla yan yana anılır; sarayların ihtişamı halkın yoksulluğuyla birlikte düşünülür; eşsiz doğal güzellikler ise kurumsal zayıflık vurgusuyla dengelenir. Bu anlatım biçimi yalnızca bir şehir tasviri değildir. Aynı zamanda Batı’nın modernleşme ölçütlerini merkeze alan bir bakışın metne sızmasıdır. İstanbul, bu çerçevede hem estetik bir hayranlık nesnesi hem de “düzen” ve “ilerleme” kriterleri üzerinden değerlendirilen bir mekân hâline gelir (Doğan, 2020; Macfarlane, 1850).

3.2. Aile Yapısı ve Mahremiyet

19. yüzyılda Batılı gezginlerin en fazla merak ettiği konulardan biri Osmanlı aile yapısıdır. Özellikle harem, çok eşlilik ve kadının toplumsal konumu üzerine yapılan tasvirler, birçok metinde abartılı ve yer yer erotize edilmiş bir anlatımla sunulur. Harem, çoğu zaman gizemli ve kapalı bir dünya olarak kurgulanmış; gerçeklikten çok hayal gücünü besleyen bir sahneye dönüştürülmüştür. Bu tür anlatılar, Doğu’yu egzotikleştiren ve farklılığını vurgulayan bir bakış açısının ürünüdür.

Buna karşılık, 18. yüzyıldan itibaren daha yakından gözlem yapma imkânı bulan bazı gezginler daha dengeli değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin Lady Mary Wortley Montagu, Osmanlı toplumuna dair gözlemlerinde Türk kadınlarının ekonomik haklarını, sosyal dayanışma ağlarını ve özellikle hamam kültürünü ayrıntılı biçimde aktararak dönemin yaygın önyargılarını sorgulayan bir çerçeve sunmuştur. Onun metinlerinde kadın, edilgen ve kapalı bir figürden ziyade, kamusal ve sosyal ilişkiler içinde varlık gösteren bir özne olarak görünür.

19. yüzyıla gelindiğinde ise iki farklı anlatı yan yana ilerler: bir yanda romantize edilmiş “Doğu kadını” imgesi, diğer yanda baskı altında ve kurtarılmayı bekleyen kadın anlatısı. Bu karşıt temsiller yalnızca Osmanlı toplumuna dair bir tasvir sunmakla kalmaz; aynı zamanda Batı’nın kendi toplumsal dönüşümünü ve modernleşme iddiasını meşrulaştıran ideolojik bir işlev de görür. Böylece Doğu kadını, Batı’nın kendini tanımlama ve üstünlük kurma söyleminde merkezi bir figüre dönüşür.

3.2.1. Lady Mary Wortley Montagu — İçeriye Giren Bakış

Her ne kadar 18. yüzyılın başlarında yaşamış olsa da, Lady Mary Wortley Montagu’nun gözlemleri 19. yüzyıl seyahat anlatıları üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Osmanlı toplumunu içeriden gözlemleme imkânı bulan nadir Avrupalı kadınlardan biri olarak, özellikle harem hakkındaki yerleşik efsaneleri sorgulayan ilk isimler arasında yer alır. Onun tasvirlerinde Türk kadınları edilgen ve kapalı figürler değildir; aksine özgür, birbirleriyle dayanışma içinde olan, hamamda rahatça vakit geçiren, konuşan, gülen ve tartışan bireylerdir. Montagu’nun metinlerinde Doğu kadını, yalnızca örtüsüyle tanımlanan bir silüet değil, sosyal hayatın aktif bir öznesi olarak belirir (Montagu, 1973; 2014).

Ne var ki 19. yüzyıla gelindiğinde erkek seyyahların kaleminde harem yeniden egzotik bir anlatının merkezine yerleştirilir. Bu metinlerde harem çoğu zaman gizemli, erişilmez ve erotize edilmiş bir mekân olarak kurgulanır. İçerisi

hakkında doğrudan bilgiye sahip olunmamasına rağmen, hayal gücüyle beslenen tasvirler gerçeklik iddiasıyla sunulur. Böylece gözlem ile kurgu, deneyim ile fantezi iç içe geçer; harem, Batılı okurun merakını canlı tutan sembolik bir sahneye dönüşür.

3.3. Kültürel Yaşam ve Dini Atmosfer

Seyyahların anlatılarında en çok yer bulan sahneler arasında ezan sesleri, dervişlerin ayinleri, tekke ve zaviyelerdeki ritüeller, bayram törenleri ve özellikle Ramazan gecelerinin canlı atmosferi öne çıkar. Bu manzaralar, Avrupalı okuyucuya çoğu zaman egzotik ve dramatik bir tablo şeklinde sunulur. Şehrin minarelerinden yükselen ezan, meydanlarda toplanan kalabalıklar ya da kandillerle aydınlanan geceler, Doğu'nun farklı ve büyüleyici dünyasını temsil eden imgeler hâline gelir.

Bununla birlikte bazı gezginler, yalnızca bu dışsal ve görsel unsurlara odaklanmakla kalmamış, Osmanlı toplumundaki dinî hoşgörüye de dikkat çekmiştir. Özellikle devşirme sistemi üzerine yapılan gözlemler, imparatorluğun farklı din ve topluluklara karşı uyguladığı görece esnek yaklaşımı vurgulayan yorumlar içerir. Bu anlatılarda Osmanlı, tek tip bir dinî yapıdan ziyade çok inançlı bir düzenin sürdürülebildiği bir siyasal organizasyon olarak değerlendirilir. Böylece seyahatnameler, bir yandan egzotikleştiren tasvirler üretirken, diğer yandan dönemin dinî ve toplumsal yapısına dair daha karmaşık ve çok boyutlu değerlendirmelere de yer verir.

3.3.1. Benedict Curipeschitz — Balkanlardan Gelen Tanıklık

16. yüzyıla ait olsa da etkisi süren Benedict Curipeschitz, Balkan halkının Osmanlı yönetimi altındaki yaşamını kaydeder. Devşirme sistemini anlatırken hem eleştirel hem de gerçekçi bir dil kullanır. Onun gözlemleri, Osmanlı'nın yalnızca zorla değil; idari düzen ve dini serbestlikle de varlığını sürdürdüğünü gösterir. Bu anlatı, Avrupa'daki “tamamen barbar Türk” imgesini kısmen kırar (Curipeschitz, 1977).

Ancak aynı dönemde Avrupa'da Türk imgesi hâlâ şu klişelerle beslenmeye devam etmiştir:

- Barbar
- Şehvet düşkünü
- Despotik

3.4. Yiyecek Kültürü ve Sofra Hayatı

19. yüzyıl seyahatnamelerinde Anadolu mutfağına ilişkin gözlemler de önemli bir yer tutar. Gezinler özellikle pilavın günlük beslenmedeki merkezi konumuna, kebabın farklı pişirme biçimlerine, şerbetlerin serinletici ve törensel niteliğine ve ekmeğin sofradaki vazgeçilmez yerine dikkat çekerler. Yemek anlatıları çoğu zaman yalnızca tat betimlemesiyle sınırlı kalmaz; sofraya düzeni, ikram geleneği ve misafirperverlik anlayışıyla birlikte ele alınır.

Bu metinlerde en çok öne çıkan unsurlardan biri ise Türk kahvesidir. Küçük fincanlarda sunulan, kendine özgü pişirme tekniği ve içim ritüeli bulunan bu içecek, zamanla Avrupa’da da bir kültür unsuru olarak benimsenmiş ve kahvehane geleneğinin yayılmasında etkili olmuştur. Bazı gezginler Türklerin sade fakat belirli bir düzen içinde sürdürülen yemek alışkanlıklarını takdirle aktarırken, bazıları baharatlı ve ağır buldukları yemekleri eleştirel bir dille değerlendirmiştir. Böylece mutfak tasvirleri, damak zevkinden öte, kültürel farklılıkların ve karşılaştırmalı bakışın bir yansımasına dönüşmüştür.

3.4.1. Henry Christmas — Günlük Hayatın Ayrıntıları

İngiliz din adamı ve seyyah Henry Christmas, Anadolu’daki sofraları anlatırken şaşkınlığını gizlemez. Yer sofrasından, ortak tabaktan yeme alışkanlığından, pilavın kokusundan ve kahvenin sertliğinden söz eder.

Ona göre Türk mutfakı sade ama doyurucudur. Kahve, yalnızca bir içecek değil, bir ritüeldir.

Osmanlı evlerinde misafir ağırlama kültürü ise yazarın gözlemleriyle daha somut biçimde ortaya çıkar. Bir Türk valisinin evinde konuk edildiklerinde yumuşak minderler üzerinde ağırlandıklarını, ateş yakıldığını ve ihtiyaçlarının karşılandığını anlatır; ayrılırken ev sahibine İngiliz sofrasından parçalar hediye ettiklerini belirtir. Bu ayrıntı, Avrupa tarzı masa düzeni ve çatal-bıçak kullanımının Türk evinde alışılmadık olduğunu gösterir. Nitekim bir Türkmen kulübesinde çatal ve bıçağın ev sahibi tarafından “tuhaf” karşılandığını özellikle vurgular. Buradan, Anadolu’da o dönemde yemeğin büyük ölçüde elle ve yer sofrasına benzer bir düzen içinde yenildiği anlaşılmaktadır.

Metinde en dikkat çekici unsur kahve kültürüdür. Yazar, Türklerin kahve yapma usulünü ayrıntılı biçimde açıklar: Uzun saplı küçük bir cezvede taze kavrulmuş ve dövülmüş kahve kaynatılır, telvesiyle birlikte küçük fincanlara dökülür ve sade içilir. Şeker ya da krema kullanılmaz; kahvenin özü ve tortusu birlikte tüketilir. Ayrıca misafir kabulünde “her zamanki gibi derhal çubuklar ve kahve ikram edildi” ifadesini kullanır. Bu tekrar eden gözlem, kahvenin sosyal

hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösterir. Bir başka sahnede kahveyle birlikte brendi de ikram edildiğini belirtir. Böylece kahve, sadece bir içecek değil, sohbetin başlangıcı ve misafirperverliğin sembolü olarak öne çıkar.

Yazar ayrıca Türk ailelerinin ev içi düzenine dair gözlemlerinde, kölelerin Türk ailelerinde “iyi giysiler, iyi yemekler ve değişmez bir şefkat” görececeklerini ifade eder. Bu ifade, Türk evinde düzenli beslenmenin ve ev halkına yiyecek sağlanmasının önemli görüldüğünü gösterir.

Bütün bu örneklerden hareketle, kitapta tasvir edilen sofraya düzeni gösterişli bir masa kültüründen ziyade, sade fakat cömert bir ikram anlayışına dayanır. Minderli oturma düzeni, elle yeme alışkanlığı, çatal-bıçağın yaygın olmaması, kahvenin her ziyarette ikram edilmesi ve misafire öncelik verilmesi bu kültürün temel unsurlarıdır. Yemeğin kendisi kadar, misafir ağırlama biçimi ve kahve etrafında kurulan sohbet ortamı ön plana çıkmaktadır.

Ancak Batılı seyyahın zihninde bu sofralar, “medenî masa düzeni” ile kıyaslanır. Seyahat metinlerinde kültürel fark, betimleyici bir unsur olmaktan ziyade karşılaştırmalı bir değerlendirme nesnesi hâline gelmiş; bu karşılaştırma çoğu zaman Avrupa-merkezci ilerleme paradigması doğrultusunda “geri kalmışlık” şeklinde yorumlanmıştır. (Christmas, 2012).

3.5. Doğa, Coğrafya ve Anadolu’nun Fiziki Görünümü

19. yüzyıl Anadolu seyahatnamelerinde doğa tasvirleri geniş bir yer tutar. Bozkırın uçsuz bucaksız görüntüsü, Toros Dağları’nın heybetli silueti, Kapadokya’nın sıra dışı kaya oluşumları ve Ege kıyılarındaki antik kalıntılar çoğu zaman romantik ve şiirsel bir üslupla betimlenir. Gezgînler bu manzaraları yalnızca coğrafi unsurlar olarak değil, duygu uyandıran sahneler olarak aktarır; geniş ufuk çizgileri, dramatik ışık oyunları ve tarihle iç içe geçmiş doğal yapılar metinlerde estetik bir tabloya dönüşür.

Ancak bu anlatılarda iki belirgin eğilim göze çarpar. Bir yanda doğa, insan elinin bozmadığı saf ve etkileyici bir güzellik olarak idealize edilir; diğer yanda aynı mekânlar, “medeniyet” ölçütleri üzerinden değerlendirilerek geri kalmışlık ya da terk edilmişlik imasıyla sunulur. Böylece romantik hayranlık ile ilerleme fikrine dayalı kıyaslama iç içe geçer; manzara hem büyüleyici bir sahne hem de Batı merkezli tarih anlayışının yorumladığı bir coğrafya hâline gelir.

3.5.1. Romantik Doğa Anlatısı

Anadolu, “medeniyetin doğduğu ama şimdi terk edilmiş bir coğrafya” olarak betimlenir. Anadolu; sonsuzluk ve sessizliktir.

3.5.1.1. *Guillaume-Antoine Olivier — Doğanın Coğrafyası*

Fransız doğa bilimci Guillaume-Antoine Olivier, 1792–1799 yılları arasındaki yolculuklarıyla her ne kadar 18. yüzyılın sonuna ait bir figür olsa da, 19. yüzyılda belirginleşecek olan bilimsel seyahat anlayışının habercisi sayılır. Altı ciltlik seyahatnamesinde coğrafya, tarım ürünleri, ticaret, ziraat, yer bilimi, tıp, toplumsal adetler ve hukuk gibi alanlara ilişkin bilgileri anekdotlardan arındırılmış, düzenli ve sistematik bir biçimde sınıflandırdığı görülür. Eserine eşlik eden atlasın büyük ölçüde haritalar ve doğa tarihi çizelgelerinden oluşması da bu yaklaşımın göstergesidir. Olivier için Anadolu yalnızca gezilip görülen bir yer değil, incelenen ve kayda geçirilen bir araştırma sahasıdır. Toros Dağları’nı, bozkırın genişliğini ve Ege kıyılarındaki antik kalıntıları betimlerken, gözlemlerini duygusal tasvirden çok bilimsel dikkatle sunmaya çalışır.

Onun anlatısında Anadolu, bir yönüyle terk edilmiş bir medeniyet beşiği, yıkıntılar arasında yaşamını sürdüren halkın ülkesi ve doğanın belirleyici olduğu bir coğrafya olarak görünür. Bozkırın sessizliği Batılı okuyucuda hem hayranlık hem de melankoli uyandıran bir izlenim bırakır. Ancak bu metinler yalnızca edebî duyarlılığın ürünü değildir; aynı zamanda rapor niteliği taşır. Fransız seyahat yazınında gözlemin estetik yönü ile bilimsel sınıflandırma çabası iç içe geçer.

Bu bilimsel kategorizasyon eğilimi gündelik hayatın en sıradan unsurlarında dahi kendini gösterir. Örneğin Olivier’in metninde üç farklı ekmek tipinin ayırt edilerek adlandırıldığı görülür: ince ve yassı “pide” ya da “fodola” olarak anılan Türk ekmeği; yuvarlak, kalın ve koyu renkli “adi nan-ı aziz” ya da Ermeni ekmeği; bir de ince, uzun ve beyaz “has francala”. Bu örnek, yiyeceğin yalnızca kültürel bir merak unsuru olarak değil, kategorize edilip tanımlanan bir bilgi nesnesi olarak ele alındığını gösterir. Seyyah, yerel tüketim alışkanlıklarını bir sınıflandırma çerçevesine yerleştirerek gündelik hayatı bilimsel dile tercüme eder.

Anadolu’ya ilişkin değerlendirmelerinde ise iklim çeşitliliğine, verimli ve sulak ovalara, girintili çıkıntılı sahillere ve doğal limanların çokluğuna dikkat çeker; bu coğrafyanın geniş bir nüfusu besleyebilecek potansiyele sahip olduğunu vurgular. Yolculuğu boyunca topladığı örneklerle bugün Muséum National d’Histoire Naturelle koleksiyonlarında yer alan zengin bir birikim oluşturduğu belirtilir. Bu durum, 19. yüzyılın belirgin hattını ortaya koyar: sahada toplanan bilgi ve nesne, metropolde kurumsallaşır. Doğu’dan elde edilen veri, Batı’nın bilimsel envanterine dâhil edilerek kalıcı bir bilgi sistemine dönüştürülür (Olivier, 1977).

3.5.2. Arkeolojik Sömürgecilik

19. yüzyılda antik eserlerin ölçülmesi, çizilmesi, kazılması ve Avrupa'ya taşınması, dönemin en belirgin faaliyetlerinden biri hâline gelir. Anadolu'ya gelen seyyah artık yalnızca gördüklerini kaydeden bir gözlemci değildir; aynı zamanda keşfeden, belgeleyen ve yorumlayan bir aktördür. Kalem, bu süreçte neredeyse bir araçtan öteye geçer; kimi zaman siyasal ve kültürel bir güce dönüşür. Yazılan her satır, çizilen her plan ve yayımlanan her gravür, antik geçmişini belirli bir tarih anlatısı içine yerleştirir.

Bu bağlamda Fransız arkeolog Charles Texier, Anadolu'yu “Asia Minor” başlığı altında ele alır; antik kalıntıları ölçer, ayrıntılı biçimde çizer ve yayımlar. Onun metinlerinde Anadolu, Avrupa medeniyetinin kökenlerine işaret eden bir coğrafya olarak sunulur; ancak aynı zamanda artık “sahipsiz” ya da korunmasız bir toprak izlenimi de verilir. Bu yaklaşım, arkeolojik eserlerin Avrupa müzelerine taşınmasını meşrulaştıran zihinsel zeminin oluşmasına katkı sağlar. Böylece seyyahın kalemi, kimi zaman kazma kadar etkili bir araç hâline gelir; metin, maddi kültürün yer değiştirmesine ideolojik dayanak sunar (Texier, 2002).

Nitekim Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarına doğru arkeolojik eser kaçırılmasının boyutlarını fark etmiş ve bu sürece karşı kurumsal önlemler almaya yönelmiştir. Bu noktada Osman Hamdi Bey'in görevlendirilmesi, hem müzecilik faaliyetlerinin güçlendirilmesi hem de eski eserlerin korunmasına yönelik hukuki düzenlemelerin yapılması açısından belirleyici bir adım olmuştur. Böylece uzun süre dışarıya doğru akan kültürel miras, ilk kez sistemli biçimde korunmaya çalışılmış; kazı ve koleksiyon faaliyetleri yerel bir denetim altına alınmaya başlanmıştır.

3.6. *Gündelik Hayatın Topografyası: Ulaşım, Konaklama ve Çokkültürlülük*

Henry Christmas, demiryolunun çok sınırlı olduğu ve Anadolu'da seyahatin “ancak atla” yapılabildiğini açıkça belirtir. Bu veriler, 19. yüzyıl anlatılarında yol, menzil, konak ve güvenlik temalarının sıkça tekrarlandığını göstermektedir.

Bunun yanında konaklama mekânları olarak, İstanbul'da Hotel de l'Europe, İzmir'de Milles Hotel tavsiyesi de verilir. Bu, kentlerde “Avrupalı konaklama adaları”nın oluştuğunu; seyahat deneyiminin bir kısmının yerel hayattan ziyade “Avrupa standartlarına yakın mekânlar” üzerinden kurulduğunu gösterir. Halkla temas vardır; ancak temas çoğu zaman seçilmiş güzergâhlar ve araçlar üzerinden gerçekleşir.

İzmir’in kozmopolit yapısında Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Avrupalıların bir arada yaşadığı vurgulanır. Bu tür kayıtlar, seyahatnamelerin şehir sosyolojisine dair “anlık fotoğraflar” sunduğunu gösterir (Christmas, 2012).

3.7. Köy Hayatı ve Toplumsal Yapı

19. yüzyıl seyahatnamelerinde Anadolu köylerine dair tasvirler genellikle sade bir yaşam düzenine, toprakla kurulan güçlü bağa, hayvancılıkla şekillenen geçim biçimlerine ve dikkat çekici bir misafirperverliğe vurgu yapar. Köy hayatı çoğu zaman doğallığın ve yalınlığın mekânı olarak sunulur. Ancak bu gözlemler çoğunlukla “ilkel ama saf” çerçevesi içinde anlamlandırılır. Bu yaklaşım, Avrupa düşüncesinde yaygın olan “iyi vahşi” anlayışıyla paralellik gösterir; modernleşmemiş toplumların bozulmamış ve içten olduğu fikri, aynı zamanda onları tarihsel ilerlemenin gerisinde konumlandıran bir bakış açısını da barındırır.

Bu metinlerde Anadolu insanı sıkça çalışkan fakat eğitimsiz, dindar fakat kadercı, misafirperver fakat geri kalmış şeklinde betimlenir. Olumlu sıfatlarla olumsuz yargılar yan yana getirilir; takdir ile küçümseme iç içe geçer. Bu çelişkili tanımlamalar, Avrupa’nın kendi modernleşme sürecini merkez alarak diğer toplumları o ölçütlere göre değerlendirme eğilimini yansıtır. Böylece köy hayatına dair masum görünen tasvirler bile, örtük bir üstünlük söyleminin parçası hâline gelir; Anadolu insanı hem romantize edilir hem de tarihsel hiyerarşide alt bir konuma yerleştirilir.

4. 19. Yüzyıl Seyahatnamelerinin Değerlendirmesi

4.1. Gerçeklik ve Önyargı Arasında

19. yüzyıl seyahatnameleri, dönemin toplumsal, kültürel ve coğrafi yapısına dair birincil gözlem kaynağı niteliği taşır; ancak bu metinler bütünüyle tarafsız belgeler değildir. Anlatılan her sahne, çoğu zaman yazarın zihinsel dünyasından ve ait olduğu kültürel çerçeveden süzülerek aktarılmıştır. Bu nedenle seyahatnamelerde genellikle üç katman iç içe bulunur: doğrudan yapılan gerçek gözlem, bu gözlemin yazarın kendi kültürüyle kıyaslanması ve son aşamada Avrupa-merkezci bir yorumla anlamlandırılması.

Görülen bir şehir, köy ya da insan topluluğu önce betimlenir; ardından Avrupa’daki benzerleriyle karşılaştırılır; son olarak da ilerleme, düzen, medeniyet gibi kavramlar üzerinden değerlendirilir. Böylece metin hem somut

veri sunar hem de dönemin ideolojik bakış açısını yansıtır. Bu çift yönlü yapı, seyahatnameleri aynı anda hem son derece kıymetli hem de dikkatle ve eleştirel bir süzgeçle okunması gereken kaynaklar hâline getirir.

4.2. İstanbul ve Anadolu İmgesinin Dönüşümü

Avrupa'nın Osmanlı'ya ve genel olarak “Türk” imgesine bakışı yüzyıllar içinde belirgin bir değişim geçirmiştir. 16. yüzyılda Türk, Avrupa için doğrudan askerî ve siyasal bir tehditti; fetihler ve kuşatmalar, bu algının temelini oluştuyordu. 17 ve 18. yüzyıllarda ise Osmanlı hâlâ güçlü bir imparatorluk olarak görülmekle birlikte, egzotik ve merak uyandıran bir dünyanın temsilcisi hâline gelmişti. 19. yüzyıla gelindiğinde ise aynı imge, “gerilemekte olan imparatorluk” söylemiyle yeniden tanımlandı.

Bu dönüşüm, Avrupa'nın askerî, ekonomik ve teknolojik üstünlüğünün artışıyla paralel bir seyir izledi; güç dengesi değişikçe anlatı dili de değişti.

4.3. Seyyahın Rolü: Gözlemci mi, Aktör mü?

19. yüzyıl seyyahı yalnızca gözlem yapan bir gezgin değildir. Yazdıklarıyla bilgi üretir, okur nezdinde belirli algılar inşa eder ve kamuoyunun Doğu'ya dair düşüncelerini şekillendirir. Üretilen bu bilgi, zaman zaman sömürgeci politikaların zeminini besleyen veriler hâline gelir. Bu nedenle seyahatname, sadece edebî bir tür olarak değil, aynı zamanda siyasal ve ideolojik işlevi olan bir metin olarak değerlendirilmelidir. Seyyahın kalemi, hem betimleyen hem de yönlendiren bir araçtır.

5. Sonuç

Bu çalışma, 19. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'ya gelen Avrupalı gezginlerin ürettiği seyahat metinlerini yalnızca “gördüklerini anlatan” gezi notları olarak değil; görme biçimlerini kuran, bilgiyi düzenleyen ve yetke üreten söylemsel yapılar olarak ele almıştır. Seyahatname, bu dönemde salt bir tanıklık kaydı olmaktan çıkarak haritalama, tasnif, envanter, etnografik sınıflandırma ve arkeolojik belgelemeler gibi modern bilgi üretim rejimleriyle iç içe geçmiş bir metinsel iktidar pratiğine dönüşmüştür. Dolayısıyla 19. yüzyıl seyyahı, yalnızca gözlem yapan bir gezgin değil; yazdıklarıyla kamuoyunu biçimlendiren, Osmanlı coğrafyasına dair “ilk elden” referanslar üreten ve bu referanslar üzerinden Avrupa okurunun zihninde kalıcı imgeler inşa eden bir aktördür.

Seyahatnamelerde İstanbul ve Anadolu çoğu zaman ikili bir temsil üzerinden kurulur. Bir yanda Boğaz'ın büyüleyici manzarası, selâtin camilerinin estetiği, gündelik hayatın renkleri ve doğanın şiirsel tarafı vardır; diğer yanda “düzensizlik”, “plansızlık”, “bütünlüksüz modernleşme” ve “gerileme” vurguları öne çıkar. Bu çift yönlü bakış, 19. yüzyıl metinlerinin temel gerilimini açığa çıkarır: estetik hayranlık, çoğu zaman Avrupa-merkezci bir ölçüt sistemiyle birlikte işler. İstanbul, böylece yalnızca bir şehir olarak değil, Avrupa'nın kendi modernlik anlatısı içinde konumlandığı sembolik bir sahne olarak yeniden üretilir; hayranlık ile üstünlük duygusu, aynı paragraf içinde yan yana durabilir.

Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı da bu metinlerde yoğun biçimde kayda geçirilmiş; özellikle aile düzeni, kadın temsili ve mahremiyet üzerinden Doğu'nun “öteki” olarak kurulması hız kazanmıştır. Harem anlatıları başta olmak üzere mahrem alana ilişkin tasvirlerde gözlem ile rivayet, gerçeklik iddiası ile fantezi iç içe geçer; bu da seyahatnamenin güvenilirliğini problemli kılan unsurlardan biridir. Bununla birlikte Montagu gibi istisnai örnekler, içeriden gözlem imkânı bulan bir bakışın yerleşik önyargıları sorgulayabildiğini gösterir. Ancak 19. yüzyılda baskın olan çizgi, mahremiyetin egzotikleştirilmesi ve Osmanlı toplumunun “geri kalma” söylemiyle ilişkilendirilmesidir; kadın figürü çoğu zaman ya romantize edilmiş bir Doğu dekoruna indirgenmiş ya da “kurtarılmayı bekleyen” bir özne olarak kurgulanmıştır.

Dini atmosfer ve kültürel yaşam anlatıları da benzer biçimde hem büyüleyici bir sahneleme hem de ideolojik bir yorum üretir. Ezan sesleri, Ramazan geceleri, tekke ritüelleri ve derviş ayinleri, Avrupalı okurda güçlü bir görsellik yaratacak şekilde betimlenir; bu betimler Doğu'yu egzotik ve dramatik bir dünya olarak kurarken, kimi zaman Batı'nın ilerleme ve rasyonellik kodlarıyla karşılık içinde anlamlandırılır. Öte yandan bazı metinlerin çok-inançlı düzen, hoşgörü ve toplumsal çeşitlilik gibi unsurlara dikkat çekmesi, seyahatnamelerin tek boyutlu olmadığını; fakat çoğu zaman belirli bir kültürel çerçeve içinde yorumlandığını gösterir.

Halkın sade yaşamı, köy hayatı ve gündelik pratikler de sıklıkla misafirperverlik, doğallık ve “bozulmamışlık” vurgusuyla romantize edilir; ancak aynı anda çalışkan ama eğitimsiz, dindar ama kadercî gibi ikili sıfatlarla hiyerarşik bir konumlandırma üretilir. Bu çelişkili dil, övgüyü dahi üstten bir mercekten geçirerek kurar; böylece masum görünen gündelik hayat tasvirleri bile örtük bir üstünlük söyleminin parçasına dönüşebilir. Mutfak kültürü anlatıları da benzer bir işlev görür: pilav, kebab, şerbet, ekmek ve özellikle Türk kahvesi, yalnızca tat ve ritüel olarak değil, kültürel düzenin göstergeleri

olarak kayda geçirilir. Kahvenin misafirperverliğin sembolü olarak tekrar tekrar vurgulanması, yer sofrası ve yeme alışkanlıklarının ayrıntılı biçimde aktarılması metinlerin etnografik değerini artırır; fakat aynı ayrıntılar çoğu kez Avrupa'nın "medenî masa düzeni" ölçütleriyle kıyaslanarak farkın kültürel çoğulluk değil "geri kalmışlık" olarak kodlanmasına da zemin hazırlayabilir.

Doğa ve coğrafya tasvirlerinde ise romantik manzara dili ile bilimsel sınıflandırma çabası aynı anda işler. Bozkır, dağlar, Kapadokya ve antik kalıntılar gibi sahneler estetik bir dille idealize edilirken; iklim, tarım, limanlar, yollar ve gündelik tüketim unsurları bile ölçülen, adlandırılan ve kategorize edilen bilgi nesnelerine dönüştürülür. Olivier'nin sistematik yaklaşımı ve gündeliği bile tipolojilere ayıran sınıflandırıcı dili, seyahatnamenin modern bilginin uzantısı olarak nasıl çalıştığını görünür kılar. Arkeolojik zenginlik ise bu bilgi üretiminin en kritik alanlarından biridir: Antik kalıntıların ölçülmesi, çizilmesi, yayımlanması ve "korunmuyor" söylemi üzerinden Avrupa müzelerine taşınmasının meşrulaştırılması; bilgi ile mülkiyet arasındaki ilişkiyi belirginleştirir. Texier ve benzeri gezginlerin metinleri, keşif heyecanı kadar kültürel sahiplenme arzusunu da taşır; antik geçmişi belgelemek, onu yorumlama ve temsil etme yetkisini üstlenmek anlamına gelir. Buna karşılık yerel halkın arkeolojik faaliyetlere şüpheyile yaklaşması ve gezginlerin niyetlerini gizleme ihtiyacı gibi örnekler, sürecin tek yönlü bir aktarım olmadığını; sahada karşılıklı gerilim ve müzakere alanlarının bulunduğunu da gösterir.

Sonuç olarak 19. yüzyıl İstanbul ve Anadolu seyahatnameleri, tarih yazımı açısından vazgeçilmez kaynaklardır; ancak bu metinler aynı anda hem veri, hem temsil, hem de ideolojik çerçeve taşır. Bu nedenle tarihçi için asıl mesele, seyahatnamenin ne söylediği kadar nasıl söylediğini çözümlemektir. Çünkü bu metinlerde Doğu; haritalandırılır, ölçülür, sınıflandırılır, kataloglanır ve bu süreç, bilginin nötr olmadığını, iktidar ilişkileri içinde üretilip o ilişkileri yeniden ürettiğini gösterir. Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi perspektifiyle düşünüldüğünde, seyyahın kalemi yalnızca yazmaz; düzenler ve sınır çizer (Akay, 2016). Said'in ortaya koyduğu üzere oryantalist söylem, Doğu'yu Batı'nın karşıtı olarak inşa eden bir sistemdir; Doğu'yu duygusal ve irrasyonel, durağan ve geleneksel, egzotik ve gizemli olarak kodlayarak Batı'nın kendisini modernliğin merkezi olarak kurmasını mümkün kılar (Said, 1978). Bu bağlamda De Amicis'in hayranlıkla hüzn arasındaki İstanbul'u, Macfarlane'in düzen arayan bakışı, Olivier'nin sınıflandırıcı dili ve Texier'nin arkeolojik çizimleri, yalnızca betimleyici ayrıntılar değil; Doğu'yu tanımlanabilir ve yönetilebilir bir nesneye dönüştüren metinsel işlemlerdir.

Bir 19. yüzyıl seyyahı gün batımında Galata’dan Boğaz’a baktığında minareler kızıl ışıktaki silüete dönüşür, ezan sesi rüzgârla yayılır; o an şehir ne yalnızca geri kalmış bir Doğu’dur ne de yalnızca egzotik bir masal, kendi ritmi olan bir dünyadır. Fakat seyyahın kalemi çoğu zaman gördüğünü olduğu gibi değil, görmek istediğini yazar; böylece İstanbul ve Anadolu, Avrupa’nın hayal gücünde yeniden inşa edilir. Bu nedenle 19. yüzyıl seyahatnameleri, Osmanlı toplumunun aynası olduğu kadar, aynayı tutan elin—yani 19. yüzyıl Avrupa zihnîyetinin—de belgesidir.

KAYNAKÇA

Akay, Ali. (2016). *Michel Foucault’da İktidar ve Direnme Odakları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Christmas, H. (2012). *İstanbul ve Ege Yollarında İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar 1851*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Curipeschitz, Benedict. (1977). *Yolculuk Günlüğü, 1530*, (Çev. Ö. Nutku), Ankara.

De Amicis, Edmondo. (1993). *İstanbul 1874*, (Çev. Prof. Dr. Beynün Akyavaş), Ankara.

Doğan, Muhittin. (2020). “Avrupa Seyahat Edebiyatı ve Osmanlı Coğrafyasında Bir Seyyah: Charles Macfarlane”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, Bahar, (21).

Etensel, Arzu İldem. (2007). “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, *Littera*, Cilt 21, Ankara.

Gökmen, Oğuz. (1977). *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul)*, Ankara.

Gökyay, O. Şaik. (1973). “Türkçe’de Gezi Kitapları”, *Türk Dili Dergisi Özel Sayısı*, Sayı 258.

Lady Montagu, (1973). *Türkiye’den Mektuplar*, (Çev. Bedriye Şanda) İstanbul Kitaplığı, İstanbul.

Lady Montagu, (1977). *Türkiye Mektupları 1717-1718*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.

Parla, Jale. (2002). Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik, İletişim Yayınları, İstanbul.

Said, Edward W. (2013). *Şarkiyatçılık (Oryantalizm)*, Metis Yayınları, İstanbul.

Süphandağı, İsmail. (2004). *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi, Arkeolojisi, Cilt I, II, III*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

BÖLÜM II

OSMANLI DEVLETİ İLE İSVİÇRE ARASINDA AKDEDİLECEK ŞEHBENDERLİK, ADLİ KORUMA, SUÇLULARIN İADESİ VE İKAMET SÖZLEŞMELERİYLE İLGİLİ 1917 YILINDAKİ NOTA TEATİLERİ

*Exchange of Notes regarding the Conventions on Consular
Affairs, Judicial Protection, Extradition of Criminals and
Residence between the Ottoman State and Switzerland in 1917*

Mehmet TEMEL

*(Prof. Dr), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
E-mail: mehtemel239@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9577-8872*

1. Giriş

İsviçre, Avrupa’da 1618-1648 yılları arasında meydana gelen Otuz Yıl Savaşlarının ardından imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması’yla 13 kantondan oluşan bağımsız bir devlet olarak kurulmuş ve tanınmıştır (Baykal, 1988: 71). Napolyon Bonapart’ın 1798 yılında bu ülkeyi işgal etmesinin ardından ülke toprakları üzerinde Helvetya Cumhuriyeti kurulmuş ancak 1803 yılında Napolyon tarafından tekrar konfederasyona dönüştürülmüştür (Armaoğlu, 1997: 119).

1815 yılında toplanan Viyana Kongresi’nin 9 Haziran 1815 tarihli Nihai Senedi’nin 74-84’üncü maddelerine göre 22 kantondan oluşan, bağımsız ve daimi tarafsızlık statüsü alan konfederasyon haline getirilmiştir (Ergin, t.y.: 175; Armaoğlu, 1997: 133; Sönmezoğlu, 1989: 150.).

1840'lı yıllardaki kantonlar arası çatışma ve ayaklanmalar ülkeyi parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmışsa da Sonderbund adı verilen ayrılıkçı yedi kantonun liberal kantonlar karşısında yenilmesi üzerine birlik sağlanmış, 1848 yılında liberal ve hürriyetçi bir anayasa kabul edilmiştir (Armaoğlu, 1997: 134).

İsviçre'nin, kuruluşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'yle ilişkileri oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Hatta Osmanlı ülkesindeki İsviçreli, koruması altında bulundukları Almanya, Hollanda, Avusturya, Fransa gibi ülkelerin vatandaşlarının sahip oldukları haklara sahip olduklarından, kabul ettikleri takdirde Osmanlı yargısına tabi olmak zorunda kalacakları ve bazı hak kayıplarına uğrayabilecekleri kaygısıyla 10 Haziran 1867 tarihli Tebaa-i Ecnebiyenin Emlâke Mutasarrıf Olmaları Hakkındaki Kanun'dan dahi yararlanmak istememişlerdir. Kendilerini, kanunun ekindeki protokole dâhil olmuş farklı bir ülkenin koruması altında göstererek emlak sahibi olmaya devam etmişlerdir (Dumanlı, 2020: 227-228).

İki ülke ilişkilerinde XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar uluslararası posta sözleşmeleri vs. (BOA, HR. MKT, 893/70) gibi rutin ilişkilerin yanı sıra Osmanlı sarayı için bu ülkeden inek ve çiftlik hayvanı getirtilmesi¹ dışında siyasi, askeri, ticari ve diplomatik düzeyde önemli temas ve girişim görülmemiştir.

İsviçre'de fahri konsolosluklar açılması teklifinin ilkönce Osmanlı Devleti'nin Paris Sefareti tarafından 5 Mayıs 1881 tarihinde gönderilen bir tahriratla teklif edildiği anlaşılmaktadır (BOA, HR. TO, 80/56, Lef. 1). Bu teklif uygun bulunduktan sonra girişimler başlatılmış olmalı ki 1882 yılının Eylül ayında Cenevre'de Osmanlı Devleti'nin bir başşehbenderinin bulunduğu görülmektedir. Hatta Cenevre başşehbenderi 22 Eylül 1882 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 28 numaralı telgrafta 21 Eylül günü İsviçre'yi ziyarette gelen Avusturya İmparatoriçesinin 22 Eylül günü otelinden çıkarken bir anarşist tarafından hançerle vurulduğunu, durumunun henüz anlaşılamadığını, katilin yakalandığını, aynı gün ikinci kez gönderdiği 29 numaralı telgrafta da imparatoriçenin hayatını kaybettiğini bildirmektedir (BOA, Y.A, HUS, 388/79, Lef.4).

Bern Sefareti'nin 1897 yılında Girit sorunuyla ilgili olarak da zaman zaman raporlar gönderdiği bilinmektedir (BOA, HR. SYS, 1675/1). Yoğun bir

¹ İsviçre'den Osmanlı sarayı için 1860'lı yıllardan itibaren inek ve çiftlik hayvanı getirtilmesiyle ilgili bilgiler için bkz. BOA, HR. MKT, 556/37; BOA, HR. MKT, 557/93; BOA, HR. MKT, 550/33; BOA, HR. MKT, 542/42; BOA, HR. TO, 103/22; BOA, HR. TO, 102/99; BOA, HR. İD, 1841/26-27).

Osmanlı tebaasının bulunduğu gerekçeyle Zürih'te de bir şehbenderlik açılması çalışmaları başlatılmış, bu göreve getirilmesi teklif edilen Brindizi Şehbenderi Şâtır Efendi, Sicill-i Umumi'de terceme-i hâl kaydına rastlanmadığı, Hariciye Nezareti Sicil Şubesi'nde kayıt ve tescil edildiğine ilişkin bilgi bulunamadığı gerekçeyle atanmamıştır (BOA, BEO, 2047/153515, Lef. 1, 3, 5, 7).

Diplomatik temsilcilikler açılması girişimlerinin artmasıyla birlikte İsviçre hükümeti XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'yle ticaret antlaşmaları yapılması teklifinde bulunmuş ise de kapitülasyonlardan kurtulmak isteyen Osmanlı idarecilerinin ilk kez diplomatik ve siyasi ilişki kurulacak ülkelerle konsolosluk protokolü imzalanmadan, konsolosların görev alanı ve sınırları belirlenmeden antlaşmalar yapılmayacağı şartı nedeniyle gerçekleşmemiştir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla önemli girişimler başlatılmıştır. Karşılıklı diplomatik temsilci bulundurma ve atama niyetleri her ne kadar 1870'lerde başlamış, 1871 yılında ticaret sözleşmesi tasarıları hazırlanmış olsa da (BOA, HR. İD, 1297/41, Lef. 1) XX. yüzyılın başlarına kadar kayda değer herhangi bir sözleşme, antlaşma vs. yapılamamıştır.

2. İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Girişimleri ve Nota Teatileri

İki ülke arasındaki diplomatik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi hususunda ilk girişim, İsviçre'nin Berlin sefirinin Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa'ya başvurarak hükümetinin, Osmanlı hükümetiyle arasındaki ilişkileri kesin bir şekilde belirleyecek sözleşmelere ilişkin görüşmelerin yakın zamanda Berlin'de başlayacağını, kendisinin de murahhas tayin edileceğini bildirmesiyle başlamıştır (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 10).

Hakkı Paşa'nın bu ziyaret hakkında Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmesi üzerine 7 Nisan 1917 tarihinde Hariciye Nezareti İstişare Odası Osmanlı Devleti'yle İsviçre arasında imzalanacak sözleşmelerin akdine kadar uygulanacak geçici bir itilafname hazırlanmasını, görüşmeler sırasında İsviçre'deki memurlarla Osmanlı tebaasının çözüme muhtaç sorunlarının göz önünde bulundurulmasını, sorunların neler olduğunun tespiti için Bern Sefareti'ne tahrirat gönderilmesi görüşünü bildirmiştir (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 12).

İbrahim Hakkı Paşa'nın İsviçre'nin Berlin sefirinin ziyaretiyle ilgili bilgileri içeren tahriratını 15 Nisanda Sadarete gönderen Hariciye Nezareti görüşmelerin, şehbenderlik mukavelenamesi, adli koruma ve adliye daireleri arasında karşılıklı yardımlaşma, suçluların iadesi ve ikamet sözleşmesi hususlarında olacağını, kara

ve deniz silahlı kuvvetlerinden davete icabet etmeyenlerle firarilerin karşılıklı teslimleri hakkında İsviçre hükümetiyle bir mukavelename akdedilmesine gerek olmadığını bildirmiştir. Almanya ile akdedilen sözleşmelerin görüşmelerinde güzide hizmetleri olan Hakkı Paşa'nın da Osmanlı murahhası olarak tayin edilmesinin beklendiği ifade edilmiştir (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 10).

Hariciye Nezareti'nin beklentisine uygun olarak Berlin Sefiri İbrahim Hakkı Paşa, Meclis-i Vükelâ'nın kararı ve 15 Nisan 1917 tarihli irade-i seniyye ile Osmanlı Devleti'yle İsviçre arasında şehbenderlik ilişkileri, adli himaye, suçluların iadesi ve ikamet hususlarında imzalanacak itilafname için murahhas tayin edilmiştir (BOA, BEO, 4465/334855). Hakkı Paşa'nın murahhas seçildiğine ilişkin 19 Nisan'da Hariciye Nezareti'ne tezkere, 22 Nisan'da da Hariciye Nezareti tarafından Berlin Sefareti'ne tahrirat gönderilmiştir (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 17, 19).

Bu gelişmelerin ardından, görüşmelerde yararlanılmak ve göz önünde bulundurulmak amacıyla Almanya ile imzalanan sözleşmelerden beş nüshası Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 12 Nisan 1917 tarihinde Bern Sefiri Fuad Selim Bey'e gönderilmiştir (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 11).

Görüşmeler öncesinde İsviçre'deki Osmanlı diplomasisinde de çalışmalar hızlanmış, Osmanlı Devleti'nin Zürih Baş Şehbenderi İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Bern Sefaretine 7 Mayıs 1917 tarih ve 146/34 sayılı oldukça aydınlatıcı ve kapsamlı bir tahrirat göndermiştir.

Tahriratında, Osmanlı Devleti'yle İsviçre hükümeti arasında şehbenderlik, adli yardımlaşma, suçluların iadesi ve ikamet konularında sözleşmeler düzenlenmesi için Osmanlı delegeleriyle İsviçre elçisi arasında görüşmelerin başlayacağını hatırlatarak öncelikle İsviçre'deki şehbenderlik memurlarının görüşleriyle İsviçre'de ikamet eden Osmanlı tebaasının isteklerinin bilinmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra daha önce aynı konularda Almanya ile de benzer anlaşma yapılmış olduğu için söz konusu anlaşma metninin nüshasının Dersaadet'ten talep edildiğini ifade eden İsmail Hakkı Bey, İsviçre'nin değişik tarihlerde dostluk, şehbenderlik, ticaret, suçluların iadesi ve ikamet konularında diğer ülkelerle akdetmiş olduğu sözleşmelerin temin edilip incelendiğini ve hemen tümünün “en ziyade mazhar-ı müsaade olan millet” hakkında geçerli olan muamelelerin karşılıklı uygulanması esasına dayandığının anlaşıldığını belirtmiştir.

Almanya ile akdedilen şehbenderlik sözleşmesinde şehbenderlik memurlarıyla Alman konsoloslarına aynı imtiyaz ve muafiyetlerin temin

edildiğinin, ikamet sözleşmesinin, Osmanlı tebaasının hukuk ve menfaatlerini garanti altına alan maddelerden oluştuğunun görüldüğünü ifade ettikten sonra İsviçre ile yapılacak sözleşmenin de aynı esaslar dâhilinde yapılması temennisini dile getirmiştir.

İsmail Hakkı Bey, İsviçre'nin, Osmanlı hükümeti nezdinde sefaret ve konsoloshanelerinin bulunmaması, Osmanlı ülkesinde ikamet eden İsviçre tebaasının kısmen Almanya ve kısmen de Hollanda'nın koruyuculuğunda olmasının mütekabiliyet esasına dayalı bir sözleşmenin akdedilmesinde zorluklar çıkarabileceğinin düşünüldüğünü de dikkat çekmiştir.

İsviçre'nin 1881 yılında Romanya, 1888 yılında Sırbistan'la akdettiği konsolosluk ve ikamet sözleşmelerinde tarafların şebhenderlerinin imtiyaz ve muafiyetlerinin mütekabiliyet esasına göre onaylanması ancak tereke işlerinde yetkilerin sınırlandırılarak yerel hükümet tarafından kendilerine sadece bilgi verilmekle yetinilmesi, tereke işlerinin ülkenin nizamlarına uygun olarak yerel memurlar tarafından düzenlenmesi kabul edilmiştir. Bu nedenle akdedilecek şebhenderlik muahedenamesinde özellikle tereke işlerinde Osmanlı şebhenderlerinin mümessil sıfatıyla hareket ederek terekelere el koyması, terekenin kayıt ve tasfiye yetkisine sahip olması Osmanlı menfaatleri açısından önemlidir. Almanya ile yapılan şebhenderlik sözleşmesinde şebhenderlerin tereke hakkındaki icra yetkileri vefatın, şebhenderliğin merkezi veya ona yakın bir yerde meydana gelmesiyle sınırlandırılmıştır. Eğer merkezler ülke geneli olarak kabul edilirse yetki genişlemesi ve yerel memurların müdahalesinin sınırlandırılması söz konusu olacaktır. İsviçre'nin şebhenderhane memur daireleri dâhilindeki en uzak şehirleri birbirine birkaç saat mesafede olduğundan bu yönün de göz önünde bulundurulması gereklidir.

Her ne kadar günümüzde İsviçre ile ticari ilişkilerimizin sınırlı olduğu, İsviçre'de ikamet eden Osmanlı tebaası sayısının azlığı bilinmekte ise de savaşın sonuna müteakip burada Osmanlı ticareti için geniş bir faaliyet sahası hazırlanabileceği, tüccar ve Osmanlı tebaasının ikamet, ticaret ve sanat hususunda diğer ülkelerin uyruklarına kıyasla düzenli bir usul ve muameleye tabi tutulmalarının şimdiden sağlanması lüzumu açıktır.

Yapılacak şebhenderlik sözleşmesine, Almanya muahedenamesindeki esaslarla beraber sicill-i nüfus vukuatı hakkında da bir madde eklenerek bunda, âkit taraflardan birinin tebaasının diğer tarafın memleketinde vefatı, doğumu veya evlenmesi vukuunda yerel hükümet tarafından doğum, ölüm ve evlilik varakaları suretlerinin hemen ve harçsız olarak diğer tarafın şebhenderlerine tebliği lüzumu belirtilmelidir. Bu maddenin İsviçre ile Avusturya'nın akdettiği

1876 tarihli ikamet sözleşmesinde olduğu gibi ayrı bir sözleşmeye konulması da mümkündür.

İkamet hususunda Osmanlı tebaası için şahısları ve mülkleri hakkında yerel uyrukların sahip olduğu müsaade-i nizamiyeye mazhar olmak, onların tabi oldukları şartlar dairesinde her çeşit sanat ve ticareti icra edebilmek ve ülke sakinlerinin verdiği vergi, teklif vesairenden fazla bir şey vermemek gerektiğinden bu yönlerin sözleşmeye bağlanması gerekmektedir. Bununla beraber İsviçre'nin Fransa ile 1882, Belçika ile 23 Mart 1888 tarihlerinde akdedilmiş ikamet sözleşmelerinde yazılı olduğu gibi âkit tarafların, gelecekte diğer bir hükümet tebaasına ikamet, ticaret ve sanat ifası hususunda bahsettiği veya edeceği faydaların aynı şekilde özel bir sözleşme akdine ihtiyaç kalmadan diğer taraf tebaası hakkında dahi uygulanacağı kaydının ilavesi maksadın sağlanması için yeterlidir.

Hüviyet ve tâbiyeti ispat edecek belgelerin gelecekte takrir ve teatisi suretiyle belirleneceği Almanya muahedenamesinde belirtilmiş iken Fransa-İsviçre mukavelenamesinin ikinci maddesinde İsviçre'de kalabilmek ve ikamet edebilmek için Fransızların İsviçre'deki Fransız sefareti veya konsoloshaneleri tarafından verilmiş tâbiyetlerini ispat eden bir belgeyi taşımaları gerektiği gösterilmiş olduğundan, bizce de bu tâbiyet vesikasının neden ibaret olacağının bir an evvel belirlenmesi ve muahedeye yazılması daha uygun olacaktır.

Osmanlı tâbiyetinden olduğu halde tâbiyet değiştirmiş olan kişiler hakkında dahi ikamet sözleşmesine bir madde konulmasıyla bunların Osmanlı ülkesine dönmesinden sonra memleket dâhilinde ikametten men edilmesi hakkını Osmanlı hükümeti muhafaza etmelidir. Bununla beraber tâbiyet değişikliği zorunluluğa veya bir halis niyete dayanıyorsa bu hakkı kullanmayacağı gösterilirse hükümet tarafından benzer kişiler hakkında alınmış usul bu şekilde de sağlamlaştırılmış olur. Yardıma muhtaç olan kişilerin, yeri geldiğinde parasızların dahi tehlikesiz şekilde iadeleri mümkün oluncaya kadar tedavi edilmeleri özellikle zikredilmelidir.

Suçluların iadesi ve adli yardımlaşma sözleşmelerine gelince; bu meseleler öteden beri inceleme ve araştırma sonucu kabul edilmiş bir takım belirli maddeleri kapsamaktadır. İsviçre'nin 1869'da Fransa, 1874'te Almanya ve Belçika, 1897'de Avusturya, 1899'da Hollanda, 1888'de Sırbistan hükümetleriyle akdettiği “suçluların iadesi” sözleşmelerinin tüm hükümleri az çok farklarla birbirine benzer olduğundan bunlara ilişkin özel şekilde mütalaada bulunmak gereksizdir. Asker firarilerin iadesi hakkında İsviçre ile de bir özel muahede düzenlenmesi askerlikten dolayı Almanya ve Avusturya'da barınamayan

Osmanlı askerinin tedavi bahanesiyle İsviçre'ye gelip ikamet etmelerinin önünü alacak olması nedeniyle temenni edilse de bunun mümkün olup olmadığının belirlenmesi zordur (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 2).

Başşehbender İsmail Hakkı Bey'in, tahriratında şehbenderlerin yetkileri ve görev alanları hususunda ayrıntılı görüşler bildirmesi de oldukça dikkate değerdir. Konsolos ve şehbenderlerin yetkilerinin ve görev alanlarının geniş tutulması kapitülasyon uygulamalarını çağrıştırdığından Osmanlı Devleti genellikle bu diplomatların yetki alanlarının görevli bulundukları şehrin sınırları dışına taşmasına izin vermediği gibi dokuz saatlik mesafe dışına çıkılmaması kuralını da kesin olarak uygulamıştır. (Temel, 2004: 29).

İstişare Odası'nın, konsolosların görev alanlarının genişletilmesiyle ilgili olarak 5 Haziran 1912 tarihli muhtıra niteliğindeki mütalaasında en fazla gözetilen millet muamelesi gören devletlerin konsoloslarının görev alanlarının genişletilemeyeceğinin gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır. Konsoloslar, eski antlaşmalardan doğan hakları nedeniyle pek çok görev ve yetkilerle mükelleftirler. Tebaalarına ait davalar görülürken Osmanlı mahkemelerine tercümanlarını gönderdikleri gibi meskenlerin araştırılmasında, hukuk davalarının yürütülmesinde bulundurdıkları tercümanlarla Osmanlı adli memurlarına yardım etmek zorundadırlar. Bu nedenle konsolosların görev ve yetki alanlarını bulundukları mahallerden başka vilayetlere genişletmek, kayıtsız şartsız Osmanlı mahkemelerinin görevlerinin hükümsüz kılınmasına yol açacaktır (BOA, HR. SYS, 75/4, Lef. 10; Temel, 2004: 30).

Tereke konusunda da aynı hassasiyet gösterilmiş, yabancı ülkede ölen bir Osmanlı vatandaşının terekesi yerel memurların mühürlemesi sırasında şehbendere bildirilip, tereke şehbendere veya resmi vekiline teslim edilmelidir. Bu şekilde Osmanlı vatandaşlarının varislerinin hukuku hakkıyla korunmuş olacaktır (Temel, 2004: 106).

3. İsviçre Hükümeti Politik Departmanı Reisi Tarafından Osmanlı Devleti'nin Bern Sefareti 'ne Gönderilen 21 Mayıs 1917 Tarihli Nota

Ön anlaşma da denilen bir itilafname hazırlığı için diplomatik süreci başlatan İsviçre Politik Departmanı Başkanının Osmanlı Bern Sefareti'ne verdiği notada, Osmanlı hükümetine yapılan tekliften duyulan kıvanç ifade edildikten sonra, akdedilmesi planlanan sözleşmeler kesinleşinceye kadar Osmanlı ülkesindeki İsviçrelilerin hukuki durumları ve diğer hususlarda yapılacak muamelelere ilişkin Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında

akdedilmiş olan sözleşmelerin esas alınması teklif edilmiştir. Gerekğinde devletler genel hukuku hükümlerinden de yararlanılabileceğine dikkat çekilen notada şu görüşlere yer verilmektedir.

İsviçre İttihat Meclisi, şimdiye kadar ahitler ve sözleşmelerle düzenlenmemiş olan Osmanlı Devleti'yle İsviçre arasındaki hukuki ilişkilerden söz eden notaya zeyl olmak üzere söz konusu ilişkilerin genel anlamda tanzimi kapsamında şimdiden kendisiyle görüşmelere başlamasını Osmanlı hükümetine teklif etmekle kıvanç duyar. Aynı meclis, söz konusu müzakerelere başlanıncaya kadar Osmanlı ülkesindeki İsviçrelilerin hukuki durumları, şebenderlik ilişkileri, adli koruma, suçluların iadesi, adli memurlar arasında karşılıklı yardımlaşma ve ikamet hususlarındaki muamelelerin Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında akdedilmiş sözleşmelere uygun olarak Osmanlı ülkesindeki Almanların hukuki durumlarına uygulanan hükümlerle idare edilmesini ve uygulanmasını teklif eder.

Yukarıda adları geçen üç sözleşme ile düzenlenen tüm hususlarda Osmanlı tebaası İsviçre'de Almanlara tanınmış hukuktan yararlanacaktır. İsviçre ile Almanya arasındaki suçluların iadesi muahedenamesinde yer alan bayrak hakkı hükümleri Osmanlı Devleti hakkında da uygulanacaktır. Bununla birlikte, barışın akdinden itibaren altı ay, bu nota tarihinden itibaren iki yıl içinde görüşmelere son verilmediği takdirde âkit taraflardan her biri bu itilafnamenin feshini ilan etme hakkını muhafaza eder.

Alman hükümeti, Osmanlı ülkesinde İsviçre'nin siyasi memuru veya şebenderi bulunmadığı sürece bu ülkede ikamet eden İsviçreli tarafından talep edildiği takdirde onların korumasını üstlenmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Osmanlı hükümetinin bu düzenleme şeklini uygun bulması ve bu yolda bir itilaf akdi kapsamında Alman hükümetiyle anlaşması kendisinden rica olunur. Bununla birlikte İsviçreli, İsviçre Hükümet-i İttihadiyesi tarafından gösterilecek Almanya'nın yabancı, bir ve aynı devlete mensup siyasi memur ve şebenderinin Osmanlı ülkesinde himayesine müracaat edebileceklerdir. Bu takdirde Osmanlı Devleti'yle Almanya arasındaki sözleşme ve muahede hükümleri dâhilinde değil, devletler umumi hukuku hükümlerine uygun olarak muamele göreceklidir. Osmanlı hükümetinin, İsviçre Meclisinin söz konusu sorunlarla ilgili fikir ve görüşlerine katılıp katılmadığını tarafımıza bildirmesini sefaretten rica eder (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 93; BOA, HR. UHM, 393/24, Lef. 1). İsviçre Politik Departmanı başkanının notasını değerlendiren Osmanlı Bern Sefareti notaya 21 Mayıs 1917 tarihinde cevabi nota göndermiştir.

4. Osmanlı Bern Sefaretinden İsviçre Politik Departmanı Başkanına 21 Mayıs 1917 Tarihinde Gönderilen Cevabi Nota

Şimdiye kadar ahit ve sözleşmelerle düzenlenmemiş olan Osmanlı Devleti'yle İsviçre arasındaki hukuki ilişkilerin tanzimiyle ilgili bugünkü tarihli tarafımıza gönderilen notaya cevap olarak Osmanlı hükümetinin bu notada yer alan teklifleri uygun gördüğünü bildiririm (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 94).

İsviçre Politik Departmanı başkanına notada belirtilen tekliflerin uygun bulunduğuna ilişkin görüş bildirilmesinde, konsolosların ve şehbenderlerin hukuki işlerde, vatandaşlarıyla ilgili görev imtiyazında, tebaalarının tereke evraklarının düzenlenmesinde Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerle akdetmiş olduğu sözleşmelerin esas alınmasının yanı sıra devletler genel hukuku karşılıklılık ilkesinin dikkate alınacak olması etkili olmuştur.

5. Almanya Hariciye Nezareti'nden Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefareti 'ne 22 Mayıs 1917 Tarihinde Gönderilen Nota

Osmanlı ülkesindeki İsviçrelilerin Alman himayesi altında olacak olmaları ve İsviçre ile Osmanlı Devleti arasında akdedilecek olan sözleşmelerde Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında akdedilen sözleşmeler esas alınacağından Alman hükümeti de üstlendiği sorumluluğun gerekleriyle ilgili Osmanlı Berlin Sefareti'ne nota göndermiş ve şu görüşleri bildirmiştir.

İsviçre hükümetinin Osmanlı ülkesinde bulunan tebaasının himayesi hususundaki mülakatlarımıza ek olarak aşağıdaki hususları sefir hazretlerine bildiririm.

Sefir hazretlerinin bilgisi olduğu üzere kapitülasyonların yürürlükte olduğu esnada İsviçre tebaası tarafından talep geldikçe Osmanlı ülkesinde bulunan Alman siyasi ve şehbenderlik memurları bu ülkedeki İsviçrelileri himaye etmişlerdir. İsviçre Meclisi, Osmanlı ile Alman devleti arasındaki hukuki ilişkileri yeni esaslar üzerine tanzim edecek muahede ve sözleşmenin akdedilmiş olması nedeniyle Osmanlı Devleti'yle İsviçre arasındaki hukuki ilişkiler kesin şekilde tanzim edilinceye kadar İsviçreliler tarafından talep edildiği takdirde Alman hükümetinin kendilerinin yeni usul zamanında da himayesini üstlenmeye devam etmesi temennisini açıklamıştır.

Alman himayesi altında bulunacak olan Osmanlı ülkesindeki İsviçrelilerin hukuki durumları, şehbenderlik ilişkilerine, adli himayeye, hukuki maddelerde adli memurlar arasındaki karşılıklı yardımlaşmaya ve ikametle ilgili Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında akdedilmiş sözleşmelere uygun olarak idare

edilecektir. İdare süreci de Osmanlı ülkesindeki Almanların hukuki durumlarına uygulanan hükümlerin aynısıyla söz konusu zamana kadar devam edecektir. Osmanlı Devleti'yle Almanya arasındaki suçluların iadesi muahedenamesi hükümleri Osmanlı ülkesindeki İsviçreliler hakkında da uygulanacaktır. Karşılıklı olarak üç sözleşme ile düzenlenen tüm hususlarda Osmanlı tebaası İsviçre'de Almanlara tanınmış hukuktan yararlanacaktır. Almanya ile İsviçre arasındaki suçluların iadesi muahedenamesiyle, bayrak hakkı hükümlerinin Osmanlı Devleti hakkında uygulanması kapsamında İsviçre Meclisi Osmanlı Devleti ile bir itilafname akdetmiştir. Böylece sulhun akdinden itibaren altı ay veya nihayet bu nota tarihinden itibaren iki sene zarfında söz konusu müzakerelere son verilmediği takdirde âkit taraflardan her biri bu itilafnamenin feshini ilan etme hakkını muhafaza edecektir (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 94).

6. Osmanlı Berlin Sefareti'nden Almanya Hariciye Nezareti'ne 22 Mayıs 1917 Tarihinde Verilen Cevabi Nota

Osmanlı ülkesindeki İsviçrelilerin Alman himayesinde olacaklarının uygun bulunduğunu bildiren Osmanlı cevabi notasında İsviçre'deki Osmanlı, Osmanlı ülkesindeki İsviçreli tebaanın hukuki durumları hakkında İsviçre hükümetinin gösterdiği esaslar üzerinde bir uzlaşmaya varıldığı beyan edilerek şöyle denilmiştir.

Osmanlı ülkesindeki İsviçrelilerin geçici olarak himayelerinden söz eden bugünkü tarihli notalarına cevaben zât-ı asîlanelerine bildiririm ki İsviçreliler tarafından talep edildiği takdirde Almanya siyasi memurları ve şebhenderleri İsviçreliler hakkında söz konusu himayeyi yeni usul zamanında da icraya devam etmelerine Osmanlı hükümeti uygun görmektedir. Aynı zamanda Osmanlı hükümetinin İsviçre'deki Osmanlı tebaası ile Osmanlı ülkesindeki İsviçrelilerin geçici hukuki durumlarına ilişkin İsviçre hükümetiyle cereyan eden görüşmelerin İsviçre hükümeti tarafından gösterilen esas üzerine dayalı bir itilafa vardığını teyit ettiğinin beyanını takdim ederim (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 94).

Bu notaların ardından Osmanlı Devleti'ndeki İsviçrelilerin mülk edinme yasağı 9 Ağustos 1917 tarihinde kaldırılmıştır (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 55).

İsviçre hükümetiyle akdi planlanan sözleşmelerle ilgili müsveddeler İsviçre'nin Berlin'deki elçisine iletilmek üzere Osmanlı Berlin Sefareti 'ne 21 Ağustos 1917 ve 4 Aralık 1917 tarihlerinde 521/99840, 520/99837, 575/100741

ve 797/105122 sayılı tahrirlerle gönderilmiştir. Ancak şehbenderlik sözleşmesiyle ilgili müsvedde metninde, Osmanlı Devletiyle Almanya arasında akdedilen şehbenderlik sözleşmesindeki hükümlerden farklı olarak konsoloslara tanınan yetki sınırlandırılarak yerel hükümete verilen yetki daha geniş tutulmuştu. Bu hususun İsviçre hükümeti tarafından kabul görmeyeceğine ilişkin tereddütler ortaya çıkınca İstişare Odası Hukuk Müşavirliği Bulgaristan'la Osmanlı Devleti arasında 14 Mart 1918 tarihinde akdedilen geçici itilafnamenin esas alınmasını önermiştir. Söz konusu itilafnamede şehbenderlik sözleşmesinin esasını oluşturan tereke işleriyle ilgili konularda âkit taraflardan her biri her ne zaman isterlerse feshedebileceklerdi. Bu hüküm tereddüdün giderilmesi için yeterliydi ve Bulgaristan'ın kabul ettiği esasları İsviçre Hükümeti'nin kabul etmemesi düşünülemezdi. Bu nedenle İstişare Odası, Bulgaristan'la akdedilen itilafnamenin suretinin Berlin Sefareti'ne gönderilmesi gerektiği görüşünü bildirmiştir (BOA, HR. SYS, 1881/18, Lef. 93).

7. Sonuç

XVII. yüzyılda ortaya çıkan Otuz Yıl savaşlarının ardından bağımsızlığını kazanan İsviçre'nin XIX. yüzyılın son yıllarına kadar Osmanlı Devletiyle diplomatik, ticari ve siyasi alanda kayda değer bir ilişkisi görülmemiştir. Karşılıklı diplomatik temsilciliklerin açılmaya başlandığı 1880'li yıllara kadar İsviçre'deki Osmanlı tebaasının hukuku Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefareti, Osmanlı'daki İsviçre tebaasının hak ve hukuku da Almanya ve Hollanda'nın Osmanlı Devleti'ndeki diplomatik temsilcilikleri tarafından korunmaya çalışılmıştır.

İsviçre hükümeti Osmanlı Devleti'nde 1870'li yıllardan itibaren diplomatik temsilcilikler açmayı, ticaret sözleşmeleri imzalamayı arzu etmişse de Kapitülasyonlardan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti'nin ilk defa diplomatik ilişki kuracağı ülkelerle konsolosluk protokolü imzalanması koşulunu getirmesi nedeniyle ilişkiler gelişmemiştir. İmzalanacak konsolosluk protokolüyle konsolos ve elçiler yabancı devletlerin diplomatlarına önceden tanınmış olan ayrıcalıklardan yararlanamıyor ve görev alanları ve yetkileri de önceki diplomatlara göre sınırlanmış oluyordu.

İsviçre ile akdedilmesi düşünülen konsolosluk protokolü, adli yardımlaşma, suçluların iadesi ve İsviçrelilerin hukuku hususlarında devletler genel hukuku ilkelerinin yanı sıra Almanya ile akdedilen benzer anlaşmalar esas alınmış, konsolosların görev alanları ve tereke işlemlerine sınırlama getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yabancı diplomatlara tanınacak yetkiler konusunda oldukça katı ve kararlı davranmasının ardında adli, idari ve ekonomik anlamda kapitülasyonlardan kurtulma düşüncesinin ve çabasının olduğu anlaşılmaktadır.

İsviçre ile imzalanması düşünülen sözleşmeler öncesinde 1917 yılında karşılıklı notalar verilmişse de I. Dünya savaşının sonuna gelinip yeni bir aşamaya geçilmesi, Osmanlı Devleti'nin fiilen ve hukuken ulusal ve uluslararası politikadan uzaklaştırılmasıyla herhangi bir sözleşme, protokol, muahede imzalanamamıştır.

Kaynakça

a. Arşiv Belgeleri

BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BEO, (Babıali Evrak Odası Evrakı), 4465/334855.

BOA, BEO, 2047/153515, Lef. 1, 3, 5, 7).

BOA, HR. İD, (Hariciye Nezareti İdare), 1841/26-27.

BOA, HR. İD, 1297/41, Lef. 1.

BOA, HR. MKT, (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı), 893/70.

BOA, HR. MKT, 556/37.

BOA, HR. MKT, 557/93.

BOA, HR. MKT, 550/33.

BOA, HR. MKT, 542/42.

BOA, HR. SYS, (Hariciye Nezareti Siyasi), 1881/18, Lef. 2, 10, 11, 12, 17, 19, 55, 93, 94.

BOA, HR. SYS, 75/4, Lef. 10.

BOA, HR. SYS, 1675/1.

BOA, HR. UHM, (Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti), 393/24, Lef. 1.

BOA, HR. TO, (Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı), 103/22.

BOA, HR. TO, 102/99.

BOA, HR. TO, 80/56, Lef. 1.

BOA, Y.A, HUS, (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 388/79, Lef.4.

b. Kitaplar ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Baykal, Bekir Sıtkı (1988). *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi, II. Cilt, I.*

- Kitap, Otuz Yıl Savaşı Devri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dumanlı, Çiğdem (2020). “Almanya, Avusturya ve İsviçre Arşivlerinden Osmanlı Devleti İle İlgili 19. Yüzyıla Ait Lâyiha Örnekleri”, 9. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK)*, 12-13 Aralık 2020 (Online), *Bildiri Tam Metin Kitabı*, Ed. Huriye Emen, Ankara, ss. 223-233.
- Ergin, Feridun (t.y.). *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (1989). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Temel, Mehmet (2004). *XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı Latin Amerika İlişkileri*, İstanbul, Nehir Yayınları.

BÖLÜM III

MUĞLA ORTA MEKTEBİ MÛSİKÎ VE ULÛM-I TABÎYYE ÖĞRETMENLERİNİN 1924-1925 EĞİTİM-ÖĞRETİM YILINA AİT SİCİLL-İ TÂ'LÎM DOSYALARI

*Muğla Middle School Music and Natural Sciences Teachers'
Service Record Files for the 1924–1925 School Year*

Mehmet TEMEL

(Prof. Dr.), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

E-mail: mehtemel239@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9577-8872

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Muğla genelinde eğitim, yarar ve zevkinin henüz anlaşılamaması, olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle aile fertlerinin çalışmak zorunda kalması, eğitimin değerini takdirden aciz ailelerin çocuklarını okula gönderme hususundaki tutumları, öğrencilerin okula gelmekten kaçınmaları gibi nedenlerle oldukça geri düzeyde idi (Akça ve Keleş, (Yay haz.) 2012: 67; Akça, (Haz.) 2010: 72). Cumhuriyet öncesinde ilköğretimle ilgili milli bir eğitim planının olmaması, öğretmenliğin bir meslek haline getirilememesi, il bütçelerine düzenli ödeneğin ayrılmaması gibi nedenler de eğitimin gelişmesinin önündeki engellerdendi (Çolak, 2001: 4).

Muğla merkezinde 1864 yılında açılan ve değişik binalarda eğitim veren Orta Mektebin 1924-1925 öğretim yılındaki öğrenci sayısı 30 kişiden ibaretti (Eroğlu, 1939: 154; Akça, 2002: 119). Bu öğretim yılında Orta Mektepte Musiki, Din Dersleri, Resim ve Terbiye-i Bedeniyye, Hıfzıssıhha, Fransızca, Türkçe, Riyaziyat (matemetik), Cebir, Hendese (geometri), Resim Hattı, Hayvanat,

Nebatat, Fizik, Arziyyat (jeoloji), Kimya ve Fizyoloji dersleri okutulmuştur (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 2, 23, 43, 53, 63, 73, 93, 104).

Bu okullardaki eğitim-öğretim sürecinin işleyişinden, mevzuata uygun eğitim-öğretim yapılmasından, 1916 yılında çıkarılan 148 maddelik Dârülmuaallimîn ve Dârülmuaallimât-ı İptidâiye Tâlîmât-nâmesi gereğince okul müdürleri sorumluydular. Bu nedenle müdürler, zaman zaman derslere girerek öğretmen ve öğrencilerle görüşüp, konuşurlar ve eğitim-öğretim süreçlerinin mevzuata uygun yürütülmesini sağlardı. Devamsızlığı olan, eğitim-öğretimi aksatan öğretmen ve personelin maaşlarında kesinti yaparak gerekçesini tahakkuk defterine işlerlerdi. Önemli bir diğer görevleri de, sene sonundaki sınavlardan sonra her bir öğretmen hakkında ayrı ayrı sicill-i tâ'lim varakası düzenleyip maarif müdürlüklerine göndermekti (Yıldırım, 2023: 241).

Öğretmenlerin eğitim-öğretim faaliyetlerinin, başarı durumlarının, mesleki yeterliliklerinin ve kişiliklerinin değerlendirildiği sicill-i ta'lim varakaları Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında dört kısımdan oluşmakta idi.

Varakanın birinci kısmında, değerlendirilecek öğretmenin dersinin yıllık ders saati toplamı, öğretmenin mazeretsiz veya diğer nedenlerle yapamadığı derslerin sayısı, derslerin işlenme yüzdesi, sınıf sayısı, iki yazılı ve bir sözlü sınavı üzerinden Tâlî sınıfların not ortalamaları, sınıflardaki kalma, geçme ve ikmal oranları yer almaktadır.

İkinci kısım, öğretmen tarafından doldurulması gereken ve öğretmenin, öğretim dönemindeki faaliyetleri, takip ettiği kitaplar, programla kitaplar arasındaki uygunluk, öğretim yöntemleri, araçları, öğrencilerin durumu, karşılaşılan sorunlar, kendini geliştirme gibi hususlardaki sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır.

Üçüncü kısım, okul müdürünün, öğretmenin yetkinliğini, öğretim yöntemini, dersi işleyişini, yönetme gücünü, mesleğe bağlılığını, karşılaştığı sorunları çözme yeteneğini, okul dışı faaliyetlerini, edebi ve aktüel gündemi takip edip etmediğini değerlendirdiği bölümdü.

Mahrem Kısım olarak nitelendirilen dördüncü kısım, okul ve maarif müdürü tarafından doldurulmakta olup öğretmenin özel yaşamı ve kişilik yapısıyla ilgili değerlendirmeleri kapsamakta idi. Bu kısımda okul müdürünün, öğretmenin mizacı, sağlık durumu, hayata bakışı, iyi ve kötü alışkanlıkları, müptela olduğu şeyler, dini, mesleki ve diğer özel eğilimleri, maddi durumu, aile ilişkileri ve kayda değer diğer yanlarının olup olmadığı gibi kanaati ve görüşleri yer alıyordu.

Muğla Maarif Müdürlüğü tarafından Orta Tedrisat Müdür-i Umumiliğine gönderilen sicil dosyaları 24 Aralık 1925 tarihinde aynı kurum tarafından Maarif Vekâleti Sicil ve Memurin Müdüriyetine gönderilmiştir (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 1).

2. Musiki Muallimi Sadık Beyin Sicill-i Ta'lîm Varakası (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 2).

İki yıllık kıdemi olan Sadık Bey Orta Mektepteki görevine 16 Mart 1924 tarihinde başlamıştır.

Tablo 1. Tedrisatın Devamı (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 2).

* Bu ders senesi zarfında bu ders veya gruplarda öğretilmesi gereken dersler miktarı		94
Öğretmenin öğrettiği derslerin miktarı		88
Öğretmenin mazeretli olarak okutamadığı derslerin miktarı		4
Öğretmenin mazeretsiz okutamadığı derslerin miktarı		2
Geçici tatiller ve diğer idari nedenler yüzünden okutulamayan derslerin miktarı		0
Öğretmenin kendinden önceki veya tayininden evvel vekâletle öğretilen derslerin miktarı		0
Boş kaldığı müddetçe okutulamamış derslerin miktarı		0
Yüzde oranı	Asaleten veya vekâleten öğretilen dersler	9,4
	Herhangi bir nedenden açık kalan	6

*Cuma günleri ile Tâlîmatnamede belirtilen günler hariç olarak hesap edilecektir. Diğer hanede gösterilen miktarların toplamı bu hanedeki miktara eşit olmalıdır. Tedris edilen miktarların programa nazaran yüzde oranı, programda gösterilen maddeler (100) itibar edilecek, öğretilen maddeler buna göre takdir olunacaktır.

Dersler	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf 4	Sınıf 5	Sınıf Tâlî: 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf	Sınıf
Musiki						100	100	100		

İmtihanların sınıf itibarıyla sonucu: Umumi, vasati numaraların sınıflara düşen ortalaması (İki tahriri ile şifahiden (iki yazılı ile sözlü) oluşan umumi ve vasati notların sınıflara düşen ortalaması hesap edilerek yazılacaktır).

Dersler	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf 4	Sınıf 5	Sınıf Tâli: 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf	Sınıf
Musiki						8	8	9		

İmtihan sonucunda elde edilen başarıların ortalama hesabıyla sınıflara düşen yüzde oranı.

Dersler		Musiki
Sınıf 1	Terfi	
	İbka ve ikmal	
Sınıf 2	Terfi	
	İbka ve ikmal	
Sınıf 3	Terfi	
	İbka ve ikmal	
Sınıf 4	Terfi	
	İbka ve ikmal	
Sınıf 5	Terfi	
	İbka ve ikmal	
Sınıf Tâli: 1	Terfi	100
	İbka ve ikmal	
Sınıf 2	Terfi	100
	İbka ve ikmal	
Sınıf 3	Terfi	100
	İbka ve ikmal	

Dersler ve sınıflar için ihtiyaten fazla miktarda boş hane bırakılmıştır. Kullanılmayan haneler açık bırakılır. Muallim, Mektep Müdürü Hilmi.

Tablo 2. Muallim Tarafından Doldurulacak Kısım
(BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 3-6).

	Cevapların gayet münakkah (temizlenmiş, seçilmiş, net) olması lazımdır. Lüzumsuz, delilsiz veya ispata muhtaç fikirler yazılmayacak
1. Derslerinizi müfredat programı gereğince ikmal ettiniz mi? Edemediyseniz sebebi nedir?	Müfredat programı gereğince dersimi ikmal ettim.
2. Dersleriniz için hangi kitapları seçtiniz?	Talebe elinde kitap mevcut olmadığı için Muallim Kazım Beyin Nazariyat-ı Musikisi ile kısmen Muallim İsmail Hakkı Beyin Solfejini seçtim.
3. Bu kitaplarla program arasındaki uygunluk hakkında fikriniz nedir?	Bu eser program hükümlerine uygundur.
4. Öğretim usulünüz nedir? Bu usulü ne zamandan beri uyguluyorsunuz, diğer usullerle tecrübe ettiniz mi, usulünüzü hangi yönden tercih edilir buluyorsunuz?	Program hükümlerini nazari olarak öğretmek, bilahare ud aleti vasıtasıyla uygulamaktır. Vekâletin uygun görmesi üzerine getirilen marşların öğretimi sırasında da bu uygulamanın temini esas alınmıştır. İki senedir bu usulü takip ediyorum. Talebe uygulamadan daha fazla istifade ettiğinden bu usulü tercih ederim.
5. Mektebinizde ders aletleri var mıdır, kâfi midir, bunlardan layıkıyla istifade edebildiniz mi?	Mektepte hiçbir ders aleti yoktur.
6. Noksan vasıtaları telafi için kendi teşebbüsünüzle neler yaptınız?	Kendi ud sazım vasıtasıyla telafi ediyorum.
7. Talebenin çalışmasından memnun musunuz? Genel itibarıyla sınıf sınıf talebenizde derslere karşı gördüğünüz en büyük meziyetler ve en büyük noksanlar nelerdir?	Hevesliler müstesna olmak üzere talebenin çalışması pek memnuniyet verici değildir. Çünkü dersin sınıf terfiine katkısı olmadığından talebenin bir kısmında lakaytlık yarattığı görülmüştür.
8. Talebenizle dersane haricinde meşgul oluyor musunuz? Kendilerini şahsî tetkiklere teşvik ediyor musunuz? Bu hususta ne gibi muvaffakiyetiniz vardır?	Ders haricinde talebe ile işgalim yoktur.

9. Derslerinizin diğer derslerle olan münasebeti hakkındaki görüşünüz nedir? Diğer derslerle paralel ve denk olarak ilerleyebildiniz mi?	Sene başında yapılan öğretim programları nedeniyle diğer derslerle paralel şekilde ilerlenmiştir.
10. Program hakkında mütalaanız nedir?	Program iyidir. Viyolonist Zeki Beyin marşları alafranga ve aynı zamanda talebenin seviyesine uygun değil. Basit güfte ve bestelerden ibaret olduğu için hissiyatı okşamıyor. Bu nedenle talebenin isteksiz öğrendiği görülmüştür.
11. Tedrisatta müşkülata uğradınız mı? Ne gibi müşkülata uğradınız? Bunların ne dereceye kadar ve nasıl üstesinden gelebildiniz?	Müşkülata maruz kalınmamıştır. Yalnız talebede temel olmadığı için ikinci ve üçüncü sınıflara önceki sınıflara ait programlar da kısaltılarak gösterilmek suretiyle öğretim yapılmıştır.
12. Derslerinizden ve zümrenizden memnun musunuz? Diğer bir ders veya zümreyi daha ziyade tercih ediyor musunuz?	Memnunum.
13. Mesleki iktidarınızı arttırmak için ne yapıyorsunuz? Bu sene zarfında yeni olarak ne gibi kitaplar okudunuz, bunlardan hangisi sizde derin bir intiba bıraktı? Hangi mecmuaları muntazaman okuyorsunuz?	Muntazaman Dârülelhân neşriyatını takip ederim.
14. Ecnebi lisanı öğreniyor musunuz, hangi lisanı ve nasıl bir usulle öğreniyorsunuz, hangi kitapları takip ediyorsunuz, elde ettiğiniz başarının bugünkü derecesi nedir? (Bu soru özellikle daha önce ecnebi lisanı bilmeyenlere aittir).	Hayır efendim.

Tablo 3. Müdür ve Maarif Müdürü Tarafından Doldurulacak Kısım (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 7-9).

	(Bu kısım gizli değildir. Müdür ve Maarif Müdürü cevaplarını yazdıktan sonra varaka tekrar muallime verilecektir. Muallim lüzum görürse müdafaalarını yazacaktır).
Sorular	Mektep Müdürlüğünün Mütalaası
1. Muallimin okuttuğu dersteki vukufu ne derecededir?	Muallimin musikiye olan hevesi nedeniyle öncesine oranla mesleğinde terakki ettiği görülmüş, okuttuğu dersteki malumatı da istenilen derecededir.
2. Öğretim usulü hakkındaki fikriniz?	Öğretim usulü uygundur.
3. Dersleri hakkındaki müşahede ve mütalaalarınız? Bu mütalaalar hangi tarihli ve numaralı ders teftiş raporunda kayıtlıdır?	Müşahede ve mütalaam: Ders levazımı için tahsisat verildiği takdirde nazariyattan ziyade ameliyatla talebeyi meşgul etmesi daha ziyade mücib-i istifadedir.
4. Ders aletlerinden istifade edilmiş midir, tecrübeler hakkındaki fikriniz?	Mektebe mahsus müzik aletleri yoktur. Muallimin kendine mahsus udu ile ses tekrarları yapıldığı görülmüştür.
5. Muallimin idari iktidarı hakkındaki fikriniz?	İyidir.
6. Talebe ile münasebeti ne haldedir?	Ciddi ve samimidir.
7. İnzibat hakkındaki telakkisi nasıldır?	İlmî inzibat taraftarıdır.
8. Diğer arkadaşları ile münasebeti nasıldır?	İyidir.
9. Mesleğe bağlılığı ne derecededir?	Terfihi (rahat yaşama) cihetine gidildiği takdirde fevkaladedir.
10. Dersinde müşkülata uğradı mı? Bu hususta size müracaatları var mıdır, müracaatları nasıl neticelendi?	Uğramamıştır.
11. Mektep haricindeki münasebetleri nasıldır?	İyidir.
12. Hariçte diğer işleri var mıdır?	Hariçte fotoğrafçılık yapmakta ve hususi musiki dersi göstermektedir.
13. Mazeretsiz devamsızlıklarına karşı ne yaptınız?	Mazeretsiz devamsızlığı durumunda Tâlîmat hükümleri tatbik edilmiştir.
14. Şikâyet gerektiren halleri var mıdır?	Yoktur.
15. Gazetelerle, cemiyetlerle, siyasi cereyanlarla alakası var mıdır? Ne derecededir?	Türk Ocağı musiki şubesine müdâvim, Muallimler Birliği üyesidir. Gazetelerle ve siyasi cereyanlarla alakası yoktur. 15 Temmuz 1925 Orta Mektep Müdürü Hilmi.

Tablo 4. Dosyanın Gizli Kısım (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 10-12).

Bu varaka müdür ve maarif müdürleri tarafından doldurulacak ve mutlak surette gizli tutulacaktır. Müdür ve Maarif Müdüründen başkasının bu kısımdan bilgisinin olması caiz değildir. Müdür ve Maarif Müdürleri yazdıkları maddeler hakkında vicdani ve kanuni her türlü mesuliyeti üzerlerine almış olacaklardır.		
	Mektep Müdürünün Mütalaası	Maarif Müdürünün Mütalaası
1. Muallimin mizacı: (Şatır, sert, ubus (somurtkan), aksi, uysal, halim, sakın, hadid (öfkeli), soğukkanlı, sevimli, düzensiz, asabi, vehimli, korkak, kavgacı, cesur, cüretkâr, tereddütlü, ürkek, bezgin, mahzun, mağmum (kederli), hassas, gamsız).	Halim, sakın, sevimlidir.	
2. Sıhhati: Sık sık hasta olur mu, bu sene zarfında hiç hasta oldu mu? (Havas ve a'za-yı havas) (duygular ve duyu organları)	Sıhhi hali iyidir. Havas ve organları tamdır.	
3. Hayat telakkisi: (Nikbin, (iyimser) lakayd, derviş tabiatlı, bedbin, muhafazakâr, ananeci, terakki taraftarı)	Nikbin ve terakkiye taraftardır.	
4. Başlıca itiyatları (alışkanlıkları): a. Tavr ve harekette b. Kıyafette c. Tekellümde (şive ve selikası (güzel söyleme) d. Umumi muaşerette e. Münakaşalarda	Tavır ve hareketi iyi, kıyafeti muntazam, konuşmada şivesi uygun, adab-ı muaşerete vakıftır.	
5. İptilaları (düşkünlükleri): a. Tütün, enfiye, nargile b. İçki ve diğer zararlı keyif veren maddeler c. Kahvelere devamlılık, kahve oyunları d. Kumar e. Eğlentiler f. Kaba lisan, küfür	Tütün içer, kahvelere müdavimdir. Bazen içki kullanır. Kumar oynamaz. Eğlentiden hoşlanır. Küfür ve kaba lisanı yoktur.	

6. Eğilimleri a. Mesleğinde tekemmül ve terakki b. Genellikle bilgi kapasitesi c. Mesleği haricindeki işlere ve diğer mesleklere eğilimi d. Dini eğilimi e. Özel merakları (spor, koleksiyonculuk, resim, musiki, fotoğraf vs.) f. İntizam ve birini izleme merakı	Mesleğini sevmekte, bilgisini genişletmek için çalışmaktadır. Mesleği haricindeki diğer mesleklere eğilimi yoktur. Dini temayülü iyidir. Fotoğrafçılığa ve musikiye meraklıdır. İntizamperverdir.	
7. Geçinmesi, maddi durumu	Orta derecededir.	
8. Ailesine ve çocuklarına bağlılığı	Bekârdır, babasına fevkalade hürmeti vardır.	
9. Diğer dikkate değer yönleri	Maaşının azlığından müteessirdir. Şevk ve gayretini arttırmak için yeterli düzeye ulaştırılması temenni olunur. 15 Temmuz 1925 Orta Mektep Müdürü	İşe başlama tarihinden itibaren henüz bir hafta geçmediğinden bu kadar kısa bir süre zarfında muallimin genel ve özel durumu hakkında kanaat belirtme imkânı yoktur. 20 Temmuz 1925 Menteşe Maarif Müdürü

3. Ulûm-ı Tabîyye Muallimi Mehmet Nuri Beyin Sicill-i Tâ'lim Varakası (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 53).

On yıllık kıdemi olan Mehmet Nuri Bey son görevine 8 Aralık 1923 tarihinde başlamıştır.

Tablo 5. Tedrisatın Devamı (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 53).

* Bu ders senesi zarfında bu ders veya gruplarda öğretilmesi gereken dersler miktarı		465
Öğretmenin öğrettiği derslerin miktarı		463
Öğretmenin mazeretli olarak okutmadığı derslerin miktarı		2
Öğretmenin mazeretsiz okutmadığı derslerin miktarı		0
Geçici tatiller ve diğer idari nedenler yüzünden okutulamayan derslerin miktarı		0
Öğretmenin kendinden önceki veya tayininden evvel vekâletle öğretilen derslerin miktarı		0
Boş kaldığı müddetçe okutulamamış derslerin miktarı		0
Yüzde oranı	Asaleten veya vekâleten öğretilen dersler	99,4
	Herhangi bir nedenden açık kalan	0,6

*Cuma günleri ile Tâlîmatnamede belirtilen günler hariç olarak hesap edilecektir. Diğer hanede gösterilen miktarların toplamı bu hanedeki miktara eşit olmalıdır. Tedris edilen miktarların programa nazaran yüzde oranı programda gösterilen maddeler (100) itibar edilecek, öğretilen maddeler buna göre takdir olunacaktır.

Dersler	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf 4	Sınıf 5	Sınıf Tâlî: 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf	Sınıf
Hayvanat						100				
Nebatat							100			
Arziyyat								100		
Fizik							100	100		
Kimya							100	100		
Fizyoloji								100		

İmtihanların sınıf itibarıyla sonucu: Umumi, vasati numaraların sınıflara düşen ortalaması iki tahriri ile şifahiden (iki yazılı ile sözlü) oluşan umumi ve vasati notların sınıflara düşen ortalaması hesap edilerek yazılacaktır.

Dersler	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf 4	Sınıf 5	Sınıf Tâlî: 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf	Sınıf
Hayvanat						9				
Nebatat							9,5			
Arziyyat								10		
Fizik								9		
Kimya								9,5		
Fizyoloji								9,5		

İmtihan sonucunda elde edilen başarıların ortalama hesabıyla sınıflara düşen yüzde oranı.

Dersler		Hayvanat	Nebatat	Arziyyat	Kimya	Fizyoloji
Sınıf 1	Terfi					
	İbka ve ikmal					
Sınıf 2	Terfi					
	İbka ve ikmal					
Sınıf 3	Terfi					
	İbka ve ikmal					
Sınıf 4	Terfi					
	İbka ve ikmal					
Sınıf 5	Terfi					
	İbka ve ikmal					
Sınıf Tâlî: 1	Terfi	100				
	İbka ve ikmal					
Sınıf 2	Terfi		100			
	İbka ve ikmal					
Sınıf 3	Terfi			100	100	100
	İbka ve ikmal					

Dersler ve sınıflar için ihtiyaten fazla miktarda boş hane bırakılmıştır. Kullanılmayan haneler açık bırakılır. Muallim, Mektep Müdürü Hilmi.

Tablo 6. Muallim Tarafından Doldurulacak Kısım
(BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 54-57).

	Cevapların gayet münakkah (temizlenmiş, seçilmiş, net) olması lazımdır. Lüzumsuz, delilsiz veya ispata muhtaç fikirler yazılmayacaktır.
1. Derslerinizi müfredat programı gereğince ikmal ettiniz mi? Edemediyseniz sebebi nedir?	Müfredat programı gereğince derslerimi muvaffakiyetle ikmal ettim.
2. Dersleriniz için hangi kitapları seçtiniz?	Kısım-ı tâlî birinci sınıf için Hüseyin Remzi Beyin Hayvanat'ı, ikinci sınıf için Salih Zeki ve Nefyüddin Beylerin Hikmet ve Kimya kitaplarıyla Siraceddin Beyin Nebatâtı, üçüncü sınıf için de yine Salih Zeki ve Nefyüddin Beylerin Hikmet ve Kimyalarıyla Ahmet Malik ve Hüseyin Remzi Beylerin İlm'ül-arz ve Fizyoloji kitapları seçilmiştir.
3. Bu kitaplarla program arasındaki uygunluk hakkında fikriniz nedir?	Tabiiyyat grubu için seçilen kitapların mündericâtında bazı konular istisna tutulsa da tamamen müfredat programına uygundur. Söz konusu kitapların programa uymayan ve programca eksik olan konuları yazdırılmak ve uygun kitaplardan ilave edilmek suretiyle tamamlanarak programa uygun hale getirilmiştir. Mesela, Hüseyin Remzi Beyin Fizyoloji ve Hayvanat kitapları mündericâtları itibarıyla kesintisiz ve programa uygun olmakla beraber konularda bir takım muğlaklıklar olduğundan sadeleştirilmek, düzenlemek, ayıklamak ve eksikleri diğer kitaplardan tamamlanmak suretiyle okutulmuştur. İlm'ül-arz, Hikmet ve Kimya kitapları programa uygundur.
4. Öğretim usulünüz nedir? Bu usulü ne zamandan beri uyguluyorsunuz, diğer usullerle tecrübe ettiniz mi, usulünüzü hangi yönden tercih edilir buluyorsunuz?	Okuttuğum zümrenin Tabiiyyat olması nedeniyle öğretme usulüm çoğunlukla ameliyat ve uygun tahrir (anlatma) usulüdür. Mesela bir ders için ilkönce vasıtaları hazırlama ve bunlar üzerinde ders tahriri. Fazla zaman işgal edecekse ameliyatı laboratuvar saatlerine terk ediyorum.

5. Mektebinizde ders aletleri var mıdır, kâfi midir, bunlardan layıkıyla istifade edebildiniz mi?	Bir sene öncesine kadar mektebimizde ders araçları adına bir şey yoktu. Mektepçe düzenlenen müsamereler ve diğer teşebbüsler hasılatıyla İstanbul'dan Tarih-i Tabii ve Kimyaya ait basit levha ve tablo şeklinde ders araçları, kimya aletleri getirilmiş ise de asrı bir laboratuvarın ihtiyacına nazaran edevat yetersizdir. Bilhassa Hikmet aletleri pek noksandır. Madeni barometre, ısıölçer, mütevasıl-ı kabil (bitişik) tulumba, su cenderesi, numuneleriyle dinamo, voltmetre gibi sınırlı ve kırık dökük birkaç aletten başka bir şey yoktur. Bu şekilde tedarik edilen yetersiz araçlardan azami düzeyde istifade edilmiştir.
6. Noksan vasıtaları telafi için kendi teşebbüsünüzle neler yaptınız?	Ders araçlarının eksikliği: Hikmet için mektepte tedarik ve hazırlaması mümkün olabilen basit ve adi araçlarla. Mekanik, sıvılar, sıcaklık, ses ve ışık konularıyla ilgili deneyleri ve ameliyatı ifa etmekle birlikte şehirdeki mevcut fabrikaların buhar makineleri, dinamo ve manyetoları, telgrafhane ve telefon dairelerindeki telgraf makineleri, telefon aletleri üzerinde gerekli uygulamayı bizzat uygulayarak göstermek. Fizyoloji ve Tarih-i Tabii dersleri için mevcut araçlardan yararlanılmakla beraber bunlara ait eksiklik de hayvanlardan birer numunenin gösterilerek iç organlarının ve deverenlerinin incelenmesiyle giderilmiştir.
7. Talebenin çalışmasından memnun musunuz? Genel itibarıyla sınıf sınıf talebenizde derslere karşı gördüğünüz en büyük meziyetler ve en büyük noksanlar nelerdir?	Talebenin çalışma gayretinden memnunum. Dersler daima talebenin zevkleri okşanarak, gözlemlleme duyguları ve merakları tahrik edilecek şekilde öğretildiğinden hem genelde hem sınıflar itibarıyla öğrencide derslere karşı derin ve samimi bir bağlılık hissediyorum. Talebenin çoğunda en büyük meziyet olarak dikkat, gözlem, ayrıntılı araştırma, muhakeme ve sonuç çıkarma kabiliyetlerinin tedricen geliştiğini görüyorum. Bu da talebenin konulara ait basit şekilde makine numunelerini imal edivermek, herhangi bir hayvanı mumyalamak, hayvan ve bitki koleksiyonlarının hazırlanması ve imalinde gösterdikleri azim, sebat ve maharetleriyle sabittir. Noksan olarak da her sınıfta sınırlı birkaç talebenin vazife ve derslerine karşı kayıtsızlığı, dikkatsizliği görülmektedir.

8. Talebenizle dersane haricinde meşgul oluyor musunuz? Kendilerini şahsi tetkiklere teşvik ediyor musunuz? Bu hususta ne gibi muvaffakiyetiniz vardır?	On senelik öğreticilik hayatımda dersane haricinde talebemle meşgul olmak benim için zorunlu bir alışkanlık haline girmiştir. Fen öğretimindeki yegâne başarımla dersane haricinde, kırlarda, dağlarda talebemle meşgul olmak, onları tabiat kitabının her sayfasını ayrı ayrı okutmak sayesinde. Çünkü tabiat sahası, yeryüzü en canlı bir uygulama dershanesi, en hakiki bir ilim kütüphanesi ve marifettir. Talebeler, mektep sıralarında okuyup öğrendikleri teorik bilgilerin uygulamasını ancak kırlarda, bayırlarda, yeryüzü müzesinin çeşitli köşelerinde tatbik edebilirler. Bunu dikkate alarak dersane haricinde talebeye çeşitli türde hayvanat ve nebatatın organlarının inceleme şekillerini, ziraat, tababet ve sanayide kullanışlı olup olmadıklarını, zararlı ve yararlı olanlarını anlatıyor ve talebenin dikkat, hakikati araştırma kabiliyetlerinin arttığını yazılı ve sözlü imtihanlarda çalışıp yorulmaksızın parlak imtihan verdiklerini görüyorum.
9. Derslerinizin diğer derslerle olan münasebeti hakkındaki görüşünüz nedir? Diğer derslerle paralel ve denk olarak ilerleyebildiniz mi?	Malumdur ki, her ilmin kolaylıkla tahsili, ilim şeklinde kitaplaşması diğer ilimlerin yardımına bağlıdır. Bununla birlikte mevcut ilimler arasındaki ilişkiler hep eşit değildir. Matematik ilmi ile Tabiat ilmi arasındaki bağılılık pek kuvvetli olduğu halde Tarih ile Matematik arasındaki ilişki bilakis pek zayıftır. İşte öğretimde bu önemli noktayı dikkate alarak derslerimi diğer derslerle paralel ve denk bir şekilde devam ettirmeye çalıştım. Mesela: Hikmetten kuvvetlerin bileşkeleri, mekanik işleyiş, hareket ve güç ilkeleri konularının öğretilmesi geldiğinde talebenin hesap, cebir, geometri ve hatta üçgenin açılarıyla ilgili bilgileri, fenni ve tıbbi terimleri iyice anlayabilmesi için Türkçedeki seviyesini dikkate alarak konuları ona göre değiştiriyor, ayrıntılı olarak izah ediyorum.
10. Program hakkında mütalaanız nedir?	Tabiiyyat zümresine ait müfredat programı uygun ise de yalnız kısm-ı Tâli birinci sınıfın hayvanat dersi konularının önemi nedeniyle iskelet, eklemler, beslenme, gıdalar, hayvan ısı ve tenasül konularının ilavesi şarttır. Çünkü hayvanatın tavsif ve incelemesi ancak hayvanatın iskelet ve hararetlerinin şekillerini bilmekle mümkün olabilir. Bir de ikinci sınıfa ait Hikmet programının baş tarafına Hikmet ilminin girişi demek olan Hadisat-ı Tabiiyye, Hadisat-ı Hikemiyye ve Kimyeviye, Havass-ı Umumiye ve Hususiye konuları ilave edilmelidir.

11. Tedrisatta müşkülata uğradınız mı? Ne gibi müşkülata uğradınız? Bunların ne dereceye kadar ve nasıl üstesinden gelebildiniz?	Yürüttüğüm zümre, ihtisasım dâhilinde olduğundan öğretimde hiçbir türlü müşkülata uğramadım. Düzenli alet ve cihazlarla yapılacak tecrübe ve ameliyat-ı hikemiyye ve kimyeviyye tedariki mümkün daha basit aletlerle yaptım. Hayvanat, nebatat ve arziyyat derslerini dershanede mevcut araçlardan istifade etmekle beraber belirli ve uygun zamanlarda kıra ve civar dağlara çıkarak hayvanat ve nebatatın hakiki numuneleri (su ve rüzgârların etki şekilleri, vadi şekilleri, tabii mağaralar, çeşitli cinsteki taşlar ve araziler) gibi tabii numuneler üzerinde uygulamalı öğretim yapmak suretiyle hiçbir müşküle maruz kalmadım.
12. Derslerinizden ve zümrenizden memnun musunuz? Diğer bir ders veya zümreyi daha ziyade tercih ediyor musunuz?	Derslerimden ve zümremden memnunum. Zümremi diğer zümrelere daha fazla tercih ederim.
13. Mesleki iktidarınızı arttırmak için ne yapıyorsunuz? Bu sene zarfında yeni olarak ne gibi kitaplar okudunuz, bunlardan hangisi sizde derin bir intiba bıraktı? Hangi mecmuaları muntazaman okuyorsunuz?	İlmi kudretim ve hâlihazır bilgilerim orta mektep programında zümreme ait dersleri hakkıyla öğretmeye yeterli olmakla birlikte ilmin sonu bulunamadığından mesleki iktidarımı genişletmek için bu sene zarfında Hâdi Faik Beyin, Nefyüddin Beyin iki devreli liselere ait “Uzvi (organik) ve Gayr-i Uzvi (inorganik) Kimyalarını” ve “Gayr-i Uzvi Tatbikatı” adlı eserleriyle Salih Şevket ve Abdullah Cevdet Beylerin Fiziklerini, Salih Zeki Beyin “Mufassal Hikmet”i, Hüseyin Remzi Beyin iki devreli liselere ait “Fizyoloji-i Hayvani ve Nebati”, Seraceddin Beyin “Fenn-i Hayat Nebat” adlı eserlerini ve Darü’l-fünun ulum-ı tabiiyye notlarını mütalaa ettim. Bunlardan Hâdi Faik Beyin “Uzvi, Gayr-ı Uzvi” kimyalarıyla Salih Zeki Beyin “Hikmet”inden istifade ettim. Diğer eserlerin tümü izah, tefsir ve sadeleşmeye muhtaç olmakla beraber talebenin ifade-i tabiiyyelerine göre yazılmadıklarından talebe kitabı olamayıp ancak muallim kitabı olabilir. Maddiyat, Fen Âlimi, Servet-i Fünun, Meslek ve Anadolu Mecmualarını okuyorum.
14. Ecnebi lisanı öğreniyor musunuz, hangi lisanı ve nasıl bir usulle öğreniyorsunuz, hangi kitapları takip ediyorsunuz, elde ettiğiniz başarının bugünkü derecesi nedir? (Bu soru özellikle daha önce ecnebi lisanı bilmeyenlere aittir).	Tâlî ve Âlî mekteplerde okuduğum Fransızca sayesinde zümreme ait kitapları lügat vasıtasıyla tercüme edebilirim. Vazifemin çokluğu ve mesleğime ait tercüme edilmiş daha yüksek kitapların bulunması nedeniyle her vakit tercüme ile uğraşmıyorum.

Tablo 7. Müdür ve Maarif Müdürü Tarafından Doldurulacak Kısım (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 58-59).

	(Bu kısım gizli değildir. Müdür ve maarif müdürü cevaplarını yazdıktan sonra varaka tekrar muallime verilecektir. Muallim lüzum görürse müdafaalarını yazacaktır).
Sualler	Mektep Müdürünün Mütalaası
1. Muallimin okuttuğu derste ki vukufu ne derecededir?	Mesleğinde ihtisası vardır.
2. Öğretim usulü hakkındaki fikriniz?	Öğretim usulü uygundur.
3. Dersleri hakkındaki müşahede ve mütalaalarınız? Bu mütalaalar hangi tarihli ve numaralı ders teftiş raporunda kayıtlıdır?	Muntazaman gönderdiğim raporlarda da muallimin tedrisatından istifade edildiği yazılmıştır.
4. Ders aletlerinden istifade edilmiş midir, tecrübeler hakkındaki fikriniz?	İki seneden beri vekâlet-i celile hesabına külliyyetli miktarda satın alınmış ve mektebimiz için gönderilen ders aletleri gelmediği gibi bu husus için tahsisat havalesi verilmemiştir. Atölye saatleriyle talebe tarafından verilen müsamere hasılatıyla hayvanat levhaları, kimya ve hikmet için önemli bazı ders araçları temin edilmiş ve bu araçlardan da yararlandığı görülmüştür.
5. Muallimin idari iktidarı hakkındaki fikriniz?	İyidir.
6. Talebe ile münasebeti ne haldedir?	Hayırhane ve pederanedir.
7. İnzibat hakkındaki telakkisi nasıldır?	Asridir.
8. Diğer arkadaşları ile münasebeti nasıldır?	Halkın ve arkadaşlarının hürmetine mazhar olmuştur.
9. Mesleğe bağlılığı ne derecededir?	Kendisine ziraat müdürlükleri ve umumi müfettişlikler teklif edildiği halde muallimliği tercih etmesi mesleğe olan bağlılığını göstermektedir.

10. Dersinde müşkülata uğradı mı? Bu hususta size müracaatları var mıdır, müracaatları nasıl neticelendi?	Hikmet dersine ait araçlar olmaması yüzünden müracaatta bulunmuşsa da tahsisat mevcut olmadığından havale celbi için yapılan müracaatımız sonuçsuz kalmıştır.
11. Mektep haricindeki münasebetleri nasıldır?	İyidir.
12. Hariçte diğer işleri var mıdır?	Yoktur.
13. Mazeretsiz devamsızlıklarına karşı ne yaptınız?	Ramazan münasebetiyle ders cetvelinin tebdilinden evvelce haber alamadığından iki derse gelememiş, laboratuvar saatlerinde açık kalan saati telafi ettirilmiş ve şimdiye kadar bu gibi devamsızlığı görülmemiş olduğundan mazur sayılmıştır.
14. Şikâyet gerektiren halleri var mıdır?	Yoktur.
15. Gazetelerle, cemiyetlerle, siyasi cereyanlarla alakası var mıdır? Ne derecededir?	İlmi mecmualara memleketin ziraatı hakkında bazen makale verdiği görülmüştür. Siyasi cereyanla ve gazetelerle alakası yoktur. Türk Ocağı azası ve Muallimler Birliği başkanıdır. 15 Temmuz 1925 Orta Mektep Müdürü Hilmi.

Tablo 8. Dosyanın Gizli Kısım (BCA, 180.09/218.1088.1, Lef. 60-62).

Bu varaka müdür ve maarif müdürleri tarafından doldurulacak ve mutlak surette gizli tutulacaktır. Müdür ve maarif müdüründen başkasının bu kısımdan bilgisinin olması caiz değildir. Müdür ve Maarif Müdürleri yazdıkları maddeler hakkında vicdani ve kanuni her türlü mesuliyeti üzerlerine almış olacaklardır.		
	Mektep Müdürünün Mütalaası	Maarif Müdürünün Mütalaası
1. Muallimin mizacı: (Şatır, sert, ubus (somurtkan), aksi, uysal, halim, sakın, hadid (öfkeli), soğukkanlı, sevimli, düzensiz, asabi, vehimli, korkak, kavgacı, cesur, cüretkâr, tereddütlü, ürkek, bezgin, mahzun, mağmum (kederli), hassas, gamsız)	Talebenin, tedrisatından istifade ettiğini görmekte şen ve şatır, aksi takdirde asi ve mahzundur.	
2. Sıhhati: Sık sık hasta olur mu, bu sene zarfında hiç hasta oldu mu? (Havas ve a'za-yı havas) (duygular ve duyu organları)	Sıhhi hali iyidir. Havas ve organları tamdır.	
3. Hayat telakkisi: (Nikbin, (iyimser) lakayt, derviş tabiatlı, bedbin, muhafazakâr, ananeci, terakki taraftarı)	Ananesine karşı bağlılığı olmakla birlikte terakki taraftarıdır.	
4. Başlıca itiyatları (alışkanlıkları): a. Tavır ve harekette b. Kıyafette c. Tekellümde (şive ve selikası (güzel söyleme) d. Umumi muaşerette e. Münakaşalarda	Konuşma ve tartışmada şive selikası iyi, adab-ı muaşerete vakıf, kıyafeti muntazamdır. Tavır ve hareketleri memnuniyet vericidir.	
5. İptilaları (düşkünlükleri): a. Tütün, enfiye, nargile b. İçki ve diğer zararlı keyif veren maddeler c. Kahvelere devamlılık, kahve oyunları d. Kumar e. Eğlentiler f. Kaba lisan, küfür	Tiryaki olmamakla beraber eline geçtiği zaman tütün kullanır. İçki ve keyif verici kullandığı görülmemiş, diğer arkadaşları gibi bazı zamanlarda kahveye devam ettiği görülmüştür. Kumar, kaba lisan ve küfür bilmez. Kır gezintilerinden hoşlanır.	

6. Eğilimleri a. Mesleğinde tekemmül ve terakki b. Genellikle bilgi kapasitesi c. Mesleği haricindeki işlere ve diğer mesleklere eğilimi d. Dini eğilimi e. Özel merakları (spor, koleksiyonculuk, resim, musiki, fotoğraf vs) f. İntizam ve birini izleme merakı	Mesleğine ait gerek Vekâletten gönderilen mecmuaları gerekse dışarıdan tedarik edebildiği kitaplarla bilgisini genişletme, mesleğinde olgunlaşma ve ilerleme belirtileri gözlenmektedir. Spor, resim ve nebatat koleksiyonuna merakı ve dini temayülü fazladır. Hayatta intizamı sever.	
7. Geçinmesi, maddi durumu	Kendisinin yerli olması, aile ve biraderinin ziraatla meşgul bulunması nedeniyle maddi hali diğer muallimlere nispetle iyicedir.	
8. Ailesine ve çocuklarına bağlılığı	Ailesinin köyde bulunması nedeniyle bağlılık derecesi hakkında bir kanaatim yoktur.	
9. Diğer dikkate değer yönleri	Okuttuğu grubun derecesi nazar-ı ehemmiyete alınarak maaşının yeterli düzeye ulaştırılması temenni olunur. 15 Temmuz 1925 Orta Mektep Müdürü Hilmi.	Mektepler kapandıktan sonra ulaşmış olmam ve işe başlamam henüz bir haftayı geçmediğinden Muallim Nuri Beyin genel durumu ve eğilimleri hakkında özel bir fikre sahip değilim. 20 Temmuz 1925 Menteşe Maarif Müdürü

4. Sonuç

1864 yılından itibaren değişik binalarda eğitim-öğretimini sürdüren Muğla Orta Mektebinde 1924-1925 eğitim döneminde iptida kısmındaki üç öğretmen hariç, sekiz öğretmen görev yapmıştır. 1916 tarihli Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İptidâiye Tâlimâtname'si gereğince orta mektepteki sekiz öğretmenin eğitimdeki performansları, yetkinlikleri, mesleki bilgilerini güncelleyip güncellemedikleri, kişilik yapıları vs. değerlendirilerek sicill-i tâ'lim varakaları hazırlanıp bakanlığa gönderilmiştir. Örnek olarak seçilen Musiki ve İlmi Tabiiyye öğretmenlerinin sicillerinden, öğretmenlerin, okutacakları derslerin kitaplarını kendilerinin belirlediği, alanlarıyla ilgili ders kitapları dışındaki yayınları takip ettikleri, dersleriyle ilgili araç, laboratuvar malzemesi vs. oldukça sınırlı olsa da uygulamaya önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerin, sosyal kişilikleri, ikili ilişkileri, gündelik alışkanlıkları, psikolojik yapıları, maddi durumları eğitimin niteliği ve öğrenciler üzerindeki etkisi önemli olduğundan müdürlerin öğretmenler hakkındaki gözlem ve kanaatleri de sicil varakalarında hassasiyetle nesnel olarak belirtilmiştir. Göreve yeni başlayan maarif müdürünün, okul müdürünün varakada belirtilen değerlendirmesine, göreve başlamasının üzerinden henüz bir haftayı geçmediğini ifade ederek öğretmen hakkında görüş bildirecek kaniya sahip olmadığı notunu düşmesi nesnelliğini, sorumluluk bilincinin varlığını ortaya koymaktadır.

Okul müdürünün, öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecindeki faaliyet, yöntem, kendini geliştirme gibi konulardaki kanaat raporunun öğretmen görüş ve itirazına açık olması da eğitimin niteliğinin artmasına, yönetici-öğretmen-öğrenci unsurundan oluşan eğitim kurumundaki çalışma barışı ve huzurun sağlanmasına önemli katkı sağladığı düşünülmüştür.

Orta Mektep müzik öğretmenin Darülelhan'ın yayınlarını takip etmesi, Tabiiyyât dersi öğretmenin alanıyla ilgili yabancı dilde yazılmış bir eseri çevirebilmesi, ülkenin tarımıyla ilgili konularda makalelerinin yayımlanması öğretmenlerin, alanlarında yetkin, donanımlı, nitelikli ve başarılı olduklarını da göstermektedir.

Kaynakça

a. Arşiv Kaynakları

BCA, (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*), 180. 09 (*Milli Eğitim Bakanlığı*), /218.1088.1, Lef. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 23, 43, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 73, 93, 104.

b. Kitap ve Makaleler

Akça, B. ve Keleş, E. (Yay. Haz) (2012). *Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı Muğla Sıhhiye Müdürü Doktor Esad*, Muğla.

Akça, B. (2002). *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Akça, B. (Haz.) (2010). *Menteşe (Muğla) Sancağının Zirai ve Coğrafi Durumu (1915 Yılına Ait Liva Ziraat Memuru Ali Rıza Bey'in Raporu*, Muğla.

Çolak, M. (2001). *Muğla'da Eğitim (1923-1950)*, Muğla.

Eroğlu, Z. (1939). *Muğla Tarihi*, Muğla Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla.

Yıldırım Y. (2023, Nisan). “Sapancalı Hasan Hüsnü'nün 1921'de Karaman İdâdîsinde Düzenlenen Sicill-i Ta'lim Varakası, *Akademik Sayfalar*, 241-251.

BÖLÜM IV

BASIN PERSPEKTİFİYLE NUMAN MENEMENCİOĞLU VE TÜRK DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI DÖNEMİ

*Numan Menemencioğlu and the Period of the Turkish Ministry
of Foreign Affairs from a Press Perspective*

Mustafa Batuhan İNAN

(Yüksek Lisan öğrencisi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih A.B.D.

E-mail: mustafabatuhaninan3@gmail.com

ORCID: 0009-0004-0273-6617

1. Giriş

Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle beraber altı yıl sürecek kanlı savaş başlamıştır. Savaşın başlamasıyla beraber Türkiye'nin nasıl bir konum alacağı merak konusu olmuştur. Daha önce Birinci Dünya Savaşı'nda acı tecrübeler yaşamış İsmet İnönü ve arkadaşları için savaşa giriş konusunda tek bir düşünce vardır: Her ne koşul olursa olsun savaş dışı kalmak. Dönemin önemli isimlerinden olan Şevket Süreyya Aydemir İkinci Adam kitabında halkın ve yönetenlerin savaş bıkkınlığını “Türk milleti yakın tarihinde o kadar savaş görmüş ve o kadar savaştan yorulmuştu ki, Cumhuriyet yıllarında Türkiye’de savaş edebiyatına ve bu arada savaş ekonomisi gibi konulara bir nevi bıkkınlık hâli sürmüştü... Nitekim Atatürk de milleti bağımsızlık davasına karşı daima uyanık tutacak davranışlarına rağmen, memlekette devamlı bir askerî hava yaşatmaktan kaçındı.” şeklinde belirtmiştir(Aydemir, 2023, s.206). Böyle bir ortamda karar vericilerin yanında uygulayıcılar da büyük önem kazanmıştır. İşte bu sürecin önemli uygulayıcılarından biri de Numan Menemencioğlu’dur. O, bakanlığı öncesi genel sekreterlik pozisyonunda olması sebebiyle sürece baştan sona hâkim biridir. Hatta kendisi yayımlanmamış hatıratlarında yeni göreve gelişini şöyle tarif etmiştir: “Bu makama hiçbir şekilde yabancı değildim. Zira on

üç senedir bakanlığın başındayım ve bu nedenle de Türkiye'nin dış politikasına yön vermekteydim. Sorumluluğum yalnızca bir başka şekil almıştı.”(Deringil, 2003, s.50).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında iktidar, iç ve dış siyaseti şekillendirirken basın ve yayın organlarından yararlanmıştır. Devlet, dönemin süreli yayınları olan gazeteler aracılığı ile halka ulaşarak denge siyaseti çerçevesinde tarafsız kalmanın önemine dikkat çekmiş, ancak ülkenin geleceği ve güvenliği için gerekirse savaşa dahil olunabileceğini de vurgulamıştır. Dönemin gazetelerinin ortak özelliği hükümetin kararları ile paralellik gösteren bir yayın politikası yürütmeleridir(Akın, 2022, s.479). Tökin'e göre bir sansür heyeti olmamasına karşın CHP ve Matbuat Müdürlüğü basın üzerinde ağırlığını net bir şekilde hissettirmektedir(Deringil, 2003, s.8).

2. Menemencioğlu'nun Ailesi ve Eğitim Hayatı

Numan Menemencioğlu babasının maliye vekilliği yaptığı Bağdat'ta 1891 yılında dünyaya gelmiştir(Çetin, 2010, s.36).¹ Babası ileriki yıllarda Osmanlı Hariciye Nazırlığına kadar yükselecek olan Mehmet Rifat Bey, annesi ise Namık Kemal'in kızı Feride Hanım'dır. Menemencioğlu görüldüğü üzere kendisini geliştirmesi yaşlılarına göre daha kolay bir ailede hayata gözlerini açmıştır. Ailenin dört çocuğundan sonuncusu olan Menemencioğlu, annesinin vefat etmesiyle henüz üç yaşındayken öksüz kalmıştır.

Annesini kaybettikten sonra babasıyla beraber bir hayat süren Menemencioğlu, babasının Selanik'te görev yaptığı sırada Şemsi Efendi İlkokuluna başlamıştır. Ortaokul eğitimini yine babasının görevi nedeniyle bulunduğu İstanbul'da Burhan-ı Terakki'de almıştır. İdadi eğitimini ise dönemin önemli okullarından Fransız Saint Joseph'te tamamlamıştır. Bu okulun ona sağladığı avantajlardan biri de akıcı bir şekilde Fransızca konuşabilmek olmuştur. Yükseköğrenimini 1911-1914 yılları arasında Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Bilal Şimşir'e göre Menemencioğlu bu okulu birincilikle bitirmiştir(Yayla, 2021, s.34). Lozan'da eğitim hayatını sürdürürken 1912'de okuldaki Türk öğrencilerle birlikte Türk Talebe Cemiyetini kurmuş ve bu cemiyetin ilk başkanlığını yapmıştır(Cumhuriyet, 18 Mayıs 1937). Dışişleri Bakanlığı resmî web sitesinde Menemencioğlu'nun Almanca,

1 Menemencioğlu'nun doğum tarihiyle ilgili birden fazla farklı tarih olmasına karşın esas aldığımız tarih Türk Dışişleri Bakanlığının resmi web sayfasında Numan Menemencioğlu'nun biyografisindeki tarihtir. https://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

Fransızca, Arapça ve Farsça bildiği bilgisi yer alsa da Arzık'a göre sadece Fransızca bilmektedir(Yayla, 2021, s.35).

3. Numan Menemencioğlu'nu Dışişleri Bakanlığına Götüren Süreç

1914 yılının Ağustos ayında mezun olan Menemencioğlu, 17 Ekim'de hariciye memuru olarak görev almıştır. Cihan Harbi'ne giriş arifesinde 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefaretine Üçüncü kâtip olarak atanmıştır(Metin, 2022, s.39). Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa dedesi Namık Kemal'in yakın bir arkadaşı olduğu için Menemencioğlu'na bu ilk deneyiminde yardımcı olmuştur(Özdağ, 2014, s.157; Metin, 2022, s.39). Bu deneyiminde yeni insanlar tanımış ve diplomasinin inceliklerini öğrenmiştir.

1 Mart 1916'da Bern Sefaretine geçici vazifeyle görevlendirilen Menemencioğlu,2 sefaret kâtipi olarak gönderildiği İsviçre'de 1917 ortalarına doğru II. kâtipliğe yükseltilmiştir(Metin, 2022, s.39). Cihan Harbi sürecinde görev yaptığı İsviçre'de Osmanlı Devleti hakkında yapılan haberleri takip ederek bir değerlendirme yapmış ve sefaret vasıtasıyla İstanbul'u bilgilendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi mağlubiyeti ve başkent İstanbul'un işgali birçok sefaret görevlisi gibi Numan Menemencioğlu'nu da açığa düşürmüştür. Ancak İstiklâl Savaşı'nın kazanılması ve Lozan görüşmelerinin başlamasıyla, Lozan'a gelen İsmet İnönü burada çektiği telgrafla bütün Osmanlı elçilik ve konsoloslukları Paris temsilcisi Ahmet Ferit (Tek)'e bağlamıştır. Ahmet Ferit ise bu yetkiyle Osmanlı elçiliklerindeki ikinci veya üçüncü sıradaki kâtiplere yazılar göndererek elçilikteki vazifelerini ifa etmelerini istemiştir. Böyle bir durumun oluşmasıyla Menemencioğlu artık sefaretin günlük işlerini takip etmeye başlamıştır(Şimşir, 1996, ss.168-170).

Bern Sefaretinin son zamanlarında önemli vazifeler edinen Menemencioğlu, İsmet İnönü'nün isteği doğrultusunda Paris'te bulunan Cemal Hüsni (Taray) ile becayiş yapmıştır. Birkaç haftalığına burada görev aldıktan sonra Bükreş'e atanarak3 başkâtipliğe yükselmiştir. Bu görevi sırasında Cevat (Ezine) Bey'in Atina'ya elçi olarak atanması üzerine yeni atama gerçekleşinceye kadar kısa bir süreliğine geçici maslahatgüzarlık görevini ifa etmiştir(Yayla, 2021, s.39). Menemencioğlu daha sonra Macaristan Budapeşte'ye4 başkâtip ünvanıyla

2 https://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

3 https://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

4 https://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

sürekli maslahatgüzar olarak atanmıştır. Bu geçici maslahatgüzarlıktan sonra ilk yöneticilik görevidir.

Avrupa'nın önemli merkezlerinde görev ifa eden Menemencioğlu, diplomasi mesleğindeki hakları saklı kalması şartıyla başşehbender sıfatıyla Beyrut'a görevlendirilmiştir(Ulus, 12 Senteşrin 1944). Beyrut, Numan Bey'in Ankara'ya gelmeden önceki son görev yeri olmuştur.

Menemencioğlu yıllar boyunca Avrupa'da ve Orta Doğu'da çeşitli merkezlerde tecrübe kazandıktan sonra 1 Haziran 1928 tarihinde Avrupa devletleri ile olan ilişkilerden sorumlu I. Daire Umum Müdürlüğüne atanmıştır(Metin, 2022, s.49). 1 Temmuz 1929 tarihinde birinci sınıf elçi derece ve payesiyle Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına tayini gerçekleşmiştir(Ulus, 14 Ağustos1942).

11 Haziran 1933 tarihinde genel sekreterliğe terfi eden Menemencioğlu dokuz aylık kısa bir süre için dışişleri siyasi müsteşarlık görevi hariç tutulacak olursa5 dışişleri bakanlığı görevine atanana kadar bu görevi üstlenmiştir(Ulus, 12 Senteşrin 1944). Menemencioğlu'nun merkeze geçmesiyle beraber Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında çok sayıda önemli gelişme meydana gelmiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesiyle başlayan süreç Balkan Antantı, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Sadabat Paktı, Hatay'ın Türkiye'ye katılma süreci ve II. Dünya Savaşı önemli gelişmelerdir.

4. Dışişleri Bakanlığı Koltuğunda Numan Menemencioğlu

1923'de kurulan yeni Türk devleti Osmanlı'dan miras kalan ağır bir borç yükü ve maddi-manevi açıdan yorgun bir halk ile karşı karşıyadır. Bu ağır koşullarda ülkeyi her anlamda yeniden inşa etmek için sınırların güvenliğini sağlayarak olası dış problemlerden olabildiğince uzak kalmak önem arz etmektedir(Balcı, 2017, s.68). Bu nedenle Atatürk dönemi dış politikası sınır güvenliğini önceleyen ilkeler etrafında şekillenmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın kapıya dayanmasıyla artık yeni bir evreye geçilmiş; dünya düzeni hassas dengeler etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu durumun farkında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika yapıcıları Lozan Antlaşması'yla oluşan statükonun devam etmesi için aktif bir tarafsızlık politikasıyla ilerlemeye başlamıştır(Balcı, 2017, ss.68-75).

Uzun yıllardır merkezde vazife alan Menemencioğlu, Türk dış politikasının yeni düzene adapte oluşunda etkin faktörlerden biridir. Menemencioğlu

5 https://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

Türkiye'nin savaştan hiçbir şey kazanmadan çok şey kaybedeceğine inanmaktadır(Weisband, 1974, s.44). İkinci Dünya Savaşı başlangıcından dışişleri bakanlığı görevine gelene kadar olan süreçte dış politikada atılacak adımlarda İnönü'den sonra en etkin kişidir(Weisband, 1974, s.42). Bu bağlamda Menemencioğlu'nun fiilen dış politikada yürüttüğü görevi dışişleri bakanlığı görevine getirilmesi ile resmîyet kazanmıştır(Deringil, 2003, s.8).

8 Temmuz 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın ani ölümünden sonra gazeteler Menemencioğlu'nun mebus seçilerek yeni hariciye vekili olacağını konuşmaya başlamıştır(Cumhuriyet, 7 Ağustos 1942). Refik Saydam'ın ölümüyle boşalan İstanbul milletvekili için 9 Ağustos 1942'de İstanbul Üniversitesi konferans salonunda yapılan seçimde 1814 ikinci seçmenin tamamının oyunu alan Menemencioğlu milletvekili seçilmiştir(Ulus, 10 Ağustos 1942). Milletvekili yemin töreni sonrasında genel sekreterlikten dışişleri bakanlığı görevine geçiş yapmıştır(Ulus, 14 Ağustos 1942). Dönemin gazeteleri eğitim hayatı, diploması alanındaki tecrübesi, uzun yıllar merkezi teşkilatta görev aldığı için bakanlığın işleyişine hâkim olması gerekçeleriyle Menemencioğlu'nun bu görev için en uygun kişi olduğu görüşünde birleşmiştir(Ulus, 14 Ağustos 1942; Cumhuriyet, 14 Ağustos 1942; Son Posta, 14 Ağustos 1942; Vatan, 14 Ağustos 1942). Ancak basının bu tavrını değerlendirirken dönemin konjonktürü de hesaba katılmalıdır. Yunus Nadi (Cumhuriyet), Asım Us (Vakit) ve Hüseyin Cahit Yalçın (Tanin) gibi dönemin önemli gazete sahiplerinin CHP mensubu kişiler olması basının yönlendirilmesini sağlamıştır(Akın, 2022, s.482). Aynı zamanda hükûmetin basın üzerinde sıkı bir denetim kurduğu dikkate alındığında Menemencioğlu hakkında zikredilen vasıflara sahip olmadığı şeklinde bir değerlendirme yapılması da mümkün görülmemektedir.

Menemencioğlu'nun dış işleri bakanlığına getirilmesi iç ve dış basında yankı bulmuştur. Yeni vazifesi için yabancı dışişleri bakanlarından tebrik mesajları gelmiş ve bu görevlendirme dış basında da yer bulmuştur(Ulus, 18 Ağustos 1942). Örneğin, Times, Menemencioğlu'nun görev yaptığı tüm vazifelerde gösterdiği beceri ve yeteneklerle dikkat çekici başarılar elde ettiği ve şöhretinin Türkiye sınırlarını aştığını ifade etmiştir(Ulus, 16 Ağustos 1942). Menemencioğlu da dış işlerinin arz ettiği önemin farkında olmuş, bu nedenle ilk icraat olarak bakanlığı bünyesinde çalışanlara ifa ettikleri vazifenin öneminden bahsetmiştir(Vatan, 14 Ağustos 1942).

Menemencioğlu'nun, dışişleri bakanı olarak ilk misafiri ABD Başkanı Roosevelt'in özel temsilcisi Wendell Wilkie'yi olmuştur. Yapılan görüşmede iki ülkenin savaştaki konumları, dış politikada bundan sonra alınacak birtakım

politik gelişmeler ve savaş hali coğrafyasının genel durumuna ilişkin konular ele alınmıştır(Cumhuriyet, 9 Eylül 1942). Marmara Köşkü'nde şerefine verilen akşam yemeği sonrasında Wilkie, Menemencioğlu'nun şahsı hakkında övünç dolu sözler sarf etmiştir(Yeni Sabah, 9 Eylül 1942; Yeni Sabah, 11 Eylül 1942).

Bu görüşmeler sırasında Menemencioğlu'nun basına yansıyan bir takım sağlık sorunları olmuştur. Tan Gazetesi, Menemencioğlu'nun daha önce yakalandığı hastalığının nüksettiğini haber yapmıştır(Tan Gazetesi, 21 Eylül 1942). Times gazetesi ise Ankara'da Wendell Willkie'ye verilen parti sırasında Menemencioğlu'nun, akciğer rahatsızlığı geçirdiği ve Profesör Ferdinand Sauerbruch'ın tedavi için Türkiye'ye getirildiği haberine yer vermiştir(Çetin, 2010, s.44). İki ameliyat geçiren Menemencioğlu kısa süre içerisinde sağlığına kavuşmuşsa da hastalık sürecinde yaşanan gelişmeler diplomatik alanda yankı uyandırmıştır(Cumhuriyet, 27 Eylül 1942). Menemencioğlu'nun tedavisiyle ilgilenen Dr. Sauerbruch, bizzat Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un özel uçağı ile Türkiye'ye gönderilmiştir(Cumhuriyet, 27 Eylül 1942). Bu gelişme tarafsızlık politikası gereği hassas dengeleri gözetmek zorunda olan Türk dış politikası için tepkilere yol açmıştır. Menemencioğlu'nun "Alman yanlısı" olduğu söylemlerine neden olmuştur. Örneğin İngiltere Dışişleri Bakanı Eden onun hakkında Mihver yanlısı olduğuna dair bir izlenime sahiptir(Weisband, 1974, s.37).

5. Adana Görüşmeleri

1942 yılının Ekim-kasım aylarında Mısır, Cezayir ve Fas'ta Müttefikler lehine yaşanan gelişmeler Orta Doğu'daki Mihver tehdidine son vermiştir(Hale, 2003, s.91). En başından beri Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiği fikrini savunan Churchill'in, 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Roosevelt'le yaptığı Casablanca Görüşmeleri'nde Almanya'nın hiçbir şart olmaksızın teslimi istenirken Türkiye'nin savaşa müdahil olması gerektiği üzerinde durulmuştur(Weisband, 1974, ss.13-14; Deringil, 2003, s.188).

Şubat 1943'te Almanların Stalingrad'da yenilmesi savaşın seyrini değiştirmiştir. Bu değişen dengelerde Türkiye, Stalin'in Doğu Avrupa'yı ele geçirmeden Almanya'nın Batılı müttefiklerle bir barış anlaşması imzalamasını ve bu suretle Sovyetleri dengeleyecek bir gücün oluşmasını istemektedir(Hale, 2003, s.91). Müttefikler ise 1942 yılı sonuna kadar Almanya'nın Avrupa dışına doğru genişlemesini engellemeğe çalışırken bir kalkan görevi üstlenen Türkiye'nin tarafsızlık politikasını kendileri için uygun görmüştür. Ancak son

gelişmeler üzerine Almanya'yı yenmek için Avrupa'nın içine girmesi gereken Müttefikler açısından Türkiye'nin tarafsızlığı engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin Müttefikler tarafında savaşa girmesi konusunda var olan baskılar 1943 ilkbaharı sonrası daha da şiddetlenmiştir(Gönlübol&Sar, 1993, s.64).

Casablanca Görüşmeleri'nde Türkiye hakkında alınan kararlar Türk hükûmetini endişelendirmiştir. Menemencioğlu, Balkanlar'da Almanya'nın diskalifiye edilmesiyle ortaya çıkacak bir otorite boşluğunun Sovyetler tarafından doldurulmasının kaçınılmaz olacağını farkındadır. Sovyetler'in lehine güç dengesinde yaşanacak ani bir değişikliğin ülke menfaatleri açısından doğurabileceği sonuçlar nedeniyle Mihver devletlerle ilişkilere devam edilmiştir.

30-31 Ocak 1943 Casablanca Görüşmeleri'nde alınan kararlar uyarınca Türkiye'yi Müttefik safında savaşa çekmek amacıyla Winston Churchill ile İsmet İnönü arasında Adana Görüşmeleri gerçekleştirilmiştir(Cumhuriyet, 2 Şubat 1943; Akşam, 2 Şubat 1943; Vatan, 3 Şubat 1943). 30 Ocak 1943 günü Churchill, Adana Uçak İstasyonu'na geldiğinde kendisini karşılayan heyette Numan Menemencioğlu da yer almıştır(Cumhuriyet, 3 Şubat 1943). Yenice İstasyonu'nun Atatürk Hattı'nda Churchill'i Adana'ya getiren tren ile İnönü'yü Ankara'dan getiren tren birbirine bağlanmış ve görüşmeler, İnönü'nün vagonunda gerçekleşmiştir(Yayla, 2021, s.162). İki tarafın istekleri ve Türkiye'nin askerî açıdan durumu ele alınmıştır. Adana Görüşmeleri sonrası Churchill'in Avam Kamarasındaki açıklamaları Türkiye'nin askerî teçhizat konusunda eksiklerinin kendisi tarafından kavrandığını göstermektedir(Ulus, 12 Şubat 1943).

Adana Görüşmeleri'nde Türkiye tarafsızlık noktasında ısrarlı davranmış; bu tutum Japon Dış İşleri Bakanı Tani tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu görüşmeler sonrası Menemencioğlu İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada Türkiye'nin dış siyasetteki gayesinin memleketin menfaatlerini korumak ve müttefikleriyle olan ilişkilerini muhafaza etmek olarak açıklamıştır(Cumhuriyet, 15 Mayıs 1943).

6. Eden-Menemencioğlu Görüşmeleri

Adana Görüşmeleri'yle beraber Türkiye'nin dış politikası yeni bir düzene geçmiştir. Türkiye, bu kez Müttefikler lehine tarafsızlık politikası takip ederken Müttefikler de Türkiye'yi savaşa dahil etme konusunda baskılarını yoğunlaştırmıştır. Bu minvalde, Müttefikler, Moskova'da düzenlenen Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, öncelikle Türkiye'deki hava üslerini kullanma izni elde etmek ve 1943'ün sonlarına doğru da Türkiye'nin savaşa katılımını

sağlamak konusunda karar almıştır. Moskova Konferansı sonrası İngiltere Dışişleri Bakanı Eden tarafından gelen istek üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Kahire'ye hareket etmiştir(Cumhuriyet, 3 Kasım 1943).

Görüşmelerde Menemencioğlu, Türkiye'nin güvenliğine vurgu yaparken İngiltere'nin Türk ordusunun mühimmat eksikliğini gidermekle sorumlu olduğunu belirtmiştir. Türkiye'den savaşa girmesi için bir atılım bekleyen Eden, isteklerine karşılık alamadığı için sinirlenmiştir(Çetin, 2010, s.65). Hararetili geçen Kahire Görüşmeleri sonrası sadece resmî bir tebliğ yayınlanmıştır:

“Türkiye Dışişleri Bakanı Bay Numan Menemencioğlu ve Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 5 ve 6 Kasım 1943'te Kahire'de buluşmuşlardır. Genel durum hakkında Moskova Konferansı neticelerinin bilgisiyle aydınlanan bir fikir alışverişinde bulunulmuş ve iki bakan arasındaki görüşmeler ülkelerini bağlayan dostluk ve ittifak zihniyeti içerisinde cereyan etmiştir.”(Cumhuriyet, 8 Kasım 1943)

Yayınlanan bu resmî tebliği Türk basını devletin askerî ve siyasi mevcut pozisyonunu devam ettireceği şeklinde değerlendirmiştir(Son Telgraf, 9 Kasım 1943; Vakit, 9 Kasım 1943; Tanin, 9 Kasım 1943; Yeni Sabah, 9 Kasım 1943).

Kahire'deki görüşmeler dış basında da yer almış; Vakit gazetesi Reuter haber ajansının bu görüşmeler hakkında verilen beyanatları sayfasına taşımıştır. Bu görüşmelerden şöyle bahsedilmiştir:

Moskova tebliğinde zikredilen Almanya'ya karşı yapılan harbin kısaltılması için alınacak tedbirler içerisinde savaşın Balkanlara yayılması kapsamında, İngiltere'nin, Türkiye'nin rolüne dair Menemencioğlu'na açık bilgi vermesi olasıdır. Nitekim bu hususta tahminler ileri sürülmektedir. Bu noktada Türkiye'den hava üsleri, hatta belki de Türkiye'nin Müttefikler tarafında savaşa girmesinin istenebileceği öne çıkan hususlardandır. Ancak Menemencioğlu Ankara'ya dönerek hükümete raporunu vermeden Kahire Görüşmeleri'nin neticeleri hakkında hiçbir resmî açıklamada bulunmayacaktı(Vakit, 5 Kasım 1943).

Türk basını, başlangıçta olumlu bir havada geçtiğini düşündüğü Kahire Görüşmeleri için Türkiye'nin Müttefik Devletlerle fikir alışverişinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak İngiliz basınında Türkiye'nin savaşa dâhil olmasıyla Müttefiklerin elde edeceği avantaj ve dezavantajlar konusunda yazılar yer almıştır. Bu yazıları dikkate alan Türk basını genel bir değerlendirme yaparak kamuoyuna sağduyu tavsiye eden yayınlara yer vermiştir(Başarır & Altuncuoğlu, 2019, s.207).

Kahire'den Ankara'ya dönüş yolunda Numan Menemencioğlu, 10 Kasım'da Adana'dan geçerken “ferah verici haberlerle” vatana geri döndüğü

belirtilmiştir(Cumhuriyet, 11Kasım 1943). Dünya basın ve radyolarında, ‘Türkiye Müttefikler lehinde savaşa dâhil olacak ve Sovyet Rusya’ya üsler verecek’ şeklindeki yorumlara karşın Menemencioğlu: “İleri sürülen tahminler ve tefsirler tamamıyla yanlıştır. Sıkıntıyı gerektirecek hiçbir şey yoktur.” açıklamasında bulunmuştur(Akşam, 11 Kasım 1943).

7. II. Kahire Konferansı

Savaş sırasında Müttefik Devletler lehine gelişmeler olması tarafsız devletler için büyük bir baskı unsuru oluşturmıştır. Türkiye özelinde Adana ve Kahire görüşmelerinde oluşturulan baskı II. Kahire Konferansı’nda da devam etmiştir. Müttefik Devletlerin kendi aralarında gerçekleştirdiği bu konferansa Türkiye de katılmıştır.

II. Kahire Konferansı’na taraf devletlerin hem başkanları hem de dışişleri bakanları katılmıştır(Cumhuriyet, 24 Birincikânun 1943). Müttefik güçler, Türkiye’den yılsonuna dek savaşa girmesini ve Türk üslerini kullanma isteklerini bu kez güçlü bir sesle dile getirmişlerdir. Ancak İnönü ne üs kullanımı ne de savaşa girme konusunda taraf devletlere söz vermiştir. İnönü ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, bu görüşmelerde Müttefiklere Türkiye’yi savaşa sürükleyecek herhangi bir vaatte bulunmamışlardır(Çetin, 2010, s.68). Ulus gazetesi II. Kahire Konferansı sonrası yayınlanan resmî tebliğe yer vermiştir. Müttefiklerin görüşmeler sırasında istekleri konusunda Türkiye’den bağlayıcı bir cevap alamamışsa da resmî tebliğde görüşmelere katılan taraf devletlerin dünyanın vaziyetine dair ortak düşüncede olduğu açıklaması yer almıştır(Ulus, 8 İlkanun 1943).

Weisband’ın deyimiyle Kahire’den Ankara’ya dönen heyeti karşılayanlar “Türkler, barış konferansından dönen savaş kazanmış bir devletin üyeleri gibiydiler.” şeklinde bir hava olduğunu gözlemlemiştir(Weisband, 1974, s.271). İnönü, karşılamaya gelenlere “İki bayramı bir yapıyoruz. Savaşa girmiyoruz.” demiştir(Yayla, 2021, s.189). Menemencioğlu da, konferans sonrası basın mensuplarının sorularını İsmet İnönü’nün yaptığı açıklamalar minvalinde yanıtlamıştır(Cumhuriyet, 12 Birincikânun 1943).

8. Krom Ticareti Meselesi ve Menemencioğlu’nun İstifa Süreci

Savaş teknolojileri açısından elzem olan krom, Türk-Alman ticari ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. Türkiye’nin savaş sırasında Almanya ile krom ticaretine devam etmesi Müttefiklere rahatsızlık vermiştir. Ancak

Almanya’ya yüksek miktarda krom ve tarım ürünü kaynaklı başka ticari ürünlerin ihracı yapıldığı dikkate alındığında krom ihracının kesilmesi Türkiye açısından önem bir gelir kaybı demektir. İngiltere Almanya’ya krom ihraç edilmesine engel olmak için Türkiye’yle krom ticaretine girmek istemiştir. Ancak Menemencioğlu İngiltere’nin krom dışındaki Türk mallarını da ithal etmesi gerektiği konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak İngiltere sadece krom almayı taahhüt etmiş; bu nedenle 1940 ila Ekim 1941 arası hariç tutulacak olursa Almanya ile krom ticaretine devam edilmiştir(Hale, 2003, ss.88-89).

1944 yılına geldiğimizde İngiliz basını Almanya’ya krom ihracatının duracağı tarihe kadar Türkiye’ye Müttefikler tarafından savaş malzemesi sevkiyatının kesildiği yönünde haberler yayımlayacaklardır(Cumhuriyet, 3 Mart 1944). Times gazetesi Türkiye’nin tarafsızlık politikasını sorgular şekilde yayınlar yapacak ve bu durumun kimin faydasına olduğu yönünde kamuoyunu yönlendirmeye çalışacaktır(Cumhuriyet, 29 Şubat 1944). Almanya ile yapılan krom ticareti Müttefik Devletler ile olan ilişkileri germesi üzerine Menemencioğlu basına verdiği demeçte Türk dış politikasının gereği olarak Müttefiklere maddi imkânlar dâhilinde yardım edebileceklerini belirtmiştir(Cumhuriyet, 15 Nisan 1944).

Bu gergin ortam içinde 31 Mart 1944’de “Krom” adında Devlet Demiryollarına ait şilep Türk karasularında, Marmaris’in Felek Burnu yanındaki Kızıl Ada civarında nereye ait olduğu bilinmeyen bir denizaltı tarafından batırılmıştır. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, bu olayı çok sert bir üslupla eleştirmiştir(Cumhuriyet, 1 Nisan 1944).

Yaşanan bu gelişmeler Menemencioğlu ile Müttefik Devletler arasındaki ilişkileri gerginleştirirken Alman gemilerinin Boğazlar’dan geçişine izin verilmesi gerginliği tırmandırmıştır. Almanya, savaş gemisi olmadıklarını taahhüt ettiği birtakım gemilerin Boğazlar yoluyla Romanya’ya geçmesi için Türkiye’den izin istenmiştir. Gemilere geçiş izni verilmesini tepkiyle karşılayan Müttefikler, bu durumu İnönü nezdinde bir baskı aracı hâline getirmiştir(Çetin, 2010, ss.76-77). Boğazlar’dan geçen Alman gemilerinde bir miktar askerî mühimmata rastlanması Müttefiklerin tepkisini had safhaya taşımış ve tüm bu gelişmeler Menemencioğlu’nun 15 Haziran 1944’de istifa etmesinde etkili olmuştur(Metin, 2022, s.198).

Menemencioğlu’nun istifası ulusal ve uluslararası alanda yankı bulmuştur. İç basında gazetelerin yayın politikaları doğrultusunda onun istifa sürecini değerlendirmesi beklenmektedir. Öncelikle iç basın savaşın gidişatına göre ülke çıkarlarını önceleyen değişken politikalar yürütmüştür(Akın, 2022,

s.486). Bununla birlikte bazı gazeteler İngiliz ya da Alman yanlısı yayın olarak nitelendirilen politikalar ile ön plana çıkmıştır. Örneğin Yunus Nadi tarafından çıkarılan Cumhuriyet ve Tasviri Efkâr gazeteleri Almanya yanlısı yayın politikası benimsemiştir. Buna karşılık Akşam, Vatan ve Tanin gazeteleri ise ölçüsü değişmekle birlikte Müttefikler lehinde yayın yapmıştır(Akın, 2022, s.484).

Cumhuriyet gazetesi istifayla sonlanan süreci “Menemencioğlu’nun istifasına takip ettiği politikanın hükümetçe tasvip edilmeyişi sebep oldu.” sözleriyle anlatmıştır(Cuhmuriyet, 17 Haziran 1944). Aynı gazetenin yazarlarından Nadir Nadi istifa sürecini anılarında şu şekilde özetlemektedir:

“Numan Menemencioğlu’nun (tasvip edilmeyen) politikası acaba ne idi? O günlerin gazete koleksiyonlarını karıştırdığımız zaman bu konuda az-çok aydınlatıcı işaretlere rastlıyoruz. Boğazlardan Karadeniz’e geçen bir kısım Alman gemilerinin örtülü savaş gemileri olduğu ileri sürülmüş ve bu iddia Numan’ın çekilmesinden sonra hükümetçe kabul edilerek –birinin adı Kassel olan- birkaç Alman gemisi geri çevrilmişti. Bilirkişiler tarafından yapılan incelemeler sonucunda yük gemisi biçimindeki bu gemilerde uçaksavar toplarıyla bazı savaş araçları bulunduğu görülmüş ve yardımcı savaş gemileri sayıldıkları için bunların Boğazlardan geçmeleri Montreux Antlaşmasına aykırı görülmüştü. Oysa bu görüşe katılmayan Menemencioğlu, gemilerin yük gemisi olduklarına inanmış ve daha önce birkaç tanesinin Karadeniz’e açılmasına izin vermiş olmalı ki, Vekiller Heyeti izlenen politikayı tasvip etmediğini açıklamak zorunda kalıyordu.”(Nadi, 1991, ss:232-233)

Tasviri Efkar ise Menemencioğlu’nun istifa sürecini ele almıştır. Buna göre Menemencioğlu’nun Alman gemilerinin usulsüzce Boğazlar’dan geçişinden doğan sorunun hukuk yoluyla çözmek istediğini kabinenin ise daha realist davranarak kısa sürede çözüme ulaşmak amacıyla inisiyatifi ittifaktan yana kullandığını belirtmiştir(Tasviri Efkar, 17 Haziran 1944).

Alman yanlısı bu iki gazete, Menemencioğlu’nun istifasına onun hükümetle ters düşen politikalarının neden olduğu konusunda birleşmiştir. Bu durum Mayıs 1944 sonrası savaşın galibinin belli olmasıyla değişen yayın politikaları ile açıklanabilir. Aynı farklılık İnönü’nün Menemencioğlu hakkında verdiği birbiriyle çelişen iki açıklamasında karşımıza çıkmaktadır. Aralık 1943 Kahire Konferansı dönüşünde verdiği bir davette İnönü, “müzakerelerin fatihi” olarak nitelendirdiği Menemencioğlu’nu toplumun önünde kutlamıştır. Ama Menemencioğlu’nun istifasından sonra katıldığı bir yemek davetinde ise İnönü, önceki açıklamasının aksine çevresindekilere “ Üzerimden büyük bir

ağırlık kalktığını hissediyorum. İki senedir Menemencioğlu'nun kaprislerini çekiyorum. Evet iyi bir müzakereci idi, ama gene de ondan ayrılmanın zamanı gelmişti.” şeklinde serzenişte bulunduğu aktarılmıştır (Deringil, 2003, ss:41-42).

İngiliz yanlısı yayın politikasıyla bilinen Tanin gazetesinde ise daha Menemencioğlu'nun istifası gerçekleşmeden önce Hüseyin Cahit Yalçın, onun istifasına neden olan olay hakkında “Nazilerin çok şüpheli bir hakkının müdafî mevkîine geçip müttefiklerimizle ihtilaf hâline gelip dünyanın antipati ve itirazını üzerimize çekemeyiz.(...)” şeklinde eleştiride bulunmuştur (Tanin, 8 Haziran 1944).

Menemencioğlu'nun istifası ile ilgili dış basında çıkan haberlere baktığımızda ise konunun Mihver ve Müttefikler açısından ele alındığı görülmüştür. 6 Temmuz 1944 İsviçre’de Fransızca olarak basılan Feuille D’avis de Neuchâtel gazetesinde Menemencioğlu'nun istifasında onun savaş sürecinde aldığı pozisyonundan rahatsız olan İngilizlerin etkisine şu sözlerle vurgu yapılmaktadır:

(...) Kasım ve Aralık 1943'teki Kahire konferansları sırasında onun parlak diplomasisi Türkiye'nin davasını kazanmasına büyük ölçüde yardımcı oldu. (...) bu diplomatik zaferin Sayın Menemencioğlu için sakıncaları vardı. Kahire Konferansı'ndan bu yana Dışişleri Bakanlığındaki varlığı Türkiye'nin savaşa girmemesinin bir nevi garantisi olarak görülmüyordu. (...) Bu, Numan Menemencioğlu'nun Anglo-Sakson çevrelerde bariz şekilde sevilmemesini açıklayabilir. Sayın Churchill, 24 Mayıs'taki konuşmasında Almanya'ya krom ihracatını durdurma kararının, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 'kişisel inisiyatifi' nedeniyle alındığına kasıtlı olarak dikkat çekti. İşin özünü bilenler, 1941'de Almanya ile yapılan anlaşmaya en azından kısmen saygı gösterilmesinden yana olduğu bilinen Dışişleri Bakanı'na yöneltilen dolaylı imayı hemen gördüler.” (Metin, 2022, s.199; Nadi, 1991, s.231)

17 Haziran tarihli Forgein Office'in (Dışişleri) yayınladığı bir belgede Menemencioğlu hakkında “İnanıyoruz ki 1940'da genel sekreter olduğu günlerden beri Numan'a Almanların maaş bağladığı ve onun tamamen Almanların cebinde olduğunu gösteren kanıtlarımız vardır.” sözleri yer almıştır (Deringil, 2003, s.239). Bu sözler Feuille D'avis de Neuchâtel gazetesindeki tespitte olduğu gibi İngiltere'nin Menemencioğlu'nun varlığından rahatsız olduğunu göstermektedir.

Menemencioğlu'nun istifası sonrası Nadir Nadi bir makalesinde onun dış politikadaki başarısına vurgu yapmıştır. Menemencioğlu'nun görevden ayrılış sürecindeki zikredilen olayı 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin

farklı yorumlanmasına bağlamıştır. Bu makaledeki “(...) Türk-İngiliz ittifak muahedesinin doğmasında ve sonra da gerçekleşmesinde Numan Menemencioğlu’nun oynadığı rolü kimse inkâr edemez. Bu itibarla sayın devlet adamımızın vazifesinden çekilmekle dış politikamızda bir değişiklik meydana geleceğini sanmak yersiz bir düşünce olurdu.” sözleriyle de Menemencioğlu sonrası Türkiye’nin dış politikasının hangi yönde şekil alacağını izah etmiştir (Cumhuriyet, 17 Haziran 1944).

9. Sonuç

Numan Menemencioğlu’nun aile geçmişine ve eğitim hayatına bakıldığında bir diplomat için gerekli olan tüm unsurları barındırdığı görülmektedir. Yetiştigi ailenin çok köklü ve varlıklı olması Menemencioğlu’nun kendisini geliştirmek için gerekli imkânlarla ulaşımını kolaylaştırmıştır. Babasının mesleği gereği farklı şehirlerde bulunması onun bulunduğu coğrafyayı daha iyi tanımasını sağlamıştır. Dünyanın ve Türkiye’nin bir değişim süreci yaşadığı dönemde farklılıkları gözlemleyerek yetişen Menemencioğlu için edindiği tecrübeler bulunacağı mevkilerde dönemin gerçeklerine göre hareket etmesini sağlamıştır.

Menemencioğlu Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti’nin emekleme sürecinde dışişlerinde bizzat görev almıştır. Böylesi zorlu bir süreçte hem dünyanın genel bir fotoğrafını çekme fırsatı bulmuş hem de diplomasinin inceliklerini öğrenmiştir. Kendisini önceki dışişleri bakanlarından ayıran en önemli nokta diplomasinin neredeyse her kademesinde çalışmış olmasıdır.

II. Dünya Savaşı’nın en çetrefili yıllarında dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Menemencioğlu’nun, dışişleri genel sekreterliğinden gelmesi sürece hâkimiyetini kolaylaştırmıştır. Her şeyden önce savaşın gidişatının ve konjonktürün farkında olarak sürecin başında ilan edilen tarafsızlık ilkesi konusunda son ana dek ısrarcı olmuştur. Kendisi hakkında çıkan “Alman yanlısı” yönündeki söylemlerin aksine, istekleriyle Balkanları tehdit eden Sovyetlere karşı hareket alanı oluşturulmasını engellemek istemiştir. Almanya’nın Balkanlar’dan silinmesi bu bölgede yeni bir güç dengesi ortaya çıkaracak ve bu durum Türkiye’nin batı sınırlarını birçok tehdide açık hâle getirecektir. Yeni dengelerin oluşmasından çekinen Menemencioğlu, statükonun korunması için her iki tarafa da eşit mesafede durmaya gayret göstermiştir. Buna rağmen Almanya’yla krom ticareti yapılması ve Alman gemilerinin Boğazlar’dan geçişine izin verilmesi olayının sorumlusu olarak görülerek istifa etmek durumunda kalmıştır. Ancak

ülkedeki konjonktür dikkate alındığında İsmet İnönü'nün kontrolü dışında kararlar alınmasının da pek mümkün olmadığı görülmektedir.

Kaynakça

Akın, D. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nda Basın ve Yayın Organlarının Etkisi. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2), 474-519. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.1206791>

Akpınar, M. A. (2015). Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922). Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 16(35), 173-205. <https://izlik.org/JA37HP37MT>

Aydemir, Ş.S. (2023). İkinci Adam Cilt II. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Balcı, A.(2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Başarır, M., & Altuncuoğlu, N. (2019). İkinci Dünya Savaşı Esnasında Eden ve Menemencioğlu'nun Kahire'de Gerçekleştirdiği Görüşmelerin Türk Basınına Yansımaları. Journal of Universal History Studies, 2(2), 198-222. <https://doi.org/10.38000/juhis.533953>

Çetin, R. (2010). *I. Dünya Savaşı'nda Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı (1942-1944)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Deringil, S (2003). *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hale, W (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000, çev. Petek Demir*. İstanbul: Mozaik Yayınları

İlyas, A., & Turan, O. (2016). İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI. Atatürk Dergisi, 1(1), 319-341. <https://izlik.org/JA84CL36LB>

Kurt, Y. (2001). Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri I. Belgeler, 21(25), 85-188. <https://izlik.org/JA34NS22BG>

Metin, G (2022). *Bir Cumhuriyet Diplomati: Numan Menemencioğlu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). T.C. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Özdağ, A. (2014). Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa Hakkında Bir Değerlendirme (1855-1923). Karadeniz Araştırmaları, 41(41), 147-159. <https://doi.org/10.12787/KARAM799>

Şimşir, B. (1996). *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınları

Yayla, T. (2021). *Teknokrat-Bürokrat Kişiliğiyle Diplomat Numan Menemencioğlu'nun Biyografisi (1891-1958)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Weisband, E. (1974). İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, çev. M. Ali Kayabal. İstanbul: Milliyet Yayınları,

https://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

Son Posta

Tan

Tanin

Tasviri Efkar

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

BÖLÜM V

12 MART 1971 ASKERİ MUHTIRASI VE MUĞLA'DA DEVRİM GAZETESİ'NE YANSIMASI

*The March 12, 1971 Military Memorandum and its Reflection in
the Devrim Newspaper in Muğla*

Bayram AKÇA

(Prof. Dr.), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

E-posta: abayram@mu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7396-3498

1. Giriş

27 Mayıs 1971 Askeri Darbesi'nden sonra Demokrat Parti devrilmiş, TBMM kapatılmış ve Anayasa rafa kalkmıştır. Artık yeni bir düzen kurmak ve bunun için de yeni bir Anayasa yapmak gerekmiştir. İşte bu amaçla Milli Birlik Komitesi anayasanın bir kurucu meclis tarafından hazırlanmasını öngörmüş ve bunun için de ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun başkanlığında bir bilim kurulu oluşturmuştur. Bu kurucu meclis 1961 Anayasası'nı hazırlamıştır (Kayalı, 2005, s. 87; Akça, 2023, s. 203-223; Temel, 2025, s. 291-304).

1961 Anayasa'sı Türkiye'nin bu döneme kadar hiç görmediği özgürlük ortamını beraberinde getirmiştir. İşte bu bağlamda anayasa sol ve sağ ideolojiye bağlı kişi ve kurumların teşkilatlanmasına olanak sağlamıştır. Gençlik kendi ideolojisine yakın siyasi partilerle iletişime geçmiştir. Anayasa'nın sağladığı bu özgürlükçü ortamda, demokratikleşme adına herkes ya da her kurum kendini daha iyi ifade etme olanağına sahip olmuştur. Ancak ne zaman ki fikir beyan etme adına silahlar konuşunca, tahrik olaylarına girilince, kardeş kavgası başlayınca beraberinde yol kesme, banka basma, adam kaçırma v.b olayları gündeme

getirmiş ve sonuçta bu özgürlük dönemine gölge düşmüştür (Atar,1996, s. 221; Cem, 1993, s. 141; Köse, 2010, s. 15-22).

2. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ve Muğla’da Devrim Gazetesi’ne Yansıması

1960’lı yılların sıkıntılı olayları 1970’li yıllara da yansımış ve öğrenci olayları nitelik değiştirerek birtakım gerilla grupları silahlı eylemlere başlamıştı. Bu dönemde aslında Avrupa’da başlayan öğrenci olayları bir süre sonra durulurken, bu eylemlerin Türkiye’ye etkisi sanılandan daha fazla sürmüştür. Örneğin Haziran 1970’te devrimci sendikalar 20 bin kişi ile Tuzla’dan İstanbul’a yürümüş ve bu yürüyüş sırasında dört kişi hayatını kaybetmiş, Eylül 1970’te Ankara’da bir grup Ürdün Büyükelçiliğini işgal etmiş, Aralık 1970’te Ankara-Eskişehir ve Ankara-Konya yolları trafiğe kapatılmış, Amerika ile haşhaş ekimi anlaşmazlığı aşılamamış ve böylece hükümetin iç ve dış sorunlar karşısındaki tutumu Batılı müttefikler gözünde güvenilir olmayan bir Türkiye ortaya çıkarmıştır (Önal, 2016, s. 89; Tekil, 1976, s. 204-206; Temel, 2019, s. 195-203).

1971 yılının başından itibaren ülkede banka soygunları, adam kaırma ve anarşi günlük olaylar haline gelmiş ve bu dönemde, insanlar sabah okula gönderdiği çocuğunun veya işe gönderdiği eşinin akşam eve gelip gelmeyeceği tedirginliğini yaşamaya başlamıştır. Bu cümleden hareketle o dönemde Muğla’da yayınlanan “Devrim Gazetesi” de ülke sorunlarına duyarsız kalmamış ve 12 Mart Muhtırasına giden süreci günü gününe okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. İşte bu bağlamda; 5 Ocak 1971 tarihinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşerek, ülke sorunlarının halli için Başbakan Süleyman Demirel’in istifasının şart olduğunu bildirmiştir. Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ve Güven Patisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ile de ülke sorunlarını görüşeceğini söylemiştir (“Sunat’la Görüşen İnönü”, 1971/3906, s. 1).

7 Ocak 1971 tarihinde de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, üniversite olayları hakkındaki görüşlerini almak için siyasi parti liderleriyle olan görüşmelerine devam ederek Güven Patisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ile görüşmüştür. Yine 8 Ocak 1971 tarihinde AP Genel başkanı Süleyman Demirel ile görüşecek olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay sonraki günlerde üniversite ve akademi yöneticileri ile bir araya geleceğini bildirmiştir (“Sunay Dün”, 1971/3908, s. 1).

8 Ocak 1971 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, önce AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile ardından da Üniversite, Akademi ve Yüksel Okul yöneticileri ile görüşmüştür. Ayrıca yine 8 Ocak 1971 günü bir basın toplantısı düzenleyerek Üniversite olayları ve Cumhurbaşkanı'nın parti liderleri ile yaptığı görüşmeler hakkında demeç veren TİP Genel başkanı Behice Boran, Türkiye'nin süratle faşizme kaydığını belirtmiş ve acilen yeni seçimlerin yapılmasını talep etmiştir ("Sunay Dün Demirel", 1971/3909, s. 1).

14 Ocak 1971 tarihinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ve GP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu Ankara'da bir televizyon programına çıkarak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile yaptıkları görüşmeler hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Burada CHP Genel Başkanı İnönü, özellikle irtica ve silahlı öğrenci hareketleri üzerinde durarak getirilecek tedbirlerin hem irtica heveslerini beslememesi hem de tarafsız olması gerektiğini, üniversitelerin bugünkü huzursuzluğunun başlıca kaynağı olduğunu söylemiş "icab ettiği zaman polis her yere girecektir" demiştir.

DP Genel Başkanı Bozbeyli, hükümetin eldeki kanunları uygulamaktan aciz olduğunu, böyle bir hükümete yeni kanun yetkileri vermekle ne elde edilebileceğini kestiremediğini ifade etmiştir." AP içine Demirel'den başka bir organ var ise bu buhrana çözüm yolu bulmak zorundadır" demiştir.

GP Genel Başkanı Feyzioğlu da önce Demirel'in olayları teşhis ermekte hatasının giderilmesi gerektiğini bildirerek "Büyük Koalisyona gidilmesini, üzerinde durulması gereken çarelerin başlıcası" olarak göstermiştir ("İnönü: İcab ettiği zaman", 1971/3914, s. 1).

20 Ocak 1971 tarihinde ise Ortadoğu Teknik Üniversitesi süresiz kapatılmıştır. Bir süre önce İş Bankası Emek Şubesi'nin soyulması üzerine üniversitede yapılacak arama nedeni ile 3 gün süre ile kapatılan üniversite geçtiğimiz pazartesi (18 Ocak) yeniden açılmıştı.

Banka soygununa adı karışan ve Emniyet Kuvvetlerince aranan İrfan Uçar dün bir ara Rektör Erdal İnönü'yü görmüş ve akabinde kaçmıştır.

Üniversitenin jandarma birliklerince çevrilmesinden sonra toplanan öğrenciler bir forum düzenlemişler ve boykot yapmağa karar vermişlerdir ("Orta Doğu Teknik Üniversitesi", 1971/3919, s. 1).

23-24 Ocak 1971 tarihlerinde Ankara'da yapılan CHP Küçük Kurultayı'ndan sonra bir bildiri yayınlanmıştır. CHP'nin bildiri şöyledir:

"1961 Anayasası'nın ilk uygulama yıllarında çeşitli olaylara ve hatta darbe teşebbüsüne rağmen toplumumuzun görmediği ve bilmediği bir huzursuzluk AP

iktidarı işbaşına geldiğinden bu yana geçen 6 yıl içerisinde her gün biraz daha yaygın bir hale gelmektedir.

Devletin her cephesinde ve toplum hayatımızın her kesiminde bu huzursuzluğun kesin izleri görülmektedir. Üniversitelerimizde kanlı olaylar çeşitli gençlik grupları arasındaki çatışmalar gittikçe güvenlik kuvvetlerini de kapsamı içerisine almaya başlamıştır.

Toplumumuzun işçi ve köylüden yüksek idare amirlerine kadar yasalara saygılı bir hak arama bilinci içinde bulunan kesimleri de hızla bunalıma itilmektedir.

CHP İl başkanları ve temsilcileri bu kaygı verici ortamın beslenip geliştiği dönemin AP'nin 6 yıllık iktidar dönemi olduğunu önemle tespit etmiş ve bu durumun bunalıma çare arayan iyi niyetli çevrelerin dikkatine sunmayı ödev saymıştır.

AP yöneticileri suiistimal iddiaları ve yıpranmış kişilikleri ile Çağdaş Türkiye gerçeklerine ters düşen sosyal ve ekonomik politikaları ile ve sokak çatışmalarında bir tarafı kollayan tutumları ile içinde yaşadığımız bunalımın bir parçası haline gelmiştir. AP Hükümeti halkın desteğini hızla yitirmekte buna bağlı olarak da eriyen bir azınlık iktidarı durumuna düşmektedir. Bu nitelikteki AP yöneticilerine dayanarak çözüm arayan gayretler bunalımı daha da ağırlaştırmaktan başka bir sonuç vermeyecektir.

Gittikçe daha da iyi anlaşılmaktadır ki ancak toprak reformu, eğitim reformu, sanayileşme ve kooperatifleşme yolu ile sömürüye son verilmesini öngören Anayasa saygılı bir politika ile Türkiye'nin gittikçe karmaşılaşan sorunlarına ve bilinçlenen halkın özlemlerine barış içerisinde cevap vermek mümkündür" ("Tek sorumlu AP'dir", 1971/3925, s. 1).

10 Şubat 1971 tarihinde Ankara'da çıkan olaylar ve İş bankası Emek Şubesi'nin soygunu nedeniyle süresiz kapatılmış bulunan Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi, Yüksek Öğretmen Okulu ve Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi tekrar açılmıştır. Fakültelerin öğrenime açılması üzerine memleketlerinde bulunan öğrenciler ve bu arada Muğlalı öğrenciler de Ankara'ya dönmüşlerdir ("ODTÜ, Fen Fakültesi" 1971/3934, s. 1).

15 Şubat 1971 sabaha karşı Ankara'da Amerikalı bir Başçavuş 5 silahlı kişi tarafından kaçırılmıştır. Amerikalılara ait Balgat'taki depoların etrafındaki tellerin kimliği bilinmeyen silahlı kişiler tarafından kesilmeye çalışılırken görevli Başçavuş tam o sırada pikapla kontrole gelmiş ve bu esnada 5 silahlı kişinin hücumuna uğrayarak oradan kaçırılmıştır. Kaçırılan pikap bir süre sonra şehir

dışında devrilmiş olarak bulunmuştur. Amerikan Büyük Elçisi olaydan sonra Türk Dışişleri Bakanlığına müracaat ederek kaçırılan Başçavuşun bulunmasını istemiştir (“Ankara’da Amerikalı”, 1971/3938, s. 1).

19 Şubat 1971 tarihinde İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafından bütün fakülteleri kapatılan üniversite güvenlik kuvvetlerine teslim edilmiştir. Daha önce çeşitli olaylar nedeniyle kapatılan Fen Fakültesi, Edebiyat Fakültesi ve Kimya Fakültesi 1 Mart 1971 günü açılması kararlaştırılmıştır. İmtihanlara hazırlanması için kendilerine yeterli zaman verilmediğini belirten öğrencilerin bu isteklerini senatonun iki direnişe geçen Hukuk Fakültesi de 1 Mart’a kadar kapananlar arasında yer almıştır (“İstanbul Üniversitesi Güvenlik”, 1971/3942, s. 1).

19 Şubat 1971 tarihinde Hacettepe Üniversitesi’nde cereyan eden olaylar nedeniyle Orta Doğu Teknik Üniversitesi öğrencileri Ankara-Eskişehir yolunu trafiğe kapatmıştır. 20 Şubat 1971 tarihini akşamına kadar taş, kum ve üniversiteye ait çeşitli araçlarla kapalı tutulan yol Jandarma birliklerinin müdahalesi sonucu açılabilmiştir. Diğer taraftan Hacettepe Üniversitesi’nde yapılan aramalar sonucu çok sayıda tüfek, mermi ve dinamit ele geçirilmiştir. Bu arada olayları boykot eden Hacettepe Üniversitesi asistanları Atatürk Anıtına çelenk koymuş ve iş gömleklerini bırakmıştır (“Ankara-Eskişehir Yolu”, 1971/3943, s. 1).

23 Şubat 1971 tarihinde ise Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk, son zamanlarda Ankara ve diğer vilayetlerde meydana gelen olaylar nedeniyle TBMM Başkanlığına verdiği önerge nedeniyle bir Tahkikat açılmasını istemiştir. İbrahim Öztürk önergesinde, bomba ve dinamit gibi patlayıcı maddelerin Askeri Birliklerde bulunabileceğini ve dinamitin de ancak belirli bir maksat için müsaade ile alınabileceğini belirttikten sonra bunların öğrencilerin eline nasıl geçtiğini ve hangi örgüt tarafından temin edildiğinin ortaya çıkarılması için Meclis araştırması yapılmasının şart olduğunu ile sürmüştür (“Maraş Bağımsız Milletvekili”, 1971/3945, s. 1).

25 Şubat 1971 tarihinde ise AP Gençlik Kolları Genel Merkezi binasında meçhul kişiler tarafından konulan bir bomba patlamıştır. Verilen bilgiye göre can kaybı olmamıştır. Olaydan sonra bir beyanat veren AP Gençlik Kolları Başkanı Ahmet Hakanoğlu, kaba kuvvet gösterisini hiçbir zaman tasvip etmediklerini ve mücadelelerini fikri olarak sürdürmekte kararlı olduklarını belirtmiştir (“AP Gençlik Kolları”, 1971/3947, s. 1).

3 Mart 1971 tarihinde sabah saatlerinde Ankara Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu Lokaline kimliği belirsiz kişiler tarafından patlayıcı madde atılmıştır. Atılan maddenin patlamasıyla lokalde yangın çıkmış, alevleri gören

nöbetçi öğretmen ve gece bekçisi durumu itfaiyeye bildirmiştir. İtfaiyenin müdahalesine rağmen lokaldeki tüm eşyaların yanması sonucu ancak yangın söndürülebilmiştir. Okulun müdürü, patlamayla ilgili bilgi verdikten sonra, olayı Yeni Mahalle Cumhuriyet Savcılığına ve Emniyet Müdürlüğüne intikal ettirdiğini ve ilgili tahkikatın başlatıldığını, söylemiştir (“Erkek Teknik”, 1971/3952, s. 1).

5 Mart 1971 günü Ankara’da son derece korkunç bir olay meydana gelmiştir. Mahkeme kararıyla Ortadoğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurtlarını armaya gelen polis ve jandarma önce Rektör Erdal İnönü ile görüşmüş ve bu görüşmenin hemen ardından güvenlik güçleri ile öğrenciler arasında çatışmalar başlamıştır. Çatışma sırasında ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğrencisi Erdal Şenel ölmüş, bir Jandarma Üsteğmen, iki jandarma eri ve beş öğrenci yaralanmıştır.

Aynı gün içinde Ankara-Cebesi Polis Karakolu meçhul kişiler tarafından silahla taranmış ve Sıhhiye’deki Polis noktası ise dinamit ile havaya uçurulmuştur. Yine aynı saatlerde Sıhhiye’deki Mobil Benzin İstasyonuna atılan dinamit şans eseri patlamamıştır. Ancak aynı gün içinde İstanbul-Kadıköy’deki Akbank Şubesi kimliği belirsiz kişilerce soyulmuş ve zarar büyük olmuştur (“Demirel Hükümeti’nin acizliği”, 1971/3954, s. 1).

8 Mart 1971 tarihinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü CHP İl Başkanları ile yaptığı toplantıda son günlerde ülke genelinde cereyan eden olaylar üzerine bir değerlendirme yaparak, “Sorumluların gizli örgütlerin saldırılarından memleketi bir an evvel kurtarmaları lazımdır” demiştir. İnönü, Ankara’da kaçırılan Amerikan askerleri ile ilgili olarak; “Kaçırılan Amerikan askerleri Türk Hükümeti’nin rızası ve Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre memleketimizde görev yapmaktadırlar. Onların emniyetleri Türk Milletinin maddi olduğu kadar manevi haysiyeti ve varlığına emanet edilmiştir”, şeklinde konuşmuştur.

Sözlerini bazı çevrelere göre, üniversite özerkliği kanunların dışında saldırılar hazırlamak için, üniversiteleri silah deposu haline getirmektir.” diye sürdüren İnönü, özetle sözlerine şöyle devam etmiştir; 9 saat devletin askerlerine karşı ve kanunlara karşı muharebe ediyorlar, Nedir? Amaçları üniversite özerkliğini savunmakmış, bu tamamıyla yanlış bir şeydir. Hiçbir hak insan haklarını ortadan kaldırmak için kullanılamaz, Şimdi döndük dolaştık, insan hakları ne ölçüde nasıl muhafaza edilir? Onun usullerini bulmağa çalışıyoruz. Bazı kişilerin savunmak istediği saldırganlar, hiçbir hak tanımayan, cemiyette idare tarzı olarak bildiğimiz kuraların hepsine meydan okumaktadır (“İnönü İller Toplantısında”, 1971/3956, s. 1).

Tüm bu olaylar olurken 8 Mart 1971 gecesi Tümgeneral Celil Gürkan, Tümgeneral Aydın Kirişoğlu ve Tümamiral Vedat Bilget önderliğindeki genç subaylar bir darbe planı hazırlamıştır. Bu planı Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ile paylaşmak isteyen grup 9 Mart 1971 günü askeri kanatta beklenmedik hareketlenmelere neden olmuştur. Bu durum üzerine 9 Mart 1971 günü saat 17.30'da Hava Kuvvetleri Komutanının odasında Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Tümgeneral Celil Gürkan ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Faruk Gürler ve Muhsin Batur ihtilal fikrinden vazgeçmiştir. Gürler ve Batur'un fikir değiştirmelerinin ana nedenleri sivil kanatta etkinlik kazanan sol eğilime karşı duyulan güvensizlik ve hareket sonrası istenmeyen kişiler konumuna gelebilecekleri endişesi olmuştur. Böylece 9 Mart 1971 günü ihtilal yapmak isteyen kurmayların önü kesilmiştir (Karavar Öz, 2018, s. 81-82; Önal, 2016, s. 90-92).

Ancak burada ilginç olan konu dönemin Muğla basını yurt genelinde yaşanan tüm siyasi, askeri ekonomik ve kültürel olayları okuyucularına günü gününe aktarırken 9 Mart 1971 Askeri Muhtıra teşebbüsü ile ilgili hiçbir haberi sayfasına taşımamıştır.

9 Mart 1971 tarihinde ise 15 Şubat'ta Ankara'da meçhul kişiler tarafından kaçırılan dört Amerikalı Hava Askeri 78 saat tutulduktan sonra serbest bırakılmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün bir gün önceki beyanatından sonra Amerikalı askerlerin serbest bırakılması dikkatlerden kaçmamıştır. Ayrancıda bir apartmanda hapsedilen Amerikalı askerlerin serbest bırakılması sırasında çevrede beş şüpheli şahıs görülmüş ve geniş miktarda güvenlik tedbirleri alınmış olmasına rağmen gene de bir ipucu elde edilememiştir ("Kaçırılan Dört Amerikalı", 1971/3957, s. 1).

12 Mart 1971 tarihinde ise, dört Amerikalı askerin kaçırılması olayı ile ilgili demeç ve konuşmalarından dolayı ABD'nin Ankara Büyük Elçisi William J.Handley CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndermiş ve teşekkürlerini bildirmiştir.

CHP Genel Başkanı İnönü, bu mektuba bir teşekkür cevabı yazmıştır.

Büyük Elçinin mektubunun Türkçe metni ile CHP Genel Başkanının cevabı yazısı aşağıdadır:

"Sayın İsmet İnönü Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı

Ekselansları,

Amerikalı dört havacının selamete aramıza dönüşünden sonra, ilk işlerimden biri olarak size kaçırma olayı hakkındaki son derece ikna edici ve

yardımcı olan beyanlarınız dolayısı ile teşekkür etmek isterim. Türkiye’ye hizmet yıllarınız boyunca ün yapmış olan devlet adamlığınızın niteliğini hepimize bir kez daha göstermiş oldunuz.

Bütün Türklerin kalplerindeki yerinizi bilirim, onun için bu Amerikalıların selamete dönmelerini sağlayan olaylarda sizin çağrınızın önemli bir rol oynadığı kanısındayım.

En derin takdir duygularımızın ifadesine, bu dört Amerikalılar da katılmaktadırlar.

Saygılarımla”

İsmet İnönü’nün Cevabı

“Ekselans William J. Handley

Amerika Büyük Elçisi

Dört Amerikan havacının sıhhat içinde kurtuldukları haberini vatandaşlarım gibi ben de engin sevinçle öğrendim.

Amerikalıların derin ıstırabını vatandaşlarım da ben de yakından izledik ve bunu tam ölçüyle yüreğimizde paylaştık. Kurtuluş gerçek bir mutluluk oldu bizim için...

Sayın Büyük Elçi, Şahsınız ve Amerikalılar adına söylediğiniz alicenap sözlerden dolayı size çok teşekkür ederim.

Kurtulanların bütün hayatlarında geçirdikleri fena maceraları Türk halkının yakın sempatisini de değerlendireceklerini umarım” (“Amerikan Büyük Elçisi”, 1971/3960, s. 1-2).

ODTÜ’de yaşanan olaylar ve Türk Silahlı Kuvvetleri’ne karşı gösterilen direnç nedeniyle, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal İyiceoğlu ile Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlarını 11 Mart 1971 günü Ankara’da olağanüstü toplantıya davet etmişti. Bu toplantıda komutanlara konuşan Orgeneral Memduh Tağmaç, durumun tehlikede olduğunu ve hükümetin görevini yapamaz duruma geldiğini ifade etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı Basın ve Halkla Münasebetler Bürosu toplantı sonrası bir açıklama yapılmayacağını bildirirse de 12 Mart 1971 günü toplantıda hazırlanan metin Ankara Radyosuna gönderilmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve üç kuvvet komutanı tarafından hazırlanan ve 12 Mart 1971 günü saat 13.00’de Ankara Radyosundan okunan muhtıranın tam metni şu şekildedir (Köse, 2010, s. 139).

1- “Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef gösterdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa’nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşmüştür.

2- Türk Milleti’nin sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla Meclisimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve İnkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan üzerine almaya karardır. Bilgilerinize”.

Yukarıdaki muhtıranın içeriğinde, mevcut anarşi ortamından hükümet sorumlu tutulmuş, Cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğu, çağdaş uygarlığa ulaşma umudunun kalmadığı ve ancak güçlü bir hükümetin kurulması ile durumun düzelebileceği vurgulanmıştır.

İşte bu muhtıra, 13 Mart 1971 günü Muğla’da yayınlanan Devrim Gazetesi’nde, 12 Mart 1971 günü “Kuvvet Komutanları Son İhtarını Yaptı, Hükümet Çekilmediği Takdirde Silahlı Kuvvetler İdareyi Ele Alacak” manşeti ile yayınlanmıştır. Bu haberin devamında, “Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal İyiceoğlu dün Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına verdikleri üç maddelik muhtırada bugünkü parlamentoda ve Hükümetin Atatürk İlke ve İnkılaplarından taviz vererek onları yozlaştırdığı, memlekette anarşik bir ortam yarattığı ve kardeş kavgasının başlamasına yol açtığı belirtilerek derhal Anayasa da öngörülen reformları gerçekleştirebilecek partiler üstü bir hükümetin kurulmasını istemişler ve bu yapılmadığı takdirde Silahlı Kuvvetlerin idareye el koymada kati kararlı olduğunu açıklamışlardır.

Bu duruma göre Demirel Hükümeti’nin iktidarda kalması siyasi çevrelerce mümkün görülmemektedir. Öteden beri yapılan bütün ikazlara rağmen

zayıflığını ve beceriksizliğini bir türlü kabullenmeyen Demirel Hükümeti bu defa askerin zoruyla iktidardan gitmek zorunda kalmıştır”, denilmiştir (“Kuvvet Komutanları”, 1971/3960, s. 1).

12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının verdiği muhtıra sonrası Süleyman Demirel Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. 13 Mart 1971 tarihli Devrim Gazetesi bu istifa haberini “Son Dakika, Hükümet İstifa Etti” manşeti ile okuyucusuna duyurmuştur. Haberin devamında ise, “Tağmaç ve Kuvvet Komutanlarının muhtırasından sonra hükümet istifa etmiştir.

Bu durum hakkında gazeteciler CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün fikrini sorduklarında “Demokratik nizam içinde bir işlem olmuştur. Gereği demokratik usullerle yerine getirilecektir. Benim başka diyeceğim olamaz” demiştir, diye yazmıştır (“Son Dakika”, 1971/3960, s. 1).

12 Mart 1971 günü Süleyman Demirel Hükümeti’nin istifası üzerine 13 Mart 1971 günü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay yeni kurulacak hükümet konusunda önce Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal İyiceoğlu ile bir görüşme yapmış sonra da siyasi parti liderleri ile bir araya gelerek onların görüş ve düşüncelerini almıştır (“Cevdet Sunay”, 1971/3961, s. 1-2).

14 Mart 1971 günü CHP Merkez Yönetim Kurulu, CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit’in başkanlığında toplanmış ve aldığı kararı bir genelge ile bütün il örgütlerine bildirmiştir. İllere gönderilen genelgede CHP’lilerin son olaylarla ilgili olumlu veya olumsuz gösterilere katılmamaları istenmiştir. Ayrıca Türkiye’de önemli olayların süratle gelişmekte olduğu belirtildikten sonra bütün temennimiz Türk Ulusunun bu dar boğazdan süratle geçmesidir, denilmiştir (“CHP Merkez Yönetim Kurulu”, 1971/3961, s. 1).

17 Mart 1971 tarihinde ise 13 Mart 1971 günü yeni hükümetin kurulması ile ilgili olarak CHP’nin görüşünü bildiren ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a sunulan mektubun metni kamuoyuna açıklanmıştır.

Genel başkan İnönü’nün imzasını taşıyan bu mektupta sağ ve sol aşırı uçların memlekette yarattığı huzursuzluk ele alınmakta ve en kısa bir zamanda kuvvetli bir hükümet kurularak bu zararlı faaliyetlerin önlenmesi ve parlamentonun rahat çalışabilmesi temin edildikten sonra köklü reformları yapabilecek bir parlamentonun teşkili için seçimlere gidilmesi istenmektedir.

İnönü ayrıca pati grubunda yaptığı toplantıda özetle şunları söylemiştir:

“Bu iyimser sözlerimin sebebi şudur: Gerek müdahale etmiş olan ordunun tutumunda, gerek siyasi partilerin ayrı ayrı tutumunda memleketin umumi durumunda sorumluluk hissine ve memlekete sahip olmak ve bu önemli çıkmazdan şerefle ve vatandaşlarımıza zarar vermeden çıkmak isteği hâkim olarak yaşanmaktadır”

“Aşırı uçlara kendilerini kaptırmış olan ve özellikle genç nesillere akıllarını başlarına toplamalarını, ailelerini, yuvasını ve memleketin selametini şimdiden genç yaşta daha serinkanlılıkla düşünmelerini tavsiye etmek isterim” (“CHP’nin Sunay’a verdiği”, 1971/3964, s. 1).

20 Mart 1971 tarihinde ise Devrim Gazetesi “Yeni Kabinenin Başbakanı Nihat Erim Olacak” şeklinde manşetle çıkmıştır. Manşetin altında ise, “Kuvvet Komutanlarının verdiği muhtıra üzerine istifa eden Demirel Hükümetinin yerine yeniden kurulacak kabine için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay önceki gün akşama kadar siyasi parti liderleri ve kontenjan gruplarıyla gerekli temasları yapmış ve dün yeni Başbakan adayını açıklamıştır. Dün öğleyin Kocaeli Milletvekili Profesör Dr. Nihat Erim’e gönderdiği özel mektup ile kendisine teklifte bulunmuş ve Nihat Erim bundan sonra CHP’den istifa etmiştir. Yeni kabinenin bugün teşkil edileceği sanılmaktadır”, yazılmıştır (“Yeni Kabinenin Başbakanı”, 1971/3965, s. 1).

Hükümet kurmakla görevlendirilen Prof. Nihat Erim 23 Mart 1971 günü yeni kuracağı kabine ile ilgili temaslarına devam etmiştir. Bu bağlamda AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile görüşen Erim, AP’nin hükümeti kurma ve destekleme kararını almış olduğunu Demirel’in ise, “hükümetin kurulmasına yardımcı olmak bizim vatani borcumuzdur” dediğini söylemiştir. Bugün kuvvetle muhtemel kurulacak olan kabineye CHP’li Sadi Koçaş, İhsan Topaloğlu ve Milli Güven Partisi’nden Ferit Melen’in getirileceğine muhakkak nazarı ile bakılmaktadır.

“Kabinede yer alacak teknokrat bakanlar arasında sürpriz isim bekleyebilir miyiz?” sorusuna Erim şu cevabı vermiştir:

“Ben sürpriz meraklısı değilim ama kamuoyunu memnun edecek isimlerin çıkacağını söyleyebilirim” (“Erim Muhtemelen”, 1971/3968, s. 1).

26 Mart 1971 Cuma günü Kocaeli Bağımsız Milletvekili Nihat Erim’in kabinesi Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından tasdik edilmiş Cumartesi günü de Resmî Gazete de yayınlanarak fiilen görevine başlamıştır. Nihat Erim’in Kabinesi şu kişilerden meydana gelmiştir:

Başbakan: Nihat Erim

Başbakan Yardımcısı: Sadi Koçuş (CHP)

Başbakan Yardımcısı: Atilla Karaosmanoğlu (TBMM dışı)

Devlet Bakanı: Mehmet Özgüneş (Tabi Senatör)

Devlet Bakanı: Doğan Kitaplı (AP)

Adalet Bakanı: İsmail arar (CHP)

Milli Savunma Bakanı: Ferit Melen (MGP)

İçişleri Bakanı: Hamdi Ömeroğlu (TBMM dışı)

Dışişleri Bakanı: Osman Olcay (TBMM dışı)

Maliye Bakanı: Said Naci Ergin (TBMM dışı)

Milli Eğitim Bakanı: Şinasi Özel (TBMM dışı)

Bayındırlık Bakanı: Cahit Karakaş (AP)

Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı: Özer Derbil (TBMM dışı)

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Prof Dr. Türkan Akyol (TBMM dışı)

Gümrük ve Tekel Bakanı: Haydar Özalp (AP)

Tarım Bakanı: Prof. Orhan Dikmen (TBMM dışı)

Ulaştırma Bakanı: Haluk Arık (TBMM dışı)

Çalışma Bakanı: Atilla Say (TBMM dışı)

Sanayi ve Ticaret Bakanı: Ayhan çilingir (TBMM dışı)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: İhsan Topaloğlu (CHP)

Turizm ve Tanıtma Bakanı: Erol Yılmaz Akçal (AP)

İmar ve İskân Bakanı: Selahattin Babüroğlu (TBMM dışı)

Köyşleri Bakanı: Dr. Cevdet Aykan (TBMM dışı)

Orman Bakanı: Prof. Selahattin İnal (TBMM dışı)

Gençlik ve Spor Bakanı: Sezai Ergun (AP)

Başbakan Nihat Erim ve arkadaşları ilk iş olarak Anıt Kabir’ e giderek çelenk koymuşlar ve saygı duruşunda bulunmuşlar sonra da Milli Güvenlik Kurulu toplantısına katılmışlardır (“Nihat Erim’in Kabinesi”, 1971/3972, s. 1).

30 Mart 1971 günü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü yeni Başbakan Nihat Erim’i makamında ziyaret etmiş ve kendisiyle 30 dakika görüşmüştür. Gazetecilerin sorusuna “Nezakat ziyareti yaptım” diyen İnönü’yü Başbakan Nihat erim otomobiline kadar uğurlamış ve İnönü’yü bir parti başkanı olarak değil, bir devletin kurucularından birisi olarak otomobiline kadar geçirdiğini ifade etmiştir (“İnönü, Başbakan Nihat Erim’i”, 1971/3974, s. 1).

6 Nisan 1971 tarihinde toplanan AP Meclis Grubu Kocaeli Bağımsız Milletvekili Nihat Erim Başkanlığında kurulan kabineyi destekleme kararı

almıştır. Toplantıya 184 Milletvekili katılmış bunlardan 51'i çekimser oy kullanırken, 25'i de ret oyu kullanmıştır. Geri kalan 108 Milletvekili de kabinenin desteklenmesi yönünde oy kullanmıştır. Böylece CHP ve MGP den sonra AP'de Nihat Erim Kabinesini desteklemeye karar vermiştir. Bugün yapılacak oylamada çoğunluğu garantileyen Nihat Erim Kabinesinin Senato'da oylanması bahis değildir.

AP Grup toplantısına Genel Başkan Süleyman Demirel de katılmış ve lehte oy verilmesi için bir konuşma yapmıştır ("AP Meclis Grubu", 1971/3979, s. 1).

Yine 6 Nisan 1971 günü Kocaeli bağımsız Milletvekili Nihat Erim'in Başbakanlığa atanması sırasında Pakistan'da bulunan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu Başbakan Nihat Erim'i makamında ziyaret ederek kendisini tebrik etmişlerdir.

Başbakan Nihat Erim'in yanından çıkan Muhsin Batur gazetecilerin bir sorusuna cevaben "Biz askeriz. Politikaya karışmayız. Başbakan Nihat Erim'i tebrik ziyaretinde bulunduk" demiştir. Batur ve Eyiceoğlu Başbakan Nihat Erim ile 25 dakika görüşmüşlerdir. Celal Eyiceoğlu ise Nihat Erim kabinesinin programını beğendiğini ifade etmekten çekinmemiştir ("Batur ve Eyiceoğlu", 1971/3979, s. 1).

7 Nisan 1971 tarihinde, 12 Mart 1971 günü Türk Silahlı Kuvvetler muhtırasından sonra iktidardan ayrılan Demirel Hükümeti'nin yerine Başbakan atanan Kocaeli Bağımsız Milletvekili Prof. Nihat Erim'in kurduğu hükümet TBMM'den güvenoyu almıştır.

Türkiye'nin 12. Başbakanı olan Nihat Erim'in hükümet programı 6 Nisan 1971 günü meclislerde eleştirilmiş, Anayasa gereğince bu eleştirilerden bir gün sonra yani 7 Nisan 1971 günü TBMM'de güven oylamasına geçilmiştir. Sabit Osman Avcı'nın başkanlığında toplanan TBMM'i birleşimine 370 üye katılmış, bunlardan 321'i güvenoyu vermiş, 46'sı ret oyu vermiş ve 3'ü de çekimser kalmıştır. 74 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır ("Erim Hükümeti", 1971/3981, s. 1).

7 Nisan 1971 günü Nihat Erim Hükümeti TBMM'den güvenoyu aldıktan sonra 8 Nisan 1971 günü Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başkanlığında toplanmıştır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay toplantıdan önce Başbakan Nihat Erim ile 35 dakika görüşmüş ve yeni hükümeti tebrik etmiştir. Toplantıya bütün bakanlar iştirak etmiştir. Toplantıdan sonra Bakanlarla birlikte Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı arabasına kadar geçiren Başbakan Nihat Erim gazetecilere "Görüyorsunuz toplantımızı yaptık ve Cumhurbaşkanımız Cevdet

Sunay’ı arabasına kadar geçirdik. Endişe edecek bir şey yok. Sunay’da yeni hükümeti tebrik etti. Biz çalışmalarımıza devam edeceğiz” demiştir (“Bakanlar Kurulu”, 1971/3981, s. 1).

14 Nisan 1971 günü Başbakan Ekonomik İşler Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu düzenlediği basın toplantısında Türkiye’nin son on yıllık ekonomik ve mali konuları ile yapılacak reformlar hakkında açıklamalarda bulunmuş, toprak reformunun, tarım kesiminin vergilendirilmesinden elde edilecek mali kaynakla gerçekleştirileceğini söylemiştir

Bütçedeki toplam gelirin yüzde 14’ünün devlet hizmetinde çalışanlara verilmiş olmasına rağmen personel reformundan hiç kimsenin memnun olmadığını öne süren Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu ayrıca başta Keban Barajı olmak üzere büyük yatırımların maliyet fiyatlarının anormal şekilde yükseltildiğini, yabancı sermayenin, getirdiği sermayeden çok, kar transferi yaptığını, döviz durumunun parlak olmadığını, tarım kesiminin “gülünç derecede” az vergilendirilmiş olduğunu ileri sürmüştür. Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu, tarım faaliyetlerinden Türkiye’de yılda 37 milyar 800 milyon lira gelir elde edildiği halde, sadece 87 milyon lira bir tarım vergisi alındığını ifade etmiş, “Bu rakamı normal gösterecek teknisyen arkadaşla ben saygı duyamam” demiştir (“Başbakan Yardımcısı”, 1971/3981, s. 1).

Karaosmanoğlu basın toplantısında Demirel Hükümetinin ekonomik politikasını ağır bir şekilde tenkit ederek “Eski hükümetin politikası uzun vadeli kalkınmamızı ciddi bir şekilde tehlikeye sokmuştur”, demiştir (Devrim, 16 Nisan 1971/3989, s. 1).

Türkiye kamuoyunda Nihat Erim Hükümeti’nin CHP Hükümeti’nin devamı bir hükümet olarak görülmesi üzerine 16 Nisan 1971 günü CHP Genel Başkanı ismet İnönü Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi’ye verdiği özel röportajında konuyla ilgili özetle şunlara değinmiştir:

“Meseleler çoktur. Bunların başında asayiş meselesi gelir. Ondan sonra bence ikinci önemli mesele ekonomik meseledir”.

“Söyledim. Bu bir koalisyon hükümeti değildir. Koalisyon olarak iştirakimiz yoktur. Bu hükümet başına buyruktur. Kendisi meclis karşısında mesuldür. Bunun icraatından hiçbirimize mesuliyet teveccüh etmez”.

Abdi İpekçi’nin Erim, her ne kadar Halk Partisi’nden istifa etmiş olsa da yine halk nazarında Halk Partili olarak tanınıyor ve diğer bakanların da önemli bir kısmı ya doğrudan doğruya Halk Partili yahut Halk partisi sempatzanı sayılıyor. Dolayısıyla bu bir Halk Partisi Hükümeti’dir sorusuna karşı İnönü şu cevabı vermiştir:

“Böyle alırsan mevcut siyasi partilerin hepsini Halk Partili saymak lazım. Hepsi benim etrafımdaydılar. Hepsi bizden ayrıldılar, parti teşkil ettiler. Güven Partisi'nin bugün takip ettiği politikayı ve teşkil edeceği hükümeti, bizim Halka Partisi'nin saymağa imkân var mıdır? Onun gibi bir şey bu” demiştir (“CHP Genel Başkanı İnönü”, 1971/3990, s. 1).

Ülkede asayiş sorunlarının bir türlü çözülememesi üzerine 25 Nisan 1971 günü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü İstanbul'daki evinde TRT muhabirinin asayişle ilgili sorularını cevaplamış ve “Asayiş meselelerinde bugün hükümetin içinde bulunduğu bunalıma çare olacak temek tedbirin halkın asayişe sahip çıkmasıdır” demiştir. İnönü daha sonra konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Asayişsizliğe karşı ilgililerin kanun içinde, kanun eksikliklerini tamamlamak yolunda tedbir almaya çalışmaları tabiidir. Biz politikacılar olarak hükümetin çare diye bulduğu tedbirleri çok iyi niyetle dinleyip onu kolaylaştırmak ödevine sahibiz. Buna çalışacağız. Asayişsizliğin ekonomik ve sosyal tedbirlerle önleneyeğini düşünerek başka tedbir olmadığını zannetmek geride kalmış fikirdir” (“CHP Genel Başkanı İnönü”, 1971/3997, s. 1).

12 Mart 1971'den 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar geçen süre yani “12 Mart Rejimi” dönemi ülkede beklenen sükûneti sağlayamamıştır. İşte bu bağlamda Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 9 Mart'ta ihtilal hazırlığı yapan subayları tasfiye etmiştir. Alınan bu karar nedeniyle 12 Mart Muhtırası Süleyman Demirel Hükümeti'ni devirmek isteyen sivil ve askeri radikallerin faaliyetlerine son vermek için alınan bir tedbir olarak değerlendirilmiştir (Karavar Öz, 2018, s. 88).

12 Mart Muhtırasından sonra 26 Nisan 1971'de İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır gibi büyük şehirlerde olağanüstü hâl ilan edilerek güvenlik tedbirleri artırılmıştır. Ülke genelinde Dev-Genç, Ülkü Ocakları, Komünizmle Mücadele Dernekleri, Sosyal Demokrasi Dernekleri, Devrimci Doğu Kültür Ocakları gibi sivil toplum kuruluşları kapatılmıştır. En büyük teşvik kararnameleri bu dönemde çıkmıştır. Ayrıca 12 Mart Muhtırası döneminde Anayasa değişiklikleri yapılarak sendikal haklar gibi bazı hak ve özgürlükler kısıtlanarak TBMM güdümlü bir parlamento haline getirilmiştir (Giraylar, 2001, s. 30-32; Cem, 2011, s. 84).

3. Sonuç

Cumhuriyet tarihinde emir-komuta zinciri içinde yapılan ilk askeri müdahalesi olan 12 Mart Muhtırası Türk siyasi tarihinde bir ara rejim döneminin

yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde TBMM açık kalmış, demokrasi görünüşte varlığını sürdürmüş, ama askerler çareyi tarafsız bir kişinin kuracağı ve ülke için gerekli reformları yapacağına inandığı hükümette, Başbakan olarak CHP’den istifa eden Nihat Erim’i uygun görmüştür.

Çalışmada, Muğla’da çıkan Devrim Gazetesi incelenmiş ve şu sonuçlar ortaya çıkmıştır. Birincisi, Ordunun hükümete muhtıra vermesi demokrasiye yapılan bir müdahale olarak görülmüştür. İkincisi, ülkedeki anarşik ortamın sebebi dönemin Süleyman Demirel Hükümeti’nin yönetimdeki dirayetsizliğinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Üçüncüsü, yeni kurulacak hükümetin sorunları çözmede aciz kalacağı fikri olmuştur. Dördüncüsü, askerlerin 12 Mart Muhtırası kararını hızlandıran temel sebeplerin, Ankara’da ABD askerlerinin kaçırılması, ODTÜ’de meydana gelen olaylar ve ordu içindeki sol fraksiyonla bağlantılı bazı askerlerin 9 Mart Muhtırasını vermek istemesi olarak açıklanmıştır.

Sonuç olarak 12 Mart Muhtırası istenilen sonucu vermemiştir. Bu bağlamda ülkede toplumsal olaylar yatışmamış, 26 Nisan 1971 tarihinde büyük şehirlerde sıkıyönetim ilan edilmiş ve olayları organize ettiği düşünülen sol ve sağdan birçok dernek ve ocak kapatılmıştır.

Kaynaklar

a- Süreli Yayınlar

“Amerikan Büyük Elçisi bir telgrafla İnönü’ye teşekkür etti, devlet adamlığının niteliğini hepimize bir kez daha gösterdiniz” *Devrim*, 13 Mart 1971/3960, s. 1-2.

“Ankara’da Amerikalı Bir Başçavuş Kaçırıldı”, *Devrim*, 16 Şubat 1971/3938, s. 1.

“Ankara-Eskişehir Yolu ODTÜ Öğrencileri tarafından kapatıldı” *Devrim*, 22 Şubat 1971/3943, s. 1.

“AP Gençlik Kolları Genel Merkezi binasında bomba patlatıldı”, *Devrim*, 26 Şubat 1971/3947, s. 1.

“AP Meclis Grubu Nihat Erim Hükümetini destekleme kararı aldı”, *Devrim*, 7 Nisan 1971/3979, s. 1.

“Bakanlar Kurulu Cevdet Sunay başkanlığında toplandı”, *Devrim*, 9 Nisan 1971/3981, s. 1.

“Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu Demirel Hükümetinin ekonomik politikasını ağır şekilde tenkit etti”, *Devrim*, 9 Nisan 1971/3981, s. 1.

“Batur ve Eyiceoğlu Başbakan Nihat Erim’i ziyaret ettiler”, *Devrim*, 7 Nisan 1971/3979, s. 1.

“Cevdet Sunay yeni kabine için Kuvvet Komutanları ve siyasi parti liderleriyle görüştü”, *Devrim*, 15 Mart 1971/3961, s. 1-2.

“CHP Genel Başkanı İnönü, Milliyet Gazetesi’ne özel bir röportaj verdi: Biz bunu Halk Partisi Hükümeti saymıyoruz”, *Devrim*, 17 Nisan 1971/3990, s. 1.

“CHP Merkez Yönetim Kurulu mühim bir genelge yayınladı. CHP’lilerden son olaylarla ilgili olumlu veya olumsuz gösterilere katılmamaları istendi”, *Devrim*, 15 Mart 1971/3961, s. 1.

“CHP’nin Sunay’a verdiği mektubun metni açıklandı”, *Devrim*, 18 Mart 1971/3964, s. 1.

“Demirel Hükümeti’nin acizliği son haddine geldi”, *Devrim*, 6 Mart 1971/3954, s. 1.

“Erim Hükümeti oylamayı kazandı”, *Devrim*, 9 Nisan 1971/3981, s. 1.

“Erim Muhtemelen Kabineyi Bugün Kuracak” *Devrim*, 24 Mart 1971/3968, s. 1.

“Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu Lokaline patlayıcı madde atıldı”, *Devrim*, 4 Mart 1971/3952 1.

“İnönü İller Toplantısında dedi ki: Kanla biten sonuçlar tamir olunamaz” *Devrim*, 9 Mart 1971/3956, s. 1.

“İnönü, Başbakan Nihat Erim’i ziyaret etti”, *Devrim*, 31 Mart 1971/3974, s. 1.

“İnönü: İcap ettiği zaman polis her yere girecektir”, *Devrim*, 15 Ocak 1971/3914, s. 1.

“İstanbul Üniversitesi Güvenlik Kuvvetlerine Teslim Edildi”, *Devrim*, 20 Şubat 1971/3942, s. 1.

“Kaçırılan Dört Amerikalı Hava Askeri serbest bırakıldı”, *Devrim*, 10 Mart 1971/3957, s. 1.

“Kuvvet Komutanları Son İhtarını Yaptı, Hükümet Çekilmediği Takdirde Silahlı Kuvvetler İdareyi Ele Alacak”, *Devrim*, 13 Mart 1971/3960, s. 1.

“Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk: Ankara’da ve diğer yerlerde patlayan bomba ve dinamitler için Meclis araştırması istedi”, *Devrim*, 24 Şubat 1971/3945, s. 1.

“Nihat Erim’in Kabinesi Resmî Gazetede Yayımlandı”, *Devrim*, 29 Mart 1971/3972, s. 1.

“ODTÜ, Fen Fakültesi, Y. Öğretmen Okulu ve Akademi dün tekrar açıldı” *Devrim*, 11 Şubat 1971/ 3934, s. 1.

“Orta Doğu Teknik Üniversitesi Süresiz Kapatıldı”, *Devrim*, 21 Ocak 1971/ 3919, s. 1.

“Son Dakika, Hükümet İstifa Etti”, *Devrim*, 13 Mart 1971/3960, s. 1.

“Sunat’la Görüşen İnönü, Demirel’in İstifasını İstedi”, *Devrim*, 6 Ocak 1971/3906, s. 1.

“Sunay Dün Demirel ve Üniversite yöneticileri ile görüştü”, *Devrim*, 9 Ocak 1971/3909, s. 1.

“Sunay Dün T. Feyzioğlu ile görüştü”, *Devrim*, 8 Ocak 1971/3908, s. 1.

“Tek sorumlu AP’dir”, *Devrim*, 28 Ocak 1971/3925, s. 1.

“TRT muhabirine beyanat veren İnönü: Halk asayişe sahip çıkmalıdır”, *Devrim*, 25 Nisan 1971/3997, s. 1.

“Yeni Kabinenin Başbakanı Nihat Erim Olacak”, *Devrim*, 20 Mart 1971/3965, s. 1.

b- Kitap ve Makaleler

Akça, S. (2023). Türk demokrasisinin sancılı günleri: yerel basına göre 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’nin Muğla’ya yansıması. İçinde G. Salı, A. Çatalca Ceylan (Eds.), *Sosyal & beşerî bilimlerde güncel araştırmalar-I* (ss. 203-222). Gece Kitaplığı.

Atar, Y. (1996). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası TBMM İhtüzüğü*. Mimoza Yayınları.

Cem, İ. (1993). *Tarih açısından 12 Mart*. Cem Yayınevi.

Cem, İ. (2011). *Siyaset yazıları 1975-1980 Türkiye’si*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Giraylar, S. (2001). *Zor yıllar siyasi olaylar-seçimler-muhtıralar-darbeler-demeçler-görüşler 1970-1980*. Tüze Yayıncılık.

Karavar Öz, H. (2018). Dönemin ulusal Türk basınının 12 Mart muhtırasına bakışı. *Journal of History Studies*, 10(6), 77-91.

Kayalı, K. (2005). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Köse, S. (2010). *Türk demokrasi hayatında 12 Mart 1971 muhtırası* (Tez No. 265083) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Önal, T. (2016). 12 Mart muhtırası: Vesayetin pekişmesi ve ara rejim süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973). *Journal of History Studies*, 8(1), 90-108.

Tekil, F. (1976). *Türk demokrasisi içinde Süleyman Demirel*. Göktürk Yayınları.

Temel, M. (2019). Menderes'in beyanlarına göre 27 Mayıs ihtilaline giden süreçte CHP'nin sorumluluğu. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 20(45), 195-203.

Temel, M. (2025). DP Muğla Milletvekili Zeyyat Mandalinci'nin Yassıda mahkemesinde yargılanması. İçinde S. Özer, M. S. Özkan (Eds.), *Sosyal ve beşerî bilimlerde, araştırma, yöntem ve analiz 2025-III* (ss. 291-304). Livre de Lyon.

BÖLÜM VI

ÇAĞDAŞ SANATTA SERAMİK NESNE: İŞLEVİN ERTELENMESİ ÜZERİNE BİR OKUMA

Ceramic Object in Contemporary Art: A Reading of The Deferral of Function

Gizem YÜKSELER

(Dr.), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,

Seramik ve Plastik Sanatlar,

E-mail: gizemyukseler@hotmail.com,

ORCID: 0000-0001-8015-7507

1. Giriş

Seramik, insanlık tarihinin en eski üretim pratiklerinden biri olarak varlığını, ilk önce kullanım nesnesi olarak kurmuştur. Depolama, pişirme, taşıma ve ritüel amaçlı üretimler, seramik nesneleri gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir (Adamson, 2007). Bu tarihsel bağ, seramiğin estetik bir nesne olmasından önce işlevsel bir nesne olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla seramik söz konusu olduğunda “işlev” yalnızca teknik bir özellik değil, malzemenin kültürel hafızasına yerleşmiş kurucu bir unsurdur.

Modern sanatın etkisi ile seramiğin sanat alanındaki konumuna ilişkin değerlendirmelerde çoğu zaman işlev kaybı anlatısı öne çıkar (Adamson, 2007). Sanat ve işlev ilişkisi çağdaş sanat içinde farklı biçimlerde tartışılabilir; seramik sanat formunda işlevin nasıl yeniden konumlandığı çoğu zaman ayrı bir bağlamda ele alınmamaktadır.

Bu durum, seramik nesnenin sanat alanındaki varlığını yalnızca işlevin ortadan kalkması üzerinden açıklayan yaklaşımların ötesinde düşünülmesini gerekli kılar. Seramik nesne çağdaş sanat bağlamına taşındığında işlev bütünüyle ortadan kalkmaz; aksine kullanım geçmişine referans veren bir anlam katmanı olarak varlığını sürdürür. Ancak bu referans artık fiilen gerçekleştirilen bir

kullanım biçimine karşılık gelmez. İşlev, nesnenin maddi kullanımından ziyade anlam düzeyinde varlığını sürdüren bir potansiyel olarak yeniden konumlanır.

Bu bağlamda, seramik nesnenin sanat alanındaki konumunu açıklamak için işlev kavramının farklı bir perspektiften ele alınması mümkündür. Jacques Derrida'nın yapıbozum düşüncesi içinde geliştirdiği *différance* (erteleme) kavramı, anlamın sabit bir noktada kurulmadığını; sürekli ertelenen ve referans ilişkileri üzerinden işleyen bir yapı olduğunu ileri sürer. Bu perspektiften bakıldığında, çağdaş seramik nesne kullanım geçmişine gönderme yapmaya devam ederken bu işlevi fiilen gerçekleştirmez; işlev potansiyel düzeyde tutulur ve ertelenir (Derrida, 1976).

2. Seramikte İşlev ve Anlamın Dönüşümü

Seramik tarih boyunca öncelikle kullanım amacıyla üretilmiş nesneler aracılığıyla varlık göstermiş bir üretim alanıdır. Bu nedenle seramik nesnelerin biçimsel özellikleri çoğu zaman işlevle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Howard Risatti zanaat nesnelerinin ayırt edici özelliğinin kullanım amacıyla üretilmeleri olduğunu belirtir: “Zanaat nesneleri, kullanım amacıyla yapılmış olmaları bakımından ayırt edilir.” (Risatti, 2007, p. 13). Bu bağlamda işlev yalnızca nesnenin pratik kullanımına işaret eden teknik bir özellik değildir; aynı zamanda nesnenin biçimini ve deneyimlenme biçimini belirleyen temel bir unsurdur. Risatti'ye göre “İşlev, zanaatın temel bir unsurudur; çünkü hem nesnenin biçimini hem de onun nasıl deneyimlendiğini belirler.” (Risatti, 2007, p. 15). Dolayısıyla zanaat nesnelerinde biçim ile işlev arasındaki ilişki ayrılmaz bir bütünlük oluşturur ve kullanım, nesnenin anlamının kurucu bir bileşeni olarak varlığını sürdürür.

Seramik gibi tarihsel olarak kullanım pratikleriyle güçlü bağ kurmuş bir üretim alanında işlev yalnızca fiziksel kullanımın bir özelliği değildir; aynı zamanda işlevsel seramik nesneler aracılığıyla kültürel hafızada yer eden bir yapı oluşturur. Ancak çağdaş sanat bağlamında bu nesneler çoğu zaman kullanım işlevini fiilen yerine getirmeyebilir. Buna rağmen işlevin çağrıştırdığı anlam ve referanslar ortadan kalkmaz. Böylece seramik nesnede işlev tamamen yok olan bir özellik olmaktan ziyade, kullanım potansiyeline işaret eden ancak fiilen gerçekleşmeyen bir anlam katmanı olarak varlığını sürdürür.

Bu durum, seramik nesnenin sanat alanındaki dönüşümünü yalnızca işlev kaybı üzerinden açıklayan yaklaşımların ötesinde düşünülmesini gerekli kılar. Seramik nesne sanat bağlamına taşındığında işlev bütünüyle ortadan kalkmaz;

aksine kullanım geçmişine referans veren bir anlam olarak varlığını sürdürür. Ancak bu referans artık fiilen gerçekleştirilen bir kullanım biçimine karşılık gelmez. İşlev, gerçekleşmeyen fakat sürekli hatırlatılan bir potansiyel olarak ertelenir.

Bu noktada Jacques Derrida'nın yapıbozum kuramı içinde geliştirdiği *différance* kavramı açıklayıcı bir çerçeve sunar. Derrida'ya göre anlam sabit bir noktada kurulmaz; sürekli başka anlamlara yönelen ve ertelenen bir yapı içinde ortaya çıkar. Bu perspektiften bakıldığında çağdaş seramik nesne de kullanım geçmişine gönderme yapmaya devam ederken bu işlevi fiilen gerçekleştirmez. İşlev nesnenin maddi kullanımında değil, referans düzeyinde varlığını sürdürür. Böylece seramik nesne, işlevin ortadan kalktığı bir durumdan ziyade işlevin ertelendiği bir yapı içinde anlaşılabilir. Derrida'nın ifadesiyle anlam, "her zaman başka bir işarete doğru ertelenen bir farklılıklar oyunu içinde oluşur" (Derrida, 1982, s. 11).

3. İşlevin Ertelenmesi: Derridacı Bir Okuma

Seramik nesnenin çağdaş sanat bağlamındaki dönüşümü yalnızca işlevin ortadan kalkmasıyla açıklanamaz. Aksine, birçok çağdaş seramik üretiminde nesne kullanım geçmişine referans vermeye devam ederken bu işlevi fiilen gerçekleştirmez. Böylece işlev, ortadan kalkmış bir özellik olmaktan ziyade gerçekleşmeyen fakat sürekli hatırlatılan bir potansiyel olarak varlığını sürdürür. Bu durum, Jacques Derrida'nın yapıbozum düşüncesi içinde geliştirdiği *différance* kavramı üzerinden yeniden düşünülmeye açıktır. "Différance, anlamlandırma sürecini mümkün kılan şeydir; çünkü 'mevcut' olduğu söylenen, varlığın sahnesinde beliren her unsur ancak kendisi dışındaki bir şeyle kurduğu ilişki aracılığıyla anlam kazanır." (Derrida, 1972/1982, s. 11). Derrida'ya göre anlam sabit bir noktada kurulmaz; her ifade anlamını başka anlamlara yönelerek ve sürekli ertelenerek üretir. Anlam hiçbir zaman tam olarak tamamlanmaz ve sürekli başka bir referansa doğru kayar. Derrida bu durumu şu şekilde ifade eder: "Hiçbir zaman tam olarak mevcut olmayan, her zaman başka işaretlere doğru ertelenen bir süreç içinde oluşur" (Derrida, 1976, s. 23).

Bubağlamda anlam, ne öznenin niyetine ne de tekil bir bağlamla sabitlenebilir. Her ifade, anlamını başka bir referansla ilişki kurarak üretir ve bu nedenle anlam sürekli ertelenmiş bir yapı içinde ortaya çıkar. Bu yaklaşım seramik nesneye uygulandığında işlev kavramı da benzer bir şekilde düşünülebilir. Çağdaş sanat bağlamında üretilen birçok seramik nesne kullanım geçmişine gönderme

yapmaya devam eder, ancak bu kullanım artık fiilen gerçekleştirilemez. İşlev ortadan kalkmış değildir; fakat tamamlanmayan ve sürekli ertelenen bir ihtimal olarak varlığını sürdürür. Bu nedenle seramik nesnenin dönüşümü işlev kaybı olarak değil, işlevin ertelenmesi olarak okunabilir. Çünkü seramik tarihsel olarak gündelik kullanım pratikleriyle güçlü bir bağ kurmuş bir üretim alanıdır. Bu tarihsel hafıza, çağdaş sanat bağlamında üretilen seramik nesnelerde tamamen silinmez. İşlevsel geçmiş, nesnenin anlam üretiminde referans düzeyinde varlığını sürdürür. Ancak bu referans artık kullanımın gerçekleşmesiyle değil, kullanımın ertelenmesiyle ilişkilidir.

Bu nedenle çağdaş seramik nesne, işlev ile estetik temsil arasında sabit bir kategoriye yerleşmez. İşlev ortadan kalkmaz, fakat fiilen gerçekleşmeyen bir potansiyel olarak askıya alınır. Böylece seramik nesne, kullanım ile sanat arasında sürekli yeniden kurulan bir anlam alanı üretir ve işlevin silinmesi değil ertelenmesi olarak anlaşılabilir.

4. Çağdaş Sanatta Seramik Nesnede İşlevin Ertelenme Biçimleri

Çağdaş sanat bağlamında Seramik nesne, kullanım geçmişine referans veren biçimsel ve kültürel izleri korurken, bu işlevin fiilen gerçekleşmesini çeşitli müdahaleler aracılığıyla imkânsız hale getirir. Böylece nesne kullanım ile estetik temsil arasında sabitlenemeyen bir konumda yer alır. İşlev, maddi bir kullanım pratiği olarak değil, nesnenin anlam üretiminde sürekli geri çağrılan fakat tamamlanmayan bir ihtimal olarak varlığını sürdürür.

Çağdaş sanat içinde seramik nesnelerde işlevin ertelenmesi farklı biçimlerde ortaya çıkar. Bazı üretimlerde işlev nesnenin fiziksel yapısında gerçekleştirilen deformasyonlar yoluyla imkânsızlaştırılırken, bazı örneklerde ölçek, sergileme bağlamı ya da yüzeyde kurulan anlatı aracılığıyla kullanım askıya alınır. Bu nedenle çağdaş sanatta seramik nesnede işlevin ertelenmesi tek bir yöntemle değil, farklı biçimsel ve kavramsal stratejiler aracılığıyla gerçekleşir.

Seramik nesnede işlevin ertelenmesi bazı üretimlerde doğrudan nesnenin biçimsel yapısına yapılan müdahaleler aracılığıyla görünür hale gelir. Bu tür yaklaşımlarda seramik nesne, tarihsel olarak ilişkilendirildiği kullanım biçimlerine referans veren form özelliklerini korumaya devam eder; ancak biçim üzerinde gerçekleştirilen deformasyonlar, çatlaklar ya da aşırı biçimsel genişlemeler nesnenin fiilen kullanılmasını engeller. Böylece nesne kullanım

fikrini bütünüyle ortadan kaldırmadan, kullanımın gerçekleşmesini askıya alan bir yapı üretir.

Bu tür biçimsel müdahalelerde seramik nesne, işlevsel geçmişine gönderme yapan form özelliklerini tamamen terk etmez. Aksine form tanınabilirliğini belirli ölçüde korur ve bu sayede kullanım fikri nesnenin anlam üretiminde varlığını sürdürür. Bununla birlikte biçimde meydana gelen deformasyonlar ya da yapısal dengesizlikler nesnenin kullanım potansiyelini fiilen ortadan kaldırır. Böylece seramik nesne, işlev ile estetik temsil arasında gerilimli bir konum üretir: kullanım referansı varlığını sürdürürken kullanım pratiği gerçekleşmez.

Görsel 1. Lauren Nauman, Lines (white/black), 2018

Amerikalı sanatçı Lauren Nauman'ın seramik çalışmaları, vazo formuna ilişkin çizgisel referanslardan meydana getirdiği üretimlerden oluşur. Sanatçı, slip-ekstrüzyon tekniği ile oluşturduğu ince porselen şeritler aracılığıyla ağ benzeri yapılar kurar ve bu çizgisel strüktürler aracılığıyla hacmi minimum müdahalelerle tanımlar. İnce ve akışkan çizgilerden oluşan bu yapılar çoğu zaman hareket hâlindeki bir beden ritmini çağrıştırır; sanki çizgiler havada donmuş ya da hareket bir anda sabitlenmiş gibi görünür (Nauman, 2018).

Bu yaklaşımda seramik nesne doğrudan bir kullanım nesnesine dönüşmez; ancak formun çizgisel izleri kullanım fikrini vermeye devam eder. Açık ve iskeletimsi yapılar vazo formuna ilişkin bir hacim duygusu üretirken, aynı zamanda bu formun fiilen kullanılmasını mümkün kılmaz. Böylece nesne kullanım nesnesi olarak işlev görmez; ancak kullanım fikrini çağrıştıran biçimsel referansları korur.

Nauman'ın çalışmaları bu yönüyle seramik nesnede işlevin ertelenmesinin biçimsel düzeyde nasıl ortaya çıkabildiğini gösterir. Form, kullanım nesnesine dönüşecek ölçüde tamamlanmaz; ancak çizgisel referanslar aracılığıyla kullanım fikri tamamen ortadan da kalkmaz. Böylece seramik nesne, işlevin silindiği bir nesneye dönüşmek yerine kullanım referansının ertelenmiş bir potansiyel olarak varlığını sürdürdüğü bir yapı üretir.

Forma müdahaleler sonucunda nesne kullanım fikrini çağrıştırmaya devam eder; ancak aynı zamanda bu kullanımın gerçekleşmesini engeller. Böylece seramik nesne, işlevin ortadan kalktığı bir nesneye dönüşmez; aksine kullanımın sürekli hatırlatıldığı fakat fiilen gerçekleştirilemediği bir yapı içinde konumlanır. Bu durum, seramik nesnede işlevin ertelenmesinin biçim üzerinden nasıl ortaya çıkabildiğini gösteren önemli bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Seramik nesnede işlevin ertelenmesi yalnızca biçimsel müdahaleler aracılığıyla değil, nesnenin sunulduğu bağlamın değişmesiyle de ortaya çıkabilir. Seramik tarihsel olarak gündelik kullanım pratikleriyle ilişkilendirilmiş bir üretim alanı olsa da çağdaş sanat bağlamında bu nesneler çoğu zaman kullanım alanlarından koparılıp sergileme düzeni içinde konumlandırılır. Böyle bir durumda nesnenin biçimi kullanım fikrine referans vermeye devam eder; ancak sergileme koşulları nesnenin fiilen kullanılmasını mümkün kılmaz. Bu bağlam değişimi seramik nesnenin anlamını da dönüştürür. Gündelik kullanım nesnesi olarak tasarlanan bir form, müze ya da galeri ortamında sergilendiğinde artık pratik bir kullanım nesnesi olmaktan çıkar ve estetik bir temsil alanına dahil olur. Böylece nesne kullanım ile sanat arasında farklı bir konum kazanır. Form, kullanım fikrini çağrıştırmaya devam etse de sergileme bağlamı bu kullanımın gerçekleşmesini askıya alır.

Bağlamın seramik nesnenin anlamı üzerindeki dönüştürücü etkisi, Edmund de Waal'ın yerleştirmelerinde açık biçimde gözlemlenebilir (Görsel 2 ve 3). Sanatçının Lichtzwang adlı yerleştirmesi, yüzlerce porselen kap formunun mimari bir vitrin sistemi içinde düzenlendiği bir sergileme kurgusundan oluşur. Çoğunlukla sade ve minimal biçimlerde üretilmiş porselen vazolar, cam vitrinler ve raf sistemleri içinde yan yana yerleştirilerek mekânsal bir kompozisyon oluşturur. Bu vazolar ve nesneler biçimsel olarak gündelik kullanım nesnelerini çağrıştırırsa da müze mekânı içinde düzenlenmiş bu sergileme biçimi onların fiilen kullanılmasını imkânsız hale getirir. Böylece nesne gündelik kullanım bağlamından koparılıp estetik ve mekânsal bir düzenin parçası haline gelir.

Görsel 2. ve 3. Edmund de Waal, Lichtzwang, 2014

De Waal'ın çalışmalarında kap formu çoğu zaman işlevsel seramik nesnelere ait biçimsel referansları korur; ancak bu nesneler kullanım amacıyla değil, mimari bir ritim ve görsel tekrar oluşturmak üzere düzenlenir. Sanatçı bu yaklaşımını şu sözlerle ifade eder: “Bu kapları bir tür dil olarak düşünüyorum; her biri bir kelime gibidir ve birlikte bir konuşma oluştururlar.” (de Waal, 2013) Bu ifade, kapların tekil kullanım nesneleri olmaktan ziyade bir bütün içinde anlam kazanan bir dizge olarak düşünüldüğünü gösterir. Yerleştirme içinde yan yana gelen porselen formlar, kullanım nesnesi olarak işlev görmekten çok mekânsal bir ritim ve görsel tekrar üretir. Sanatçının bu noktada Lichtzwang yerleşmesi seramik nesnede işlevin bağlamsal düzeyde nasıl ertelenebileceğini gösterir. Nesneler biçimsel olarak kullanım nesnesine referans vermeye devam eder; ancak sergileme düzeni onların kullanım pratiğini askıya alır. Böylece seramik nesne gündelik kullanım dünyasına ait referanslarını korurken, sanat mekânının estetik ve mekânsal düzeni içinde yeniden anlam kazanan bir yapı üretir. Seramik nesne, kullanım pratiğinden koparılarak izleme deneyimine dahil edilir. Nesne artık dokunulan, kullanılan ya da gündelik hayata dahil edilen bir obje değil; görsel ve kavramsal olarak değerlendirilen bir sanat nesnesidir. Buna rağmen biçimsel referanslar nesnenin kullanım geçmişini tamamen ortadan kaldırmaz. Aksine, kullanım fikri sergileme bağlamı içinde yeniden okunur ve fiilen gerçekleşmeyen bir potansiyel olarak varlığını sürdürür. Bu durum, seramik nesnede işlevin ertelenmesinin bağlamsal düzeyde nasıl ortaya çıktığını gösteren bir başka strateji olarak düşünülebilir.

Seramik nesnede işlevin ertelenmesi bazı üretimlerde biçim ya da bağlam aracılığıyla değil, nesnenin taşıdığı anlam ve anlatı düzeyi üzerinden ortaya çıkar. Bu tür yaklaşımlarda seramik nesne kullanım formuna referans vermeye devam eder; ancak yüzeyde kurulan anlatı, sembolik içerik ya da kavramsal müdahaleler nesnenin kullanım fikrini farklı bir anlam alanına taşır. Böylece

işlev ortadan kaldırılmak yerine, estetik ve anlatsal bir düzlem içinde yeniden yorumlanır.

Seramik nesnelerin yüzeyleri tarihsel olarak hem dekoratif hem de anlatsal ifadelerin taşındığı alanlar olmuştur. Çağdaş sanat bağlamında bu yüzeyler çoğu zaman toplumsal, politik ya da kültürel anlatıların taşıyıcısı haline gelir. Bu durumda seramik nesne, yalnızca bir kullanım formu olarak değil, anlam üretiminin gerçekleştiği bir temsil alanı olarak okunur. Nesnenin biçimi kullanım fikrine gönderme yapmayı sürdürür; ancak yüzeyde kurulan anlatı bu kullanımın önüne geçer ve nesnenin algılanma biçimini dönüştürür.

Amerikalı sanatçı Ronit Baranga'nın seramik çalışmaları, gündelik kullanım nesnelerini insan bedenine ait organik unsurlarla birleştirerek alışılmış anlamlarını dönüştüren üretimlerden oluşur. (Vannier & Petite Laforet, 2020, 233) Sanatçı çoğu zaman tabak, fincan ve çaydanlık gibi ev içi kullanım nesnelerini temel alır; ancak bu nesnelerin yüzeylerine eklediği ağız, diş ve parmak gibi organik formlar aracılığıyla nesnenin algısını radikal biçimde değiştirir. (Görsel 4., 5. ve 6.) Bu müdahaleler “gündelik nesnelerin insan bedeninin parçalarıyla birleşerek yeni ve rahatsız edici anlamlar ürettiği sürreal kompozisyonlar” olarak görünüm kazanır (Baranga, 2016).

Görsel 4. Ronit Baranga, Embraced in Frame #2, 2023

Baranga'nın çalışmaları bu yönüyle gündelik kullanım nesnelerinin taşıdığı kültürel ve tarihsel anlamları sorgular. Nesneler biçimsel olarak kullanım nesnesi olmaya devam etse de üzerlerine yerleştirilen beden parçaları kullanımın gerçekleşmesini imkânsız hale getirir ve nesneyi farklı bir anlatı alanına taşır. Böylece tabak ya da fincan gibi gündelik sofralık seramikleri yalnızca servis ya

da tüketim araçları olmaktan çıkar; beden, arzu ve kontrol temaları üzerinden okunabilecek sembolik yapılara dönüşür.

Bu tür üretimlerde seramik nesne kullanım işlevini bütünüyle kaybetmez; ancak kurulan anlatı, nesnenin kullanım pratiğini askıya alır. İzleyici nesneyi hâlâ bir kullanım nesnesi olarak tanıyabilir, fakat nesnenin kurduğu rahatsız edici beden metaforları kullanım fikrini geri plana iter. Bu nedenle Baranga'nın çalışmaları, seramik nesnede işlevin ortadan kalkmasından ziyade anlam düzeyinde yer değiştirdiği bir durumu ortaya koyar. Nesne, kullanım potansiyeline referans vermeye devam ederken aynı zamanda bu potansiyeli gerçekleştiremeyen bir temsil alanı üretir.

Görsel 5. ve 6. Ronit Baranga, Intimate Series 1, 2021

Bu bağlamda Baranga'nın çalışmaları seramik nesnede işlevin anlamsal düzeyde nasıl ertelenebileceğini gösterir. Nesne biçimsel olarak kullanım nesnesine referans vermeye devam eder; ancak kurulan anlatı kullanım pratiğini geri plana iter ve nesneyi farklı bir temsil alanına taşır. Böylece seramik nesne, gündelik kullanım dünyasına ait referanslarını korurken aynı zamanda bu referansların farklı bir anlam alanı içinde yeniden yorumlandığı bir yapı üretir.

Seramik nesnede işlevin ertelenmesi, çağdaş sanat bağlamında farklı biçimsel ve kavramsal stratejiler aracılığıyla ortaya çıkar. Nesnenin biçiminde gerçekleştirilen deformasyonlar, sergileme bağlamındaki değişimler ya da yüzeyde kurulan anlatılar, kullanımın doğrudan gerçekleşmesini engelleyebilir. Buna rağmen seramik nesne, tarihsel olarak ilişkilendirildiği kullanım formlarına referans vermeyi sürdürür. Böylece kullanım fikri tamamen ortadan kalkmaz; aksine nesnenin anlam üretiminde ertelenmiş bir referans olarak varlığını korur.

5. Sonuç:

Seramik tarihsel olarak kullanım değeri üzerinden tanımlanan ve bu nedenle zanaat alanı içinde konumlandırılan bir nesne türü olmuştur. Bu nedenle

seramiğin sanat alanına girişi çoğu zaman işlev kaybı ya da zanaatten kopuş anlatısı üzerinden açıklanmıştır. Ancak bu yaklaşım, seramik nesnenin kullanım geçmişiyile kurduğu süreklilik ilişkisini yeterince açıklamamaktadır.

Bu çalışma, seramiğin sanat nesnesi haline gelişini işlevin tamamen ortadan kalkmasıyla değil, işlevin ertelenmesi kavramı üzerinden yeniden düşünmeyi önermektedir. Jacques Derrida'nın *différance* kavramı, anlamın sabit bir noktada kurulmadığını ve her zaman başka referanslara doğru ertelendiğini ileri sürer. Bu perspektiften bakıldığında seramik nesne de kullanım geçmişine gönderme yapmayı sürdürür; ancak bu kullanım fiilen gerçekleşmez. Böylece işlev ortadan kalkmaz, fakat nesnenin anlam üretiminde ertelenmiş bir potansiyel olarak varlığını sürdürür.

Bu bağlamda seramik nesnenin sanatsal konumu, işlevin silinmesiyle değil, sürekli referans verilen fakat gerçekleştirilmeyen bir kullanım potansiyelinin varlığını korumasıyla kurulmaktadır. Seramik nesne tarihsel olarak ilişkilendirildiği kullanım formlarını bütünüyle terk etmez; ancak bu formları çağdaş sanat bağlamında yeniden yorumlayarak kullanım ile estetik temsil arasında yeni bir anlam alanı üretir. Dolayısıyla seramiğin sanat nesnesi haline gelme süreci yalnızca işlev kaybı üzerinden değil, işlevin ertelenmesi ve yeniden anlamlandırılması üzerinden daha tutarlı biçimde açıklanabilir.

Bu çerçevede seramik nesne, işlevin ortadan kalktığı bir nesne değil; işlev referansının ertelenmiş bir potansiyel olarak varlığını sürdürdüğü bir sanat nesnesi olarak tanımlanabilir.

Kaynakça:

- Adamson, G. (2007). *Thinking through craft*. Oxford: Berg.
- Baranga, R. (2016). *All things sweet and painful*. Ronit Baranga Studio.
<https://ronitbaranga.com/>
 Erişim tarihi: 7 Mart 2026.
- Baranga, R. (2018). *Ronit Baranga: Sculptures*. Tel Aviv Museum of Art.
<https://ronitbaranga.com/artworks/>
 Erişim tarihi: 7 Mart 2026.
- de Waal, E. (2013). *The white road: A journey into obsession*. London: Chatto & Windus.
<https://www.edmunddewaal.com/>
 Erişim tarihi: 7 Mart 2026.
- de Waal, E. (2015). *Lichtzwang*. Vienna: Kunsthistorisches Museum.

<https://www.edmunddewaal.com/exhibitions>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Derrida, J. (1976). *Of grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Derrida, J. (1982). *Margins of philosophy* (A. Bass, Trans.). Chicago: University of Chicago Press. (Original work published 1972).

<https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3684035.html>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Nauman, L. (2018). *Lines (white/black)*. Artist portfolio.

<https://laureннаuman.com/>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Peterson, S. (2003). *The craft and art of clay: A complete potter's handbook* (4th ed.). London: Laurence King Publishing.

Risatti, H. (2007). *A theory of craft: Function and aesthetic expression*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

<https://uncpress.org/book/9780807857908/a-theory-of-craft/>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Vannier, C., & Petit Laforet, V. (2020). *Contemporary ceramic art*. Thames & Hudson.

Görsel Kaynakça:

Görsel 1. Nauman, L. (2018). *Lines, White and Black* [Seramik eser].

<https://gallerisebastianschildt.se/en/lauren-nauman/>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Görsel 2. De Waal, E. (2014). *Lichtzwang* [Yerleştirme]. Historisches Museum, Theseustempel, Vienna.

<https://www.maxhetzler.com/exhibitions/edmund-de-waal-lichtzwang-2014>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Görsel 3. De Waal, E. (2014). *Lichtzwang* [Yerleştirme]. Historisches Museum, Theseustempel, Vienna.

<https://artinwords.de/edmund-de-waal-lichtzwang/>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Görsel 4. Baranga, R. (2023). *Embraced in Frame #2* [Seramik eser].

<https://www.artsy.net/artwork/ronit-baranga-embraced-in-frame-number-2>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Görsel 5. Baranga, R. (2021). *Intimate Series 1* [Seramik eser].

<https://bravermangallery.com/artists/ronit-baranga/>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

Görsel 6. Baranga, R. (2021). Intimate Series 1 [Seramik eser].

<https://bravermangallery.com/artists/ronit-baranga/>

Erişim tarihi: 7 Mart 2026.

BÖLÜM VII

ÇAĞDAŞ SERAMİK SANATINDA YARATICI SÖYLEM VE YENİDEN “OLUŞTURMA” SÜRECİNDE GLEN MARTİN TAYLOR ÖRNEĞİ¹

*Creative Discourse in Contemporary Ceramic Art and the
Process of Re-“Formation”: The Case of Glen Martin Taylor*

Seda ÖZCAN ÖZDEN & Naile ÇEVİK²

(Dr. Öğr. Üyesi), Kapadokya Üniversitesi,
Mimarlık, Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi,
Grafik Tasarımı Bölümü,
e-mail: seda.ozcan@kapadokya.edu.tr;
Orcid no: 0000-0001-9181-9326

² (Prof. Dr.), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi,
Heykel Bölümü, Heykel Anabilim Dalı
e-mail: naile.cevik@hbv.edu.tr;
Orcid no: 0000-0001-6448-1534

1. Giriş

Günümüzde sanat alanı oldukça geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir. Bu durum sanat alanında yer alan tüm pratiklerin çok yönlü bir karaktere ve kimliğe sahip olması yaklaşımını da beraberinde getirmektedir. Toplumsal ve bireysel süreçlerin çağdaş sanat alanına yansıdığı bu dönem, bir anlamda yaratıcılık temasına da odaklanmayı öncelik olarak sunmaktadır. Bu süreç sanatçının, zihinsel ve duygusal imgelerini içsel bir süzgeçten geçirerek

¹“13. Uluslararası Göbeklitepe Bilimsel Çalışmalar Kongresi, 24-25 Ocak 2026, Şanlıurfa” Kongresi’nde Bildiri Sunumu gerçekleştirilmiş, Bildiri Kitabı’nda özet metni yayınlanmış fakat tam metin **yayınlanmamıştır**.

konu, kavram, malzeme ve sergileme alanları gibi birçok değişken aracılığı ile oluşturduğu bireysel bir yaklaşımı da ortaya koyabilmektedir.

İnsanların genel yaşamında günlük olarak kullandığı nesnelerinin gerçek anlamlarından koparılarak yeni anlam arayışları ile yorumlanması durumu sanat tarihi bağlamında ilk olarak Kübist sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Bu özgün üretimler bir anlamda kolaj ve asamblaj çalışmalarının öncüleri olarak değerlendirilmektedir. Dönemin sanatçıları aracılığı ile uygulaması yapılan bu üretimlerde sanatçılar tarafından kullanılan nesnelerde geleneksel sanatın biçim ve malzeme anlayışı değiştirilerek sanatçılara yeni ifade olanakları aracılığı ile bir yeniden “oluşturma” süreci sunmuştur.

Sanat alanında önemli bir yere sahip olan bu deneysel süreç ve yaratıcılık temaları çeşitli atık malzeme ve hazır nesnelerin kullanımı aracılığı ile sanatsal kolajlar ve asamblajlar üretmiş olan sanatçı Glen Martin Taylor özelinde incelenmektedir. Bu çalışmanın konusu olan Taylor’un üretimleri sanatçının hem Japon Kintsugi sanatına duymuş olduğu ilgiyi hem de “kırılmış” olanı onarma sembolizmine bir gönderme yapmaktadır. Sanatçının özgün bir bakış açısı ile ortaya koyduğu bu iki ve üç boyutlu seramik çalışmalarını, onun duygu ve düşüncelerini ifade edebilmek için tercih ettiği yeni bir sanatsal pratik olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda *“Çağdaş Seramik Sanatında Yaratıcı Söylem ve Yeniden “Oluşturma” Sürecinde Glen Martin Taylor Örneği”* başlıklı bu çalışma, sanatçı Glen Martin Taylor’un çağdaş seramikleri ve alternatif malzeme kullanımı ile ortaya koyduğu kolajları/asamblajları aracılığı ile “kişisel/bireysel” diyalogunu da ortaya çıkarmaktadır.

2. Çağdaş Seramik Sanatında Farklı Arayışlar ve Glen Martin Taylor Örneği

Sanatsal üretim, doğanın sunduğu malzemeleri dönüştürerek özgün bir form ortaya koyma sürecidir; ancak bu süreç yalnızca estetik bir nesne yaratmakla sınırlı kalmaz, insanın varoluşuna ilişkin temel soruları da gündeme taşır. Yaratıcılık, yoğun bir bilinç düzeyi, analitik bir kavrayış ve öğeleri hem ayrıştırma hem de sentezleyerek anlamlı bir bütün kurabilme yetisi gerektirir; bu nedenle her sanat yapıtı, çözümleme ve birleşim süreçlerinin ürünü olan özgün bir bileşimdir (Timuçin, 2003:197). Bu bağlamda Kandinsky’nin ifadesiyle sanatçı, “kabul edilmiş” ve “kabul edilmemiş” form gelenekleri arasındaki ayrımlara karşı bilinçli bir kayıtsızlık geliştirmeli; aynı zamanda çağının geçici

öğretilerine ve yönlendirici beklentilerine karşı da duyarsız kalabilmelidir (Kandinsky, 2001: 97). Bu bilinç seviyesi, sanatçının sanat eserini oluşturma sürecinin neredeyse her aşamasında, o zamana kadar yaşadığı tüm yaşamsal birikimlerden ve tecrübelerden yararlanarak üretimlerde bulunmasını da sağlamaktadır (Kayahan, 2024: 41).

Sanat tarihine baktığımızda, birçok sanatçının farklı malzeme ve teknikler kullanarak sanatsal üretimlerde bulunduklarını görebilmemiz mümkündür. Bu eserler, dünya genelinde sanatın evrimleşmesinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Atık nesne kullanımı, 20.yüzyıldan günümüze kadar Kübizm, Dadaizm, Postmodernizm, Kavramsal Sanat ve Sürdürülebilir Sanat gibi farklı sanat akımları içerisinde bir ifade aracı olarak sanatçılar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Sanatı yıllar boyunca etkilemeye devam edecek bu devrim, günlük hayatta her an kullandığımız nesneler ile sanat eserlerine farklı bir anlam kazandırmıştır (Sevim ve Boz, 2011: 112). Nesne temelli eserler üreten 20. yüzyıl sanatçıları ve Picasso'nun, endüstrileşme sonucu ortaya çıkan atıkları sanatsal bir forma dönüştürme arzusu sanat için büyük ufuklar açmıştır. Örneğin sıradan bir bisiklet selesi ve kırık oyuncak arabanın insan figürüne dönüşmesi gibi yaklaşımlar, sanatçının kendini ifade etmek için sonsuzluğa sahip olduğunun ve sanatçının geleneksel yöntemler/materyaller dışında yeni bir estetik dil geliştireceğinin habercisidir (Karabıyık, 2025: 19). Ayrıca sanat eserinde medyum olarak atık nesne kullanımı, disiplinler üstü üretimlerin izleyiciyi hayrete düşüren yanı ile de akılda kalıcılığı artırmaktadır. Nesnenin tanıdık yaşanmışlığına eklenen sanatçı müdahalesi, bilindik olana duyulan yakınlık ile birleştiğinde yeni karşılaşılan haline karşı hayranlık gelişmektedir. Aklın aydınlığı ile kavramsal gücü birleştirme imkânı sunan atık nesnelerden üretilen yapıtlarda, kendinden tortu bulabilen izleyiciyle sanat eseri arasında yakınlık oluşmaktadır (Çetin, 2024: 17). Sanat alanında yaşanan bu değişim aynı zamanda melez bir sanat üretim kurgusallığını da ön plana çıkarırken aynı zamanda da sanat alanı post bir dinamizmin de bir parçası olarak hareketlenmeye başlamıştır (Kırmızıgül, 2020: 217). Bu bağlamda postmodern yaklaşım, modernizmin evrensel ve tekil estetik normlarını sorgulayarak sanatın çoğulcu bir zeminde yeniden düşünülmesine imkân tanımıştır. Nitekim "Postmodern sanat, modernizmin ilerlemeye, rasyonelliğe ve evrenselliğe yaptığı vurgunun insan deneyiminin karmaşıklıklarını gözden kaçırdığını savunmuştur" (Aslan ve Kayahan, 2024: 697).

Görsel 1-2. Glen Martin Taylor

Tarih öncesi dönemlerden bu yana kesintisiz biçimde varlığını sürdüren seramik üretimi, özellikle 20. yüzyıl itibarıyla çağdaş yönelimlerle yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Başlangıçta ağırlıklı olarak yeme, içme ve saklama kapları ile çeşitli dinsel nesneler ve figüratif heykelcikler üretiminde kullanılan seramik malzeme, zamanla işlevsel sınırlarını aşarak estetik kaygıların ve sanatsal amaçların belirleyici olduğu özgün form ve yapıtların üretildiği bir ifade alanına dönüşmüştür. Günümüzde seramik yapıtların üretim süreçlerinde, nihai form üzerinde fiziksel varlığını sürdürmeyen; ancak yüzeyde iz, doku ya da etki bırakan çeşitli dâhili malzemelerin kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, üretim aşamasında ya da sonrasında eserin bünyesine kalıcı biçimde eklenen ve somut varlığını koruyan harici malzemeler de sanatsal ifade olanaklarını genişleten unsurlar olarak sürece dâhil edilmektedir (Yıldırım, 2021: 371).

Günümüz seramik üretiminde, biçimlendirme sürecinde kullanılacak çamura öğütülerek ya da parçalanarak eklenen kemik tozu ve külü, hayvan tüyü veya kılı, kâğıt türevleri, odun talaşı ve kumaş parçaları gibi malzemeler dâhili kullanım örnekleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra özellikle döküm çamuruna batırılan ya da yüzeyi çamurla kaplanan kumaş, sünger, örgü gibi tekstil temelli unsurlar aracılığıyla çamurun söz konusu malzemelerin form ve dokusunu alması sağlanmakta; böylece seramik yüzeyinde özgün izler ve yapısal etkiler elde edilmektedir. Seramik forma özellikle deri sertliği aşamasında doku kazandırmak, yüzeyde iz oluşturmak ya da dekoratif müdahalede bulunmak amacıyla kullanılan dantel, örgü, bitki yaprakları gibi organik veya inorganik nitelikteki malzemeler de dâhili farklı malzeme kullanımı kapsamında değerlendirilebilir. Buna karşılık üretim sürecinde ya da sırlı pişirim sonrasında esere eklenen demir talaşı, metal, taş, ahşap, tekstil, ışık, video ve ekran gibi

somut unsurlar harici farklı malzeme kullanımına örnek teşkil eder. Günümüz çağdaş seramik pratiğinde her iki yaklaşım da yaygın biçimde uygulanmakla birlikte, özellikle harici malzeme kullanımının giderek daha belirgin ve baskın bir eğilim hâline geldiği gözlemlenmektedir (Yıldırım, 2021: 371).

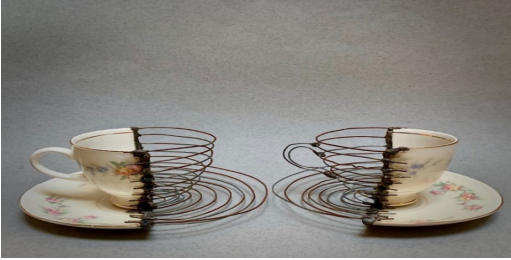

Görsel 3. Glen Martin Taylor, Broken Sacred Wounds/Kırık Kutsal Yaralar, Seramik, Metal Kaşık ve Yazı Kullanımı.

Görsel 4. Glen Martin Taylor, I Ran From Me/Kendimden Kaçtım, Seramik Üzeri Farklı Malzeme Kullanımı.

Sanatın farklı disiplinlerinde üretim yapan pek çok sanatçı, seramiği güçlü bir ifade aracı olarak benimsemiş; çalışmalarında onu kimi zaman temel, kimi zaman da destekleyici malzeme olarak kullanmıştır. Çağdaş sanatın çeşitli alanlarında öne çıkan isimlerin bu yönelimi, yalnızca kendi pratiklerini zenginleştirmekle kalmamış; aynı zamanda disiplinlerarası etkileşim bağlamında seramik sanatının kavramsal ve estetik sınırlarını genişleterek alana yeni değer ve anlam katmanları kazandırmıştır. Teknolojik gelişmelerin sanata sunduğu yeni ve uygulanabilir imkânlar doğrultusunda, alternatif malzemelerin seramik üretimlerinde giderek daha görünür hâle geldiği gözlemlenmektedir. Metal, cam, ahşap, pleksiglas, ip, keçe, tahta, çimen ve su gibi farklı materyallerin seramikle birlikte kullanımı, hem izleyiciyi alışılmış algı biçimlerinin dışına çıkararak düşünsel bir sorgulamaya davet etmeyi hem de sanatçının yerleşik malzeme ve ifade kalıplarını aşarak daha özgün ve özgür üretimler gerçekleştirmesini amaçlamaktadır (Çevik, 2018: 113-121). Teknolojik araçların ve gündelik nesnelerin sanat üretimine eklenmesi, yapıtın eşsizlik ve tekillik iddiasını köklü biçimde dönüştürmüş; bu durum sanatçıyı yalnızca estetik bir nesne üreten konumdan çıkararak eleştirel sorular ortaya koyan, tartışma açan ve düşünsel öneriler geliştiren bir özneye dönüştürmüştür. Böylece sanatçı, yapıt ve izleyici arasındaki ilişki hiyerarşik bir düzlemde uzaklaşarak karşılıklı etkileşime

dayalı bir yapıya evrilmiş; özellikle izleyiciyi deneyimin aktif bir bileşeni hâline getiren çalışmalar, onu edilgen bir seyirci olmaktan çıkarıp düşünmeye, anlam üretmeye ve sorgulamaya davet eden katılımcı bir alan yaratmıştır (Sevim ve Boz, 2011: 134).

Görsel 5. Glen Martin Taylor, Looking At Myself/Kendime Bakıyorum, Seramik ve Tel Kullanımı.

Görsel 6. Glen Martin Taylor, All The Pieces Complete Me/Tüm Parçalar Beni Tamamlıyor, Seramik ve Tel Kullanımı.

Geleneksel sanat anlayışlarının sınırlarını aşan kimi sanatçılar, gazete, cam, metal ve kumaş parçaları gibi gündelik ya da endüstriyel malzemeleri kolaj tekniği aracılığıyla yapıtlarına dâhil ederek resimsel yüzeyi dönüştürmüşlerdir. Bu yaklaşım, gerçek nesnenin maddi varlığını doğrudan sanat eserine taşıyarak farklı bir estetik deneyim alanı oluşturmuştur. Nesneler, sahip oldukları özgül nitelikleriyle yapıt içinde yeni bağlamsal ilişkiler kurmuş ve bu süreçte yeni anlam katmanları üretmiştir. Böylece endüstriyel üretim sonucu ortaya çıkan kullanım nesneleri, sanatsal bütünlüğün kurucu unsurlarından biri hâline gelmiştir (Kılıç, 2019: 3). Sanatçılar, çağın teknolojik imkânlarını yakından izleyen bir yaklaşımla değişken ve dönüşebilir imgeler kurgulamakta; bu süreçte imge üretimi, sabit bir sonuçtan ziyade süreklilik gösteren dinamik bir oluşum hâline gelmektedir. Yeniden üretim mantığına dayalı bu imgesel çoğalma, yalnızca kolaj ve asamblaj gibi tekniklerle sınırlı kalmayıp, anlam üretimi bağlamında daha karmaşık ve çok katmanlı yorum alanlarına doğru genişlemektedir (Kayahan, 2019:624). Modernizmden sonra gelişme gösteren ve sanat alanı içinde post bir alan temelli dinamik bir yapıda bir devam ontolojisi olarak devreye girmiş ve sanatta kuramsal bağlamda yeni oluşum ve hareketlerin devreye girmesine sebebiyet vermiştir (Kırmızıgül, 2019: 206).

Görsel 7. Glen Martin Taylor, Self-Preservation/Kendini Koruma, Seramik Vazo ve Tel Kullanımı.

Görsel 8. Glen Martin Taylor, The Orange Spool/ Turuncu Makaralı, Seramik Vazo ve Makara Kullanımı.

Bu bağlamda, günümüzde sanatçılar, duygu ve düşüncelerini somutlaştırmak ve üretim sürecinde kişisel izlerini görünür kılmak amacıyla farklı nesne ve materyalleri bir araya getirmektedir. Bu unsurlar, gündelik bağamlarından koparılıp yeni bir sanatsal kurgu içinde yeniden anlamlandırılmakta; böylece sanatçının iletmek istediği düşünce doğrultusunda dönüştürülmüş bir sanat nesnesine evrilmektedir. Özellikle hazır nesnelerin kolaj ve asamblaj gibi tekniklerle kullanımı hem ifade olanaklarını genişletmekte hem de yapının kavramsal derinliğini artırarak sanatçının anlatım gücünü pekiştirmektedir (Pazarlıoğlu Bingöl ve Çevik, 2020: 611). 21. yüzyıl başlarından itibaren, kolaj ve asamblaj tekniklerinin çağdaş sanat pratiklerinde daha görünür ve yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması, bu yöntemlerin yalnızca teknik bir tercih olmaktan çıkarak kavramsal bir ifade aracına dönüşmesini sağlamıştır. Bu süreçle birlikte kolaj/asamblajın farklı uygulama biçimleri gelişmiş ve söz konusu yaklaşımın etkisi, günümüz sanat üretiminde de sürekliliğini koruyarak varlığını sürdürmüştür (Karataş Karaçam, 2024: 2).

Çağdaş sanat alanında seramik bağlamında üretimlerde bulunan sanatçı Glen Martin Taylor'un seramik bünyelerde kolaj/asamblaj olarak değerlendirilebilecek çalışmalarının yanı sıra Japon düşünce geleneğinden, özellikle de Zen Budist yaklaşımından beslenen Kintsugi anlayışı kavramsal ve estetik bir yönelim olarak dikkat çekmektedir. Taylor'un çalışmaları bir anlamda kırılma, iyileşme ve insan olmanın sessiz karmaşıklıklarını kişisel ve duygusal yüklü çalışmaları aracılığı ile derinlemesine ele alan

bir sanatçıdır. Dayton, Ohio’da doğup büyüyen Taylor için sanat bir seçim değil, bir zorunluluktur. Sanat onun için aynı anda terapi, otobiyografi ve dilin tümüdür. Sanatçının yaratıcı sürecine odaklanan, genellikle kırılma ve onarım duygusuyla işaretlenmiş eserleri hem kırılğanlığı hem de direnci yansıtmaktadır. (Bağlantı 1).

Görsel 9. Glen Martin Taylor, The Bowl You Left Me/ Bana Bıraktığın Kâse, Seramik Kâse ve Metal Kaşık Kullanımı.

Görsel 10. Glen Martin Taylor, Not Enough Spoons/ Yeterli Kaşık Yok, Seramik Kâse ve Metal Kaşık Kullanımı.

2013 yılında, hayatındaki zor bir dönemin ardından kendini toparlamak umuduyla seramik sanatına yönelen Taylor çömlekçi çarkında kil şekillendirmek gibi seramik üretim tekniklerini uygulamalı olarak deneyimlemiş bir sanatçıdır. Sanatçı üretimlerinde, kırık nesneleri altın veya gümüş vernikle onarma süreci olan Japon Kintsugi sanatını bazı çalışmalarında uygulayarak bir anlamda kırılğanlığı/kırılğanlığı onarma sembolizminden etkilenmiştir. Taylor’ın çömleklerini kırmaya ve/veya kırılanları onarmaya başlama süreci geleneksel Kintsugi’nin aksine dağınık, orantısız ve oldukça kusurlu bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Taylor’ın çalışmaları oldukça otobiyografik ve kişiseldir. (Bağlantı 2).

Glen Martin Taylor, kırılmış ve hasar görmüş objeleri sanatsal bir yaklaşımla yeniden yorumlayan bir sanatçıdır. Özellikle porselen ve seramik üzerine çalışan Taylor, bilinçli olarak parçalanmış gibi görünen objeler yaratır ve bu parçaları farklı malzemelerle birleştirerek yeni formlar oluşturur. Genel bir değerlendirme ile sanatçı Japonların, ileri dönüşüm stratejisi olarak okunabilecek Kintsugi tekniğini sanatsal bir pratik olarak kullanır. Bu bağlamda, Taylor, Kintsugi tekniğine özgün bir yorumlama yaparak, altın tozu yerine, değerli

olmayan zincirler, dikenli teller, yapışkan bantlar ve çiviler gibi malzemeleri kullanarak yenilik getirmiştir. Mutfak eşyalarındaki çatlak ve kırıkların yaşanan zor anların hatırası olduğu düşüncesiyle yola çıkan sanatçı, tekniğinin felsefi yönünü, yara izlerini yaşantının önemli bir parçası olarak kabul edebilmenin güç olduğu fikri ile şekillendirmiştir. Sanatçının geleneksel tekniğe yorumu kültürel değerleri yaşatma bağlamında modern bir yaklaşımdır. Sanatçının çalışmalarını çok değerli bir malzeme olan altın ile değil, gündelik nesneler ile yorumlanması ekonomik ve sürdürülebilir bir yaklaşım olarak da değerlendirilebilir (Çetin, 2024: 41-42).

Görsel 11-12-13. Glen Martin Taylor, Seramik Tabak/Pano ve Metal Makas Kullanımı.

Japon felsefesi ve özellikle Zen Budist yaklaşım çerçevesinde seramik alanına taşınan Kintsugi kavramını açıklamak, kusurun bir eksiklik değil, başlı başına bir değer ve erdem olarak görülebileceğini de anlamayı gerektirir. Zen estetiğinde hasarı örtmek ya da yok saymak yerine görünür kılmak esastır; kırılma izlerini belirginleştirmek, nesnenin zayıflığını değil, geçirdiği dönüşümü ve kazandığı yeni anlamı güçlendiren bir tutum olarak değerlendirilir. Değişimin kaçınılmazlığını ve kaderin insan yaşamının kurucu unsurlarından biri olduğunu kabul eden bu metaforik yaklaşım, yaşam boyunca biriken deneyimlerin ve alınan yaraların bireyi zayıflatmak yerine olgunlaştırarak güçlendirdiğini ima eder. Bu nedenle kırılmış parçaların altın gibi değerli bir madenle birleştirilmesi, yalnızca estetik bir tercih değil; kırılmanın ve onarımın taşıdığı anlamı yücelten, deneyimle kazanılmış değerın altını çizen felsefi bir vurgudur (Kanışkan, 2018: 163). Bu çerçevede Kintsugi tekniği, her yıkımın mutlak bir son anlamına gelmediğini ifade eden güçlü bir anlatım biçimi de sunar. Derin kırılmaların ve travmatik deneyimlerin doğurduğu ağır ve sarsıcı duygularla yüzleşme sürecinde, hatırlama ve bilinçli farkındalık geliştirme açısından etkili bir görsel metafor işlevi görür. Kintsugi'nin temel metaforu, aslında hiçbir şeyin

bütünüyle yok olmadığı; aksine kırılma ve onarım süreçleri aracılığıyla yaşamın daha dirençli ve anlamlı bir varoluşa kavuştuğudur (Kanışkan, 2018: 174).

Japon kültürel anlayışında nesnelerin yüzeyinde taşıdığı kullanım izleri, zamanın ve deneyimin bıraktığı değerli göstergeler olarak kabul edilir. Her nesnenin bir geçmişe ve anlatıya sahip olduğu düşüncesi, eşyaların kolaylıkla elden çıkarılmasından ziyade korunmasını ve yaşatılmasını teşvik eder. Bu bağlamda onarım pratiği, özellikle seramik objelerde, kırılmanın izlerini bütünüyle yok etmeye çalışmak yerine eserin özgünlüğüne sadık kalarak müdahalede bulunmayı esas alır; modern tamir tekniklerinin hasarı görünmez kılma eğiliminin aksine, izleri saklamak değil anlamlandırmak ön plandadır. Onarım sürecinde tamirci, nesnenin daha önce kırılmış olduğunu gizlemek yerine, çatlakları bilinçli biçimde görünür bırakarak geçmişte yaşanan hasarı vurgular. Bu yaklaşım, yüksek düzeyde ustalık ve teknik bilgi gerektirdiğinden Japonya’da onarım ustaları ayrıcalıklı ve sanatsal bir konumda değerlendirilir. Nitekim bu geleneksel onarım pratiği, zamanla salt işlevsel bir müdahale olmaktan çıkarak estetik ve kavramsal boyutları olan özgün bir sanatsal tekniğe de dönüşmüştür. Bu onarım ve estetik yaklaşımın adı “Kintsugi”dir; Japoncada “kin” altın, “tsugi” ise birleştirme anlamına gelir. Kintsugi, kırılmış seramik parçalarının lake reçine ve toz altın kullanılarak yeniden bir araya getirilmesi esasına dayanır. Bu teknikte çatlaklar bilinçli olarak görünür bırakılır; amaç yalnızca parçaları işlevsel biçimde birleştirmek değil, aynı zamanda kırılmanın izlerini koruyarak nesnenin geçirdiği süreci estetik bir değer olarak sürdürmektir (Bal, 2020: 522-523).

Görsel 14. Glen Martin Taylor, Seramik Tabak ve Metal Kaşık Kullanımı.

Görsel 15. Glen Martin Taylor, Seramik Tabak ve Paslanmış Metal Tekerlek Kullanımı.

Glen Martin Taylor, Kintsugi tekniğini eser üretim süreçlerinde çağdaş bir yorumla ele alarak yeniden anlamlandırmıştır. Gündelik yaşama ait çok sayıda

nesne ve gereci, çoğunlukla Kintsugi yöntemi aracılığıyla seramik formlarla bütünleştiren Taylor, kırılma ve onarım kavramlarını yalnızca estetik bir unsur olarak değil, kavramsal bir ifade aracı olarak da kullanmaktadır. Bu yaklaşımıyla sanatçı, çağdaş seramik pratiğinde harici malzeme kullanımına dair geniş bir çeşitlilik sunmakta ve disiplinlerarası üretim bağlamında dikkat çeken önemli isimler arasında yer almaktadır. Glen Martin Taylor'ın seramik yapıtları, gündelik yaşamdan tanıdık pek çok nesneyi ve farklı malzeme türünü bünyesinde bir araya getiren çok katmanlı kurgular sunmaktadır. Sanatçı, seramik formlarla kombine ettiği her bir malzemeyi yalnızca biçimsel bir unsur olarak değil; sanat nesnesi olma statüsü açısından sorgulanan ve yeniden konumlandırılan bir öge olarak ele almakta, böylece nesnenin işlevsel kimliğini dönüştürerek ona yeni bir estetik ve kavramsal bağlam kazandırmaktadır (Yıldırım, 2021: 380). Taylor'ın yapıtlarında yer alan seramik nesnelerin bir bölümü sanatçının kendi üretimi iken, bir kısmı hazır ya da bulunmuş objelerden oluşmakta; bazıları ise geçmişle kurulan kişisel ve duygusal bağlar nedeniyle seçilerek çalışmalara dâhil edilmektedir (Danabaş, 2023: 75).

Bu bağlamda Taylor, kintsugi felsefesini benimseyerek oluşturduğu eserlerinde, kullandığı malzemeleri anlatmak istediği tema doğrultusunda özenle seçmektedir. Sanatçı, her bir yapıtında iletmek istediği duyguyu en güçlü şekilde ifade edebilecek malzemeyi tercih etmekte ve bu doğrultuda geleneksel altın kullanımının yerine çağdaş ve sıra dışı materyaller kullanmaktadır. Kumaş, ip, metal, zincir, fermuar, çivi, çatal, kaşık, makas ve tel gibi çeşitli objeler, Taylor'ın eserlerinde hem onarım aracı hem de kavramsal birer anlatı unsuru olarak işlev görmektedir (Karabıyık, 2025: 52). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Taylor eserlerinin, izleyicilere acı ve zorluklarla baş etme konusunda ilham vermesinin yanı sıra aynı zamanda umut ve iyimserliği de göz önünde tutmayı hedeflediği düşünülmektedir. Sanatçının acıyı dönüştürme ve pozitif bir anlam kazandırma gücünü vurgulamak istemiş olabileceği, insanın içsel ve duygusal yolculuğunun etkisi ile bu malzeme seçimine yönelmiş olabileceği ve cilasız ve nostaljik nesnelerle kırıkları doldurarak yansıtmış olabileceği, bu seçimi insan yaşamının karmaşıklığını ve kırılğanlığını vurgulamak için tercih edilmiş ve kişisel olabileceği durumu söz konusudur. Sanatçının eserleri, geçmişin izlerini koruyarak onları modern ve çağdaş bir perspektifle yeniden şekillendirir (Çetin, 2024: 67).

Sanatçı Glen Martin Taylor, bazı eserleri için tam olarak Kintsugi sanatından ilham almıştır. Japonlar gibi Glen Martin Taylor da her türlü seramiği onarıyor; bazıları kendi yaptığı, bazıları ise satın aldığı ancak değerli metalleri

günlük nesnelerle, ipliklerden metal parçalara kadar değiştirerek kullanıyor. Kintsugi sanatında tek önemli kısım onarım ise, sanatçı için nesneleri yeniden bir araya getirme eylemi, onları yok etme eylemi kadar önemlidir. Bu iki aşama aracılığıyla sanatçı duygularını özgürleştirir ve nihayetinde birincil amacını yitirecek, ancak önemini kaybetmeyecek nesneler yaratarak onlarla yüzleşir. (Bağlantı 3).

Sanatçı büyükannesinden kalma kırılmış porselen tabakları, ekleme parçalar, dikenli tel ve paslı zincirlerle tamamlayarak hem narin hem de tehditkâr görünen nesneler ortaya çıkarmaktadır. Kullanılan diğer beklenmedik buluntu nesneler arasında çiviler, çatal bıçak takımları ve eski gazeteler yer almaktadır. Bu nesneler geleneksel anlamda “onarılmamış” olabilir, ancak kaybettikleri işlevsellik, büyüleyici güzellikleri ve duygusal etkileriyle fazlasıyla telafi edilmiştir. (Bağlantı 4).

Glen Martin Taylor’ın kendini keşfetme ve deneme yolculuğu bireysel ifadesine göre; *“Eserlerim için ilhamı kendi duygularımın ve kişisel deneyimlerimin derinliklerine inerek buluyorum. Sanatsal çabalarım, geçmiş travmalarımdan ve hayatın karmaşıklığı ve inceliklerine dair mevcut anlayışımın beslenen kendi otobiyografik yolculuğumun bir yansımasıdır”*. Geleneksel seramik sanatının sınırlarını zorlayan sanatçı, eserlerine benzersiz bir tarihsel ve duygusal anlam kazandırmak için büyükannesinden miras kalan eski porselenler gibi antika unsurları da dahil etmektedir. Sanatçının eserleri, zamana meydan okuyacak sanat yaratma konusundaki özverisinin, disiplininin ve tutkusunun gerçek bir yansımasıdır. Taylor, kendi duygularının ve kişisel deneyimlerinin derinliklerine inerek eserleri için ilham buluyor. Sanatsal çabaları, geçmiş travmalardan ve hayatın karmaşıklığı ve inceliklerine dair mevcut anlayışından yararlanan kendi otobiyografik yolculuğunun bir yansımasıdır. Bu bağlamda sanatçı, ham, içgüdüsel duygulara dokunarak, son derece kişisel ve çağrışımcı eserler yaratabiliyor. Taylor önceden planlama yapmayarak veya kendini sınırlamayarak, kendini tamamen şimdiki ana kaptırabildiğini ve yaratıcı sürecin organik olarak gelişmesine izin verebildiğini ifade etmektedir. (Bağlantı 5).

Glen Martin Taylor kırık seramik eşyaları Kintsugi sanatı ile onarırken, yaşadıkları deneyimlerin izleriyle de onları onurlandırır. Eski hallerinden çok daha görkemli görünen seramik nesneler, dönüşümleriyle kusurlarını da ortaya çıkarırlar. Kırık seramik nesneleri onarırken, Taylor onları dikenli tel,

paslı metaller, iplik, kaşık, makas veya benzeri birçok farklı şey kullanarak son hallerine getirmektedir. Böylece, nesne ilk bakışta sıradan bir fincan, vazo veya tabak gibi görünse bile, ürkütücü bir his de uyandırmaktadır. (Bağlantı 6).

3. Sonuç

Çağdaş sanat, disiplinlerarası geçişkenliği ve çok katmanlı anlatım olanaklarıyla sanatçının bireysel ifadesini görünür kılan dinamik bir alan sunmaktadır. Bu bağlamda yaratıcı süreç, sadece estetik bir üretim pratiği değil; aynı zamanda zihinsel, duygusal ve kavramsal katmanların iç içe geçtiği bir yeniden inşa olarak değerlendirilebilmektedir. Günlük kullanım nesnelerinin alışılmış işlevlerinden koparılarak yeni anlam bağlamları içinde ele alınması sanat tarihinde özellikle Kübist deneyimlerle belirginleşmiş; kolaj ve asamblaj teknikleri aracılığıyla sanatın malzeme ve biçim anlayışında köklü bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, geleneksel üretim anlayışının sınırlarını aşarak sanatçılara yeniden oluşturma temelli ifade olanakları sunmuştur. Bu çalışma kapsamında ele alınan Glen Martin Taylor'un üretimleri, çağdaş seramik sanatı içinde söz konusu yeniden oluşturma pratiğinin güncel ve özgün bir örneğini ortaya koymaktadır. Sanatçının atık malzemeleri ya da hazır nesneleri seramik yüzeylerle bir araya getirme söylemi, yalnızca deneysel ifade alanı değil aynı zamanda kırılmalık, bellek ve onarım kavramlarını da merkeze alan kavramsal bir yaklaşım olarak okunabilmektedir. Taylor'un kolaj ve asamblajları, kırığın gizlenmesi yerine görünür kılınmasını esas alan Kintsugi geleneğine yaptığı göndermelerle, hasarın estetik bir değere dönüşebileceği düşüncesini de güçlendirmektedir. Bu yönüyle yeniden oluşturma süreci, fiziksel bir onarımın ötesinde, bireysel deneyimlerin ve duygusal kırılmaların sanatsal dile aktarılması şeklinde de anlam kazanmaktadır.

Taylor'un çalışmaları, malzeme ve anlam arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye olanak tanımasının yanı sıra çağdaş seramik sanatında alternatif malzeme kullanımının kavramsal derinlikle birleşebileceğini de göstermektedir. Böylece sanatçı, yaratıcı söylemin yalnızca teknik ya da biçimsel yenilikle değil; anlam katmanlarının çoğullaşması ve kişisel diyalogun görünür kılınması ile de güçlenebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak, Glen Martin Taylor örneği, çağdaş seramik sanatında yeniden oluşturma pratiğinin hem estetik hem de düşünsel bir açılım sunduğunu; kırılma ve onarım metaforları aracılığıyla bireysel ifadenin evrensel bir dil oluşturabileceğini de göstermektedir.

Kaynakça

Bal, Özkan (Çeviren), Yazar; Pui Ying Kwan. (2020). Duygusal Olarak Uzun Ömürlü Tasarım İçin Japon Sanatı ve Estetiğini Keşfetmek, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 100, s. 517-529.

Çetin, Gizem Fatma. (2024). Güncel Sanatta Sürdürülebilirlik ve İleri Dönüşüm Olgusu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Aslan, M., & Kayahan, Z. (2024). Postmodernizm (1960 ve Ötesi). In M. Diğler & R. Soylu (Eds.). Primitif Dönemden Günümüze Sanatın Öyküsü Pegem Akademi, s.692-727.

Çevik, Naile. (2018). Disiplinler Arası Etkileşimler Kapsamında Alternatif Malzemeler ve Seramik-Baskı Resim Yakınlaşmaları Üzerine Bireysel Uygulamalar. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, (22), s. 111-133.

Danabaş, Nalan. (2023). 21. Yüzyıl Kil Malzeme İle Yapısöküm Metodu Üzerinden Sanatçı ve Yapıt Okumaları. Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 8(16), s.68-89.

Karabıyık, Özge. (2025). Atık Nesneden Sanat Nesnesine; Porselenin İleri Dönüşümü, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Karataş Karaçam, Ayşe. (2024). 2000 Yılı Sonrası Kolaj/Asamblajın Heykel Sanatına Yansımaları Bağlamında Bir Sergi Önerisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara.

Kandinsky, Wassily. (2001). *Sanatta Ruhsallık Üzerine*, Altıkkırkbeş Yayınları, İstanbul.

Kanışkan, Ece. (2018). Kintsugi: Yara İzlerinin Güzelliği. Ulakbilge, 6 (21), s.161-178.

Kayahan, Zeliha. (2019). “Resimsel Bir Unsur Olarak Kadın İmgesi ve Çok Katmanlı Kurgusal Dil Bağlamında Bireysel Söylemler”. Atlas International Refereed Journal On Social Sciences Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed ISSN:2619-936X, Vol:5, Issue:21, s.617-632.

Kayahan, Zeliha. (2024). “Ağaç İmgesi Üzerinden Çağdaş Sanata Bakış”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 70, s. 30-43.

Kılınç, Kardelen. (2019). 2000’li Yıllarda Türkiye’de Kolaj: Sanatçılar ve Uygulamalar, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Kırmızıgül, Fırat Çağrı. (2019). İnternet ve Sosyal Medyanın Sanattaki Etkin Rolü ve Buna Bağlı Değişen Dinamikler. Sanat ve Tasarım Dergisi, 23, s.205-221.

Kırmızıgül, Fırat Çağrı. (2020). Eko-Dijital Uzamda “Tüketim” Odaklı Sanatçı Okumaları. Sanat ve Tasarım Dergisi, 25, s.215-235.

Pazarlıoğlu Bingöl, Mehtap ve Çevik, Naile. (2020). Çağdaş Sanatta Bir İfade unsuru Olarak Kolaj Üzerine Bireysel Söylemler. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (36) , s.599-637

Sevim, Cemalettin & Boz, Gamze. (2011). Hazır-Nesnelerin ve Teknoloji Sanatta Kullanımı ve Seramik Sanatına Yansıması, Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(1), s.111-135.

Timuçin, Afşar. (2003). *Estetik*, Bulut Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Burak. (2021). Çağdaş Seramik Sanatında Farklı Malzeme Kullanımı. Erciyes Akademisi, 35(1), s.371-385.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1-2: <https://www.instagram.com/glenmartintaylor/> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

Görsel 3: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/broken-sacred-wounds/>(Erişim Tarihi: 18.10.2025).

Görsel 4: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/i-ran-from-me/> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).

Görsel 5: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/looking-at-myself/> (Erişim Tarihi: 19.10.2025).

Görsel 6: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/all-the-pieces-complete-me/>(Erişim Tarihi: 19.10.2025).

Görsel 7: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/self-preservation/> (Erişim Tarihi: 19.10.2025).

Görsel 8: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/the-orange-spool/> (Erişim Tarihi: 23.10.2025).

Görsel 9: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/the-bowl-you-left-me/>(Erişim Tarihi: 23.10.2025).

Görsel 10: <https://glenmartintaylor.com/portfolio-item/not-enough-spoons/>(Erişim Tarihi: 23.10.2025).

Görsel 11-12-13: <https://www.roubag.com/blogs/journal/glen-martin-taylor>(Erişim Tarihi: 18.10.2025).

Görsel 14-15: <https://artloftmedia.com/interview-with-kintsugi-maverick-glen-martin-taylor/>(Erişim Tarihi: 18.10.2025).

İnternet Kaynakçası

(Bağlantı 1). <https://glenmartintaylor.com/about/>(Erişim Tarihi: 18.10.2025).

(Bağlantı 2). <https://www.roubag.com/blogs/journal/glen-martin-taylor>(Erişim Tarihi: 19.10.2025).

(Bağlantı 3). <https://www.collater.al/en/glen-artin-taylor-ceramics-art/>(Erişim Tarihi: 18.10.2025).

(Bağlantı 4). <https://www.do-shop.com/blogs/inspired-by/emotional-kintsugi-by-glen-martin-taylor>(Erişim Tarihi: 19.10.2025).

(Bağlantı 5). <https://aatonau.com/glen-martin-taylor-from-ohio-roots-to-boundless-creativity/>(Erişim Tarihi: 19.10.2025).

(Bağlantı 6). <https://dirtybarn.com/glen-martin-taylor-barbed-wire/>(Erişim Tarihi: 18.11.2025).

BÖLÜM VIII

PİYANİSTLİK YÖNÜYLE SERGEI RACHMANINOFF

Sergei Rachmaninoff as a Pianist

Sunay YILMAZ

Trakya Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı,

E-mail: sunayyilmaz52@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6169-155X

1. Giriş

Sergei Rachmaninoff müzikal yaşamında piyanist, besteci ve orkestra şefi kimlikleri ile var olmuştur. Bu anlamda L.V. Beethoven ve F. Liszt gibi bestecilerin geleneğini sürdürdüğü söylenebilir. Kariyerinin daha büyük kısmı yirminci yüzyılda geçtiği için hem kendi eserleri hem de diğer bestecilerin eserlerine olan yaklaşımı hakkında elimizde veriler vardır. Bu verilerden yola çıkarak hakkında edindiğimiz bilgiler piyanistler için rehber olabilir.

2. Rus Piyano Okulu

Rachmaninoff'un piyano üslubunu oluşturan etmenleri anlamak için öncelikle Rus Piyano Geleneği, oluşum ve gelişim aşamaları hakkında bilgiler vermek gerekmektedir. Rachmaninoff'un piyanist kimliği, 19. yüzyılın ikinci yarısında biçimlenip 20. yüzyılın başlarında olgunlaşan Rus Piyano Okulu geleneği çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu okul, yalnızca teknik bir icra anlayışını değil; tını ideali, repertuvar yaklaşımı ve sahne estetiğini kapsayan bütüncül bir müzikal dünya görüşünü temsil eder. Rus Piyano Okulu'nun estetik ve pedagojik temelleri, Anton Rubinstein ve Nikolai Rubinstein tarafından atılmış; bu anlayış Moskova ve St. Petersburg konservatuvarlarında kurumsallaşarak piyanoyu hem orkestral bir ifade aracı hem de yoğun duygusal anlatımın taşıyıcısı olarak konumlandırmıştır (Martyn, 1990, s. 3–7).

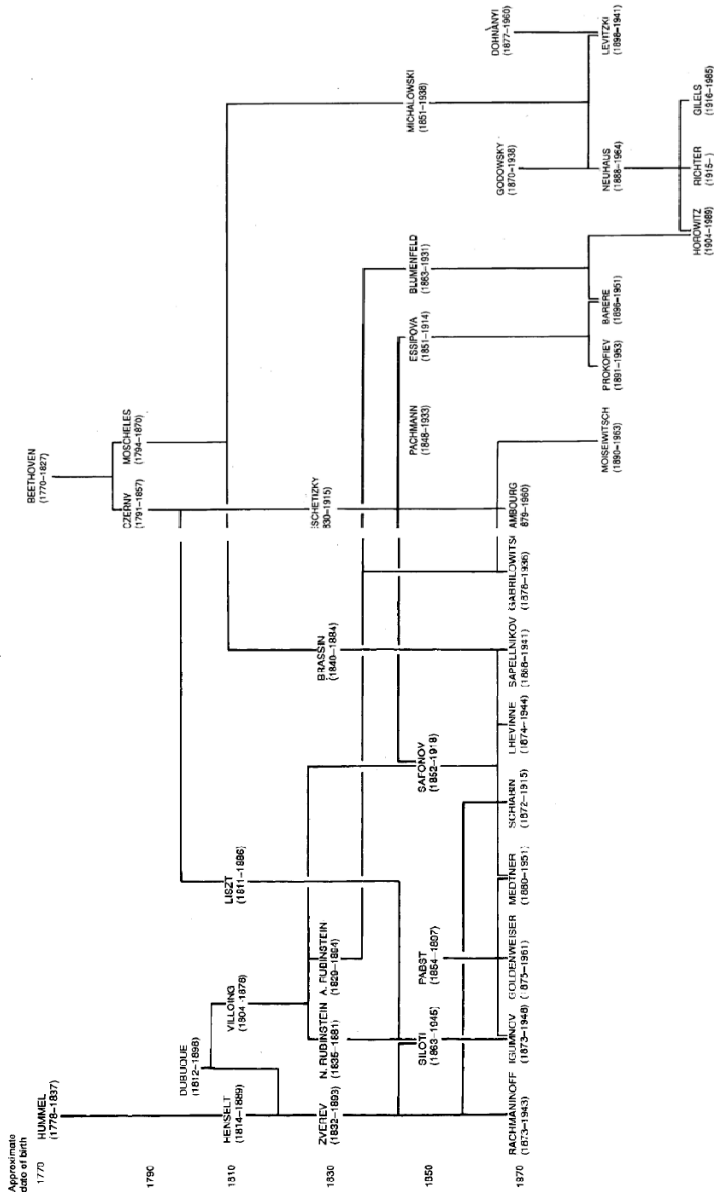
2.1 Rus Piyano Okulu’nun Oluşumu ve Batı Avrupa Etkileri

Bir Rus piyanist tarafından gerçekleştirilen ilk kayıtlı konser, 1790 yılında Moskova’da Daniil Kaşin tarafından verilmiştir, ancak Rusya’da piyano icrasının erken dönem öncüleri ve öğretmenlerinin büyük çoğunluğu yabancılardan oluşmuştur ve bu bağlamda Alman müzisyenler en belirleyici rolü oynamıştır. Johann Hässler (1747–1822) 1792 yılında Rusya’ya gelmiş ve ölümüne kadar burada yaşamıştır; piyanist-besteci Daniel Steibelt (1765–1863) de 1809 yılından sonra bu ülkede yerleşik hayata geçmiştir. Muzio Clementi ise 1802–1810 yılları arasında Rusya’da turneler gerçekleştirmiş ve bu süreçte ürettiği piyanoları da satmıştır. Clementi, nihayetinde St. Petersburg’da öğrencileri John Field (1782–1837), Ludwig Berger (1777–1839) ve Alexander Klengel (1783–1852) ile birlikte büyük bir piyano deposu kurmuştur.

John Field’in 1803 yılında St. Petersburg’a gelişi (ilerleyen yıllarda Moskova’ya taşınmıştır) ile birlikte Batı Avrupa piyanist geleneğinin Rusya’daki etkisi belirgin biçimde hissedilmeye başlanmıştır. Noktürn türünün yaratıcısı olarak kabul edilen Field, bestelerinde süslemeli melodi anlayışına, piyanistik dokuya ve sürekli pedal kullanımına özel bir önem vermiştir. Onun icrası zarif ve rafine bir nitelik taşımaktadır. Öğrencilerinden besteci Mihail Glinka, 1830’lu yıllarda yayımlanan bir süreli yayında Field’in icrasını şu sözlerle betimlemiştir: *“Klavyeye dokunmak konusunda kendine özgü, adeta büyümlü bir yeteneğe sahiptir. Parmaklarının altında artık sınırlı ses imkânlarına sahip sıradan bir piyano değil, tüm nüanslarıyla insan sesini andıran bir ifade duyulmaktadır.”* Hem icracı hem de pedagog olarak büyük ün kazanmış olan Field, geleneksel Avrupa piyano tekniğinin üstün niteliklerini Rusya’ya taşımış ve erken dönem Rus piyanizminin en önemli figürlerinden biri hâline gelmiştir. Bir diğer önemli etki ise virtüöz piyanist Adolph von Henselt’ten (1814–1889) gelmiştir. Hummel ile çalışmış olan Alman kökenli Henselt, 1838 yılında Rusya’ya gitmiş ve burada kırk yılı aşkın son derece etkili bir öğretmenlik kariyeri sürdürmüştür. Son derece geniş açılabilen elleri sayesinde büyük aralıklı akorları ve yaygın arpej desenlerini olağanüstü bir rahatlıkla çalabilmesiyle tanınmıştır. Doğuştan gelen bu fiziksel avantajının yanı sıra, çağdaşları tarafından dokunuşu ve tınısıyla büyük bir piyanist olarak yüksek takdir görmüştür. Rusya’ya gelişinin ardından verdiği son derece başarılı bir konser sonrasında Henselt, St. Petersburg’da derhâl resmî imparatorluk saray piyanisti olarak atanmış ve aynı zamanda kraliyet çocuklarının eğitmeni olarak görev yapmıştır (Chiao, 2012, s. 60-61).

Daha önce de belirtildiği üzere, Glinka piyano çalışmalarını Field ile sürdürmüştür. Field’in bir diğer öğrencisi olan Alexandre Dubuque (1812–

1898) ise, *Beşler* grubunun lideri ve İslamey başta olmak üzere son derece ileri düzey teknik zorluklar içeren piyano eserlerinin bestecisi olan Miliy Balakirev'in (1837–1910) hocası olmuştur. Dubuque ile çalışmış, bunun yanı sıra St. Petersburg'a giderek Henselt'ten de dersler almış olan Nikolai Zverev (1832–1893), Rus Piyano Okulu tarihinin en belirleyici figürlerinden biri hâline gelmiştir (Chiao, 2012, s. 62).

Şekil 1. Rus Piyanistlerin Pedagogik Soy Ağacı (Martyn, 1990, s. 360-361).

3. Rachmaninoff'un Eğitim Yılları

Rachmaninoff başlarda çoğu konser piyanistinin aksine, dahi çocuk olarak görülmemiştir. Ailesinde müzisyenler olsa da yeteneği özel olarak nitelendirilmemiştir. Ancak 1885 yılına gelindiğinde Franz Liszt'in öğrencisi ve aynı zamanda kuzeni olan Alexander Siloti kendisini dinlemiş ve ailesine ciddi bir eğitim alması gerektiğini söylemiştir (Martyn 1990, s. 362-363).

Bunun sonucunda Rachmaninoff, Zverev ile çalışmaya başlamıştır. Zverev son derece disiplinli bir öğretmendi. Evinde burslu kalan öğrenciler sabah altıda kalkarak güne üç saatlik piyano çalışmasıyla başlamaktaydılar. Rachmaninoff sıkı çalışma disiplini henüz o yıllarda kazanmıştır. Yaşamının ilerleyen dönemlerinde Rachmaninoff genç konser piyanistlerine şu şekilde öğüt vermiştir: “*Çalışın, çalışın ve çalışın!*” (Martyn 1990, s. 364-365).

1913 yılında Amerika'da yayımlanan bir kitapta yer alan bir makalesinde Rachmaninoff, Rusya'daki konservatuvarlarda genç piyanistlere uygulanan dokuz yıllık eğitimin sıklığına ve bu kurumlarda tekniğe verilen üstün öneme değinmiştir. İlk beş yıl boyunca temel öğretim materyalini Hanon çalışmaları oluşturmakta, beşinci yılın sonunda yapılan final sınavında öğrenciler hem teknik hem de sanatsal yeterlilik bakımından değerlendirilmektedir. Ancak teknik sınavdan geçemeyen öğrencilerin üst kademeye ilerlemeleri kesin olarak engellenmekteydi. Öğrencilerin Hanon Egzersizlerinin yalnızca numaralarına değil farklı ton ve tempolarda da hakim olması beklenmekteydi. Daha sonra Tausig ve Czerny egzersizlerine geçilmekteydi (Martyn 1990, s. 365).

Pressman'a göre, Zverev'in öğrettiği teknik unsurlar arasında en değerlisi el tekniğidir. Zverev, bir öğrencinin gergin bir elle çalışması durumunda farklı tekniklerin mükemmelleştirilmesi amacıyla egzersizler ve etütler verirdi (Martyn 1990, s. 365-366).

Rachmaninoff'un tekniği Zverev yönetiminde çok hızlı ilerlemiştir. Onunla geçirdiği ikinci yılın başında Rubinstein Bursu'na layık görülmüş ve öğrenci konserlerinde düzenli olarak sahne almıştır. Nitekim Kasım 1885'te Bach'ın La minör Prelüdünü; 1886'da Henselt'in Re majör Etüdünü; 1887 yılının sonunda verilen iki konserde ise Beethoven'ın Mi bemol majör, Op. 31 Sonatı'nın ikinci ve üçüncü bölümlerini, Chopin'in öğrencisi Julius Schulhoff'un (1825–1898) bir eserini ve Moskowsky'nin parçalarını icra etmiştir (Martyn, 1990, s. 366).

Piyano eğitimini tamamladıktan sonra Rachmaninoff, konservatuvardaki bir sonraki ve son yılını besteciliğe adanmıştır. Bununla birlikte, kendi eserlerini çaldığı nadir piyano konserleri vermeye devam etmiştir (Martyn 1990, s. 372).

3.1. Erken Kariyeri Ve Sahne Deneyimi

Konservatuvardan ayrıldıktan sonra Rachmaninoff, besteci olarak tam zamanlı bir kariyere başlamıştır. Mali durumu istikrarsız olmasına rağmen, profesyonel bir piyanist olarak paralel bir kariyer inşa etme girişiminde bulunmamış, ancak gelirini desteklemek amacıyla piyano dersleri vermiştir. Bununla birlikte, Eylül 1892’de Moskova Elektrik Sergisi’nde sahne almış, burada bir önceki yıl Şubat ayında öğrenci konserinde çaldığı Rubinstein’in Re minor Konçertosu’nun ilk bölümünü bu kez bir dizi solo eserle birlikte seslendirmiştir: Chopin’in *Berceuse*’ü, Liszt’in Gounod’nun *Faust* operasından düzenlediği Valsi kendi Do diyez minor Prelüd’ünün prömiyeri. Konçerto performansı, *Artist* dergisinin eleştirmeni tarafından “*hem teknik hem de müzikal açıdan güzel*” olarak değerlendirilmiştir.

Rachmaninoff 1895’te kemancı Teresina Tua ile Rusya ve Polonya’yı kapsayan bir turneye çıkmıştır. Turne esnasında daha önceki repertuarından solo eserler de seslendirmiştir (Martyn, 1990, s. 373).

Rachmaninoff 1911 yılında, yıllar sonra ilk kez başka bir bestecinin eserini çalmıştır. 2 Kasım’da Kiev’de Tchaikovsky’nin Op. 23 1. Piyano Konçertosu’nu seslendirmiştir. ardından aynı eseri Tiflis ve Harkov’da tekrar çalmıştır. Daha sonra aynı eseri Siloti yönetiminde Moskova ve Petersburg’da da icra etmiştir (Martyn 1990, s. 375).

4. Piyanistliğe Yönelme Süreci

1915’te Scriabin’in ölümü üzerine Rachmaninoff eski meslektaşının anısına ve aynı zamanda ailesine maddi destek olmak için bir dizi resital verme kararı almıştır (Martyn, 1990, s. 375).

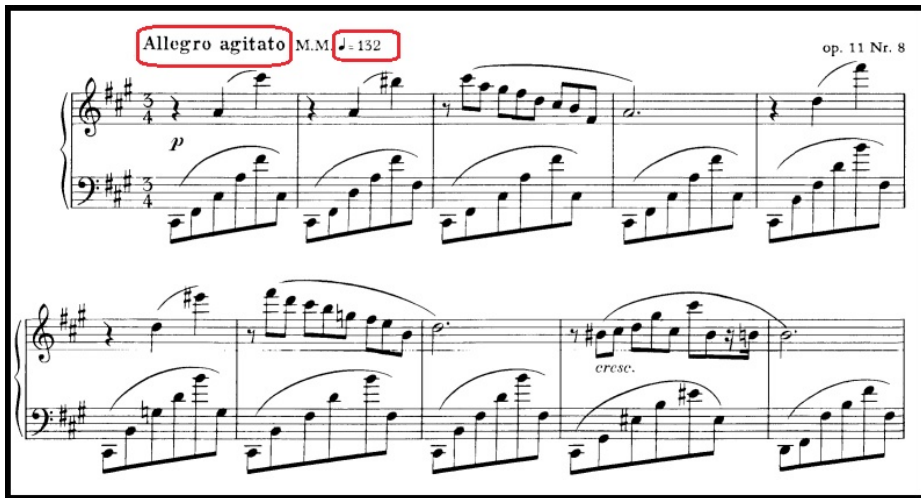
Ancak Scriabin ile Rachmaninoff arasındaki müzikal anlayış farkları nedeniyle bu konserdeki icralar çeşitli eleştirilere de sebep olmuştur. Örneğin besteci ve Moskova Konservatuarı’nın önde gelen hocalarından Anatoly Alexandrov şöyle anlatmıştır.

“Gerçekte, bu konserde bile bazı başarılar vardı; örneğin Op. 11’den F diyez minör Prelüd’ün zarif yorumu. kapanış ölçülerindeki eşsiz incelikteki rubatoyu özellikle hatırlıyorum. Ancak programdaki daha önemli Scriabin eserlerinin yorumu bana çok tuhaf geldi ve Scriabin’in bestelerinin ruhunu hiç yansıtamadı. Özellikle şaşırtıcı olan, Re diyez minör Etüd’ün [Op. 8, No. 12 bir bis olarak] çalınıyordu. Scriabin, piyanist olarak sıklıkla güç eksikliğiyle eleştirilirdi; öte yandan Rachmaninoff bu etüdü en büyük güç ve coşkuyla çaldı,

fakat bu süreçte Scriabin'in karakteristik 'esrik' yükselişi tamamen kayboldu. Bu noktada Scriabin'in piyanizminin niteliğinin, müziğinin niteliğiyle tamamen uyumlu olduğunu fark ettim; çünkü bu müzik gerçek bir fiziksel güç değil, yalnızca düş gücü gerektirir. Rachmaninoff'un Scriabin'in İkinci ve özellikle Beşinci Sonatı'na getirdiği yorum ise bunun tam tersiydi. Elbette tüm bunlar, iki olağanüstü çağdaş ve dostun kişiliklerindeki derin farklılıkların bir sonucuydu.” (Martyn, 1990, s. 376).

İki besteci arasındaki üslub farkıyla ilgili besteci Yury Nikolsky şöyle yazmıştır: “Scriabin çaldığında, tuşların var olduğuna inanmazdınız; parmaklarının altında sesler doğar ve erirdi. Scriabin'in İkinci Sonatı'nın ilk seslerinden itibaren, her zamanki gibi, Rachmaninoff'un kendisini besteciye değil, besteciye kendisine tabi kıldığını fark ettim. Tüm program, Scriabin'in çaldığı gibi ya da duyduğum tüm icracıların onu her yönüyle taklit ettiği biçimde değil; Rachmaninoff her şeyi bambaşka bir tınıyla, kendine özgü 'Rachmaninovvari' bir sesle çaldı ve bana göre bu son derece ikna ediciydi. Rachmaninoff'un çalma biçimi her zaman beni büyülemiştir; bu kez de öyle oldu. Ancak arada, fuayede, gerçek 'Scriabinciler'den eleştiriler duyuyordum. Ben onların görüşünü paylaşmıyordum, çünkü büyülenmişim. Her ne olursa olsun, bundan sonra Scriabin'in böylesi bir yorumunu bir daha hiç duymadım.” (Martyn 1990, s. 376).

Rachmaninoff Scriabin eserlerinden yalnızca Op.11. No. 8 Fa diyez Minör tonundaki Prelüdünü kaydetmiştir. Bu eser 1929 yılında “Victor Talking Machine Company” tarafından kaydedilmiştir. (<https://classical-pianists.net/generation-vii/sergei-rachmaninoff/recordings/>) (e. t. 15.01.2026)

Şekil 2. Scriabin Prelüd Op.11 No. 8 1.-10. ölçüler

Eserde tempo birimi olarak Allegro Agitato ve metronom numarası olarak 132 belirtilmiş olmasına karşın Rachmaninoff eseri daha ağır bir tempoda çalmıştır. Bu durum eserin karakterini oldukça değiştirmiştir. Bunun yanı sıra son derece serbest rubato kullanımı görülmektedir. Rachmaninoff'un kaydı yaklaşık 2:40 dk sürmekteyken, Scriabin'in eserlerinin referans icracılarından Vladimir Sofronitsky'nin aynı eser kaydı 1:31 dk sürmektedir. Kendinden önceki bestecilerin eserlerindeki icralarda notaya oldukça sadık kaldığı bilinen Rachmaninoff'un bizzat tanıdığı bir bestecinin eserinde böyle kişisel bir yorumda bulunması normal karşılanabilir.

1916 yılının sonbaharında, Rachmaninoff Etude-Tableaux'nun yeni bir dizisini (Op. 39) bestelemiştir. Bu etütler Rusya'dan ayrılmadan önce seslendirilen son yeni besteleri olmuştur. Bu etütlerin ilk sekizini 29 Kasım'da Petrograd'da verdiği bir resitalde tanıtmıştır. Yakın çevresinde yaşanan çok sayıda ölüm, belki de eserlerdeki minör tonaliteye aşırı yönelimi açıklamaktadır; *Dies irae* teması, bir leitmotif gibi bu parçalar boyunca tekrar etmektedir. Bunun yanı sıra bir piyanist olarak itibarı giderek artmaktadır; Scriabin konserleri sırasında yaşanan geçici aksaklığa rağmen bu yükseliş sürmüştür. Moskova'da yeniden sahne aldığı Engel şu soruyu sormuştur: *"Rus piyanistler arasında en güçlü ve en parlak olan kimdir? Benim için seçim açıktır. Rachmaninoff'tur. Böylesi bir piyanizm karşısında müziğin yalnızca bir eşlik unsuru gibi görünmesi şaşırtıcı değildir."* Sabaneyev de *Muzykalni Sovremennik*'te benzer biçimde yazmıştır: *"Benim için Rachmaninoff'un şef olarak, fakat özellikle piyanist olarak kişiliği, besteci olarak kariyerinin önüne yerleştirilmelidir."* (Scott, 2011, s. 193-194).

Gençlik yıllarında her zaman ilgi odağında olan kendi müziği olan Rachmaninoff; kendi besteleri dışında nadiren eser seslendirmiştir. Ancak bu döneme gelindiğinde, müziği giderek modası geçmiş görünmekte ve Scriabin'in eserleriyle karşılaştırıldığında bile çağdaş zevki temsil etmekte zorlanmaktadır. Bu nedenle, kaçınılmaz olarak başkalarının bestelerini icra etmeye başlamıştır. Bu sayede piyanistliğinin daha nesnel bir değerlendirmesini yapmak en azından mümkün hâle gelmiştir. Rus Devrimi, besteciliği ertelemesini teşvik etmiştir ancak yeni eserlerinin sayısı savaş öncesinden itibaren azalmaktadır ve piyanistik virtüözlüğe yoğunlaşma kararı Scriabin konserlerine kadar geri götürülebilir. Kendisi daha sonra şöyle belirtmiştir. *"Scriabin'in ölümünü izleyen 26 Eylül 1915 tarihindeki Petrograd'daki ilk Filarmoni konserinde onun Piyano Konçertosu'nu icra etmiştim. Bu, Konservatuvar yıllarımdan bu yana, bir başka bestecinin eserini orkestrayla birlikte kamuoyu önünde seslendirdiğim ilk sefer olmuştur. Bu durum, sanatsal kariyerimde bugüne kadar sürmekte olan*

yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmesi bakımından önemli bir olgudur.” (Scott, 2011, s. 195-196).

1916’da Rachmaninoff repertuvarına Liszt’in 1. Piyano Konçertosu’nu da eklemiştir. Böylece kendi konçertoları hariç Tchaikovsky ve Scriabin ile birlikte üç konçertoya ulaşmıştır (Martyn, 1990, s. 377).

4.1. Amerika’ya Göç ve Virtüöz Piyanist Olarak Kariyeri

Rachmaninoff için 1917 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Rus Devrimi’nden sonra Amerika’ya gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Yalnızca bestecilik kariyeri geçinmek için yeterli olmayacağından müzikal felsefesini değiştirmiş ve piyanistliğe yönelmiştir (Schonberg, 1987, s. 396-397).

Bir piyanistlik kariyerinin benimsenmesi ve buna hazırlanılması, üst düzey bir çaba gerektirmekteydi. Rachmaninoff, besteci-piyanist olarak alacağı davetlerin her zaman sınırlı kalacağından farkındaydı; bu nedenle kendisini bir virtüöz piyaniste dönüştürmesi gerektiğini kavramıştı. Bunun için günlük yaşamını köklü biçimde değiştirmesi, uzun süredir ihmal edilmiş olan tekniğini baştan ele alması ve kapsamlı yeni bir repertuvar oluşturmaya zorunluydu. Kendi bestelerini icra ederken kendisine yönelttiği talepler, başka bestecilerin eserlerini çalarken katlanarak artıyordu. Bu bakımdan (diğer pek çok konuda olduğu gibi) onun titizliği son derece sert ve yıpratıcıydı. Kırk beş yaşında, bu büyük sanatçı yeni kariyeri üzerinde genç ve hırslı bir müzisyenin enerjisi ve kararlılığıyla çalışmaya koyulmuştur (Bertensson, Leyda 1956, s. 211).

Rachmaninoff, yaşamının sonuna kadar yeni sezon için hazırladığı konser programlarına yeni bir repertuvar dâhil etmiştir. Yeni materyalini genellikle yaz tatilleri sırasında hazırlamış ve bu uygulamayı, 1934-36 yıllarında Paganini Rapsodisi ile **Üçüncü Senfoni** üzerinde çalıştığı yoğun dönemlerinde bile değiştirmemiştir. Bu yöntemle Rachmaninoff yalnızca seyircilerini memnun etmekle ve her sezon farklı programlarla onların sadakatini sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda repertuvarını sürekli yenileyip genişleterek icrasının asla rutine düşmemesini sağlamıştır (Martyn, 1990, s. 381).

Rachmaninoff, konser vermenin onun için hayatın kendisi olduğunu ifade etmiştir. *“Beni konserlerden mahrum bırakırsanız solar giderim. En iyisi konser sahnesinde ölmektir”* demiştir. Emil Medtner’e yazdığı bir mektupta şu sözleri dile getirmiştir: *“Ben bir sahne sanatçısıyım; yani sahneyi severim ve birçok sanatçının aksine ondan bıkmam. Piyanodan çıkan tek bir sestten bile yeni ve beklenmedik fikirler ve keşifler için güç ve ilham almaktayım. Bunun için yalnızca bir tek temel koşul*

vardır: iyi akustik; zira çalmam akustiğe göre değişmektedir.” (Martyn, 1990, s. 383).

Rachmaninoff yılda ortalama elli konser vermektedir. Yeni kariyerinin ilk dört yılında kendisini yalnızca Kuzey Amerika ile sınırlamıştı. Ancak Mayıs 1922’de Londra’da iki resital vermiş ve böylece 1914’ten sonra ilk kez oraya dönmüştür. Ertesi yıl Amerika turnesini Kanada ve Küba’ya kadar genişletmişti; 1929’dan İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine kadar ise yıllık programına Avrupa’yı da dâhil etmekteydi. Kariyerinin sonunda Rachmaninoff, piyanist olarak toplam 1.457 kez sahneye çıkmış, bunların 1.189’u ise 1918’de Amerika’daki kariyerine başlamasından sonraki döneme ait olmuştur (Martyn, 1990, s. 383-384).

Rachmaninoff’un piyano başında gösteriştten uzak bir tavır sergilemiştir. Büyük piyanistler arasında en az fiziksel jest kullanan kişi olmuştur. Leonid Pasternak şu gözlemi yapmıştır:

“Genel olarak bir icracının karakteri, enstrümanın başına oturuş şekline anlaşılar. Rachmaninoff, piyano başına otururken aynı ciddiyet ve sadelikle oturuyordu ki, bu, yazı masasına veya yemek masasına oturmuş şekli kadar düz ve sade olmaktadır; o anda kaç çift gözün ona, ellerine, parmaklarına, başına veya pedallara çevrildiğini unutarak. Onu böyle hatırlıyorum: dik bir şekilde oturmuş, başı hafifçe öne eğik, bedeni sert. Dokunuşundaki tüm güç ellerinde toplanmış, bedeni olağanüstü fortissimosunda görünürde hiçbir rol oynamamaktadır.” (Martyn, 1990, s. 397).

Bir Rachmaninoff konserinde keskin ritmik vuruşlar, büyük bir güç ve tını derinliği hemen fark edilirdi. Bunlarla birlikte ifadelerin kusursuz bir incelikle şekillendirildiği bir müzikal zarafet vardı. Rachmaninoff bir Schubert Lied’inin Liszt düzenlemesini çaldığı zaman çoğu şarkıcının ne kadar hayal gücünden yoksun ve müzikal açıdan ne kadar sık olduğunu fark edilirdi. Ancak en büyük vokal sanatçıları bir cümleyi aynı derecede zarafet ve otoriteyle şekillendirebilirdi (Schonberg, 1987, s. 390).

Philip Hal, Boston Herald’daki yazısında şunları ifade etmiştir: *“Bay Rachmaninoff’un icrası berraklığıyla ayırt edilir. Bununla birlikte, bir eseri çözümleyişi pedagojik değildir. O, kuru bir analist olmaktan çok uzaktır; aksine, bir yapının yapısal iskeletini etkileyici ve hitabet gücü yüksek bir biçimde açığa çıkarmaktan haz duyar. Bu bakımdan onunla boy ölçüşebilecek kimse yoktur.”* (Bertenssohn, Leyda, 1956, s. 224).

Chopin öğrencilerine *“Eğer çalabilmek istiyorsan şarkı söyleyebilmelisin”* tavsiyesinde bulunmaktadır. Rubinstein ise seyirci üzerinde yarattığı muazzam

etkiyi neye borçlu olduğunu soran birine şöyle cevap verir: *“Büyük ihtimalle çıkarttığım tonun çeşitliliğidir; çünkü hayatım boyunca piyanoya şarkı söyletebilmek için çok çalıştım”* (Urgun, 2019, s. 97). Bu açıdan bakıldığında zaman Rachmaninoff’un kendinden önceki büyük piyanistlerin geleneğini sürdürdüğü görülmektedir.

Rachmaninoff, kendi eserlerinden sonra en fazla Chopin’in eserlerini kaydetmiştir. Chopin her zaman Rachmaninoff’un kalbine çok yakın bir besteci olmuştur.

“Chopin! On dokuz yaşındayken onun büyüklüğünü hissettim ve hâlâ hayran kalmaktayım. Bugün, birçok modern besteciden daha modernidir. Onun bu kadar modern kalması inanılmazdır. Dehası öylesine muazzamdır ki, bugün herhangi bir besteci onun stilinden daha modern değildir ve o hâlâ benim için devler arasında en büyüklerden biridir... Keşke yeni bir Chopin doğsa ve dünyaya yeni piyanistik güzellikler kazandırsa! Yıl boyunca ne kadar çalışırsam çalışayım, evde sürekli Chopin çaldığımı fark ederim; sadece bunun keyfi için. Parmaklarımı onun kusursuz biçimlendirilmiş pasajlarında dolaştırmanın ayrı bir zevki vardır. Her nota, en iyi etkiyi yaratacak şekilde tam yerindedir ve hiçbir nota yanlış konumda değildir. Ekleme veya çıkarmaya gerek yoktur” (Martyn, 1990, s. 402).

Sorabji’ye göre Rachmaninoff’un çekici ve etkileyici kişiliğiyle, ölçülülük ile ağırbaşlılığı ustaca bir araya getiren stili onu piyanistler arasında en üst mertebeye yerleştirir. Sorabji, Rachmaninoff’un Chopin yorumlarını ise çarpıcı bir dille şöyle tanımlamıştır: *“Sığ duygusallıktan bütünüyle arınmış, pek çok yorumcunun bilinçli biçimde eseri bulandırdığı duygusal tortulardan temizlenmiş; yine de incelikli bir hayal gücü ve şiirsellikle dopdolu.”* Rachmaninov’un icrasına tanıklık edenler, her şeyden önce onun tını anlayışını vurgulamışlardır. Yaşam boyu dostu olan büyük bas Fyodor Chaliapin, bu özelliği şu sözlerle dile getirir: *“Benim için çaldığında, “şarkı söylüyorum” değil, “birlikte söylüyoruz” diyebilirim. Bu şarkısallık ve ses güzelliğine dayalı yaklaşım, Rachmaninov’un piyanistliğinin erken döneminden itibaren ayırt edici bir niteliği olmuştur.”* Harold C. Schonberg, Rachmaninov’un tınısından söz ederken onu *“inanılmaz bir bronz ses”* olarak tanımlar ve şöyle der: *“Buna benzer bir şeyi daha önce duyduğumu hatırlamıyorum. Bu ses, her türlü nüansı taşıyabilecek güçteydi. Zaten o, benim dönemimin en büyük iki piyanistinden biriydi [diğeri Hofmann’dı].”* Arthur Rubinstein ise Rachmaninov’u, *“Busoni’den bu yana dinlediğim en büyüleyici piyanist”* olarak nitelendirir

ve ekler: “Yürekten gelen, altın gibi canlı ve taklit edilemez bir tınıya sahip olmanın sırrını biliyordu.”

Piyanist Earl Wild, Rachmaninoff’un icrasını şöyle hatırlar: “Onun tınısı olağanüstü derecede güzeldi; ne yazık ki bu güzellik kayıtlarında tam olarak yakalanamamıştır. Duyduğum en sarhoş edici sesti ve onu herkesten ayıran şey buydu. Günümüzdeki bazı piyanistler gibi başını göğe kaldırıp pedallara saldıracak çalmazdı. İcrası her zaman doğrudan ve sadeydi. Ortada herhangi bir ego gösterisi yoktu. Medtner’le ilk karşılaşmam da aslında Rachmaninoff’u Birinci İmproviyazonu çalarken dinlediğimden olmuştu. Olağanüstüydü; son derece güzel bir müzikti ve bu deneyim beni Medtner’in diğer eserlerine yöneltti.” Medtner, Rachmaninoff ve onun tınısı hakkında daha kapsamlı bir değerlendirmede şunları yazmıştır: “Rachmaninoff hakkında konuşmayı zorlaştıran şey, tam da onun ünüdür. Çünkü bu ün yalnızca ona ait değildir; sanatımızın bizzat kendisinin görkemidir. Onun bütün varlığının sanatla kurduğu bu kesintisiz temas, her dokunuşunun sese dönüşmesinde hissedilir. Bu ses—ister notada ister klavyede olsun—asla nötr, kişisiz ya da boş değildir. Sokak gürültüsünden bir çanın sesi ne kadar ayrılıyorsa, onun ürettiği ses de diğerlerinden o denli ayırdır; eşsiz bir yoğunluğun, bir alev ve güzellik doygunluğunun ürünüdür.” Rachmaninoff’un ritim anlayışı da sanatsal kişiliğinin vazgeçilmez bir bileşenidir. Alfred ve Katherine Swan bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Onun ritmi, tıpkı tınısı gibi, her zaman müzikal ruhunun ayrılmaz bir parçasıdır; adeta yaşayan nabzının atışı gibidir.” (Rimm, 2002, s. 143).

Rachmaninoff her eseri bir piyanist olduğu kadar bir besteci olarak da incelemekte, hem duygusal hem biçimsel açıdan eserin temel müzikal yapısını ortaya çıkartmaktaydı. İcra ettiği eserlerde zirve noktasına en doğru şekilde ulaşmayı hedeflemekteydi (Schonberg, 1987, s. 391).

Rachmaninoff pedalı büyük bir incelikle kullanmaktaydı. İşin büyük kısmını ayaklarından çok parmaklarıyla sağlıyordu bu sayede olağanüstü bir berraklık elde etmekteydi. Duygusalıktan uzak, basılı notaya sadık bir üslup benimsemiştir (Schonberg, 1987, s. 392).

Rachmaninoff’un besteci içgüdüğü, bir eseri icra ederken performansı kaçınılmaz bir doruğa veya doruklara yönlendirmesini sağlamaktaydı; buna kendisi “nokta” demektedir. “Noktayı kaçırmak”, bütün yorumun başarısız olduğu anlamına gelmekteydi. Marietta Shaginyan, dinleyicilerin haberi olmadan böyle bir durumun yaşandığı bir konsere katılmıştır:

“Arada, salonda büyük bir coşku fırtınası varken ve kalabalıktan geçmek neredeyse imkânsızken, yeşil odada yanına gittiğimizde, Rachmaninoff’un yüzünden korkunç bir durumda olduğunu gördük: dudaklarını ısıyor, öfkeli, solgun hâlde bulunmaktaydı. Daha tebrik etmek için ağzımızı açmadan önce şikâyet etmeye başladı: Muhtemelen aklını yitireceğini, yaşlandığını ve hurda yığınının atılması gerektiğini, bir zamanlar bir müzisyen olduğunu belirten bir ölüm ilanı hazırlamamız gerektiğini, artık geriye hiçbir şey kalmadığını, kendini affedemediğini, vb. söyledi. “Gerçekten fark etmediniz mi, noktayı kaçırdığımı? Noktayı kaybettim, anlıyor musunuz!”

Daha sonra bana, onun için çaldığı her eserin bir doruk noktasıyla bir yapı olduğunu söyledi. Tüm ses yığını öyle ölçmek, sesin derinliğini ve gücünü öyle bir sıklık ve derecelendirme ile vermek gerekiyordu ki, bir müzisyenin en doğal hâliyle —aslında en büyük ustalıkla— yaklaşması gereken bu yüksek nokta, yarışın sonunda düşen bant veya bir darbeyle kırılan cam gibi parlansın ve duyulsun. Eserin yapısına bağlı olarak bu doruk, eserin sonunda veya ortasında olabilir; yüksek veya alçak sesle olabilir, ama icracı buna kesin hesap ve mutlak doğruluk ile yaklaşmayı bilmelidir; aksi takdirde bütün yapı çöker, eser parçalanır, kopuk hâle gelir ve dinleyiciye iletmesi gerekeni iletmez. Rachmaninoff eklemiştir: “Bunu hissetmekte yalnız değilim; Chaliapin de aynı şeyi hissetmektedir. Bir keresinde onun bir konserinde halk büyük bir coşku içindeydi, ama sahne arkasında saçını başını yoluyordu çünkü nokta kaymıştı.” (Martyn, 1990, s. 401).

Rachmaninoff, bir piyanist olarak olgunlaşmasını besteci kimliğine kıyasla çok daha uzun bir sürede gerçekleştirmiştir. Bu süreci son derece yalın bir biçimde şöyle açıklar: “Teknik, bir ev gibi inşa edilmelidir. Gerçek anlamda kestirme yollar yoktur. Kaslar, yıllar boyunca her gün yapılan sıkı ve disiplinli çalışmayla güçlenir ve çeviklik kazanır.” Besteci bakış açısıyla hareket etmesi, yeni repertuvar öğrenirken onu son derece titiz ve sistematik kılmış; bu yaklaşım da yorumlarına kuşkusuz sağlamlık ve belirleyici bir nitelik kazandırmıştır. Bununla birlikte, büyük bir icracının “simyası” yalnızca repertuvar edinme ve onu doğru biçimde çalma süreciyle sınırlı değildir. Rachmaninoff’a göre burada müzisyenin kişiliği belirleyici bir rol oynar: “Eğer kişilik önemli değilse, o hâlde neden gramofon ya da radyoyu dinlemiyoruz? Konserlere niçin gidelim? Somut bir örnek vereyim. Bay Kreisler (Fritz Kreisler, ünlü kemancı ve Rachmaninoff’un yakın dostu) son derece güçlü bir kişiliğe sahiptir. Sahneye çıkar, çalar ve dinleyiciyi fetheder. Şimdi düşünelim: konserlerinden birinde perde arkasından çalsaydı, sizce dinleyiciler her zamanki kadar coşkuyla karşılık verir miydi?

Bir müzisyenin kişiliği, bilinçli ya da bilinçdışı biçimde, dinleyicinin müziği algılayışını etkiler. Müziğin hazza dönüşmesinde insan kalbi, insan beyninden daha önemli bir rol oynar.” (Rimm, 2002, s. 146).

1933’ten 1935’e kadar, genç Bachauer, Rachmaninoff’un Avrupa turneleri sırasında zaman zaman onun için çalmış ve büyük usta dinleyip tavsiyelerde bulunmuştur. Ona, *“Bir icracı, en küçük kasabadaki en berbat tiyatrodan çalıyor olsa bile, hatta dinleyiciler yalnızca bir kişiden—kapıları kilitlemek için konserin bir an önce bitmesini bekleyen anahtarları elinde tutan kapıcıdan—ibaret olsa bile, içindeki en iyiyi ortaya koymalıdır,”* dediğinde, yalnızca mizah anlayışını değil, aynı zamanda halka açık performanslarına yaklaşımındaki derin ciddiyeti de ortaya koymuştur (Martyn, 1990, s. 413).

5. Sonuç

Bu bölümde Sergei Rachmaninoff’un piyanist kimliği, yalnızca üstün bir icracı olarak değil; belirli bir tarihsel gelenek, estetik anlayış ve kişisel dünya görüşü içinde şekillenmiş bütüncül bir sanat pratiği olarak ele alınmıştır. Rachmaninoff’un piyanizmi, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında kurumsallaşan Rus Piyano Okulu’nun temel ilkelerini miras almakla birlikte, bu geleneği bireysel sezgileri, besteci duyarlılığı ve olağanüstü teknik donanımıyla dönüştüren özgün bir sentez ortaya koymaktadır.

Rus Piyano Okulu’nun Rubinstein’dan Zverev’e uzanan çizgisi içinde yetişen Rachmaninoff, piyanoyu yalnızca mekanik bir virtüözüte aracı olarak değil, orkestral genişlikte bir tını dünyasının taşıyıcısı olarak ele almıştır. Onun icrasında tını üretimi, ritmik yapı ve biçimsel doruk anlayışı, besteci kimliğinden bağımsız düşünölemeyecek ölçüde iç içe geçmiştir. Özellikle “nokta” olarak adlandırdığı yapısal doruk fikri, hem bestelerinde hem de yorumlarında merkezi bir rol oynamış; eserin dramatik bütünlüğü bu odak noktası etrafında inşa edilmiştir.

Zorunlu göçle birlikte besteciliğin geri plana itilmesi ve piyanistliğin bilinçli bir kariyer tercihi hâline gelmesi, Rachmaninoff’un icracı kimliğini daha da merkezi kılmıştır. Orta yaşta başlatılan bu dönüşüm, yalnızca teknik bir yeniden yapılanmayı değil, aynı zamanda repertuar, sahne etiği ve yorum anlayışında derin bir disiplin sürecini de beraberinde getirmiştir. Onun icralarında gözlenen gösteriştenden uzak duruş, içe dönük sahne tavrı ve mutlak ciddiyet, piyanistliğini teatral bir dışavurumdan ziyade içsel bir yoğunluk alanı olarak görölmektedir.

Sonuç olarak Rachmaninoff, piyanist kimliğiyle Rus Piyano Okulu'nun doruk noktalarından birini temsil etmekte; aynı zamanda bu geleneğin sınırlarını genişleten, bireysel sezgiyi kurumsal öğretinin önüne koyan istisnai bir figür olarak öne çıkmaktadır. Onun piyanizmi, teknik kusursuzlukla duygusal derinliği, kişisel melankoliyle evrensel anlatımı bir araya getiren ender örneklerden biridir. Bu yönüyle Rachmaninoff, yalnızca kendi çağının değil, günümüz piyanistleri için de yorum, tını ve müzikal ifade açısından canlı bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Bertensson, S., & Leyda, J. (1956). *Sergei Rachmaninoff: A lifetime in music*. New York, NY: New York University Press.

Chiao, Y. (2012). “*The Changing Style of Playing Rachmaninoff's Piano Music*” Doktora Tezi, King's College, University of London

Martyn, B. (1990). *Rachmaninoff: Composer, pianist, conductor*. Aldershot, UK: Scholar Press.

Rimm, R. (2002). *The composer-pianists: Hamelin and the eight*. Portland, OR: Amadeus Press.

Schonberg, H. C. (1987). *The great pianists* (Genişletilmiş baskı). New York, NY: Simon & Schuster.(Orijinal eser 1963)

Scott, D. (2011). *The Russian piano tradition*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

Urgun, E. (2019). *Klavye Üzerine Notlar, İstanbul*, Kibele Yayınları
<https://classical-pianists.net/generation-vii/sergei-rachmaninoff/recordings/>(Erişim tarihi: 15.01.2026)

<https://vmirror.imslp.org/files/imglnks/usimg/e/e3/IMSLP936721-PMLP9363-Op.11.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2026)

BÖLÜM IX

ERGENLİKTE PSİKOTİK-BENZERİ DENEYİMLER: GELİŞİMSEL ÇOK KATMANLI BİR RİSK ÇERÇEVESİ

Psychotic-like Experiences in Adolescence: A Developmental Multilayered Risk Framework

Seda ARSLAN

(PhD), Independent Researcher

E-mail: sedafarslan@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6094-1417

1. Giriş: Gelişim Psikolojisi ve Atipik Gelişim Yaklaşımları

Gelişim psikolojisi, bireylerin yaşamları boyunca geçirdikleri bilişsel, duygusal ve davranışsal değişimleri açıklamaya çalışan çok boyutlu bir disiplindir. Bu alan, bireyin yalnızca belirli bir dönemdeki davranışlarını değil, bu davranışların geçmiş deneyimler ve bağlamsal koşullarla nasıl şekillendiğini anlamaya çalışır. Gelişimsel yaklaşım, bireysel farklılıkları sabit özelliklerle değil zamanla değişen gelişimsel örüntüler bağlamında değerlendirir. Bu nedenle gelişim psikolojisi, kişilikten belleğe, kişilerarası ilişkilerden ahlaki gelişime kadar birçok alanı kapsar ve bu süreçleri farklı yaş dönemlerinde açıklamaya yönelik çeşitli kuramlarla çalışır.

Gelişim psikolojisinin kuramsal temelleri, bireyin gelişimini anlamada farklı açıklama modelleri sunar. Erikson bireyin yaşam boyu karşılaştığı psikososyal çatışmaları tanımlayarak gelişimi evrelere ayırmıştır (Erikson, 1968). Piaget ise bilişsel gelişimin evrelerini tanımlayarak çocukların düşünme biçimlerinin yaşla birlikte nasıl niteliksel olarak değiştiğini gösterirken Vygotsky ise sosyal etkileşimin öğrenme ve zihinsel gelişimdeki merkezi rolünü vurgulamıştır (Piaget, 2013; Vygotsky, 1978). Bu kuramlar, gelişimi sadece biyolojik bir süreç olarak değil, sosyal, bilişsel ve kültürel etkileşimlerin dinamik bileşimi olarak ele almamızı sağlar.

Bu geniş teorik çerçeve, atipik gelişim olgularını değerlendirmek açısından önemlidir. Bir davranışın “atipik” olarak sınıflandırılması, yalnızca davranışın kendisine değil aynı zamanda o davranışın ortaya çıktığı gelişimsel bağlamın özelliklerine bağlıdır. Bu değerlendirme süreci, davranışın görülme sıklığı (örneğin, günlük mü saatlik mi), süresi (geçici mi kalıcı mı), ve bağlamsal yaygınlığı (her ortamda mı yalnızca belirli durumlarda mı) gibi boyutları kapsar. Bu doğrultuda gelişim psikolojisi, sadece tipik gelişim basamaklarını değil; aynı zamanda olağandışı, sapma gösteren örüntüleri de açıklamaya çalışır (Wilmschurst, 2023).

Bu bağlamda gelişen “gelişimsel psikopatoloji” yaklaşımı, bireyin psikolojik belirtilerini sabit ve evrensel bir hastalık modelinden ziyade kişinin içinde bulunduğu çevresel, biyolojik ve bilişsel bağlamlar içerisindeki etkileşim dinamikleriyle birlikte anlamaya çalışır (Cicchetti, 1984). Örneğin, çocuklukta gözlenen yoğun öfke tepkileri, bilişsel süreçlerdeki sapmalar ya da sosyal ilişkilerdeki belirgin kopukluk gibi belirtiler doğrudan bir patolojiye değil, gelişimsel sürecin olağandışı seyrini işaret eden erken belirteçler olarak değerlendirilebilir.

Gelişimsel psikopatoloji yalnızca çocukluk dönemine odaklanmaz. Bireyin yaşamı boyunca gösterdiği uyum ve uyumsuzluk örüntüleri, çevresel ve bireysel faktörlerin etkileşimiyle birlikte analiz edilir. Örneğin, çocuklukta başlayan bazı davranışsal sorunlar, yetişkinlikte psikiyatrik bozukluklara evrilebilse de araya giren bireysel ve çevresel etkenler sürecin seyrini önemli ölçüde değiştirebilir (Nigg, 2006).

Bu bölüm, erken dönemlerde sık gözlemlenen psikotik-benzeri deneyimlerin gelişimsel bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Psikososyal ve nörogelişimsel değişkenlerin yanı sıra, çocukluk travmaları, benlik şemaları gibi etkenlerin psikotik-benzeri deneyimler ile ilişkisi gelişimsel bağlamda tartışılacaktır.

2. Psikotik-Benzeri Deneyimlerin Gelişimsel Tanımı

Psikotik-benzeri deneyimler (PBD), kişinin garip, alışılmadık ya da gerçek dışı olarak nitelendirebileceği algılar, düşünceler veya inançlardır ve yalnızca klinik popülasyonlarla sınırlı olmayıp genel toplumda da yaygın şekilde görülmektedir (Linscott & Van Os, 2013; McGrath et al., 2015). Yapılan araştırmalara göre psikotik-benzeri deneyimlerin yaşam boyu görülme sıklığı %7 ile %13 arasında değişmektedir (Linscott & Van Os, 2013).

Çocukluk ve ergenlik dönemlerinde daha sık görülen bu deneyimler ergenliğe doğru azalmaktadır. Örneğin 9-12 yaş grubundaki çocukların yaklaşık %17'sinde ve 13-18 yaş aralığındaki ergenlerin %7,5'inde PBD belirtilerine rastlanmaktadır (Kelleher et al., 2012). Bu çalışmalar, psikotik-benzeri belirtilerin çocuklukta daha sık görülüp ergenlikle birlikte azaldığını ve gelişimsel değişkenliğe duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgular gelişimsel psikopatolojinin süreklilik modelini (continuity model) desteklemektedir. Modele göre psikopatolojik süreklilik, erken dönemde gözlenen belirtilerin, zamanla aynı biçimde (homotipik süreklilik) ya da farklı formlarda (heterotipik süreklilik) devam ederek ruhsal bozukluklara zemin oluşturabileceğini öne sürmektedir (Cicchetti & Rogosch, 2002).

Psikotik-benzeri deneyimler özellikle gençlerde, kadınlarda, evli olmayan bireylerde ve düşük sosyo-ekonomik statüye sahip kişilerde daha sık raporlanmaktadır (Bourgin et al., 2020; Pignon et al., 2018; Scott et al., 2006).

Başlangıçta yalnızca klinik başvuru yapan bireylerde değerlendirilse de son yıllarda genel toplumda da yaygın biçimde araştırılmaya başlanmıştır (Fusar-Poli et al., 2020). Boylamsal çalışmalar, bu deneyimlerin ilerleyen dönemlerde psikotik bozukluklara dönüşebileceğini göstermiştir. Bu da psikotik-benzeri deneyimleri psikoz riskinin erken belirteçleri olarak önemli kılmaktadır (Kaymaz et al., 2012; Sullivan et al., 2020). Bu deneyimlerin klinik seviyeye dönüşme süreci karmaşık, çok etmenli ve bireyler arası değişkenlik gösterebilir. Ayrıca PBD'ler yalnızca psikotik bozukluklara değil, genel psikolojik kırılganlığa ve diğer ruhsal hastalıklara olan yatkınlığa da işaret edebilecek transdiagnostik belirteçler olarak değerlendirilmektedir (Kelleher & Cannon, 2011).

PBD'lerin kalıcılığı, işlevselliği bozma derecesi ve eşlik eden çevresel risk etkenleri, bu deneyimlerin klinik bir psikiyatrik bozukluğa dönüşme olasılığını artırabilir. Bu doğrultuda önerilen “psychosis proneness-persistence-impairment model” klinik psikoz gelişiminin, sadece bu deneyimlerin yaşanmasına değil aynı zamanda sürekliliğine ve işlevselliğe verdiği zarara da bağlı olduğunu savunur (Cougnard et al., 2007; Linscott & Van Os, 2013). Tüm bu bulgular, PBD'lerin yalnızca gelecekteki psikiyatrik bozuklukların ön habercisi olmanın ötesinde, bireyin gelişimsel süreçte karşılaştığı psikososyal ve nörobiyolojik stresörlere nasıl tepki verdiğine dair önemli ipuçları sunduğunu göstermektedir. Bu yönüyle PBD'ler, gelişimsel psikopatoloji perspektifinden bakıldığında, tipik ve atipik gelişim örüntülerini anlamada değerli bir gözlem alanı sunarak alana özgün bir katkı sağlamaktadır.

3. Ergenlik Dönemi: Psikososyal ve Nörogelişimsel Dönüşüm

Dünya Sağlık Örgütü'ne (World Health Organization [WHO], 2017) göre ergenlik, bireyin çocukluk ile erken yetişkinlik arasındaki geçiş dönemini kapsar ve yaklaşık olarak 10-19 yaş aralığıyla tanımlanır (Who & Unit, 2017).

Bu gelişimsel dönem yalnızca fiziksel değişimlerin değil aynı zamanda kimlik gelişimi, sosyal ilişkiler, duygusal düzenleme ve karar alma gibi pek çok sürecin yeniden yapılandığı dinamik bir geçiş evresidir. Bireylerin bu süreçte nasıl hissettikleri, düşündükleri ve çevreleriyle nasıl etkileşim kurdukları önemli ölçüde değişir.

Steinberg ve Morris, ergenlik dönemini yalnızca hormonal ya da nörobiyolojik bir geçiş evresi değil aynı zamanda kimlik, benlik ve sosyal ilişkiler gibi psikososyal alanlarda belirgin dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak tanımlar (Steinberg & Morris, 2001). Bu süreçte ebeveyn-ergen ilişkileri yeniden yapılandırılırken, akran ilişkilerinin etkisi artar ve bireyin kendilik algısı giderek kompleksleşir. Bu dönemde gözlemlenen duygu ve davranış değişiklikleri, genetik yatkınlıklar, aile, akran ve kültürel çevre gibi faktörlerin birbiriyle etkileşimi içinde şekillenir.

Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre ergenlik, "kimliğe karşı rol karmaşası" evresi olarak tanımlanır (Erikson, 1964). Bu dönemde birey "Ben kimim?" sorusuna yanıt ararken değerlerini, sosyal rollerini ve gelecek beklentilerini bütünleştirmeye çalışır. Kimlik oluşumunun başarıyla tamamlanması, tutarlı bir benlik ve algının gelişimini desteklerken belirsizlik ve rol karmaşası ise içsel çatışmaların ve psikolojik kırılganlığın artmasına yol açabilir. Bu nedenle ergenlik, benlik şemalarının yeniden yapılandığı ve sosyal aidiyetin belirleyici hale geldiği kritik bir gelişimsel eşik olarak görülmektedir (Erikson, 1968).

Psikososyal yeniden yapılanmaya paralel olarak ergenlik dönemi, beynin yapısal ve işlevsel açıdan belirgin bir biçimde olgunlaştığı bir zaman dilimidir. Özellikle prefrontal kortekste gerçekleşen sinaptik budama ve miyelinizasyon süreçleri, yürütücü işlevlerin, bilişsel kontrolün ve karar verme kapasitesinin giderek uzmanlaşmasını sağlar (Dow-Edwards et al., 2019; Simmonds et al., 2017). Bununla birlikte limbik ve ödül sistemlerinin prefrontal kontrol sistemine kıyasla daha erken olgunlaşması, duygusal tepkisellik ile bilişsel kontrol arasında geçici bir dengesizlik yaratabilir. Steinberg'in "dual systems" modeli bu durumu açıklamak üzere, ergenlikte iki temel sistemin farklı hızlarda olgunlaştığını ileri sürer (Steinberg, 2008, 2010):

- Ödül ve duygusal tepkiselliği düzenleyen sosyo-duygusal sistem
- Bilişsel kontrolü sağlayan prefrontal sistem

Sosyo-duygusal sistemin erken ve hızlı aktivasyonu, artan risk alma davranışı ve yoğun duygusal deneyimlerle ilişkiliyken, bilişsel kontrol sisteminin görece daha yavaş olgunlaşmasının karar verme süreçlerinde kırılganlıklara zemin hazırlayabildiğini savunur (Shulman et al., 2016).

Epidemiyolojik bulgular, psikiyatrik bozuklukların yaklaşık yarısının 18 yaş öncesinde başladığını göstermektedir (Solmi et al., 2022). Nörogörüntüleme bulguları ise yalnızca klinik olarak yüksek risk taşıyan bireylerde değil, psikotik-benzeri deneyimler gösteren sağlıklı ergenlerin beyin yapısında da değişiklikler gözlemlendiğini ortaya koymaktadır (Ding et al., 2019; Karlsgodt, 2020; Karlsgodt et al., 2015). Beyindeki bu farklılıkların özellikle yürütücü işlevler ve bilişsel kontrol süreçleriyle ilişkili olduğu ve psikoz spektrumu boyunca süreklilik gösterdiği ileri sürülmektedir (Cannon et al., 2015). Bu bulgular, ergenlik dönemindeki nörogelişimsel yapılanmanın psikopatolojinin ortaya çıkışı açısından hassas bir zemin oluşturduğunu düşündürmektedir (Mennigen & Bearden, 2020).

Bu çerçevede ergenlik, psikososyal kimlik oluşumu ile nörobiyolojik yapılanmanın eş zamanlı olarak gerçekleştiği; duygusal düzenleme, bilişsel kontrol ve stres tepkisinin yeniden kalibre edildiği dinamik bir dönemdir. Psikotik-benzeri deneyimlerin bu gelişimsel dönemde yer alması, PBD'lerin yalnızca semptomatik bir belirti değil, aynı zamanda kırılganlık ve uyum süreçlerine dair önemli ipuçları sunduğunu gösterir.

4. Bilişsel Şemalar, Benlik Değerlendirmeleri ve Ergenlikte Psikoz Riski

Ergenlik dönemi, kişinin kendisine ve başkalarına dair değerlendirmelerinin yeniden şekillendiği ve benlik algısının daha soyut ve bütünlüklü bir yapıya eriştiği kritik bir gelişimsel evre olarak tanımlanmaktadır (Erikson, 1964; Harter, 2012). Bu dönemde sosyal karşılaştırmaların ve akran geri bildirimlerinin etkilerinin artması, kişinin benlik temsillerinin daha kırılgan ve duyarlı bir yapıya dönüşmesine yol açabilmektedir (Blakemore & Mills, 2014). Kimlik oluşum sürecinin merkezinde yer alan bu yeniden yapılanma, erken yaşam deneyimleriyle şekillenmiş bilişsel şemaların da yeniden organize edilmesine zemin sağlar. Bu yeniden yapılanma, özellikle benlik ve başkalarına ilişkin

temel inançların daha karmaşık ve soyut bir düzeye taşınmasına neden olur; ancak bu süreç aynı zamanda olumsuz şemaların daha belirgin ve etkili hale gelmesine de açık bir dönemdir.

Bilişsel şemalar, bireyin kendisi, diğer insanlar ve dünya hakkında geliştirdiği kalıcı zihinsel yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılar yaşamın erkendöneminde gelişir ve genellikle önemli kişilerarası ve duygusal deneyimlerle şekillenir. Yeni deneyimlerin nasıl algılanacağını ve yorumlanacağını belirleyen bir çerçeve görevi görürler (Brown et al., 1995; Gilbert, 2016). Önceki bilişsel modeller, kişinin yaşadığı deneyimlerin içeriğinden ziyade, bu deneyimlere yüklediği anlamın psikopatoloji açısından belirleyici olduğunu ileri sürmektedir (Chadwick & Birchwood, 1994; Garety et al., 2007).

Psikotik belirtilere ilişkin bilişsel modeller, anormal deneyimlerin (örneğin, sosyal izolasyon, büyüsel düşünce ya da geçici algısal yaşantılar) tek başına klinik sonuçları açıklamakta yeterli olmadığını; bu deneyimlerin birey tarafından nasıl anlamlandırıldığının daha belirleyici rol oynadığını ileri sürmektedir (Garety et al., 2007). Bu çerçevede, deneyimin sıklığı ya da içeriğinden ziyade, deneyime eşlik eden sıkıntı düzeyi ve yorum biçimi klinik sonuçlar açısından kritik öneme sahiptir. Örneğin, geçici bir algısal deneyim (olmayan bir ses duymak) tek başına psikoz anlamına gelmez; ancak kişi bu sesin gerçekten dışarıdan geldiğine, önemli olduğuna ve kontrol edilemez olduğuna inandığında deneyim semptomatik bir nitelik kazanabilir (Chadwick & Birchwood, 1994). Bu bağlamda, geçici bir algısal deneyim (olmayan bir ses duymak) bir kişi tarafından mantıklı bir çerçeveye oturtulan sıradan bir olay (örneğin, kulak çınlaması) olarak yorumlanırken başka bir ergen tarafından tehdit edici ve kontrol edilemez (örneğin, biri büyüyle aklımı karıştırmaya çalışıyor) olarak değerlendirildiğinde, bu algısal deneyimin kişide yarattığı sıkıntı ve yaşanma sıklığı artabilir.

Ergenlik dönemi, benlik algısının yeniden yapılandığı, sosyal değerlendirmelere duyarlılığın arttığı ve duygusal düzenleme sistemlerinin henüz tam olgunlaşmadığı bir gelişimsel evredir. Bu nedenle, özellikle olumsuz benlik şemaları ve başkalarına ilişkin tehdit odaklı inançlar, psikoz eğiliminin altındaki bilişsel kırılganlık alanları olarak öne çıkmaktadır (Barrowclough et al., 2003; Fowler et al., 2006). Uzunlamasına yapılan çalışmalar, negatif benlik değerlendirmelerinin (örneğin, ben sevilmem, ben değersizim, ben güçsüzüm) yalnızca mevcut deneyimleri yoğunlaştırmakla kalmayıp, bu deneyimlerin kalıcılığına da katkı bulunabileceğini göstermektedir (Tiernan et al., 2014).

Bu çerçevede, psikoz riskini anlamak yalnızca semptomların varlığına bakmayı değil, bireyin kendisi ve dünya hakkındaki temel inançlarını da dikkate almayı gerektirir. Özellikle ergenlik döneminde şekillenen ve yeniden organize olan benlik temsilleri, psikoz sürekliliği içinde hangi bireylerin kalıcı ve işlev bozucu bir seyir gösterebileceğini anlamada önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu yaklaşım son yıllarda yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir. Örneğin, çevresel risk faktörleri, bilişsel performans ve yapısal beyin ağ özelliklerini birlikte değerlendiren çok modlu bir çalışmada, psikotik-benzeri deneyimlerin tahmin edilmesini sağlayan en güçlü katkıyı negatif benlik ve negatif diğerleri (örneğin, insanlar güvenilmezdir) şemalarının sağladığı gösterilmiştir (Arslan et al., 2025). Bu bulgu bireyin kendisine ve başkalarına dair geliştirdiği temel inançların, yalnızca eşlik eden bir özellik değil, psikoz sürekliliği içinde ayırt edici bir mekanizma olabileceğini düşündürmektedir.

5. Gelişimsel Psikopatoloji Perspektifinden Çevresel Risk

Psikoz riskini anlamaya yönelik modern yaklaşımlar tek bir nedene dayalı doğrusal modellerden uzaklaşarak daha bütüncül ve etkileşimsel çerçevelere yönelmiştir. Gelişimsel psikopatoloji yaklaşımı, psikopatolojiyi bireysel yatkınlıklar ile çevresel maruziyetlerin zaman içinde karşılıklı etkileşimi olarak ele alır (Cicchetti & Rogosch, 2002; Rutter, 2012). Bu yaklaşıma göre çevresel risk etmenleri tek başına belirleyici değildir ve ancak bireyin mevcut bilişsel, duygusal ve nörobiyolojik kırılganlıklarıyla etkileşime girdiklerinde farklı gelişimsel sonuçlar ortaya çıkabilir.

Bu çerçevede iki temel ilke özellikle önemlidir:

- Zamanlama (timing)
- Risk birikimi (cumulative risk)

Aynı çevresel deneyim farklı gelişim dönemlerinde farklı etkiler yaratabilir. Özellikle ergenlik dönemi, artan sosyal hassasiyet, kimlik oluşumu ve nörogelişimsel yeniden yapılanma sebebiyle çevresel etkilerin daha belirgin hale geldiği bir hassasiyet penceresi olarak değerlendirilmektedir (Blakemore & Mills, 2014; Steinberg, 2008). Bu dönemde yaşanan kişi için stresli deneyimler, benlik temsilleri ve sosyal algı süreçleriyle daha yoğun bir etkileşime girebilir.

Risk birikimi yaklaşımı ise, tek bir olumsuz deneyimin değil birden fazla stresörün zaman içinde üst üste birikmesinin psikolojik sonuçlar üzerinde daha

güçlü etkiler yaratabileceğini öne sürer (Evans et al., 2013; Rutter, 1979). Bu model çevresel risk faktörlerinin izole biçimde değerlendirilmesinin sınırlı kalabileceğini, asıl belirleyici olanın maruziyetlerinin toplam yükü olduğunu vurgular.

Psikoz alanındaki güncel bulgular da bu yaklaşıma paralel sonuçlar göstermiştir. Çocukluk çağı travması, kentleşme, göçmenlik, düşük sosyoekonomik düzey, esrar kullanımı ve işitme problemleri gibi farklı çevresel etmenlerin her biri psikotik belirtilerle ilişkili bulunmuş olsa da bu risklerin birlikte görüldüğü durumlarda etki büyüklüğünün anlamlı biçimde arttığı gösterilmiştir (Cougnard et al., 2007; Pries et al., 2018; Vassos et al., 2020). Özellikle üç ya da daha fazla çevresel risk faktörüne maruz kalan bireylerde, psikotik-benzeri deneyimlerin kalıcı hale gelme olasılığının belirgin şekilde yükseldiği bildirilmektedir (Cougnard et al., 2007). Bu bulgular, çevresel etkilerin toplumsal ve doz-yanıt ilişkisi içinde işlediğine işaret etmektedir.

Bu nedenle çevresel etmenleri “neden” olarak değil, gelişimsel süreç içinde kırılabilirlik alanlarını aktive eden bağlamsal düzenleyiciler olarak değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır. Özellikle bilişsel şemaların ve benlik değerlendirmelerinin yeniden yapılandığı ergenlik döneminde, çevresel stresörlerin etkisi daha görünür hale gelebilir.

5.1 Çocukluk Travması ve Şematik Yapılanma

Çocukluk travması, kişinin 17 yaşından önce yaşadığı travmatik deneyimlerdir. Bunlar arasında psikolojik, fiziksel, cinsel istismar, ihmal ve zorbalık yer almaktadır (Horswell & Istfan, 2006). Çevresel risk etmenleri arasında çocukluk travması, psikoz riskiyle en güçlü ve tutarlı bir biçimde incelenen alanlardan biridir. Meta-analitik çalışmalar çocukluk çağı travmalarına maruz kalan bireylerde hem klinik hem de psikoz-benzeri deneyimlerin görülme olasılığının anlamlı düzeyde arttığını göstermektedir (Varese et al., 2012). Ancak gelişim psikopatoloji perspektifi açısından asıl önemli soru şudur: Travma bu riski hangi mekanizma üzerinden artırmaktadır?

Bu noktada bilişsel şema kuramı açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Erken dönemde tekrar eden ihmal, reddedilme ya da tehdit deneyimleri, çocuğun kendisi ve diğer insanlar hakkında negatif inanç sistemleri geliştirmesine yol açabilir. Örneğin, “Değersizim”, “İnsanlara güvenilmez” ya da “Dünya tehliktir” gibi varsayımlar, yalnızca o döneme ait geçici düşünceler değil zamanla organize olmuş şematik yapılar haline gelebilir.

Psikotik belirtilere ilişkin bilişsel modeller de anomal deneyimlerin tek başına belirleyici olmadığını bu deneyimlerin nasıl anlamlandırıldığının klinik sonuçları şekillendirdiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede çocukluk travması doğrudan psikotik belirti üretmekten ziyade kişinin anomal deneyimleri yorumlama biçimini etkileyen bir şema zeminini güçlendirebilir.

Nitekim şema literatüründe, çocukluk çağı travmatik yaşantıları ile erken dönem uyumsuz şemalar arasında güçlü ilişkiler gösterilmiştir. Özellikle “Kopukluk ve Reddedilme” ile “Zedelenmiş Sınırlar” şema alanlarının, erken travmatik deneyimlerle yakından ilişkili olduğu ve bu şemaların kişilerarası işlevsellik üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı bildirilmiştir (Kaya Tezel et al., 2015). Bu bulgular, çevresel riskin etkisinin çoğu zaman dolaylı ilerlediğini ve erken yaşantıların bireyin içsel temsil sistemleri üzerinden daha sonraki gelişimsel dönemlere taşındığını düşündürmektedir.

Psikoz bağlamında bakıldığında, özellikle negatif-benlik ve negatif-diğerleri şemalarının paranoid düşünce ve algısal anormalliklerle ilişkili olduğu gösterilmiştir (Fowler et al., 2006; Smith et al., 2006). Bu durum, travmatik yaşantıların yalnızca duygusal bir yük oluşturmadığını; aynı zamanda sosyal bilgiyi işleme biçimini dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Böyle bir şematik yapı içinde, belirsiz bir sosyal ipucu ya da sıradan bir algısal deneyim daha kolay tehdit olarak yorumlanabilir.

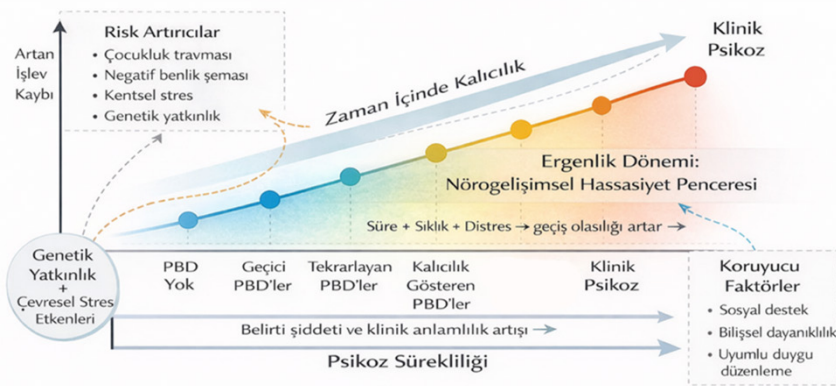
Bu noktada önemli olan bir diğer husus, travmanın yalnızca belirli içerikte şemalar oluşturması değil, aynı zamanda bilişsel-duygusal işleme biçimlerini kalıcı olarak etkilemesidir. Erken dönem travmatik yaşantılar, bireyin tehdit algısını artırabilir, belirsiz uyaranlara karşı aşırı duyarlılık geliştirmesine neden olabilir ve stres karşısında daha yoğun fizyolojik tepkiler vermesine zemin hazırlayabilir. Bu durum, bilişsel şemalar ile nörobiyolojik stres sistemleri arasında çift yönlü bir etkileşimin oluştuğunu düşündürmektedir.

Nitekim, erken yaşam travmalarının hipotalamik-hipofiz-adrenal (HPA) eksen işleyişini etkileyebildiği ve stres hormonlarına karşı artmış bir duyarlılık yaratabildiği gösterilmiştir (Arseneault et al., 2011; Walker et al., 2013). Uzun vadede bu tür bir stres duyarlılığı, gündelik yaşam olaylarının daha yoğun ve tehdit edici algılanmasına yol açabilir. Bilişsel düzeyde ise bu artmış duyarlılık, zaten mevcut olan “dünya tehlikelidir” ya da “insanlara güvenilmez” gibi şemaların daha kolay aktive olmasına neden olabilir. Böylece travma, yalnızca içerik düzeyinde negatif inançlar üretmekle kalmaz; aynı zamanda bu inançların hangi koşullarda ve ne kadar hızlı devreye gireceğini de belirler.

Psikoz sürekliliği perspektifinden bakıldığında, bu mekanizma özellikle kalıcılık (persistence) açısından anlamlıdır. Bu süreklilik modeli Şekil 1’de görselleştirilmiştir. Travmatik yaşantılar sonrası gelişen negatif benlik ve diğerleri şemaları, anomal deneyimlerin tehdit temelli yorumlanma olasılığını artırabilir. Eğer bu yorumlara eşlik eden yoğun sıkıntı ve tekrar eden stres deneyimleri söz konusuysa, psikotik-benzeri yaşantılar zaman içinde daha sık, daha yoğun ve daha işlev bozucu hale gelebilir. Böyle bir gelişimsel seyrinde travma, tek başına belirleyici bir neden olmaktan ziyade, bilişsel ve biyolojik kırılganlık alanlarını şekillendiren bir düzenleyici olarak işlev görmektedir.

Ergenlik dönemine gelindiğinde ise bu erken dönem şematik yapılanma yeni bir sınamadan geçer. Artan sosyal değerlendirilme, kimlik arayışı ve akran ilişkilerindeki karmaşıklık, benlik temsillerini daha görünür ve daha hassas hale getirir. Bu bağlamda, çocuklukta oluşmuş “değersizim” ya da “dışlanacağım” gibi temel inançlar, sosyal deneyimlerle tekrar tekrar aktive olabilir. Eğer birey eş zamanlı olarak stres duyarlılığına ve negatif bilişsel yorumlama eğilimine sahipse, bu durum psikoz sürekliliği içinde daha kalıcı ve işlev bozucu bir hattın oluşmasına katkıda bulunabilir.

Dolayısıyla çocukluk travması, gelişimsel psikopatoloji çerçevesinde ele alındığında, yalnızca erken döneme ait bir risk faktörü olarak değil; bilişsel şemaları, stres sistemlerini ve sosyal bilgi işlemeyi etkileyerek ergenlikte yeniden organize olan benlik yapısının içine yerleşen bir kırılganlık bileşeni olarak değerlendirilebilir.

Şekil 1. Psikoz eğiliminde süreklilik, kalıcılık ve işlev kaybını bütünleştiren gelişimsel hibrit model.

Bu gelişimsel hibrit model, psikoz sürekliliği yaklaşımı, nörogelişimsel psikoz modeli ve yatkınlık-stres çerçevesi temel alınarak oluşturulmuştur (Cannon et al., 2008; Cougnard et al., 2007; Linscott & Van Os, 2013; Murray et al., 1987; Van Os et al., 2009; Weinberger, 1987). Bu kuramsal yaklaşımlar kalıcılık ve işlev kaybını içeren gelişimsel bir yörünge içinde bütünleştirilmiştir. Model, psikotik deneyimlerin boyutsal bir dağılım gösterdiğini ve gelişimsel süreçte risk ve koruyucu faktörlerin etkileşimiyle farklı yörüngelere evrilebileceğini öne sürer. Genetik yatkınlık ile çevresel stres etkenlerinin etkileşimi bireysel kırılganlığı artırmakta ve bu kırılganlık özellikle ergenlik dönemindeki nörogelişimsel hassasiyet penceresinde belirginleşmektedir. Model, geçici psikotik-benzeri deneyimlerden tekrarlayan ve kalıcılık gösteren belirtilere doğru ilerleyen bir süreklilik varsaymakta ve bu ilerlemenin belirti süresi, sıklığı ve öznel distres düzeyi ile birlikte işlev kaybındaki artışla ilişkili olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte süreç deterministik değildir. Sosyal destek, bilişsel dayanıklılık ve uyumlu duygu düzenleme gibi koruyucu faktörler klinik geçiş olasılığını modere edebilmektedir.

6. Sonuç: Gelişimsel Süreklilik İçinde Psikotik-benzeri Deneyimleri Yeniden Düşünmek

Psikotik-benzeri deneyimler, artık yalnızca psikozun erken habercileri olarak değil bireyin gelişimsel süreci içerisinde karşılaştığı çevresel, bilişsel ve nörobiyolojik stresörlere verdiği yanıtların bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. Gelişimsel psikopatoloji perspektifi, bu deneyimlerin tek bir neden indirgenemeyeceğini ve aksine zaman içinde biriken risklerin etkisinin, hassas gelişimsel dönemler ve bireysel kırılganlık alanlarının etkileşimi içinde şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bu bölümde ele alınan bulgular özellikle ergenlik döneminin hem nörogelişimsel yeniden yapılanma hem de benlik şemalarının kompleksleşmesi nedeniyle özgün bir hassasiyet penceresi oluşturduğunu göstermektedir. Çocuklukta yaşanan travmatik deneyimler, kişi üzerinde ortaya çıkardığı stres yükünün yanı sıra, kişinin kendisi ve başkaları hakkında geliştirdiği temel inanç sistemlerini de etkilemektedir. Bu şematik yapılanma, ergenlik döneminde artan sosyal değerlendirilme ve kimlik arayışı bağlamında güçlenebilmektedir.

Çevresel risklerin birikimli etkisi, bu süreci daha da güçlendirebilir. Birden fazla stresörün üst üste birikmesi hem bilişsel şemaların negatif yönde pekişmesine hem de stres düzenleme sistemlerinde artmış duyarlılığa yol açabilir.

Bu durum, kişinin gündelik olayları daha tehdit edici olarak algılamasına ve yaşadığı anomal deneyimleri daha yoğun sıkıntı ile deneyimlemesine zemin hazırlayabilir. Böylece psikotik-benzeri deneyimler, geçici bir gelişimsel fenomen olmaktan çıkarak kalıcı ve işlev bozucu bir örüntüye dönüşebilir.

Öte yandan, güncel epidemiyolojik bulgular psikotik-benzeri deneyimlerin yalnızca psikoz spektrumu içinde değil depresyon ve anksiyete gibi yaygın ruhsal bozukluklar bağlamında da ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Ayrıca, bu deneyimlerin eşlik ettiği bireylerin daha yüksek işlev kaybı, daha olumsuz sağlık sonuçlarına sahip oldukları ve daha fazla sağlık hizmeti kullandıkları raporlanmıştır (Oh et al., 2019). Bu durum psikotik-benzeri deneyimlerin yalnızca “psikoza giden bir basamak” olarak değil daha genel bir psikolojik kırılganlık göstergesi olarak da ele alınması gerektiğini düşündürmektedir.

Bu çerçevede psikoz sürekliliği, yalnızca semptomların art arda gelmesiyle değil; travma, şematik yapılanma, stres duyarlılığı ve sosyal bağlam gibi faktörlerin dinamik etkileşimiyle anlaşılmalıdır. Ergenlik, bu etkileşimin en görünür hale geldiği dönemdir.

Dolayısıyla psikotik-benzeri deneyimleri anlamak için, yalnızca “belirti var mı yok mu?” sorusunu sormak yeterli değildir. Bireyin, hangi gelişimsel bağlam içinde, hangi kırılganlık alanlarıyla ve hangi çevresel yükler altında bu deneyimleri yaşadığını değerlendirmek de gerekir. Bu bütüncül bakış hem erken müdahale hem de önleyici ruh sağlığı açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arseneault, L., Cannon, M., Fisher, H. L., Polanczyk, G., Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2011). Childhood trauma and children’s emerging psychotic symptoms: A genetically sensitive longitudinal cohort study. *American Journal of Psychiatry*, 168(1). <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2010.10040567>

Arslan, S., Kaşıkçı, M., Dağ, O., Şahin-Çevik, D., Çakmak, I. B., Vassos, E., Van Den Heuvel, M., & Touloupoulou, T. (2025). Multimodal prediction of psychotic-like experiences using elastic net modeling: external validation in a clinical sample. *Psychological Medicine*, 55, e346 <https://doi.org/10.1017/S0033291725102201>

Barrowclough, C., Tarrier, N., Humphreys, L., Ward, J., Gregg, L., & Andrews, B. (2003). Self-esteem in schizophrenia: Relationships between self-evaluation, family attitudes, and symptomatology. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(1). <https://doi.org/10.1037/0021-843X.112.1.92>

Blakemore, S. J., & Mills, K. L. (2014). Is adolescence a sensitive period for sociocultural processing? In *Annual Review of Psychology* (Vol. 65). <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115202>

Bourgin, J., Tebeka, S., Mallet, J., Mazer, N., Dubertret, C., & Le Strat, Y. (2020). Prevalence and correlates of psychotic-like experiences in the general population. *Schizophrenia Research*, 215. <https://doi.org/10.1016/j.schres.2019.08.024>

Brown, G. P., Hammen, C. L., Craske, M. G., & Wickens, T. D. (1995). Dimensions of Dysfunctional Attitudes as Vulnerabilities to Depressive Symptoms. *Journal of Abnormal Psychology*, 104(3). <https://doi.org/10.1037/0021-843X.104.3.431>

Cannon, T. D., Cadenhead, K., Cornblatt, B., Woods, S. W., Addington, J., Walker, E., Seidman, L. J., Perkins, D., Tsuang, M., McGlashan, T., & Heinssen, R. (2008). Prediction of Psychosis in Youth at High Clinical Risk. *Archives of General Psychiatry*, 65(1). <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2007.3>

Cannon, T. D., Chung, Y., He, G., Sun, D., Jacobson, A., Van Erp, T. G. M., McEwen, S., Addington, J., Bearden, C. E., Cadenhead, K., Cornblatt, B., Mathalon, D. H., McGlashan, T., Perkins, D., Jeffries, C., Seidman, L. J., Tsuang, M., Walker, E., Woods, S. W., & Heinssen, R. (2015). Progressive reduction in cortical thickness as psychosis develops: A multisite longitudinal neuroimaging study of youth at elevated clinical risk. *Biological Psychiatry*, 77(2). <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2014.05.023>

Chadwick, P., & Birchwood, M. (1994). The omnipotence of voices. A cognitive approach to auditory hallucinations. *British Journal of Psychiatry*, 164(FEB.). <https://doi.org/10.1192/bjp.164.2.190>

Cicchetti, D. (1984). The emergence of developmental psychopathology. *Child Development*, 55(1). <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1984.tb00269.x>

Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (2002). A developmental psychopathology perspective on adolescence. In *Journal of Consulting and Clinical Psychology* (Vol. 70, Number 1). <https://doi.org/10.1037/0022-006X.70.1.6>

Cougnard, A., Marcelis, M., Myin-Germeys, I., De Graaf, R., Vollebergh, W., Krabbendam, L., Lieb, R., Wittchen, Hans U., Henquet, C., Spauwen, J., & Van Os, J. (2007). Does normal developmental expression of psychosis combine with environmental risk to cause persistence of psychosis? A psychosis proneness-persistence model. *Psychological Medicine*, 37(4). <https://doi.org/10.1017/S0033291706009731>

Ding, Y., Ou, Y., Pan, P., Shan, X., Chen, J., Liu, F., Zhao, J., & Guo, W. (2019). Brain structural abnormalities as potential markers for detecting individuals with ultra-high risk for psychosis: A systematic review and meta-analysis. In *Schizophrenia Research* (Vol. 209). <https://doi.org/10.1016/j.schres.2019.05.015>

Dow-Edwards, D., MacMaster, F. P., Peterson, B. S., Niesink, R., Andersen, S., & Braams, B. R. (2019). Experience during adolescence shapes brain development: From synapses and networks to normal and pathological behavior. *Neurotoxicology and Teratology*, 76. <https://doi.org/10.1016/j.ntt.2019.106834>

Erikson, E. H. (1964). Childhood and society, 2nd ed. In *Childhood and society, 2nd ed.*

Erikson, E. H. (1968). Identity, youth, & crisis. *Identity, Youth, & Crisis*.

Evans, G. W., Li, D., & Whipple, S. S. (2013). Cumulative risk and child development. *Psychological Bulletin*, 139(6). <https://doi.org/10.1037/a0031808>

Fowler, D., Freeman, D., Smith, B., Kuipers, E., Bebbington, P., Bashforth, H., Coker, S., Hodgekins, J., Gracie, A., Dunn, G., & Garety, P. (2006). The Brief Core Schema Scales (BCSS): Psychometric properties and associations with paranoia and grandiosity in non-clinical and psychosis samples. *Psychological Medicine*, 36(6). <https://doi.org/10.1017/S0033291706007355>

Fusar-Poli, P., Salazar De Pablo, G., Correll, C. U., Meyer-Lindenberg, A., Millan, M. J., Borgwardt, S., Galderisi, S., Bechdolf, A., Pfennig, A., Kessing, L. V., Van Amelsvoort, T., Nieman, D. H., Domschke, K., Krebs, M. O., Koutsouleris, N., McGuire, P., Do, K. Q., & Arango, C. (2020). Prevention of Psychosis: Advances in Detection, Prognosis, and Intervention. *JAMA Psychiatry*, 77(7). <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2019.4779>

Garety, P. A., Bebbington, P., Fowler, D., Freeman, D., & Kuipers, E. (2007). Implications for neurobiological research of cognitive models of psychosis: A theoretical paper. In *Psychological Medicine* (Vol. 37, Number 10). <https://doi.org/10.1017/S003329170700013X>

Gilbert, P. (2016). Depression: The evolution of powerlessness, Classic edition. In *Depression: The Evolution of Powerlessness, Classic Edition*. <https://doi.org/10.4324/9781315564319>

Harter, S. (2012). The self-perception profile for adolescents: manual and questionnaires. *University of Denver*.

Horswell, B. B., & Istfan, S. (2006). Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence. *World Health Organization*.

Karlsgodt, K. H. (2020). White Matter Microstructure across the Psychosis Spectrum. In *Trends in Neurosciences* (Vol. 43, Number 6). <https://doi.org/10.1016/j.tins.2020.03.014>

Karlsgodt, K. H., John, M., Ikuta, T., Rigoard, P., Peters, B. D., Derosse, P., Malhotra, A. K., & Szeszko, P. R. (2015). The accumbens-frontal tract: Diffusion tensor imaging characterization and developmental change from childhood to adulthood. *Human Brain Mapping*, 36(12). <https://doi.org/10.1002/hbm.22989>

Kaya Tezel, F., Tutarel Kışlak, Ş., & Boysan, M. (2015). Relationships between childhood traumatic experiences, early maladaptive schemas and interpersonal styles. *Noropsikiyatri Arsivi*, 52(3). <https://doi.org/10.5152/npa.2015.7118>

Kaymaz, N., Drukker, M., Lieb, R., Wittchen, H. U., Werbeloff, N., Weiser, M., Lataster, T., & Van Os, J. (2012). Do subthreshold psychotic experiences predict clinical outcomes in unselected non-help-seeking population-based samples? A systematic review and meta-analysis, enriched with new results. In *Psychological Medicine* (Vol. 42, Number 11). <https://doi.org/10.1017/S0033291711002911>

Kelleher, I., & Cannon, M. (2011). Psychotic-like experiences in the general population: Characterizing a high-risk group for psychosis. In *Psychological Medicine* (Vol. 41, Number 1). <https://doi.org/10.1017/S0033291710001005>

Kelleher, I., Keeley, H., Corcoran, P., Lynch, F., Fitzpatrick, C., Devlin, N., Molloy, C., Roddy, S., Clarke, M. C., Harley, M., Arseneault, L., Wasserman, C., Carli, V., Sarchiapone, M., Hoven, C., Wasserman, D., & Cannon, M. (2012). Clinicopathological significance of psychotic experiences in non-psychotic young people: Evidence from four population-based studies. *British Journal of Psychiatry*, 201(1). <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.111.101543>

Linscott, R. J., & Van Os, J. (2013). An updated and conservative systematic review and meta-analysis of epidemiological evidence on psychotic experiences in children and adults: On the pathway from proneness to persistence to dimensional expression across mental disorders. In *Psychological Medicine* (Vol. 43, Number 6). <https://doi.org/10.1017/S0033291712001626>

McGrath, J. J., Saha, S., Al-Hamzawi, A., Alonso, J., Bromet, E. J., Bruffaerts, R., Caldas-De-Almeida, J. M., Chiu, W. T., De Jonge, P., Fayyad, J., Florescu, S., Gureje, O., Haro, J. M., Hu, C., Kovess-Masfety, V., Lepine, J. P., Lim, C. C. W., Mora, M. E. M., Navarro-Mateu, F., ... Kessler, R. C. (2015). Psychotic experiences in the general population: A cross-national analysis based

on 31 261 respondents from 18 countries. *JAMA Psychiatry*, 72(7). <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2015.0575>

Mennigen, E., & Bearden, C. E. (2020). Psychosis Risk and Development: What Do We Know From Population-Based Studies? In *Biological Psychiatry* (Vol. 88, Number 4). <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2019.12.014>

Murray, R. M., Lewis, S. W., & Lecturer, L. (1987). Is schizophrenia a neurodevelopmental disorder? *British Medical Journal (Clinical Research Ed.)*, 295(6600). <https://doi.org/10.1136/bmj.295.6600.681>

Nigg, J. T. (2006). Temperament and developmental psychopathology. In *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines* (Vol. 47, Numbers 3–4). <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01612.x>

Oh, H., Waldman, K., Stubbs, B., & Koyanagi, A. (2019). Psychotic experiences in the context of mood and anxiety disorders and their associations with health outcomes among people of color in the United States. *Journal of Psychosomatic Research*, 118. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2019.01.004>

Piaget, J. (2013). The Origin of Intelligence in the Child: Volume 3. In *The Origin of Intelligence in the Child: Volume 3* (Vol. 3). <https://doi.org/10.4324/9781315006260>

Pignon, B., Schürhoff, F., Szöke, A., Geoffroy, P. A., Jardri, R., Roelandt, J. L., Rolland, B., Thomas, P., Vaiva, G., & Amad, A. (2018). Sociodemographic and clinical correlates of psychotic symptoms in the general population: Findings from the MHGP survey. *Schizophrenia Research*, 193. <https://doi.org/10.1016/j.schres.2017.06.053>

Pries, L. K., Guloksuz, S., Ten Have, M., De Graaf, R., Van Dorsselaer, S., Gunther, N., Rauschenberg, C., Reininghaus, U., Radhakrishnan, R., Bak, M., Rutten, B. P. F., & Van Os, J. (2018). Evidence That Environmental and Familial Risks for Psychosis Additively Impact a Multidimensional Subthreshold Psychosis Syndrome. *Schizophrenia Bulletin*, 44(4). <https://doi.org/10.1093/schbul/sby051>

Rutter, M. (1979). Protective factors in children's responses to stress and disadvantage. *Annals of the Academy of Medicine Singapore*, 8(3).

Rutter, M. (2012). Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology*, 24(2). <https://doi.org/10.1017/S0954579412000028>

Scott, J., Chant, D., Andrews, G., & McGrath, J. (2006). Psychotic-like experiences in the general community: The correlates of CIDI psychosis screen items in an Australian sample. *Psychological Medicine*, 36(2). <https://doi.org/10.1017/S0033291705006392>

Shulman, E. P., Smith, A. R., Silva, K., Icenogle, G., Duell, N., Chein, J., & Steinberg, L. (2016). The dual systems model: Review, reappraisal, and reaffirmation. In *Developmental Cognitive Neuroscience* (Vol. 17). <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2015.12.010>

Simmonds, D. J., Hallquist, M. N., & Luna, B. (2017). Protracted development of executive and mnemonic brain systems underlying working memory in adolescence: A longitudinal fMRI study. *NeuroImage*, 157. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2017.01.016>

Smith, B., Fowler, D. G., Freeman, D., Bebbington, P., Bashforth, H., Garety, P., Dunn, G., & Kuipers, E. (2006). Emotion and psychosis: Links between depression, self-esteem, negative schematic beliefs and delusions and hallucinations. *Schizophrenia Research*, 86(1–3). <https://doi.org/10.1016/j.schres.2006.06.018>

Solmi, M., Radua, J., Olivola, M., Croce, E., Soardo, L., Salazar de Pablo, G., Il Shin, J., Kirkbride, J. B., Jones, P., Kim, J. H., Kim, J. Y., Carvalho, A. F., Seeman, M. V., Correll, C. U., & Fusar-Poli, P. (2022). Age at onset of mental disorders worldwide: large-scale meta-analysis of 192 epidemiological studies. In *Molecular Psychiatry* (Vol. 27, Number 1). <https://doi.org/10.1038/s41380-021-01161-7>

Steinberg, L. (2008). A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking. *Developmental Review*, 28(1). <https://doi.org/10.1016/j.dr.2007.08.002>

Steinberg, L. (2010). A dual systems model of adolescent risk-taking. *Developmental Psychobiology*, 52(3). <https://doi.org/10.1002/dev.20445>

Steinberg, L., & Morris, A. S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.83>

Sullivan, S. A., Kounali, D., Cannon, M., David, A. S., Fletcher, P. C., Holmans, P., Jones, H., Jones, P. B., Linden, D. E. J., Lewis, G., Owen, M. J., O'Donovan, M., Rammoss, A., Thompson, A., Wolke, D., Heron, J., & Zammit, S. (2020). A population-based cohort study examining the incidence and impact of psychotic experiences from childhood to adulthood, and prediction of psychotic disorder. *American Journal of Psychiatry*, 177(4). <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2019.19060654>

Tiernan, B., Tracey, R., & Shannon, C. (2014). Paranoia and self-concepts in psychosis: A systematic review of the literature. In *Psychiatry Research* (Vol. 216, Number 3). <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2014.02.003>

Van Os, J., Linscott, R. J., Myin-Germeys, I., Delespaul, P., & Krabbendam, L. (2009). A systematic review and meta-analysis of the psychosis

continuum: Evidence for a psychosis proneness-persistence-impairment model of psychotic disorder. *Psychological Medicine*, 39(2). <https://doi.org/10.1017/S0033291708003814>

Varese, F., Smeets, F., Drukker, M., Lieveerse, R., Lataster, T., Viechtbauer, W., Read, J., Van Os, J., & Bentall, R. P. (2012). Childhood adversities increase the risk of psychosis: A meta-analysis of patient-control, prospective-and cross-sectional cohort studies. *Schizophrenia Bulletin*, 38(4). <https://doi.org/10.1093/schbul/sbs050>

Vassos, E., Sham, P., Kempton, M., Trotta, A., Stilo, S. A., Gayer-Anderson, C., Di Forti, M., Lewis, C. M., Murray, R. M., & Morgan, C. (2020). The Maudsley environmental risk score for psychosis. *Psychological Medicine*, 50(13). <https://doi.org/10.1017/S0033291719002319>

Vygotsky, L. S. (1978). Mind and Society: The Development of Higher Psychological Processes. *University of Texas Press Slavic Series*, 1.

Walker, E. F., Trotman, H. D., Pearce, B. D., Addington, J., Cadenhead, K. S., Cornblatt, B. A., Heinssen, R., Mathalon, D. H., Perkins, D. O., Seidman, L. J., Tsuang, M. T., Cannon, T. D., McGlashan, T. H., & Woods, S. W. (2013). Cortisol levels and risk for psychosis: Initial findings from the North American Prodrome Longitudinal Study. *Biological Psychiatry*, 74(6). <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2013.02.016>

Weinberger, D. R. (1987). Implications of Normal Brain Development for the Pathogenesis of Schizophrenia. *Archives of General Psychiatry*, 44(7). <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1987.01800190080012>

Who, U., & Unit, undefined C. and A. H. (2017). World Health Organization, Adolescent health and development. *Searo*.

Wilmschurst, L. A. (2023). Child and Adolescent Psychopathology: A Casebook. In *Child and Adolescent Psychopathology: A Casebook*. <https://doi.org/10.4135/9781506349336>

BÖLÜM X

EŞREF RÜYA DİZİSİNDE TOKSİK ERKEKLİĞİN TEMSİLİ: TOPLUMSAL CİNSİYET SÖYLEMLERİ ÜZERİNE BETİMSSEL BİR ANALİZ

*The Representation of Toxic Masculinity in the TV Series Eşref
Rüya: A Descriptive Analysis of Gender Discourses*

Gülten ADALI

(Doç. Dr.) Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi,

Reklamcılık Bölümü,

E-mail: gultenadali@akdeniz.edu.tr

Orcid: 0000-0002-7068-4482.

1. Giriş

Toplumsal bir kurum olarak değerlendirilebilecek medyada genellikle toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun içeriklerin sunulduğu ve yeniden üretildiği gözlenmektedir (Adalı & Karaduman, 2017). Toplumsal yaşamda inşa edilip sürdürülen ‘erkeklik’ medya temsillerinde de benzer biçimlerde yeniden üretilmektedir. Heteroseksüel, beyaz ve kentli erkek figürlerinin televizyon ekranlarında sıklıkla yer bulması, hegemonik erkekliğin görünür ve baskın biçimlerinin medya aracılığıyla sürekli pekiştirildiğini göstermektedir. Bu temsiller, bir yandan toplumun mevcut cinsiyetçi değer ve beklentilerinin bir yansıması olarak ortaya çıkarken, diğer yandan bu değerleri içselleştirip yeniden üreten bir izleyici kitlesi yaratma işlevi de görmektedir. Böylece medya, yalnızca erkeklik biçimlerini temsil eden bir alan değil, aynı zamanda bu biçimlerin rol model olarak dolaşıma girdiği bir toplumsal yeniden üretim mekânı hâline gelmektedir (Şendoğan, 2024: 103). Dolayısıyla bu araştırmada, hegemonik erkeklik söylemine odaklanılarak medyada erkekliğin hangi anlatı stratejileriyle temsil edildiği ve bu temsillerin toplumsal cinsiyet düzeninin sürdürülmesine nasıl katkıda bulunduğu çözümlenmeye çalışılmıştır.

Televizyon dizileri, yalnızca birer eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, kimliklerin ve cinsiyet rollerinin inşa edildiği güçlü ideolojik alanlardır. Medya metinleri, temsil ettikleri hikâyeler aracılığıyla izleyiciye belirli toplumsal normları, özellikle de kadınlık ve erkeklik kalıplarını yeniden üretir. Türkiye gibi ataerkil toplumsal yapının güçlü biçimde hissedildiği ülkelerde televizyon dizileri, hegemonik erkekliğin (Connell, 1995) yeniden üretiminde merkezi bir rol oynamaktadır. İncelemeye konu olan, “Eşref Rüya” dizisi, bu bağlamda, toksik erkekliğin romantik, kahramanca ve duygusal fedakârlık imgeleriyle nasıl estetize edildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Dizide erkek karakter Eşref, “güçlü ama kırılgan”, “koruyucu ama kontrolcü” bir figür olarak sunulur. Kadın karakter Rüya ise bu hegemonik yapı içerisinde hem sevgi nesnesi hem de erkek karakterin duygusal olgunlaşmasının aracısı konumundadır. Bu dinamik, medyada sıklıkla karşılaşılan “*patriyarkal romantizm*” söyleminin (Illouz, 2012) güncel bir örneği olarak okunabilir.

Toplumsal cinsiyet kuramcıları, medya anlatılarının bu tür temsiller aracılığıyla, toplumsal normların hem yeniden üretildiğini hem de doğallaştırıldığını belirtirler (Adalı vd. 2024). Butler (1990) toplumsal cinsiyetin performatif bir pratik olduğunu vurgulayarak, kadın ve erkek kimliklerinin “*tekrarlanan eylemler*” yoluyla üretildiğini öne sürer. Bu açıdan bakıldığında, televizyon dizileri yalnızca mevcut toplumsal cinsiyet kalıplarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu kalıpların sürekliliğini sağlayan söylemsel araçlar haline de getirmektedir.

Türkiye’de televizyon dizilerinde erkeklik temsilleri, genellikle ‘*duygularını bastıran, kadını koruma bahanesiyle şiddeti meşrulaştıran, aile reisi*’ figürü üzerinden şekillenir (Çubukçu, 2008). Bu figürler, şiddeti ya da otoriteyi bir sevgi göstergesi olarak sunarak izleyici nezdinde toksik davranışların romantize edilmesine neden olur. *Eşref Rüya* dizisi de bu yapının güncel bir örneği olarak, toksik erkekliği modernleşmiş bir dil ve estetikle yeniden üretmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, *Eşref Rüya* dizisinde toksik erkeklik biçimlerinin toplumsal cinsiyet söylemleri üzerinden nasıl temsil edildiğini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, Connell’in (1995) hegemonik erkeklik kuramı ve Butler’ın (1990) toplumsal cinsiyet performativitesi kavramları üzerine inşa edilmiştir. Analiz yöntemi olarak betimsel analiz, yani dizideki karakter davranışları, söylemler, sahne yapıları ve görsel kodların sistematik biçimde çözülmesi benimsenmiştir. Bu yaklaşım sayesinde çalışma, popüler kültür ürünlerinin toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üretme biçimlerini eleştirel bir çerçevede değerlendirmeyi hedeflemektedir. *Eşref Rüya* dizisi özelinde yürütülecek bu çözümleme, yalnızca

bir televizyon metni incelemesi değil, aynı zamanda Türkiye’deki ‘*modern erkeklik krizinin*’ (Sancar, 2024) kültürel izdüşümünü anlama çabası olarak da değerlendirilebilir.

2. Kuramsal Çerçeve

Konuyla ilgili olarak Ann Oakley, “biyolojik cinsiyet” (sex) ile “toplumsal cinsiyet” (gender) arasındaki temel ayrımı sistematik biçimde ortaya koyan ilk feminist araştırmacılardan biridir. Oakley, *Sex, Gender and Society* (1972) adlı eserinde, “cinsiyet” kavramını kadınlar ile erkekler arasındaki biyolojik farklılıklar -doğal, evrensel ve değişmez olduğu varsayılan bedensel özellikler ile üreme kapasiteleri- üzerinden tanımlarken, “toplumsal cinsiyet”i ise bu biyolojik farklara atfedilen kültürel, sosyal ve normatif anlamlar bütünü olarak ele almıştır (Messerschmidt, 2019: 51). Bu ikili ayrıma göre, cinsiyet biyolojik bir olguyken; toplumsal cinsiyet (gender), kadınlık ve erkeklik normlarının sosyo-kültürel süreçler içinde inşa edilmesini ifade eder. Başka bir deyişle, kadınlık ve erkeklikle ilişkilendirilen tüm toplumsal beklentiler, davranış biçimleri ve roller, “toplumsal cinsiyet” kavramının kapsamına dâhildir (Ergül Güvendi, 2023). Dolayısıyla bireyin biyolojik cinsiyetinin belirlenmesiyle birlikte, toplumsal yapıda önceden tanımlanmış olan normlar, roller ve davranış kalıpları da işlemeye başlamakta; birey, bu normatif düzenin içine doğrudan dâhil olmaktadır.

Oakley’nin biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrımına getirdiği bu kuramsal temel, feminist düşüncede önemli bir kırılma noktası oluşturmuş ve daha sonraki yıllarda Judith Butler’ın toplumsal cinsiyet performativitesi yaklaşımıyla derinleşmiştir. Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (1990) adlı eserinde, toplumsal cinsiyetin sabit bir kimlik değil, sürekli olarak performans yoluyla inşa edilen bir süreç olduğunu öne sürmüştür. Elbette bu inşa sürecinde medya içerikleri de yadsınamaz bir rol sahiptir.

Butler’a göre “kadınlık” ya da “erkeklik”, doğuştan gelen ya da biyolojik olarak belirlenen özler değil; toplumsal normların, kültürel pratiklerin ve söylemlerin birey tarafından yinelenmesiyle sürdürülen kimlik biçimleridir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, bir “olma hâli” değil, tekrarlanan eylemlerle üretilen bir yapıdır. Bu anlayış, cinsiyet kimliğini doğrudan biyolojiye indirgemeyen, aksine onu söylemsel ve kültürel pratiklerle şekillenen dinamik bir olgu olarak değerlendiren bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (1990).

Bu bağlamda, Oakley’nin cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımı ile Butler’ın performativite kavramsallaştırması, medyadaki erkeklik temsillerinin

çözümlemesi açısından tamamlayıcı bir perspektif sunar. Zira dizilerdeki erkek karakterlerin davranış biçimleri, yalnızca bireysel kimlik göstergeleri değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet performanslarının görsel temsilleri olarak da değerlendirilebilir. Toplumsal cinsiyetin sosyo-kültürel bir inşa süreci olduğuna ilişkin bu kuramsal zemin, erkeklik çalışmalarında Connell’in ortaya koyduğu hegemonik erkeklik kavramıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Connell, *Masculinities* (1995) adlı eserinde erkekliği tekil bir kimlik biçimi olarak değil, toplumsal hiyerarşi içinde birbirine göre konumlanan çoklu erkeklik biçimlerinin oluşturduğu bir yapı olarak değerlendirmektedir.

Sancar, ‘eril iktidarı’ çok geniş bir toplumsal alanda erkek egemenliğini yeniden üreten cinsiyet rejiminin işleyişini olanaklı kılan önemli bir toplumsal dinamik olarak görmekte ve hegemonik erkeklik tarzlarının tek ve tarih dışı bir geçerlilik olarak değil, farklı farklı alanlarda farklı erkeklerin, hatta farklı hegemonik erkekliklerin yanyana var olabildiği bağlamlar olarak tanımlamaktadır (2024: 42-43). Hegemonik erkeklik, ataerkilliğin meşruiyeti sorununa toplumda kabul gören yanıtı somutlaştıran, erkeklerin egemen konumunu garanti eden veya garanti ettiği düşünülen ve kadınların ikincilleştirilmesini kapsamaktadır (Connell, 1995: 77).

Hegemonik erkeklik, bu yapıda diğer erkeklik biçimlerine -örneğin marjinal, tabi ya da eşcinsel erkekliklere- üstünlük sağlayan, aynı zamanda kadınlar üzerinde tahakküm kuran kültürel olarak onaylanmış erkeklik biçimi olarak tanımlanır. Connell’e göre bu hegemonik yapı, yalnızca fiziksel güç ya da şiddet yoluyla değil; medya, eğitim, din ve aile gibi ideolojik aygıtlar aracılığıyla da sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, televizyon dizileri hegemonik erkekliğin en görünür temsil alanlarından birini oluşturmaktadır. Dizilerde yer alan kahraman ve anti-kahraman figürleri, erkekliğin hangi davranış biçimlerinin “makbul” kabul edildiğini, hangilerinin ise dışlandığını gösteren toplumsal göstergelere dönüşmektedir. Dolayısıyla hegemonik erkeklik, yalnızca bireysel bir tutum değil, toplumun değer yargılarını ve iktidar ilişkilerini yeniden üreten bir söylemsel pratik olarak karşımıza çıkmaktadır (Connell, 1995).

Ann Oakley’nin (1972) biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı, toplumsal rollerin doğal değil, kültürel olarak inşa edildiğini ortaya koyarken; Judith Butler’in (1990) toplumsal cinsiyetin performatif doğasına ilişkin yaklaşımı, bu inşanın bireysel düzeyde nasıl sürdürüldüğünü açıklamaktadır. Connell’in (1995) hegemonik erkeklik kavramsallaştırması ise bu bireysel performansların, toplumsal iktidar ilişkileri içerisinde nasıl

hijerarşik bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Bu üç kuramsal eksen bir araya geldiğinde, medya metinlerinde erkekliğin temsili, yalnızca karakterlerin bireysel davranış biçimlerinin değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının, güç ilişkilerinin ve kültürel ideolojilerin yeniden üretildiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Eşref Rüya dizisi, bu bağlamda hegemonik erkeklik kodlarının en görünür biçimlerinden birini sunmaktadır.

Dizideki erkek karakterler, hem Butler'ın performatif kimlik inşası açısından yinelenen toplumsal rollerle, hem de Connell'in hegemonik erkeklik yapısı içinde güç, otorite ve tahakküm ilişkilerini yeniden üreten figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu karakterler aracılığıyla “*kadını koruma*”, “*duygularını bastırma*” ve “*şiddeti meşrulaştırma*” gibi davranış kalıpları, izleyiciye “*doğal*” erkeklik biçimleri olarak sunulmaktadır.

Dolayısıyla Eşref Rüya dizisi, Oakley'nin işaret ettiği toplumsal cinsiyet kurgularının medya aracılığıyla yeniden üretildiği; Butler'ın tanımladığı performatif kimliklerin kültürel temsiller aracılığıyla sabitlendiği; Connell'in hegemonik erkeklik modelinin ise bu sabitleme sürecine yön verdiği bir anlatı alanı oluşturmaktadır. Böylelikle dizi, toksik erkeklik biçimlerinin hem dramatik hem de toplumsal düzlemde görünür kılındığı bir temsil evrenine dönüşmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri kapsamında betimsel analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Betimsel analiz, nitel verilerin sistematik biçimde incelenmesi, kategorilere ayrılması ve bu kategorilerin önceden belirlenmiş kuramsal temalar çerçevesinde yorumlanması esasına dayanır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu yöntemde amaç, belirli bir kuramsal çerçeve doğrultusunda mevcut temsilleri tanımlamak ve görünür kılmaktır. Dolayısıyla çalışma, *Eşref Rüya* dizisinde toksik erkekliğin hangi söylemsel, görsel ve anlatısal biçimlerle temsil edildiğini sistematik olarak betimlemeyi hedeflemektedir.

Bu yönüyle çalışma, Türkiye’de televizyon dizilerinde erkeklik temsillerini betimsel analiz yöntemleriyle ele alan az sayıdaki araştırmadan (Çubukçu, 2008; Gedik, 2018; Özhan&Başok, 2022; Kaya & Tansel, 2023; Şendoğan, 2024) biri olma niteliği taşımaktadır. Popüler kültür ürünlerinde toksik erkekliğin temsil biçimlerinin incelenmesi, hem *medya okuryazarlığı* hem de *toplumsal cinsiyet farkındalığı* açısından önem arz etmektedir ve literatür incelemesi sonucunda alanda daha çok çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın sonuçları, medya üreticileri, akademisyenler ve izleyiciler için eleştirel bir bakış

geliştirme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda araştırmının çıkış noktasını oluşturan sorular şu şekilde sıralanabilir:

- *Eşref Rüya* dizisinde toksik erkeklik, toplumsal cinsiyet söylemleri aracılığıyla nasıl temsil edilmekte ve bu temsiller hangi söylemsel stratejilerle meşrulaştırılmaktadır?

- Dizide ‘*erkeklik*’ hangi davranış biçimleri ve görsel göstergeler üzerinden tanımlanmaktadır?

- Kadın karakterler bu temsiller karşısında hangi konumlara yerleştirilmektedir?

- Romantizm, şiddet ve fedakârlık söylemleri ‘*toksik erkeklik*’ biçimlerini nasıl görünmez kılmaktadır?

Dizinin tamamı bu sorular ekseninde araştırmacı tarafından birden fazla kez izlenmiş ve buglular başlığı altında her bir sorunun cevabı tematik olarak analiz edilmiştir. Elde edilen betimsel bulgular, toplumsal cinsiyet söylemleri ve toksik erkeklik literatürü çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu aşamada, Butler (1990)’ın toplumsal cinsiyet performativitesi kuramı, dizideki davranış ve söylem örüntülerinin analizinde kuramsal referans olarak kullanılmıştır.

Ana Tema	Alt Kodlar	Tanım
Hegemonik Erkeklik	Güç, otorite, kontrol	Erkek karakterin söz ve eylemleriyle üstünlük kurması
Koruyucu Şiddet	Fiziksel savunma, “kadını koruma” bahanesi	Şiddetin sevgi ve sahiplenme biçimiyle romantize edilmesi.
Duygusal Bastırma	Sessizlik, mesafe, kırılganlıktan kaçınma	Erkekliğin “sertlik” üzerinden tanımlanması. Erkek karakterlerin duygularını gösterme konusunda bastırılması.
Kadın Pasifleştirilmesi	Kadının edilgenleştirilmesi, kurtarılmaya arzusu	Kadın karakterin özne değil, nesne konumuna itilmesi. Kurtarılması gereken bir objeye dönüştürülmesi.
Direnç Alanları	Kadın karakterin karşı söylemleri	Kadın karakterin hegemonik yapıya kısmi itirazları ve bu itirazların yine romantik maskeleye ile bertaraf edilmesi.

Tablo 1. Çözümlemede kullanılan temalar / kodlar.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. Bulgular

Bu bölümde *Eşref Rüya* dizisinde toksik erkeklik biçimlerinin nasıl temsil edildiği ve bu temsillerin toplumsal cinsiyet söylemleriyle nasıl meşrulaştırıldığı betimsel analiz yöntemiyle incelenmektedir. Çalışma, hegemonik erkeklik, duygusal bastırma, korumacı şiddet ve kadın karakterin edilgenliği gibi göstergeleri, Connell'in (1995) hegemonik erkeklik kuramı ve Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyet performativitesi kavramları çerçevesinde değerlendirmektedir. Dizinin tamamından elde edilen veriler; söylem, davranış ve görsel göstergeler temelinde “hegemonik erkeklik”, “koruyucu şiddet”, “duygusal bastırma”, “kadının pasifleştirilmesi” ve “direnc alanları” kategorileri altında çözümlenmiştir. Bulgular, dizide erkek karakterin duygusal manipülasyon ve koruma kisvesi altında egemenlik kurduğunu, kadın karakterin ise patriyarkal romantizm söylemi içinde pasifleştirildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, *Eşref Rüya*, Türk televizyon dizilerinde sıkça görülen toksik erkeklik anlatısının duygusal bağlamda yeniden üretildiği bir örnek teşkil etmektedir. Bu temsil biçimleri, hem izleyicinin toplumsal cinsiyet algısını yönlendirmekte hem de patriyarkal değerlerin popüler kültür aracılığıyla yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır.

4.1. Yapım Hakkında

Eşref Rüya, TİMSBİ Productions imzalı, ilk bölümü 19 Mart 2025 tarihinde yayınlanan, yönetmenliğini Uluç Bayraktar'ın yaptığı, senaryosunu Ethem Özışık ve Lokman Maral'ın kaleme aldığı, aksiyon ve dram türündeki Türk televizyon dizisidir. Dizinin başrollerinde Çağatay Ulusoy ve Demet Özdemir yer almaktadır. Dizi, bölüm başı 23 milyon TL'lik bütçesiyle 2025 yılının en pahalı dizisidir (Hasret Gazetesi, 2025). Dizinin ilk bölümü YouTube'da 24 saatte 3 milyon, 20 gün içinde ise 23 milyon izlenmiştir (Hürriyet Gazetesi, 2025). İlk 4 bölümü YouTube'da yayınlanan dizi, 5. bölümden itibaren televizyon yayınından bir gün sonra Türkiye'de Amazon Prime Video'da yayınlanmaktadır (Türkiye Gazetesi, 2025).

Görsel 1. Dizinin tanıtım afişi.

Kaynak: <https://www.kanald.com.tr/esref-ruya/haber/esref-ruyadan-tablo-gibi-afis?p=1>

Görsel 2. Dizide yer alan karakterlerin birlikte bulunduğu dizi tanıtımı.

Kaynak: <https://www.kanald.com.tr/esref-ruya/haber/esref-ruyadan-tablo-gibi-afis?p=1>

Oyuncu	Karakter	Öne çıkan özellikleri
Çağatay Ulusoy	Eşref Tek (Esas Adam)	Mafya lideri, güçlü, tehlikeli, korkusuz, esas adam.
Demet Özdemir	Nisan Akyol (Esas kız / Rüya)	Esas kız, güzel, yalnız, çaresiz, şarkıcı.
Büşra Develi	Çiğdem Serim (Komiser)	Emniyet teşkilatının casusu olarak mafyanın içine sızmış başarısız olmuş, Eşref'e takıntı boyutunda zaafı olan hırslı bir kadın.
Görkem Sevindik	Kadir Yanık (Kadir Baba)	Eşref'e hem kardeşi kadar yakın hem de en azılı rakibi ve düşmanı olan karakter. Yetimler adı illegal örgütün lideri olabilmek için Eşref ile savaş halinde. Kurnaz, eğlenceli ve tehlikeli.
Necip Memili	Gürdal Bozok (Eşref'in sağ kolu)	Eşref'in sağ kolu, has adamı aynı zamanda dostu. Karadenizli. Kadınlara düşkün, yalanlarıyla aşk hayatını yürüten, öfke kontrolü olmayan, taşkın, ne zaman ne yapacağı belli olmayan bir karakter.
Tolga Tekin	Müslüm Çermik (Eşref'in sol kolu)	Eşref'in sol kolu ve dostu. Dini duyguları güçlü, bir cemaatten vaktiyle dışlanarak bu ekibin içine katılan ama geldiği yeri de unutamayan, dini referanslarla donatılmış bir karakter. İyi nişancı, aynı zamanda İrmak'a gizliden aşık.
Ahmet Rifat Şungar	Faruk Sezeri (Profesör)	Ekibin en akıllı ve soğuk kanlı üyesi, finans işleriyle ilgilenir. Eskiden profesör olan Faruk, eşinin kendisini aldatması sonucu katil olmuş, hapisnede Eşref ile tanıştıktan sonra bu yola girmiştir. Duygusal olarak romantik olan Faruk eski karısını unutamayan, onun için acı çeken bir profildir. Eski eşi olan Ayten ile ilişkisi oldukça travmatik ve takıntılı olmasına karşın izleyiciye romantik biçimde sunulmaktadır.
Macit Koper	Yakup Karas (Yakup Baba)	Yetimler adlı illegal örgütün başındaki isimdir. Gruptaki herkes Eşref de dahil ona 'Baba' der ve lafını dinler. İlk sezonun sonunda ölümüyle birlikte başa geçmek için Eşref ile Kadir arasında 'Baba' olma savaşı başlamıştır.
Ceren Benderlioğlu	Irmak Bozok	Gürdal'ın kız kardeşidir. Ekibin güler yüzü, işleri organize eden tiptir. Güzel, akıllı ve erkeklerin dünyasında var olmaya çalışan aynı zamanda onlardan biri olan tek kadın karakterdir.

Tablo 2. Oyuncu, karakter ve özellikleri.

Kaynak: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2. Hegemonik Erkeklik: “Kontrol Edilen Aşkın Gücü”

Hegemonik erkeklik kavramının özellikle 1980’lerin sonuna doğru yapılan çalışmalarla ortaya çıkmasıyla birlikte medya alanında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1991 yılından itibaren hegemonik erkeklik ve medya alanlarında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. 2019 ve 2020 yılında çalışmaların sayısı artmaya başlamıştır (Demir ve Öztürk, 2013: 62). Hegemonik erkekliğin beslendiği ve devamlılığını sağladığı en önemli yapıların içerisinde kitle iletişim araçları gelmektedir. Hegemonik erkeklik, kitle iletişim araçları aracılığıyla kitlelerin ikna edilmesinde önemli rol oynamaktadır (Connell, 1987). Kitle iletişim araçları, ürettiği ürünlerde (haber, reklam, dizi, film vs.) yalnızca ataerkil değerleri topluma empoze etmenin önemli bir aracı değil aynı zamanda idealize edilmiş erkeklik kavramlarının inşasında ve korunmasında önemli rol oynamaktadır. Kitle iletişim araçları, hegemonik erkekliğe ait değerleri normalleştirme aracı olarak görev yapmaktadır (MacKinnon, 2003). Hegemonik erkeklik, ideal erkeklik kalıplarını ve eşit olmayan cinsiyet düzenini kitle iletişim araçlarında sunulan haber, dizi/film, reklam vb. gibi içeriklerle sağlamaktadır.

Kupers’ın hapishanelerdeki erkekler üzerine yaptığı araştırma, “toksik erkekliğin, agresif bir şekilde rekabet etmek ve diğerlerine hükmetmek için ve en problemli erkeklik eğilimlerini kapsar” (2005: 713). Hegemonik erkekliği onun bir uzantısı olarak yeni bir erkeklik biçimine dönüştürür. Toksik erkeklik hegemonik erkeklikten farklı olarak tanımlanır. Kupers’e göre toksik erkeklik, “tahakkümün, kadınların değersizleştirilmesinin, homofobinin ve ahlaksız şiddetin teşvik edilmesine hizmet eden sosyal olarak gerileyici erkek özelliklerinin bir araya gelmesidir” (2005: 714). Nitekim dizinin kemik kadrosunu oluşturan Eşref Tek ve ekibi de yaşadıkları evin bir odasını hapishane koğuşı olarak dizayn etmişler, hapishanede başlayan dostluklarını da burda sürdürmektedirler. Aynı zamanda cezaevi koşullarını unutmamaları gerektiğini birbirlerine bu alanda geçen sahnelerde hatırlatmaktadırlar zira yaşadıkları dünyanın bir yanı ölüm bir yanı hapishaneden geçmektedir. Bu şartlar altında ‘sert’ erkek olmaktan başka çare yoktur ve Eşref Tek başta olmak üzere ekibini oluşturan Gürdal, Faruk ve Müslüm de bu yönde bir portre çizmektedir. Dizi de sadece başrol olan Eşref değil onun azılı düşmanı ve rakibi olan Kadir Baba da toksik erkeklik davranışları sergilemektedir. Klasik anlatılarda rastlanılan ‘mafya babası’ karakterinden farklı olarak Kadir daha eğlenceli, espirili ve dansları ile dikkat çekici bir karakter olarak ‘yeni nesil mafya babası’ olarak sunulmaktadır. Bu durum izleyiciler tarafından da oldukça ilgi çekici olarak

bulunmuş ve karakterin 24. Bölümde sergilediği dans performansı sosyal medyada viral olmuş, sosyal medya kullanıcıları tarafından “Kadir Baba Dansı1” adıyla bir akım haline getirilmiştir. Yine aynı karakterin 29. Bölümde platonik olarak duygular beslediği Komiser Çiğdem’e sarf ettiği “*Biz alaturka Türk erkeğiyiz. Eski manitanın var mı başka eşyası?*” diye hesap sorması yine maço tavırların gün yüzüne çıktığı sahnelerden biridir.

Dizinin ilk bölümlerinde dizinin başrolü Eşref’in, Rüya ile kurduğu ilişkinin temelinde otorite, sahiplenme ve denetim duygularının yer aldığı görülmektedir. Eşref’in “Ben senin iyiliğin için böyle yapıyorum” gibi ifadeleri, Connell’in (1995) tanımladığı hegemonik erkeklik modelini destekler niteliktedir. Bu sahnelerde Eşref’in kamera tarafından yüksek açıdan değil, genellikle alttan çekimlerle gösterilmesi, karakterin fiziksel ve sembolik gücünü pekiştirir. Bu temsil biçimi, erkek karakteri koruyucu ama aynı zamanda “merkezî otorite” konumuna yerleştirir. Bu durum, Illouz’un (2012) “romantik iktidar” kavramı ile örtüşmektedir: sevgi, bir tahakküm biçimi olarak meşrulaştırılmaktadır.

Eşref’in en yakın dostu, sırdaşı Gürdal karakteri “iyi giyinir, iyi silah kullanır, kadınların gözdesidir, hayatından hep birden çok kadın olur ve onları tüm kalbiyle sever, bazen dünyanın en sevimli adamı kafası attığı zaman ise dünyanın en ağır psikopatı olur” sözleri ile ilk bölümde seyirciye tanıtılmıştır. Deli Gürdal da denilen karakterin ağzından küfür eksik olmazken bu küfürlü sahneler ana akımda sansürlenerek yayınlanırken dijital platformda ise sansürsüz biçimde verilmektedir. Özellikle ataerkil küfürler eden Gürdal’ın kadınlarla kurduğu ilişki de yalan dolan üzerinedir. Birden fazla sevgilisi olan Gürdal, özellikle sevgililerinden biri olan Gonca ile sürekli gerilim yaşamakta, küfür ve hakaretler eşliğinde toksik bir ilişki sürdürmektedir. Kıskançlığın bir sevgi göstergesi gibi sunulduğu bu toksik ilişkide ikili şiddetli kavgalar etmekte, etrafı kırıp dökmektedirler. 4. Bölümde Gonca’yı bir restaurantta arkadaşı ile yemek yerken görünce gidip benim sevdiğim kadının yanında erkek sinek bile olamaz diyerek adamı dövmesi de yine şiddetin romantikleştirilmesi olarak tezahür etmektedir. Aynı bölümde Gürdal’ın Gonca’yı terk etmesine binaen Gonca intihar girişiminde bulunur ve yine Gürdal tarafından kurtarılıp hastaneye yetiştirilir. Gonca’yı kurtarırken “*ulan Gonca bu erkek milleti için değer mi? Bunların hepsi şerefsiz, namussuz hele ki ben*” cümleleri ile günah çıkarmaktadır. Olay örgüsünde zayıf ve duygusal kadın karakter erkek tarafından kurtarılmış olur ve hikaye bir kez daha kurtaran-kurtarılan ekseninde tamamlanır.

1 <https://www.kanald.com.tr/esref-ruya/haber/kadir-baba-dans-etti-ortalik-yikildi> (Erişim Tarihi: 20.01.2026)

Faruk karakteri ise dizideki diğer erkeklerin aksine daha kontrollü, sakin, şiir seven ve entelektüel bir portredir. Bu işlere girmeden evvel profesör olarak görev yapan Faruk eşinin kendisini aldatmasından dolayı katil olmuş, hapisane günlerinde ise Eşref ile tanışarak ekibine dahil olmuştur. Karakterin en ilgi çekici yanlarından biri de karşıdaki kişi veya kişilere karşı şiddet uygulamadan önce konuşma yolunu seçmesidir. Bu sahneler kara mizah tadında, eğlenceli bir fon müziği ile izleyiciye sunulur. Diziyi okuduğu şiirlerle renk katan bu romantik kişilik her ne kadar naif bir imaj çizse de eski eşine olan takıntı boyutundaki zaafı ile karşılıksız aşkını toksik bir biçimde sürdürmektedir.

4.3. Koruyucu Şiddet: “Sevgi Uğruna Acıtmak”

Yapımcı şirketlerin ve senaristlerin, ticari kaygılar doğrultusunda şekillendirdikleri televizyon dizilerinde, yüksek izlenme oranları elde etme amacıyla şiddet unsurlarının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. “Türk toplumu acıdan ve şiddetten besleniyor²” anlayışıyla hareket edilen bu yapımlarda, dramatik etkiyi artırma çabası, çoğu zaman şiddetin körüklenmesine ve toplumsal meşruiyet kazanmasına neden olmaktadır. İncelenen dizide, toksik erkeklik temsilleri aracılığıyla oluşturulan tehdit kültürü, saldırganlık ve güç temelli erkeklik söylemleriyle iç içe geçmektedir. Bu söylemler, “geleneksel erkeklik” biçimleri olarak çerçevelenmekte ve alternatif erkeklik formlarını dışlayan, hatta bastıran bir normatif yapı üretmektedir. Böylelikle, erkekliğin sertlik, tahakküm ve duygusal mesafeye özdeşleştirildiği hegemonik bir temsil biçimi, “doğal” ya da “olması gereken” davranış kalıbı olarak sunulmaktadır. Bu temsil biçimi, hem medya endüstrisinin ticari stratejilerini hem de toplumun ataerki değer sistemini yeniden üretmekte; izleyiciye, şiddetin ve duygusal denetimin erkek kimliğinin ayrılmaz parçaları olduğu yönünde örtük bir mesaj iletmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen *Eşref Rüya* dizisinde erkek karakterlerin sergilediği saldırgan, baskın ve denetleyici davranış biçimlerinin, romantik anlatı içerisinde duygusal yoğunlukla bütünleştirildiği görülmüştür. Bu durum, şiddetin yalnızca fiziksel ya da sözel bir eylem olarak değil, aynı zamanda “*tutkulu aşk*”ın doğal bir bileşeni olarak temsil edilmesine zemin hazırlamaktadır. Televizyon dizilerinde sıkça rastlanan bu tür sahneler, erkekliğin güç, otorite ve kontrolle özdeşleştirildiği hegemonik söylemleri yeniden üretmekte; dolayısıyla şiddeti

² <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/dizilerdeki-siddet-sahneleri-kimin-eseri-senaristler-elestirilere-cevap-verdi-topu-yazara-atan-tavir-da-samimi-degil-41567607> (Erişim Tarihi: 20.01.2026)

meşrulaştıran bir temsil biçimi ortaya çıkarmaktadır. Özellikle toksik erkeklik unsurlarının dramatik anlatı içinde yoğun biçimde işlenmesi, izleyicinin bilinçdışı düzeyde bu davranış biçimlerini “*duygusal bağlılık*” ya da “*aşkın göstergesi*” olarak algılamasına neden olmaktadır. Bu temsillerde şiddet, Butler’ın (1990) ifade ettiği biçimiyle *performative* bir eylem olarak işlev görmekte; karakterlerin duygusal ifade biçimlerini belirleyen, toplumsal olarak kabul gören bir erkeklik performansına dönüşmektedir. Şiddetin bu şekilde estetize edilmesi, Connell’in (1995) kavramsallaştırdığı *hegemonik erkeklik* anlayışının dramatik bir yeniden üretimi niteliğindedir. Dizideki erkek karakterlerin hem romantik hem de agresif yönleriyle idealize edilmesi, izleyicinin zihninde şiddeti duygusal derinliğin bir göstergesi olarak konumlandırmaktadır. Böylece toksik erkeklik, anlatı evreninde hem duygusal hem estetik bir değerle yeniden inşa edilmekte; bu durum da toplumsal cinsiyet rollerinin kalıcılığını güçlendiren bir temsil mekanizması hâline gelmektedir. Örnek vermek gerekirse, Eşref’in Rüya’yı “korumak” amacıyla üçüncü şahıslara karşı sergilediği fiziksel ve sözlü şiddet, dizinin en belirgin toksik erkeklik göstergelerinden biridir. Bu tür sahneler, genellikle dramatik müzik ve ağır çekim estetiğiyle süslenmiş, şiddet bir “*duygusal fedakârlık*” eylemi olarak sunulmuştur. 3. bölümde Eşref’in “*Kimseye sana dokundurtmam!*” repliği, hem sahiplenici hem de saldırgan bir dil üretmektedir. Bu tür söylemler, “*koruyucu şiddet*”in toplumsal cinsiyet normları içinde nasıl romantize edildiğini göstermektedir (Sancar, 2024). Bu sahneler, izleyiciye “*kadını koruma*” adı altında şiddetin sevgiyle ilişkilendirilebileceği mesajını ileterek toksik erkekliğin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir.

Aynı durum sadece Eşref ile Nisan arasında sınırlı kalmamakta; dizinin ana karakterlerinden biri olan Faruk (Profesör) ile eski eşi ve takıntılı aşkı olan Ayten arasında da devam etmektedir. Ayten, Faruk ile ayrılmasının ardından başarısız evlilikler yapmış, eşinden şiddet görmüş ve sığınacak bir liman olarak da eski eşi, yeni mafya üyesi Faruk’tan yardım istemiştir. Faruk, Ayten’i içinde bulunduğu durumdan eşini vurarak kurtarmıştır. Burada da kurtaran-kurtarılan diyalektiğinin devam ettirildiği açıkça görülmektedir.

4.4. *Duygusal Bastırma: “Sessiz Gücün Romantizmi”*

Eşref karakterinin duygularını ifade etmekte zorlanması, dizinin dramatik gerilimini besleyen başlıca unsurlardan biridir. Erkeklik, burada sessizlik, mesafe ve içe kapanıklık ile özdeşleştirilmiştir. 4. bölümde Rüya’nın “*Bana niye hiçbir şey anlatmıyorsun?*” sorusuna Eşref’in yanıtı şu şekildedir: “*Erkek ağlamaz, anlatmaz. İçine gömer.*” Bu replik, toplumsal cinsiyet normlarının

duygusal bastırmayı “erkek olmanın gereği” olarak kodladığını açıkça ortaya koyar. Butler’ın (1990) toplumsal cinsiyetin performatif doğasına ilişkin görüşü bu noktada önemlidir: Eşref’in “*erkek olma performansı*”, duygusal ketlenme yoluyla sürdürülmektedir.

Bu durumun dizinin sadece bir bölüm ve repliğinden ziyade aslında hikayenin tamamına yayıldığı rahatlıkla söylenebilir. Dizinin başrolü olan Eşref Tek’in duygularını gösterememesi, hatta uzunca bir süre Nisan’a olan duygularını kabullenememesi de bir duygusal bastırmanın en tipik göstergesi olarak okunabilir. Nisan karakteri ise Eşref’in aksine herşeyi konuşarak çözebileceğine inanan, açık iletişimden yana olan bir portre çizmektedir. Burada kadın ve erkek karakterlerin konuşma / iletişim kurma açısından da geleneksel biçimde (kadın; çok konuşan, duygularını söylemekten kaçınmayan, erkek; sessiz, gerekmedikçe konuşmayan, duygularını bastıran) resmedildiği görülmektedir.

Diğer yandan dizinin bir diğer konuşmayan, duygularını ifade edemeyen karakteri ise Müslüm’dür. Gürdal’ın kızkardeşi ve aynı zamanda ekibinde bir parçası olan Irmak’a olan duygularını dile getiremeyen, bastıran Müslüm de platonik bir aşk yaşamaktadır. Gürdal’ı kardeşi gibi gören Müslüm onun kızkardeşine böyle duygular beslemeyi ‘erkekliğe sığdıramamakta (!)’ ve çaresizce kaderine boyun eğmektedir.

4.5. Kadın Pasifleştirme: “Kurtarılmayı Bekleyen Özne”

Nisan (Rüya) karakteri, dizi boyunca genellikle “korunması gereken”, “yanlış kararlar veren” veya “duygusal olarak zayıf” bir figür olarak resmedilmiştir. Kadın karakterin hikâye akışındaki temel işlevi, erkek karakterin içsel dönüşümünü tetiklemektir. Bu yapı, Türk televizyon dizilerinde sıklıkla rastlanan “kadın kurtarılmayı bekleyen özne” kalıbını yeniden üretmektedir. Dizi boyunca tekrarlanan diyaloglarda bu durumu net biçimde ortaya koymaktadır:

Nisan (Rüya): “Artık kendim karar verebilirim.” Eşref: “Senin yerine karar vermek zorundayım.”

Bu tür replikler, kadının özneleşmesini engelleyen bir söylem düzenine işaret eder. Senaryo boyunca Nisan mütemadiyen tehdit edilmekte, kaçırılmakta, vurulmakta, başına türlü kötü işler gelmekte iken Eşref ise her defasında türlü zorlukları aşarak ve bir yolunu bularak sevdiği kadını kurtarmaktadır. Burada kadının mevcudiyetinin devamı yine bir erkeğin ellerine bırakılmaktadır. Ayrıca Eşref’in düşmanlarının sevdiği kadını ona karşı bir silah gibi kullanması, onun canını yakmak için Nisan’a ulaşmaları da kadını ‘erkeğe ait’ bir forma büründürerek onu adeta nesneleştirmektedir. Nisan’ın senaryo boyunca tüm

önem ve değeri ‘Eşref’in sevdiği kadın’ olmasından ileri gelmektedir. Kadının var olma sebebi adeta bir erkeğin sevgilisi, eşi, kızı olma gibi ünvanlara sahip olmasından gelmektedir.

4.6. *Direnç Alanları: “Kadın Söyleminin Kırılma Noktaları”*

Bununla birlikte, dizide tamamen edilgen bir kadın temsilinden söz etmek mümkün değildir. Özellikle 5. bölümde Rüya’nın Eşref’e karşı çıkışı “*Ben senin sevginle değil, kendi gücümle ayakta dururum.*” ifadesi, hegemonik yapıya karşı kısmi bir direnç örneği sunar. Bu tür sahneler, toksik erkekliğin kırılma noktalarını ve alternatif toplumsal cinsiyet söylemlerinin potansiyelini göstermesi açısından önemlidir. Zaman zaman Nisan’ın senin “maço erkekliğin bana sökmez” tarzındaki çıkışları, Eşref’in sözünü dinlemediğinde başına yine felaketlerin gelmesiyle son bulmaktadır. Burada aslında kadına yine edilgen bir rol yüklenmekte, erkeğin sözünü dinlemediğinde başına neler gelebileceği tekrarlayan şekilde gösterilmektedir. Bu duruma en bariz örnek ise Nisan’ın kendi evinde kalmak istemesi üzerine ısrar etmesi, Eşref’in buna izin vermemesi ve sonunda Nisan’ın ilk fırsatta Eşref’in yokluğunda kendi evine dönmeye kalkışması gösterilebilir. Ancak bu direnç anları, genellikle dizinin romantik anlatı yapısı içinde nötralize edilmekte, “duygusal uzlaşma” ile yeniden patriyarkal düzene eklenmektedir.

5. Sonuç

Televizyon dizilerinde saldırgan ve baskın erkeklik biçimlerinin açık biçimde temsil edilmesi, izleyici kitlesinin toplumsal cinsiyet algıları üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Bu temsiller, erkekliğin güç, otorite ve denetimle özdeşleştirilen bir kimlik biçimi olarak yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle toksik erkeklik içeren sahnelerin sıkça tekrarlanması ve bu sahnelere uzun süre ayrılması, şiddetin yalnızca dramatik bir unsur olarak değil, aynı zamanda ilişkisel bir norm olarak algılanmasına yol açmaktadır. Böylece şiddet, duygusal yoğunlukla estetize edilerek hem normalleştirilmekte hem de sıradanlaştırılmaktadır. Bu durum, izleyicinin bilinçdışı düzeyde şiddeti “aşkın bir göstergesi” ya da “sevgi biçimi” olarak yorumlama eğilimini güçlendirmektedir. Dolayısıyla, dizilerdeki toksik erkeklik temsilleri yalnızca bireysel karakter davranışlarını değil, aynı zamanda toplumsal şiddet kültürünün yeniden üretim süreçlerini de beslemektedir. Bu bağlamda, medya metinlerinde yer alan saldırgan erkeklik figürlerinin eleştirel biçimde analiz edilmesi, hem

toplumsal cinsiyet eşitliğini hem de şiddetle mücadele politikalarını destekleyen önemli bir akademik gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Toplumda olumlu birer davranış biçimi olarak algılanan ve “*kadına sahip çıkma*” söylemiyle yüceltilen toksik erkeklik pratiklerinin televizyon dizileri aracılığıyla sürekli yeniden üretilmesi, bu davranış kalıplarının giderek meşrulaşmasına, yaygınlaşmasına ve “*makbul erkeklik*” biçimleri olarak kabul görmesine yol açmaktadır. Bu tür temsillerde, hegemonik erkeklik normlarına uymayan ya da duygusal duyarlılık gösteren erkek karakterler, sıklıkla “*yetersiz erkek*” olarak konumlandırılmakta; homososyal bağlamlarda dışlanan, ancak yine de “*gerçek erkeklik*” özelliklerine öykünen figürler olarak anlatıya dâhil edilmektedir. Sonuç olarak, incelenen dizilerde toksik erkeklik biçimlerinin gerek başkahramanlar gerekse anti-kahramanlar üzerinden sürekli olarak yeniden üretildiği ve böylece toplumsal dolaşımda pekiştirildiği görülmektedir. Bu temsil biçimi, izleyicinin karakterlerle kurduğu empati ya da antipati üzerinden, erkeklik algısının toksik yönelimler doğrultusunda biçimlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, dizilerdeki toksik erkeklik temsilleri yalnızca bir anlatı stratejisi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejiminin yeniden üretim araçlarından biri olarak değerlendirilmelidir (Tansel ve Kaya, 2023:126). Benzer biçimde, betimsel analiz sonuçları, *Eşref Rüya* dizisinin modernize edilmiş bir patriyarkal anlatı sunduğunu göstermektedir. Dizide erkek karakter duygusal olarak karmaşık, ancak davranışsal olarak hâlâ kontrolcü bir figürdür. Kadın karakterin özneleşme çabaları ise romantik bağlam içinde sınırlandırılmıştır. Bu temsiller, toksik erkeklik biçimlerinin “duygusal derinlik” adı altında yeniden üretildiğini göstermektedir. Romantizm, bu noktada, patriyarkal iktidarın yumuşatılmış bir söylemsel formuna dönüşmektedir. Bulgular, Türkiye’deki televizyon dizilerinde erkekliğin hâlâ “*otorite, güç, duygusal ketlenme ve koruma*” ekseninde inşa edildiğini; toplumsal cinsiyet rollerinin bu yolla doğallaştırıldığını göstermektedir.

Elde edilen veriler, erkek karakterin hem “koruyucu” hem de “otoriter” bir figür olarak inşa edildiğini; duygusal bastırma, sahiplenici sevgi ve koruyucu şiddet gibi davranış biçimlerinin, sevgi ve fedakârlık söylemleriyle estetikleştirildiğini göstermektedir. Kadın karakter ise çoğunlukla edilgen, duygusal ve kurtarılmayı bekleyen bir özne olarak sunulmuş; zaman zaman direniş göstermesine rağmen bu direniş, anlatı yapısı içinde romantik uzlaşmayla bastırılmıştır. Bu durum, toksik erkekliğin duygusal bir derinlik kisvesi altında yeniden üretildiğini göstermektedir. Romantizm, patriyarkal değerleri doğrudan

dayatmaktan ziyade, onları sevgi, sadakat ve koruma gibi olumlu duygular üzerinden yeniden meşrulaştıran bir ideolojik araç haline gelmiştir.

Bu betimsel analiz, *Eşref Rüya* dizisinin toksik erkeklik temsillerini çözümleyerek, popüler kültürün toplumsal cinsiyet normlarını nasıl yeniden ürettiğini görünür kılmayı amaçlamıştır. Çalışma, medya anlatılarında erkeklik biçimlerinin yalnızca “şiddet” veya “güç” göstergeleriyle değil, ‘*duygusal söylemler*’ üzerinden de toksik biçimde yeniden üretildiğini ortaya koyması bakımından değerlidir. Dizilerdeki romantik şiddet, koruyucu erkeklik ve kadın edilgenliği gibi temsillerin fark edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde önemli bir bilinç alanı yaratabilir. Bu yönüyle araştırma, Türkiye’de popüler kültür ürünlerinde erkeklik temsillerini ele alan çalışmalara katkı sağlayabilecek niteliktedir.

Kaynakça

- Adalı, G., Yardibi, F., Aydın, Ş., Güdekli, A., Aksoy, E., & Hoştut, S. (2024). Gender and Advertising: A 50-Year Bibliometric Analysis. *Journal of Advertising*, 54(3), 411–431. <https://doi.org/10.1080/00913367.2024.2343291>
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York, NY: Routledge.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power*. Sydney: Allen and Unwin.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Çubukçu, S. (2008). *Gender discourse in popular culture: The case of Turkish TV series*. Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Demir, Y. & Öztürk, M. (2023). Hegemonik Erkeklik ve Medya: Bibliyometrik Bir Analiz. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi* (10), 49-67. <https://doi.org/10.56676/kiad.1261808>
- Erdoğan, İ. (2011). *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Ergül Güvendi, N. (2023a). Moda ve Reklam Bağlamında “Nesne Olarak Kadın Bedeni” Dönemlere Göre İlişkisel Analiz. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (15), 92-114. <https://doi.org/10.21733/ibad.126691>
- Ergül Güvendi, N. (2023b). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Türk Kültüründe Kadın: Kuramsal Bir Tartışma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27(3), 551-564. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/article/1224431>

Gedik, E. (2018). Homososyal Birliktelik Örneği Olarak Mahalleyi Korumak: Sıfır Bir Dizisinde Erkeklik Halleri. *Fe Dergi*, 10(2), 59-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/federgi/article/676601>

Hasret Gazetesi. (12.03.2025). “En Düşük Dizi Maliyeti Haftalık 14 Milyon Lira” <https://www.hasretgazetesi.com.tr/en-dusuk-dizi-maliyeti-haftalik-14-milyon-lira> Erişim tarihi: 21.01.2026.

Hürriyet Gazetesi (21 Mart 2025). “Eşref Rüya’ rekora koşuyor... 3 milyon izlendi”. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/televizyon/esref-ruya-rekora-kosuyor-3-milyon-izlendi-42736577> Erişim tarihi: 21.01.2026.

Illouz, E. (2012). *Why love hurts: A sociological explanation*. Cambridge, UK: Polity Press.

Kanal D. (26.02.2025). ‘Eşref Rüya’dan tablo gibi afiş! <https://www.kanald.com.tr/esref-ruya/haber/esref-ruyadan-tablo-gibi-afis?p=1> Erişim tarihi: 21.01.2026.

Karaduman, S., & Adalı, G. (2017). Hegemonik Erkekliğin Medyadaki İnşası ve Temsili: Survivor 2017 Program İncelemesi. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 2(2), 26-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbsjcs/article/340082> ,

Kaya, S., & Tansel, B. (2023). Toksik Erkekliğin Türk Dizi Endüstrisinin Popüler Örnekleri Üzerinden Okunması, Hercai ve Sen Anlat Karadeniz. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(26), 107-130. <https://doi.org/10.33207/trkede.1121078>

Kupers, T. A. (2005). Toxic Masculinity as a Barrier to Mental Health Treatment in Prison. *Journal of Clinical Psychology*, 61(6), 713–724. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15732090/>

MacKinnon, K. (2003). *Representing Men: Maleness and Masculinity in the Media*. New York: Oxford University Press.

Messerschmidt, J.W. (2019). Hegemonik erkeklik: Formülasyon, Yeniden Formülasyon ve Genişleme. İçinde Ç. Günay- Erkol ve N. Yeşim Sünbuloğlu (Ed.) *Özyeğin Üniversitesi Yayınları*.

Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. London: Temple Smith.

Özhan, G., & Başok, N. . (2022). Hegemonik Erkekliğin Erkek Dergilerinde Yeniden İnşası. *Türkiye Medya Akademisi Dergisi*, 2(3), 131–157. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6558154>

Sancar, S. (2024). *Erkeklik: İmkansız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Sayıcı, F., & Kaya, S. (2023). Sinemada Toksik Erkeklik: İki Aşığın Ölümü/ The Killing of Two Lovers”(2020) Filmi Örneği. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 15(29), 447-464. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/article/1095490>

Şendoğan, R. Türkiye’deki Dizilerde Hegemonik Erkeklik Kurguları: “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” Örneği/Hegemonic Masculinity Narratives In Turkish Tv Series: The Case Of “Gelsin Hayat Bildiği Gibi”. Nitel Sosyal Bilimler, 6(1), 100-125. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nsb/article/1422844>

Türkiye Gazetesi. (6 Mayıs 2025). “Eşref Rüya dizisinden dijital platform atağı! Bölümler yayın sonrası platformda”. <https://web.archive.org/web/20250615021119/https://www.turkiyegazetesi.com.tr/haberler/esref-ruya-dizisinden-dijital-platform-atagi-bolumler-yayin-sonrasi-platformda-1109413?s=1> Erişim tarihi: 21.01.2026.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Z. (2010). “ Kitap Eleştirisi: Baba Zulmünden Piyasa Zulmüne Erkeklik Halleri,” Fe Dergi 2, no. 1: 64-68. URL: <http://cins.ankara.edu.tr/zyilmaz.html>

BÖLÜM XI

DESTİNASYON İMAJI¹

Destination Image

Elif DİKMEN¹ & Yusuf YILMAZ²

¹(Bilim Uzmanı) Adeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rekreasyon
Yönetimi ABD,
E-mail: elifonat@akdeniz.edu.tr,
ORCID: 0009-0003-6292-5295

²(Sorumlu Yazar) (Prof.Dr.) Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi Rekreasyon
Yönetimi Bölümü,
yusuifyilmaz@akdeniz.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-4593-9666

1. Giriş

Destinasyonların çeşitliliğinin artması ve rekabetin yoğunlaşması, turistlerin hayallerindeki destinasyonu seçme imkanını genişletmiştir. Bu nedenle, destinasyon yönetim kuruluşlarının, ziyaretçilerin deneyimlerini daha kaliteli hale getirmek, benzersiz değerler sunarak onları cezbetmek, üstün altyapı hizmetleriyle desteklenen yeni alanlar ve rekreasyon olanakları oluşturarak destinasyonların algısını güçlendirmek için çalışmalar yapması gerekmektedir (Tran vd., 2021).

Destinasyon, turistlerin ziyaret ettiği; doğal güzellikler, kültürel zenginlikler, kaliteli hizmetler, tesisler ve aktiviteler sunan bir yerdir (Bahar ve Kozak, 2007). Turizmde destinasyon, bir kişinin veya grubun seyahat amacıyla bulunduğu yerden varış noktasına hareket ettiği; konaklama, yeme-içme, ulaşım gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan turizm çekim merkezi olarak tanımlanır (Göçmen, 2020). Destinasyon, girdileri ve çıktıları olan bir sistem olarak ele

¹ Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Yusuf YILMAZ danışmanlığında Elif DİKMEN tarafından yazılan ve savunulan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

alınan, bir bütün halinde değerlendirilen bir turizm alanıdır. Bu sistem, içinde bir topluluğu barındırır ve bu topluluk; sakinler, turizm hizmetleri ve işletmelerden oluşur. Destinasyon, bu unsurların bir araya gelerek ziyaretçilere sunduğu deneyimlerin yanı sıra, ekonomik, sosyal ve çevresel dinamiklerin bir arada çalıştığı bir yapıdır (Tinsley ve Lynch, 2001).

Destinasyonlar; ziyaretçilere entegre bir deneyim sunan karma bir ürün olarak değerlendirilmektedir. Bu deneyim, ilgili destinasyonlar altında sunulan çeşitli mal, hizmet ve tatil unsurlarının bir araya gelmesiyle şekillenir. Destinasyonlar, turistler için cazip kabul edilen doğal, kültürel ve yapay çekiciliklerin yanı sıra yerel ölçekte sunulan özgün deneyimlerle öne çıkar. Bu bağlamda, destinasyonlar sadece fiziksel bir mekân değil, aynı zamanda turistlere benzersiz bir değer sunan bir deneyim platformudurlar (Kozak, 2014: 139). Turistler, destinasyonun sunduğu olanaklarla etkileşime geçerek kendilerine özgü turizm deneyimleri oluşturlar (Li vd., 2021a).

Destinasyon imajı, turizm sektöründeki gelişimin yönlendirilmesi açısından dikkatle planlanması gereken bir kavramdır. Son yıllarda bu konu üzerine yoğunlaşmış ve destinasyonlarla ilgili farklı rekabet stratejileri geliştirilerek destinasyonlara özgü imajlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Destinasyon imajının özellikleri, turistlerin profiline, bölge halkının turizme olan yaklaşımına, yerel ve özel turizm örgütlerinin iş birliğine, devletin turizme yönelik politikalarına ve uluslararası ilişkiler gibi unsurlara bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Akyurt, 2008).

2. Destinasyon İmajı

Destinasyon imajı, turistlerin gezi öncesi beklentilerinden, gezi sırasında yaşadıkları deneyimlere ve yolculuk sonrası edindikleri izlenimlere kadar değişebilen dinamik bir kavramdır. Bu nedenle, bir destinasyonda turizm deneyimi yaşayan turistlerin, bu süreç sonunda destinasyon hakkındaki algılarının farklılaşması muhtemeldir (Li vd., 2021b). Destinasyon imajı, turistlerin algılarını şekillendiren, destinasyon seçimlerini ve deneyimlerinden duydukları memnuniyeti etkileyen önemli bir faktördür (Su vd., 2020).

Turistik destinasyonlar bağlamında, imaj; bir ülke veya bölgenin turistik cazibesini yansıtan tesisler, tanıtım amacıyla kullanılan logolar, sloganlar, fotoğraflar ve görsellerin ortaya koyduğu somut bir gerçekliktir. Buna karşılık, destinasyona yönelik önyargılar, hayaller, beklentiler ve duygular ise edebiyat ve müzik aracılığıyla hissedilen duygusal bir bağ olarak görülebilir (Ünal ve

Çözeli, 2020). Destinasyon imajı; doğal ve kültürel çekicilikler, aktiviteler ve etkinlikler, altyapı olanakları, yöresel lezzetler gibi unsurlardan oluşur ve turistlerin destinasyon tercihini, aidiyet hissini ve destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetlerini şekillendirir (Apak, 2023). Baloğlu ve Brinberg'in (1997) tanımına göre destinasyon imajı, bireyin belirli bir yer veya nesne hakkındaki bilgi birikimini, izlenimlerini, beklentilerini, hayallerini ve duygusal düşüncelerini yansıtan bir kavramdır. Avcıkurt (2005) ise destinasyon imajını, turistlerin bir turistik yerle ilgili düşüncelerini, hislerini, inançlarını, izlenimlerini ve önyargılarını içeren bir bütünlük olarak tanımlamaktadır.

Gün ve Gün (2022: 24) destinasyon imajının bir bölgenin turistik cazibesini artıran ve rekabet gücünü pekiştiren önemli bir unsur olarak ziyaretçilere birçok fayda sunduğunu ifade etmiştir. Güçlü bir destinasyon imajı, destinasyonun pazardaki standart ürünlerden ayrışmasını kolaylaştırırken, daha yüksek fiyatlarla satış yapma ve böylece daha yüksek kâr elde etme imkânı sağlar. Ayrıca, hedef kitleye güven duygusu aşılayarak ziyaretçilerin karar verme süreçlerini olumlu etkiler ve harekete geçmelerini teşvik eder. Pozitif bir imaj, turistlerin destinasyonu yeniden ziyaret etme niyetlerini artırarak bağlılık ve sadakat geliştirmelerine katkıda bulunur. Bununla birlikte, destinasyon yalnızca bir turistik ürün olarak değil, ziyaretçilere prestij ve statü kazandıran bir unsur olarak da ön plana çıkar. Böylece bölgenin mevcut potansiyelini daha da güçlendirir.

Destinasyon imajının oluşturulmasında turizm, seyahat, konaklama, gastronomi, kültürel ve sanatsal miras gibi çeşitli işletmelerin katkısı büyüktür. Aynı zamanda destinasyon imajı, zihinsel algılar, turistik çekicilikler ve çeşitli bilgi kaynaklarından gelen etkilerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Etkin bir destinasyon yönetimi, bölgenin çekiciliğini artırmakla kalmayıp, istihdam, vergi ve döviz gelirlerini de yükseltmektedir (Almeida-Garcia vd., 2020). Turistler, destinasyon imajını yalnızca kişisel deneyimlerle değil; reklam, medya, internet ve sosyal medya gibi farklı bilgi kaynaklarından edindikleri verilerle oluştururlar (Çevrimkaya ve Zengin, 2022). Bu süreçte değerler, güdüler, demografik özellikler ve önceki deneyimler etkili faktörlerdir. Aynı zamanda, destinasyon imajı ile turist sadakati arasındaki ilişki turizm araştırmalarının odak noktası haline gelmiştir (Garay, 2019). Turistler, destinasyona dair ipuçlarını kullanarak bir imaj oluşturur ve bu süreç bilişsel, duygusal ve sosyal etkileri içeren üç aşamada gerçekleşir (Lee vd., 2021). İlk aşama, bireysel ve sosyal unsurların etkilerini içerirken; ikinci aşama, önyargılar ve zorlukları kapsar.

Üçüncü aşama ise turist ve yerel halkın tutumlarının bir çıktısı olarak şekillenir (Çevrimkaya ve Zengin, 2022).

Destinasyon imajı, bireylerin seyahat kararlarını etkileyen çok boyutlu bir kavramdır ve tek bir etkenden ziyade birden fazla unsurun bir araya gelmesiyle oluşur. Bu durum, destinasyonların imaj çalışmalarının, farklı bölgelerde farklı şekillerde uygulanmasına ve bu süreçte yer alan bileşenlerin değişkenlik göstermesine yol açmaktadır (Çokal ve Yılmaz, 2019). Literatürde yapılan araştırmalar, destinasyon imajını belirleyen unsurları genel olarak uyarıcı faktörler ve kişisel faktörler olmak üzere iki temel kategoride incelemiştir. Uyarıcı faktörler, bireylerin çevresel algılarını ve değerlendirmelerini şekillendiren dışsal unsurları ifade ederken, kişisel faktörler bireyin sosyal, demografik ve psikolojik özelliklerinden oluşan içsel etkenleri kapsamaktadır (Baloglu ve McCleary, 1999).

Destinasyon imajı, turizmde çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve turist davranışlarını anlamada merkezi bir rol oynamaktadır (Gorji vd., 2023). İmaj, sadece turistin destinasyona yönelik algısını değil, aynı zamanda destinasyon deneyimlerinden aldığı memnuniyeti, destinasyona bağlılığını ve gelecekteki davranışlarını da kapsamlı bir şekilde etkilemektedir (Almeida-García vd., 2020). Akademik literatürde, destinasyon imajının iki temel boyuttan oluştuğu konusunda geniş bir fikir birliği bulunmaktadır. Buna göre, bilişsel (cognitive) imaj, bir destinasyonun fiziksel ve hizmet özelliklerine dair bilgi ve algıları kapsarken, duygusal (affective) imaj, bireylerin destinasyona yönelik hislerini ve duygusal tepkilerini ifade etmektedir (Chew ve Jahari, 2014; Beerli ve Martin, 2004; Baloglu ve McCleary, 1999; Echtner ve Ritchie, 1991; Gallarza vd., 2002; Tasci, vd., 2007; Gartner, 1994; Kislali, vd., 2016; Santana ve Gosling, 2018; Wang, vd., 2018). Destinasyon imajının iki temel boyutu olan bilişsel ve duygusal imajın yanı sıra, davranışsal (conative) imaj kavramı da önemli bir unsur olarak ele alınmaktadır. Davranışsal imaj, bireylerin bir destinasyonu ziyaret etme niyetleri, destinasyonla ilgili karar alma süreçleri ve destinasyonla kurdukları etkileşimlere dayalı olarak şekillenen algıları ifade eder (Gartner, 1994; Baloglu ve McCleary, 1999; Pike ve Ryan, 2004; Tasci ve Gartner, 2007; Marine-Roig, 2019).

2.1 Bilişsel (Cognitive) İmaj

İmajın bilişsel bileşeni, bir kişinin bir destinasyonla ilgili sahip olduğu bilgi ve inançları kapsar. Bu, destinasyonun özellikleriyle ilgili algılarının şekillenmesine yardımcı olur ve kişinin zihninde o yerin genel bir resmini oluşturur. Başka bir deyişle, bu bileşen, destinasyon hakkındaki düşüncelerin

ve bilginin birleşiminden oluşur (Afshardoost ve Eshaghi, 2020). Bir turistin bir destinasyon hakkında bir imaj oluşturabilmesi için, o destinasyonla ilgili yeterli bilgiye sahip olması gerekir (Çevrimkaya ve Zengin, 2022). Bilişsel imaj, belirli bir turistik yerle ilgili olarak elde edilen doğal ya da uyarılmış bileşenlerden oluşan bilgi bütünüdür (Pike ve Ryan, 2004). Bu bilgi bütünü, destinasyonun fiziksel yapıları (müzeler, anıtlar, doğal alanlar ve tarihi yapılar), hizmetler ve olanakları (konaklama, restoranlar, ulaşım ve alışveriş imkanları) ile mekansal ve zaman boyutları (konum, erişilebilirlik ve ziyaret edilme zamanları) gibi unsurları kapsar (Marine-Roig, 2019). Yapılan araştırmalara göre bilişsel imajın duygusal imaja kıyasla daha güçlü bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Yani, bir destinasyonun fiziksel çekiciliği ve sunduğu imkanlar, ziyaretçilerin duygusal tepkilerinden daha fazla etkili olabilmektedir (Tasci, vd., 2021).

2.2 Duygusal (Affective) İmaj

Destinasyon imajının duygusal bileşeni, turistlerin bir destinasyonu ziyaret ettiklerinde hissettikleri heyecan, mutluluk, memnuniyet gibi duygusal tepkilerle, o destinasyonu güzel, çekici ve etkileyici bir yer olarak algılamalarını ifade eder. Bu bileşen, ziyaretçilerin destinasyona karşı geliştirdiği duygusal bağın yanı sıra, bu bağın destinasyonun cazibesini ve çekiciliğini nasıl artırdığına dair bir bakış açısı sunar (Kutlu ve Ayyıldız, 2021). Duygusal imaj, turistlerin başkalarına olumlu yorumlar yapmalarını ve destinasyonu tavsiye etmelerini sağlayarak, olumlu ağızdan ağıza iletişim oluşturmak için güçlü bir araçtır (Afshardoost ve Eshaghi, 2020). Turistlerin destinasyonla duygusal bir bağ kurmasını sağlayan faktörler arasında yerel halkla olan etkileşimler de bulunmaktadır. Yerel halkın misafirperverliği, sıcaklığı ve anlayışı, turistlerde duygusal bir yakınlık oluşturarak destinasyon imajının daha olumlu şekillenmesine katkıda bulunur (Guachalla, 2022). Ziyaretçilerin destinasyon hakkında olumlu hisler geliştirmesi, onların sosyal çevreleriyle destinasyon hakkında olumlu görüşler paylaşmalarına ve destinasyonu tavsiye etmelerine neden olur. Bu bağlamda, destinasyon yönetimi açısından duygusal imajı güçlendiren pazarlama stratejileri geliştirilmesi, destinasyonun rekabet avantajını artırmada kritik bir rol oynamaktadır (Tasci, vd., 2021).

2.3 Davranışsal (Conative) İmaj

Bilişsel ve duygusal unsurlar, bir destinasyonun olumlu ya da olumsuz şekilde algılanmasını veya değerlendirilmesini sağlayarak genel imajını

oluşturur. Bu durum, destinasyondan ayrıldıktan sonra ortaya çıkan, destinasyonu önermeye ya da önermemeye ve yeniden ziyaret etmeye ya da etmemeye yönelik davranışları da içerir (Güçlü, 2017: 33). Bilişsel imaj, destinasyon hakkındaki bilgi ve inanışları içerirken, duygusal imaj ziyaretçilerin hisleriyle ilgilidir. Davranışsal imaj ise, bu iki bileşenin sonucunda ortaya çıkan geleceğe yönelik davranışsal niyetleri temsil eder (Wang, vd., 2023). Turistik destinasyonların kişilik özellikleri de ziyaretçilerin davranışsal imajlarını etkileyebilmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre, destinasyonun “samimiyet” ve “heyecan verici” gibi özelliklere sahip olması, turistlerin geri dönme ve başkalarına tavsiye etme olasılıklarını arttırmaktadır (Papadimitriou vd., 2013). Turistlerin tüketim alışkanlıkları, turist davranışları açısından üç aşamada incelenebilir. Bunlar ziyaret öncesi, ziyaret sırasında ve ziyaret sonrası davranışlar olarak sınıflandırılabilir. Bu bağlamda turist davranışı, karar alma süreçlerini, deneyim sırasında yaşananları, deneyim değerlendirmelerini ve ziyaret sonrası davranışları kapsayan bütüncül bir kavram olarak görülebilir (Çevrimkaya ve Zengin, 2022). Davranışsal imaj, turistlerin bir destinasyona yönelik gelecekteki davranışlarını (örneğin, ziyaret etme niyetleri veya başkalarına önerme eğilimleri) içerir ve destinasyon imajının diğer bileşenleri olan bilişsel ve duygusal imaj ile birlikte değerlendirilir (Yılmaz ve Yılmaz, 2020).

2.4 Destinasyon İmaj Algısı

Destinasyon imajı, turistlerin bir yeri ziyaret etme, yeniden ziyaret etme ya da başkalarına tavsiye etme gibi davranışsal niyetlerini güçlü bir şekilde etkileyen temel faktörlerden biridir (Yılmaz ve Yılmaz, 2020). Bu imaj, zaman içerisinde değişebilen dinamik bir yapıya sahiptir ve özellikle bireylerin kişisel seyahat deneyimlerinden sonra dönüşüme uğrayabilmektedir. Nitekim bir destinasyonu daha önce hiç ziyaret etmemiş turistlerle, o destinasyonu yeni ziyaret etmiş turistlerin algıları arasında farklılıklar oluşabilmekte ve bu farklılıkların anlaşılması destinasyon yönetimi açısından önem arz etmektedir (Yılmaz vd., 2009). Turistlerin zihninde şekillenen destinasyon imajı, yalnızca tekrar ziyaret etme ya da başkalarına önerme eğilimini değil; aynı zamanda

destinasyona yönelik düşünceleri, tutumları ve merakı da yansıtabilmektedir (Uslu vd., 2020). Bu bağlamda, destinasyon imajı yalnızca destinasyon seçim sürecini etkilemekle kalmamakta; aynı zamanda ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerini, destinasyona bağlılıklarını ve gelecekteki davranışsal niyetlerini de doğrudan şekillendirmektedir (Almeida-García vd., 2020).

Destinasyon imajı algısının turist profillerine göre nasıl şekillendiğine ilişkin yapılan çalışmalarda, bireysel seyahat deneyimleri ve destinasyona olan aşinalık düzeyi önemli belirleyiciler olarak öne çıkmaktadır. Ceylan vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, her şey dahil tatil deneyimi ile destinasyon tanınırlığı ekseninde altı farklı turist tipolojisi tanımlanmış ve bu tipolojiler temelinde destinasyon imajı algısı bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, turistlerin geçmiş deneyimlerinin ve destinasyonla kurdukları bağın, imaj algılarında anlamlı farklılaşmalara yol açtığını ortaya koymuştur. Buna paralel şekilde, Peng ve Zhang (2020) tarafından yürütülen bir diğer çalışmada, destinasyon imajının sabit bir yapıdan ziyade zamanla değişebilen bir yapıya sahip olduğu ve özellikle çevresel koşullar, halkın tutumu ve hizmet altyapısı gibi unsurlar aracılığıyla, doğrudan yaşantılanan turistik deneyimler sonucunda olumlu yönde yeniden şekillendiği belirlenmiştir.

2.5 Destinasyon İmajı Üzerine Yapılan Akademik Çalışmaların İncelenmesi

Destinasyon imajı ile ilgili literatürde çok sayıda makale yer almaktadır. Bu çalışmada kullanılan makaleler, Web of Science veri tabanında “destination image” (destinasyon imajı) kavramı arama seçeneklerinden başlık (title) seçeneği içerisinde taranmıştır. Seçim sürecinde, çalışmaların SSCI (Social Sciences Citation Index) kapsamındaki hakemli dergilerde yayımlanmış, alanyazında yüksek atıf almış ve en çok atıf alan ilk 15 çalışma arasında yer almasına özen gösterilmiştir. Çalışmada incelenen makaleler Tablo 1.’de verilmiştir. Tabloda; atıf sayısı, çalışmaların amacı, kullanılan metodoloji, bağımsız değişkenler, elde edilen sonuçlar ve anahtar bulgular özetlenerek sunulmuştur.

Tablo.1: Destinasyon İmajı ile İlgili Akademik Çalışmalar

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Öncüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Seyhmus Baloglu & Ken W. McCleary	A Model of Destination Image Formation	Annals of Tourism Research	1999	1934	Tatil destinasyonu imajının oluşumunu etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörler arasındaki ilişkileri ortaya koyan yapısal bir model geliştirmek	Yol analizi (path analysis), anket yöntemi (n=448), 4 farklı ülke üzerinden model testi (Türkiye, Yunanistan, İtalya, Mısır)	Bilgi kaynaklarının türü ve çeşitliliği, yaş, eğitim düzeyi, sosyo-psikolojik motivasyonlar	Bilişsel değerlendirmeler duygusal değerlendirmeleri; duygusal değerlendirmeler ise genel destinasyon imajını güçlü şekilde etkilemektedir.	İmaj oluşumu hem dışsal uyandırıcı faktörlere (ör. bilgi kaynakları) hem de kişisel özelliklere (ör. yaş, motivasyonlar) dayalıdır; duygusal imaj, genel imajın en güçlü belirleyicisidir.
Ching-Fu Chen & DungChun Tsai	How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions?	Tourism Management	2007	1882	Destinasyon imajı, seyahat kalitesi, algılanan değer ve memnuniyet gibi değerlendirmeye değişkenlerinin turistlerin davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerini inceleyerek bütünlük bir model oluşturmak	Anket (n=393), doğrulayıcı faktör analizi (CFA), yapısal eşitlik modeli (SEM), hipotez testleri (10 hipotez)	Destinasyon imajı, seyahat kalitesi, algılanan değer, memnuniyet	Destinasyon imajı doğru ve dolaylı olarak davranışsal niyetleri etkiler. Seyahat kalitesi yalnızca algılanan değer üzerinden dolaylı etkiye bulunur.	Destinasyon imajı → seyahat kalitesi → algılanan değer → memnuniyet → davranışsal niyetler” şeklindeki yol modeli doğrulanmıştır; en güçlü etki destinasyon imajı ve memnuniyet kaynaklıdır.

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Öncüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Christina Geng-Qing Chi & Hailin Qu	Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: An integrated approach	Tourism Management	2008	1381	Destinasyon imajı, turist memnuniyeti ve destinasyon sadakati arasındaki nedensel ilişkileri analiz ederek bütünlük bir model geliştirmek	Anket (n=345, Eureka Springs), keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi (EFA & CFA), yapısal eşitlik modeli (SEM), 7 hipotez testi	Destinasyon imajı, özellik tatmini (attribute satisfaction), genel memnuniyet	Destinasyon imajı hem özellik tatmini hem de genel memnuniyet etkiler; genel memnuniyet destinasyon sadakatini doğrudan etkiler; özellik tatmini hem doğrudan hem de genel memnuniyet aracılığıyla dolaylı olarak sadakati etkiler.	Sadakat modelinde hem doğrudan hem de dolaylı yollar belirgindir; genel memnuniyetin aracı etkisi varken, özellik tatmini doğrudan da sadakati etkiler; destinasyon imajı olumluya hem memnuniyet hem de sadakat artar.
Martina G. Gallarza, Irene Gil Saura, Haydée Calderón García	Destination Image: Towards a Conceptual Framework	Annals of Tourism Research	2002	1045	Turistik destinasyon imajı (TDI) kavramının teorik çerçevesini tanımlamak, ölçüm yöntemlerini sınıflandırmak ve bu alan için çok boyutlu, kavramsal bir model önermek	Kapsamlı literatür taraması (65 çalışmanın incelenmesi), kavramsal model önerisi, metodolojik ve teorik çözümleme	TDI'nin üç boyutu: özne (subject), nesne (object), ve nitelikler (attributes); ayrıca zaman, mekân, bilgi kaynakları, bireysel algılamalar	TDI kavramı karmaşık (complex), çoklu (multiple), göreceli (relativistic) ve dinamik (dynamic) niteliktedir; bu yönleriyle yönetsel kararlar için stratejik bir değişkendir.	Kavramsal model, destinasyon imajını etkileyen teorik ve metodolojik faktörleri bütünsel şekilde açıklar; TDI ölçümünde nitel ve nicel tekniklerin birlikte kullanımı önerilir.

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Öncüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Girish Prayag & Chris Ryan	Antecedents of Tourists' Loyalty to Mauritius: The Role and Influence of Destination Image, Place Attachment, Personal Involvement, and Satisfaction	Journal of Travel Research	2012	872	Destinasyon imajı, yer bağı, kişisel katılım ve memnuniyet değişkenlerinin turist sadakati üzerindeki etkilerini yapısal bir model aracılığıyla test etmek	Anket (n=705, uluslararası turistler), doğrulayıcı faktör analizi (CFA), yapısal eşitlik modeli (SEM), hipotez testi (12 hipotez)	Destinasyon imajı, kişisel katılım, yer bağı, memnuniyet	Kişisel katılım, destinasyon imajı ve yer bağı üzerinden dolaylı olarak sadakati etkiler; doğrudan etkisi yoktur. Memnuniyet, tekrar ziyaret etme niyeti ve tavsiye etme niyetini güçlü biçimde etkiler.	Sadakati üzerinde en güçlü etkiyi memnuniyet sağlar; yer bağı, kişisel katılım ve destinasyon imajı memnuniyet düzeyini belirleyerek sadakati dolaylı yoldan etkiler. Ada destinasyonları için yer bağı önemli bir aracı değişkendir.
Asunción Beerli & Josefa D. Martín	Factors Influencing Destination Image	Annals of Tourism Research	2004	831	Tatil destinasyonlarına yönelik ziyaret sonrası imajın oluşumuna etki eden faktörleri teorik ve ampirik olarak belirlemek ve bu doğrultuda kapsamlı bir model geliştirmek	Anket (n=616, Lanzarote), keşfedici faktör analizi, yapısal eşitlik modellemesi, yol analizi, hipotez testi (11 hipotez)	Bilgi kaynakları (ikincil ve birincil), motivasyonlar, önceki deneyim, demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, sosyal sınıf, ülke kökeni)	İkincil bilgi kaynakları sınırlı etkiliyken, organik ve otonom kaynaklar daha güçlü etki yaratmıştır; kişisel deneyim, motivasyon ve demografik özellikler imajı etkiler.	Bilişsel imaj, hem bilgi kaynakları hem de kişisel faktörler tarafından şekillenirken, duygusal imaj özellikle motivasyon ve deneyimle ilişkilidir; genel imaj, bilişsel ve duygusal bileşenlerin birleşimiyle oluşur; ülke kökeni en etkili demografik değişkendir.

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Öncüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Hongmei Zhang, Xiaoxiao Fu, Liping A. Cai & Lin Lu	Destination Image and Tourist Loyalty: A Meta-Analysis	Tourism Management	2014	703	Destinasyon imajı ile turist sadakati arasındaki ilişkiye dair çelişkili bulguları açıklığa kavuşturmak ve bu ilişkiyi nicel olarak değerlendirmek amacıyla meta-analiz yöntemiyle bütüncül sonuçlar üretmek	Meta-analiz (66 bağımsız çalışma, 64892 kişi); doğrudan, dolaylı ve toplam etki büyüklüklerinin karşılaştırılması; etkilerin boyutlara göre sınıflandırılması (bilişsel, duygusal, genel imaj; davranışsal, tutumsal, birleşik sadakat)	Bilişsel imaj, duygusal imaj, genel imaj, bilişsel-duygusal birleşik imaj, benlik örtüşmesi (self-congruity)	Genel imaj, turist sadakati üzerinde en güçlü etkiye sahiptir; bunu duygusal ve bilişsel imaj izlemektedir. Sadakat türleri içinde en güçlü etki birleşik sadakattedir.	Destinasyon imajı, turist sadakati üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkiler üretmektedir; genel imaj, hem pazarlama hem de teori geliştirme açısından en belirleyici bileşen olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, duygusal bağ ve benlik örtüşmesi de sadakati açıklamada önemlidir.
Hailin Qu, Lisa Hyunjung Kim, Holly Hyunjung Im	A model of destination branding: Integrating the concepts of branding and destination image	Tourism Management	2011	657	Marka çağrışımları (bilişsel, duygusal, özgün imaj) ile destinasyonun genel imajı arasındaki ilişkileri inceleyerek, bu genel imajın turistlerin tekrar ziyaret ve öneri niyetleri üzerindeki etkilerini test etmek	Anket (n=379, Oklahoma), keşfedici faktör analizi (EFA), doğrulayıcı faktör analizi (CFA), yapısal eşitlik modeli (SEM), hipotez testi (5 hipotez)	Bilişsel imaj, duygusal imaj, özgün (unique) imaj	Genel imaj, üç tür imaj çağrışımından etkilennmekte ve bu genel imaj, hem tekrar ziyaret etme niyeti hem de başkalarına önerme niyeti üzerinde güçlü bir aracı değişken rolü oynamaktadır.	Bilişsel imaj genel imaj üzerinde en güçlü etkiye sahiptir; özgün imaj, duygusal imajdan daha fazla etki göstermiştir; bu durum, destinasyon konumlandırmasında farklılaştırma stratejilerinin önemini vurgulamaktadır.

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Öncüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Steve Pike	Destination image analysis: A review of 142 papers from 1973 to 2000	Tourism Management	2002	621	1973–2000 yılları arasında yayımlanmış 142 destinasyon imajı çalışmasını inceleyerek bu alanın metodolojik ve içeriksel gelişimini sistematik şekilde özetlemek ve araştırmacılar için başvuru niteliğinde bir çerçeve sunmak	Literatür taraması, içerik analizi, tablo destekli meta değerlendirme (142 çalışmanın bölgesel, yönetsel, teorik açılardan sınıflandırılması)	Araştırmalarda kullanılan yapılar (bilişsel imaj, duygusal imaj, genel imaj), kullanılan analiz türleri (faktör analizi, t-testi, çok boyutlu ölçekleme, kümeleme vb.), hedeflenen bölgeler ve örneklemeler	Araştırmaların çoğu yapılandırılmış yöntemler kullanmış; en sık uygulanan analiz yöntemi faktör analizidir. Çalışmaların büyük kısmı sadece tek destinasyonu ele almış ve çoğu çalışma ziyaret öncesi imajı incelemiştir.	Destinasyon imajı literatürü, ayrıntılı olarak nicel verilere dayalıdır; ancak nitel yöntemler hâlâ yetersiz temsil edilmektedir. İmaj araştırmaları büyük ölçüde Amerika ve Avrupa merkezlidir. Kavramın operasyonelleştirilmesinde hâlen teorik birlik sağlanamamıştır.
Héctor San Martín & Ignacio A. Rodríguez del Bosque	Exploring the cognitive-affective nature of destination image and the role of psychological factors in its formation	Tourism Management	2008	527	Destinasyon imajının bilişsel ve duygusal boyutlarını birlikte ele alarak bu yapının nasıl oluştuğunu açıklamak ve psikolojik faktörlerin (motivasyon ve kültürel değerler) bu oluşuma etkilerini incelemek	Karma yöntem (nitel + nicel), anket (n=807), faktör analizi (EFA + CFA), yapısal modelleme, varyans analizi (ANOVA)	Psikolojik motivasyonlar, kültürel değerler (kültürel mesafe), bilgi kaynakları, demografik değişkenler	Destinasyon imajı hem bilişsel hem de duygusal bileşenlerden oluşur; psikolojik motivasyonlar duygusal imajı, kültürel değerler ise bilişsel imajı kısmen etkiler; kültürel mesafe arttıkça imaj olumsuzlaşır.	Bilişsel imaj, destinasyonun özelliklerine ilişkin bilgi ve inançlarla şekillenirken; duygusal imaj, turistin hisleri ve motivasyonlarıyla ilgilidir. Pazarlama stratejilerinin bu iki boyutu birlikte hedeflemesi önerilir.

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Önüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Elaine Yin Teng Chew & Siti Aqillah Jahari	Destination Image as a Mediator Between Perceived Risks and Revisit Intention: A Case of Post-Disaster Japan	Tourism Management	2014	521	Algılanan risklerin destinasyon imajı üzerindeki etkilerini ve destinasyon imajının, tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki aracı (mediatör) rolünü test etmek	Anket (n=255, Malezya'dan Japonya'ya tekrar ziyaret eden turistler), doğrulayıcı faktör analizi (CFA), yapısal eşitlik modeli (SEM), hipotez testi (6 hipotez)	Algılanan fiziksel risk, sosyo-psikolojik risk, finansal risk	Fiziksel risk sadece tekrar ziyaret etme niyetini doğrudan etkilerken; sosyo-psikolojik ve finansal riskler hem bilişsel hem de duygusal imajı etkileyerek dolaylı yoldan ziyaret etme niyetini etkilemiştir.	Destinasyon imajı, özellikle finansal ve sosyo-psikolojik risk algıları ile tekrar ziyaret etme niyeti arasında güçlü bir aracı rol oynamaktadır. Fiziksel risk imajı etkilememekte, ancak doğrudan tekrar ziyaret etmeyi azaltmaktadır.
Soojin Choi, Xinran Y. Lehto & Alastair M. Morrison	Destination Image Representation on the Web: Content Analysis of Macau Travel Related Websites	Tourism Management	2007	506	Macau'nun turistik destinasyon imajının çeşitli web kaynaklarında nasıl yansıtıldığını analiz ederek, online platformlardaki farklı bilgi kaynaklarının destinasyon imajı üzerindeki etkisini ortaya koymak	İçerik analizi (CATPAC II metin madenciliği + uzman değerlendirilmesi), betimleyici istatistikler, korelasyon analizi (n=61 web sitesi; resmi, ticari, blog, dergi ve rehber kategorileri)	Web sitesi türü (resmi, ticari, blog, dergi, rehber); içerikte yer alan kelimeler ve görseller	Farklı web kaynaklarında yansıtılan destinasyon imajları arasında ciddi farklılıklar bulunmuştur. Resmi siteler kültürel miras ve şehir olanaklarına vurgu yaparken, bloglar daha deneyim odaklı, dergiler ise kumar ve eğlenceye odaklanmıştır.	Online imajlar tutarsızlık göstermektedir; algılanan ve yansıtılan imajlar farklıdır. Görsel içerikler etkileşim ve deneyim boyutunda zayıftır. İmaj yönetimi açısından tüm paydaşlarla uyumlu iletişim stratejileri geliştirilmelidir.

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Öncüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Sameer Hosany, Yuksel Ekinci & Muzaffer Uysal	Destination Image and Destination Personality: An Application of Branding Theories to Tourism Places	Journal of Business Research	2006	466	Destinasyon imajı ile destinasyon kişiliği arasındaki ilişkiyi inceleyerek, marka imajı ve marka kişiliği teorilerinin turistik destinasyonlara nasıl uygulanabileceğini araştırmak	Anket (n=148, İngiltere), keşfedici faktör analizi (EFA), doğrulayıcı analiz, kanonik korelasyon analizi, OLS regresyonları	Bilişsel imaj, duygusal imaj (affective, physical atmosphere, accessibility); destinasyon kişiliği boyutları (sincerity, excitement, conviviality)	Duygusal imaj, destinasyon kişiliği boyutlarıyla yüksek düzeyde ilişkilidir; kişilik, tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde etkilidir; destinasyon kişiliği 3 boyutta yapılandırılmıştır.	Destinasyon imajı, kişiliğin duygusal bileşeniyle örtüşmektedir; bilişsel bileşen daha zayıf ilişki göstermektedir. Bu durum, marka imajı ve kişilik kavramlarının turizm bağlamında uyulanabilirliğini desteklemektedir.
Ching-Fu Chen & Sambath Phou	A Closer Look at Destination: Image, Personality, Relationship and Loyalty	Tourism Management	2013	425	Destinasyon imajı ve kişiliğinin turistik destinasyon ilişkisi (memnuniyet, güven, bağlılık) ve turist sadakati üzerindeki etkilerini test ederek Bagozzi'nin tutum teorisi çerçevesinde bir model önermek	Anket (n=428, Angkor Wat, Kamboçya), EFA & CFA, yapısal eşitlik modeli (SEM), hipotez testi (11 hipotez)	Destinasyon imajı, destinasyon kişiliği	Destinasyon imajı, kişilik üzerinde doğrudan; memnuniyet ve güven üzerinde doğrudan ve dolaylı; sadakat üzerinde dolaylı etkilidir. Güven, sadakat üzerinde en güçlü doğrudan etkiyi sağlamıştır.	Bilişsel (imaj) → Duygusal (memnuniyet, güven, bağlılık) → Davranışsal (sadakat) sıralamasıyla tutum teorisi doğrulanmıştır. Güven, sadakatin en güçlü belirleyicisidir; imaj ve kişilik ise ilişkisel bağ kurmada kritik rol oynamaktadır.

Yazar(lar)	Makale Başlığı	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Metodoloji	Öncüller (Bağımsız Değişkenler)	Sonuçlar	Anahtar Bulgular
Ja Young (Jacey) Choe & Seongseop (Sam) Kim	Effects of tourists' local food consumption value on attitude, food destination image, and behavioral intention	International Journal of Hospitality Management	2018	389	Turistlerin yerel yiyecek tüketim değerlerinin, bu yiyeceklerle yönelik tutumları, destinasyonun yiyecek imajı ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerini analiz etmek ve kültürel geçmişi bu ilişkilerdeki düzenleyici etkisini incelemek	Anket (n=875, Hong Kong), keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri (EFA & CFA), yapısal eşitlik modeli (SEM), çoklu grup analizi (kültürel geçmiş moderatör)	Tüketim değerleri (tat/kalite, sağlık, fiyat, duygusal, prestij, etkileşim, epistemik), kültürel geçmiş	Tat/kalite, duygusal ve epistemik değerler tutumları anlamlı şekilde etkilerken; sağlık, fiyat, prestij ve etkileşim değerlerinin etkisi anlamlı değildir. Tutumlar hem yiyecek imajını hem de davranışsal niyetleri etkiler.	Yerel yiyecek tüketimi, destinasyon imajını ve tekrar ziyaret etme ya da önerme niyetini şekillendirmede kritik rol oynar. Kültürel geçmiş bazı yollarda anlamlı düzenleyici etki göstermektedir. Tüketim değeri kavramı, gastronomi turizmi bağlamında etkili bir modelleme aracı olarak önerilmektedir.

Baloglu ve McCleary (1999) tarafından geliştirilen çalışmada, destinasyon imajının oluşum süreci detaylı bir biçimde incelenmiştir. Araştırma kapsamında, destinasyon imajının hem bireysel (kişisel) hem de dışsal (bilgi kaynakları gibi) faktörlerden etkilendiği öne sürülmektedir. Yazarlar, imaj oluşumunu açıklamak amacıyla bilişsel (cognitive), duygusal (affective) ve genel (overall) imaj olmak üzere üç bileşenli bir yapı geliştirmiştir. Bu yapı içinde, bilgi kaynaklarının (örneğin broşürler, medya, seyahat acenteleri) ve bireyin kişisel özelliklerinin (yaş, eğitim düzeyi, kültürel geçmiş ve motivasyonlar) bilişsel imajı etkilediği; bilişsel imajın da duygusal imajı şekillendirdiği, duygusal imajın ise genel destinasyon imajını belirlediği ifade edilmektedir. Araştırmada kullanılan yapısal model, dört farklı ülkeyi (Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Mısır) kapsayan bir örneklemle test edilmiş ve modelin genellenebilirliğini artırmıştır. Sonuçlar, pazarlama iletişimi stratejilerinde hem bilgi kaynaklarının türüne hem de turistlerin demografik ve psikolojik özelliklerine dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Chen ve Tsai (2007) tarafından yürütülen araştırma, destinasyon imajı, seyahat kalitesi, algılanan değer ve memnuniyet gibi değerlendirme faktörlerinin, turistlerin davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışmada 393 kişiden toplanan verilerle geliştirilen yapısal eşitlik modeli, imajın hem doğrudan hem de dolaylı olarak tekrar ziyaret etme ve tavsiye etme gibi davranışsal niyetler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle, seyahat kalitesinin algılanan değeri, algılanan değerın memnuniyeti, memnuniyetin de davranışsal niyetleri etkilediği yönündeki model ampirik olarak doğrulanmıştır. Ayrıca, destinasyon imajının doğrudan davranışsal niyetlere etkisi olduğu gibi; dolaylı etkileri de oldukça belirgindir. Bu sonuçlar, destinasyon imajının pazarlama iletişimi açısından sadece bir ilk algı değil, aynı zamanda seyahat sonrası tutum ve davranışları da etkileyen stratejik bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır.

Chi ve Qu (2008), destinasyon imajı, turist memnuniyeti ve destinasyon sadakatı arasındaki yapısal ilişkileri açıklamak üzere bütünlük bir model geliştirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir tatil bölgesi olan Eureka Springs'te gerçekleştirilen çalışmada, 345 kişilik bir örneklem üzerinden veri toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, destinasyon imajı hem özellik düzeyinde tatmini hem de genel memnuniyeti anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Belirli özelliklerle ilgili memnuniyet (attribute satisfaction), genel memnuniyet ile birlikte sadakat üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir. Genel memnuniyetin ise sadakat üzerindeki etkisi daha güçlü bulunmuştur. Bu

bulgular, turistlerin bir destinasyonu tekrar ziyaret etmeleri ya da başkalarına tavsiye etmeleri konusunda memnuniyet düzeylerinin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma modeli, turizmde memnuniyetin aracı değişken olarak kritik bir rol oynadığını ve sadakatın hem bilişsel hem duygusal temellere dayandığını göstermektedir.

Gallarza vd. (2002) tarafından gerçekleştirilen teorik çalışmada, turistik destinasyon imajı kavramı çok boyutlu bir yapıda ele alınmış ve kavramsal bir model önerilmiştir. Literatürden derlenen 65 çalışmanın sistematik analizi ile geliştirilen modelde, destinasyon imajı karmaşık (complex), çoklu (multiple), göreceli (relativistic) ve dinamik (dynamic) bir yapı olarak tanımlanmıştır. Bu yapı içerisinde bireyin algıları, bilgi kaynaklarının türü, destinasyonun fiziksel ve kültürel nitelikleri, zaman ve mekân bağlamında değerlendirilmiştir. Yazarlar, destinasyon imajının ölçülmesinde sadece nicel yöntemlerin değil, nitel analizlerin de kullanılmasının gerekliliğini vurgulamış ve hem teorik çerçeve hem de ölçüm yaklaşımı açısından literatüre kapsamlı katkı sağlamışlardır. Kavramsal model, akademik araştırmalarda destinasyon imajını anlamlandırmak ve karşılaştırmalı analizler yapmak isteyenler için çok boyutlu bir rehber niteliğindedir.

Prayag ve Ryan (2012) tarafından Mauritius adasında yürütülen çalışmada, turistlerin destinasyon sadakatini etkileyen çeşitli faktörler bütünsel bir yapıda analiz edilmiştir. 705 uluslararası turistin katılımıyla gerçekleştirilen araştırma kapsamında; kişisel katılım, yer bağlılığı (place attachment), destinasyon imajı ve memnuniyetin tekrar ziyaret etme ve önerme gibi sadakat davranışları üzerindeki etkileri yapısal eşitlik modeli (SEM) ile test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, kişisel katılım, doğrudan sadakat üzerinde etkili değildir. Ancak destinasyon imajı ve yer bağlılığı üzerinden dolaylı yollarla etkili olmaktadır. Memnuniyetin hem tekrar ziyaret etme niyeti hem de başkalarına öneri niyeti üzerinde en güçlü belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Özellikle ada gibi özel coğrafyalara sahip destinasyonlarda, bireylerin destinasyona duygusal olarak bağlanmaları (yer bağlılığı) sadakati artıran önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışma, destinasyon imajı yönetimi ve turizm pazarlaması açısından yer bağlılığı kavramının dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Beerli ve Martín (2004) tarafından gerçekleştirilen araştırma, bir destinasyonu ziyaret eden turistlerin imaj oluşum süreçlerini anlamaya yönelik olarak kapsamlı bir teorik ve ampirik model sunmaktadır. Araştırma, Lanzarote destinasyonunda 616 turistten elde edilen verilerle yürütülmüş ve yapısal eşitlik

modellemesi kullanılmıştır. Çalışma, destinasyon imajının iki temel bileşeni olan bilişsel ve duygusal imajın, çeşitli bilgi kaynakları (ör. medya, broşürler, kişisel deneyimler) ve bireysel faktörler (motivasyon, yaş, eğitim, ülke kökeni gibi) tarafından nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur. Bulgular, bilişsel imajın özellikle bilgi kaynakları ve sosyo-chi değişkenlerden etkilenirken, duygusal imajın daha çok turistin motivasyonları ve kişisel deneyimlerinden etkilendiğini göstermiştir. Ayrıca ülke kökeninin, imaj oluşumu üzerindeki en belirgin demografik değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, imaj yönetiminin kişiselleştirilmiş hedeflemeyle ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Zhang vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışması, destinasyon imajı ile turist sadakati arasındaki ilişkiye dair literatürde yer alan çelişkili bulguları sistematik biçimde değerlendirerek tutarlı sonuçlar ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışma, 66 bağımsız çalışmadan elde edilen toplam 64.892 kişilik veri kümesi üzerinden yapılmıştır. Meta-analiz kapsamında destinasyon imajının üç boyutu (bilişsel, duygusal ve genel) ile turist sadakatının farklı yönleri (tutumsal, davranışsal ve birleşik sadakat) arasındaki ilişki düzeyleri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, genel imaj sadakat üzerinde en güçlü etkiye sahipken, onu sırasıyla duygusal ve bilişsel imaj takip etmektedir. Sadakat türleri arasında ise en güçlü etki birleşik sadakattir. Çalışma, pazarlama stratejilerinde sadece ilk izlenimlere değil, aynı zamanda duygusal bağlara ve destinasyonla olan psikolojik örtüşmeye de odaklanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Qu vd. (2011) tarafından yürütülen çalışmada, destinasyon markalaşması ile destinasyon imajı arasındaki ilişkiler bir model aracılığıyla test edilmiştir. Araştırmada, destinasyon markasının bilişsel, duygusal ve özgün (unique) imaj boyutları ile genel imaj üzerindeki etkisi incelenmiş; ardından genel imajın tekrar ziyaret etme niyeti ve başkalarına önerme davranışı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Oklahoma örnekleminde gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında 379 kişiden anket verisi toplanmış ve analizler yapısal eşitlik modeli (SEM) ile gerçekleştirilmiştir. Bulgular, genel imajın hem tekrar ziyaret etme niyeti hem de önerme davranışında önemli bir aracı değişken olduğunu göstermiştir. Ayrıca bilişsel imajın genel imaj üzerindeki etkisi duygusal ve özgün imajdan daha güçlü bulunmuştur. Bu durum, destinasyonların marka yönetimi ve konumlandırma stratejilerinde ayırt edici unsurların (örneğin özgünlük) ön plana çıkarılmasının önemini vurgulamaktadır.

Pike (2002), 1973 ile 2000 yılları arasında yayımlanan 142 akademik makaleyi sistematik olarak analiz ederek destinasyon imajı literatürünün

kavramsal, yöntemsel ve bölgesel gelişimini değerlendirmiştir. Literatür taraması ve içerik analizine dayalı bu çalışma, destinasyon imajı araştırmalarının çoğunlukla bilişsel imaj boyutuna odaklandığını, duygusal bileşenlerin ise yetersiz temsil edildiğini göstermektedir. En sık kullanılan analiz yöntemi faktör analizi olup; nitel yöntemler literatürde oldukça az yer bulmuştur. Ayrıca çalışmaların büyük bir bölümü sadece tek bir destinasyona odaklanmış ve ziyaret öncesi imajı ölçmüştür. Araştırma, özellikle teorik çeşitliliğin sınırlı olduğunu ve ortak kavramsallaştırma eksikliği bulunduğunu vurgulamaktadır. Çalışmanın sonucunda, gelecek araştırmalarda daha çok karşılaştırmalı analizlere, nitel çalışmalara ve teorik derinliğe ihtiyaç duyulduğu önerilmektedir.

San Martín ve Del Bosque (2008) tarafından yürütülen çalışmada, destinasyon imajının bilişsel ve duygusal boyutlarını birlikte ele alan bütüncül bir model geliştirilmiş ve bu imajın oluşumunda psikolojik faktörlerin (motivasyon ve kültürel değerler gibi) rolü analiz edilmiştir. 807 kişilik bir örnekleme yürütülen çalışmada hem nitel hem nicel analizler uygulanmış ve modelin geçerliliği istatistiksel olarak test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, bireylerin sahip olduğu kültürel değerler bilişsel imajı, motivasyonlar ise duygusal imajı etkilemektedir. Ayrıca, kültürel mesafe arttıkça destinasyon imajı daha olumsuz hale gelmektedir. Bu bulgular, pazarlama stratejilerinde kültürel farklılıkların ve psikolojik değişkenlerin dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Araştırma ayrıca, imaj oluşumunun çok boyutlu ve psikolojik temelli olduğunu vurgulamakta, böylece imaj kavramına daha derinlikli bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Chew ve Jahari (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, algılanan risklerin destinasyon imajı ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkileri yapısal eşitlik modeli (SEM) aracılığıyla test edilmiştir. Japonya'nın deprem sonrası dönemi örneklem olarak seçilmiş ve Malezya'dan gelen 255 turistin verileri analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında fiziksel, sosyo-psikolojik ve finansal olmak üzere üç farklı risk türü değerlendirilmiş ve bunların bilişsel ve duygusal imaj üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bulgular, fiziksel riskin yalnızca tekrar ziyaret etme niyetini doğrudan etkilediğini, buna karşın sosyo-psikolojik ve finansal risklerin imaj aracılığıyla dolaylı etkiler oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, destinasyon imajının risk algısı ile davranışsal niyet arasındaki ilişkide güçlü bir aracı değişken olduğunu göstermektedir. Çalışma, kriz sonrası imaj yönetimi ve güven inşası stratejileri açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Choi vd. (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, destinasyon imajının dijital ortamlarda nasıl temsil edildiği, özellikle Macau hakkında bilgi sunan turizm web siteleri üzerinden analiz edilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle yürütülen çalışmada farklı kategorilerdeki 61 web sitesi incelenmiş; bunlar arasında resmi kurumlara ait siteler, ticari platformlar, bloglar, çevrimiçi dergiler ve rehberler yer almıştır. Bulgular, web sitelerinde yansıtılan destinasyon imajlarının hem içerik hem de vurgu açısından büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Resmi siteler daha çok kültürel miras ve altyapıya odaklanırken, bloglar daha çok deneyimsel yönleri öne çıkarmış; dergiler ise eğlence ve kumar temalarını vurgulamıştır. Araştırma, dijital mecralarda destinasyon imajının tutarlılıktan uzak ve parçalı bir biçimde yansıtıldığını, bunun da hedef kitle algısını olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. İmaj bütünlüğü açısından iletişim stratejilerinin bütüncül biçimde planlanması önerilmektedir.

Hosany vd. (2006) tarafından yürütülen çalışmada, destinasyon imajı ve destinasyon kişiliği arasındaki yapısal ilişkiler analiz edilmiştir. Çalışma, marka teorileri kapsamında geliştirilen marka kişiliği kavramının turistik destinasyonlara nasıl uygulanabileceğini test etmeyi amaçlamaktadır. İngiltere’den gelen 148 turistin verileri kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde, bilişsel ve duygusal imaj ile destinasyon kişiliği boyutları (samimiyet, heyecan, sosyallik) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bulgular, duygusal imajın kişilik boyutlarıyla daha güçlü ilişkiler kurduğunu, bilişsel imajın ise bu ilişkide daha zayıf kaldığını göstermektedir. Ayrıca, destinasyon kişiliği boyutlarının tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı etkiler yarattığı bulunmuştur. Bu çalışma, marka kimliği ve kişiliği kavramlarının destinasyon imajı stratejilerinde kullanılması gerektiğini ve duygusal bağın sadakati artırmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Chen ve Phou (2013), destinasyon imajı ve destinasyon kişiliğinin, turist–destinasyon ilişkisi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, özellikle memnuniyet, güven, bağlılık ve sadakat değişkenlerini içeren bütünleşik bir model geliştirmişlerdir. Kamboçya’daki Angkor Wat destinasyonunda yürütülen çalışmada, 428 turistin verileri analiz edilmiş ve model yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir. Bulgulara göre, destinasyon imajı ve kişiliği memnuniyet ve güveni anlamlı şekilde etkilemektedir. Güven, sadakat üzerinde en güçlü doğrudan etkiye sahipken; imaj ve kişilik sadakati dolaylı yoldan etkilemektedir. Ayrıca, memnuniyet ve bağlılık gibi değişkenler de sadakat oluşumunda aracı rol üstlenmektedir. Çalışma, Bagozzi’nin (1992) tutum teorisi çerçevesinde imaj–ilişki–sadakat yolunu doğrulamakta ve pazarlama

stratejilerinin sadece imaja değil, aynı zamanda güven ve duygusal bağların inşasına odaklanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Choe ve Kim (2018) tarafından yürütülen çalışmada, turistlerin yerel yiyecek tüketiminden elde ettikleri değerlerin (tat, sağlık, duygusal, prestij, epistemik vb.), bu tüketimlere yönelik tutumları, yiyecek imajı ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Hong Kong’da 875 kişiyle yürütülen çalışmada çoklu grup analizi (Multiple-Group Analysis (MGA)) yoluyla kültürel geçmişin bu ilişkilerdeki düzenleyici rolü de incelenmiştir. Bulgular, tat/kalite, duygusal ve bilgiye dayalı (epistemik) değerlerin tutumları olumlu etkilediğini; sağlık, fiyat ve prestij gibi değerlerin ise anlamlı etkiler yaratmadığını göstermektedir. Tutumların hem yiyecek imajını hem de davranışsal niyetleri doğrudan etkilediği görülmüştür. Ayrıca kültürel geçmiş, bazı ilişkilerde anlamlı moderatör (düzenleyici) etkiler oluşturmıştır. Çalışma, gastronomi temelli destinasyon imajı oluşturma turistik davranışları üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve kültüre duyarlı planlamanın önemine dikkat çekmektedir.

3. Sonuç

Destinasyon imajı ile ilgili literatürde çok sayıda makale yer almaktadır. Bu çalışmada kullanılan makaleler, Web of Science veri tabanında “destination image” (destinasyon imajı) kavramı arama seçeneklerinden başlık (title) seçeneği içerisinde taranmıştır. Seçim sürecinde, çalışmaların SSCI (Social Sciences Citation Index) kapsamındaki hakemli dergilerde yayımlanmış, alanyazında yüksek atıf almış ve en çok atıf alan ilk 15 çalışma arasında yer almasına özen gösterilmiştir. Tablo 1’de yer alan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, destinasyon imajının çok boyutlu bir yapı olduğu ve hem bilişsel hem de duygusal bileşenler üzerinden şekillendiği görülmektedir. Özellikle Baloglu ve McCleary (1999) tarafından geliştirilen modelde bilgi kaynaklarının türü ve çeşitliliği, yaş, eğitim düzeyi ve sosyo-psikolojik motivasyonlar gibi değişkenlerin bilişsel ve duygusal değerlendirmeler aracılığıyla genel destinasyon imajını etkilediği ortaya konmuştur. Benzer şekilde Beerli ve Martín (2004) çalışmasında motivasyonlar, önceki deneyim ve demografik değişkenlerin imaj oluşumunda anlamlı rol oynadığı saptanmıştır. Ayrıca San Martín ve Del Bosque (2008) psikolojik motivasyonlar ve kültürel değerlerin bilişsel-duygusal imaj yapısı üzerindeki etkisini vurgulayarak, kültürel mesafenin imaj algısını farklılaştırdığını göstermiştir.

Davranışsal sonuçlar açısından incelendiğinde, destinasyon imajının memnuniyet, algılanan değer, seyahat kalitesi ve sadakat gibi değişkenler aracılığıyla tekrar ziyaret etme niyeti ve önerme niyeti üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Chen ve Tsai (2007) destinasyon imajı, seyahat kalitesi, algılanan değer ve memnuniyet değişkenlerini bütünleşik bir modelde test ederek imajın davranışsal niyetleri hem doğrudan hem de dolaylı etkilediğini ortaya koymuştur. Benzer biçimde Chi ve Qu (2008) destinasyon imajının özellik tatmini ve genel memnuniyet üzerinden destinasyon sadakatini etkilediğini belirlemiştir. Prayag ve Ryan (2012) ise kişisel katılım ve yer bağı değişkenlerinin memnuniyet aracılığıyla tekrar ziyaret etme niyetini dolaylı biçimde etkilediğini göstermiştir. Bu bağlamda memnuniyet değişkeni, imaj ile tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkide kritik bir aracı değişken olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan kavramsal çalışmalar, destinasyon imajının stratejik bir pazarlama unsuru olduğunu desteklemektedir. Zhang vd.nin (2014) meta-analizi, bilişsel, duygusal ve genel imaj bileşenleri içinde genel imajın turist sadakati üzerindeki en güçlü etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Gallarza vd. (2002) destinasyon imajını karmaşık, çoklu ve dinamik bir yapı olarak tanımlayarak özne, nesne ve nitelikler boyutlarını içeren kavramsal bir çerçeve önermiştir. Ayrıca algılanan fiziksel, finansal ve sosyo-psikolojik risklerin imaj aracılığıyla tekrar ziyaret etme niyetini etkilediğini gösteren Chew ve Jahari (2014) çalışması, imajın aracı rolünü güçlendirmektedir. Genel olarak tablo bulguları, destinasyon imajının bilgi kaynakları, motivasyonlar, demografik özellikler, risk algısı ve tüketim değerleri gibi çok sayıda bağımsız değişkenden etkilendiğini; memnuniyet, algılanan değer, yer bağı ve güven gibi aracı değişkenler üzerinden ise tekrar ziyaret etme niyeti gibi davranışsal çıktılara yön verdiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Afshardoost, M., ve Eshaghi, M. S. (2020). Destination Image And Tourist Behavioural Intentions: A Meta-Analysis. *Tourism Management*, 81, 104154.
- Akyurt, H. (2008). *Turizm Bölgesine Yönelik Talebi Etkileyen Faktörlerden İmaj ve Çeşme Örneği*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ABD, İzmir.
- Almeida-García, F., Domínguez-Azcue, J., Mercadé-Melé, P., ve Pérez-Tapia, G. (2020). Can A Destination Really Change Its Image? The Roles

Of Information Sources, Motivations, And Visits. *Tourism Management Perspectives*, 34, 100662.

Apak, Ö. C. (2023). Destinasyon İmajının Destinasyon Aidiyetine Etkisi: İzmir İlini Ziyaret Edenler Üzerine Bir Araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 10(1), 69-84.

Avcıkurt, C. (2005). *Turizmde Tanıtma ve Satış Geliştirme*. Değişim Yayınları. 2. Basım. İstanbul.

Bagozzi, R. P. (1992). The Self-Regulation Of Attitudes, Intentions And Behavior. *Social Psychology Quarterly*, 55(2), 178-204.

Bahar, O., ve Kozak, M. (2007). Advancing Destination Competitiveness Research: Comparison Between Tourists And Service Providers. *Journal Of Travel ve Tourism Marketing*, 22(2), 61-71.

Baloglu, S., ve Brinberg, D. (1997). Affective Images Of Tourism Destinations. *Journal Of Travel Research*, 35(4), 11-15.

Baloğlu S. ve Mccleary KW (1999). A Model Of Destination Image Formation. *Annals Of Tourism Research* 26(4): 868-897.

Beerli, A., ve Martín, J. D. (2004). Factors Influencing Destination Image. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 657-681.

Ceylan, D., Çizel, B., ve Karakaş, H. (2020). Destination Image Perception Patterns Of Tourist Typologies. *Journal Of Tourism Research*, 23(3), 401-416.

Chen, C. F., ve Phou, S. (2013). A Closer Look At Destination: Image, Personality, Relationship And Loyalty. *Tourism Management*, 36, 269-278.

Chen, C. F., ve Tsai, D. (2007). How Destination Image And Evaluative Factors Affect Behavioral Intentions? *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122.

Chew, E. Y. T., ve Jahari, S. A. (2014). Destination Image As A Mediator Between Perceived Risks And Revisit Intention: A Case Of Post-Disaster Japan. *Tourism Management*, 40, 382-393.

Chi, C. G. Q., ve Qu, H. (2008). Examining The Structural Relationships Of Destination Image, Tourist Satisfaction And Destination Loyalty: An Integrated Approach. *Tourism Management*, 29(4), 624-636.

Choe, Y., ve Kim, J. H. (2018). Effects of tourists' local food consumption value on attitude, food destination image, and behavioral intention. *International Journal of Hospitality Management*, 71, 1-10.

Choi, S., Lehto, X. Y., ve Morrison, A. M. (2007). Destination Image Representation On The Web: Content Analysis Of Macau Travel Related Websites. *Tourism Management*, 28(1), 118-129.

Çevrimkaya, M., ve Zengin, B. (2022). Destinasyon İmajı. A. Ünal (Ed.), *Turizm ve Destinasyon Araştırmaları II* İçinde (Ss.37-45). Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.

Çokal, Z., ve Yılmaz, İ. (2019). *Turist Rehberlerinin Performansının Destinasyon İmajına Etkisinde Etik Davranışlarının Düzenleyici Rolü: Nevşehir Örneği*.

Echtner, C. M., ve Ritchie, J. R. B. (1991). The Meaning And Measurement Of Destination Image. *Journal Of Tourism Studies*, 2(2), 2-12.

Gallarza, M. G., Gil, I., ve Calderón, H. (2002). Destination Image: Towards A Conceptual Framework. *Annals Of Tourism Research*, 29(1), 56–78.

Garay, L. (2019). Visitspain. Breaking Down Affective And Cognitive Attributes In The Social Media Construction Of The Tourist Destination Image. *Tourism Management Perspectives*, 32, 100560.

Gartner, W. C. (1994). Image Formation Process. *Journal Of Travel ve Tourism Marketing*, 2(2-3), 191-216.

Gorji, A. S., Garcia, F. A., ve Mercadé-Melé, P. (2023). Tourists' Perceived Destination Image And Behavioral Intentions Towards A Sanctioned Destination: Comparing Visitors And Non-Visitors. *Tourism Management Perspectives*, 45, 101062.

Göçmen, Ö. (2020). *Unutulmaz Turizm Deneyiminin Destinasyon Sadakatine Etkisi: Bursa Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı.

Guachalla, A. (2022). Plant-Based Diets And Destination Image: A Holistic Approach. *Journal Of Tourism And Cultural Change*, 20(1–2), 157–176.

Güçlü, C. (2017). *Turizm Deneyiminin Destinasyon İmajı Üzerindeki Etkisi: Alanya Örneği*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Antalya.

Gün, S. ve Gün, İ. (2022). *Turizmde İmaj ve Destinasyon Pazarlaması*. Detay Yayıncılık, 1.Basım. Ankara.

Hosany, S., Ekinci, Y., ve Uysal, M. (2006). Destination Image And Destination Personality: An Application Of Branding Theories To Tourism Places. *Journal Of Business Research*, 59(5), 638–642.

Kislali, H., Kavaratzis, M., ve Saren, M. (2016). Rethinking Destination Image Formation. *International Journal Of Culture, Tourism And Hospitality Research*, 10(1), 70-80.

Kozak, N. (2014). *Turizm Pazarlaması*. 6. Baskı. Detay Yayıncılık. Ankara.

Kutlu, D., ve Ayyıldız, H. (2021). The Role Of The Destination Image In Creating Memorable Tourism Experience. *Journal Of Tourism And Services*, 12(23), 199-216.

Lee, R., Khan, H., ve Bellman, S. (2021). Mere Association Of Product Image And Travel Destination. *Annals Of Tourism Research*, 86, 103062.

Li, T. T., Liu, F., ve Soutar, G. N. (2021a). Experiences, Post-Trip Destination Image, Satisfaction And Loyalty: A Study In An Ecotourism Context. *Journal Of Destination Marketing and Management*, 19, 100547.

Li, T., Liu, F., ve Soutar, G. N. (2021b). The Role Of Tourism Experience In The Formation Of Post-Trip Destination Image And Behavioral Intentions: A Study Of Ecotourism In China. *Tourism Management*, 83, 104261.

Marine-Roig, E. (2019). Destination Image Analytics Through Traveller-Generated Content. *Sustainability*, 11(12), 3392.

Papadimitriou, D., Apostolopoulou, A., ve Kaplanidou, K. K. (2013). Destination Personality, Affective Image, And Behavioral Intentions In Domestic Urban Tourism. *Journal Of Travel Research*, 54(3), 302-315.

Peng, Y., ve Zhang, H. (2020). Does Travel Really Enhance Destination-Country Image? Understanding Tourists' Changes In Perception Toward A Destination Country. *Sustainability*, 12(10), 4294.

Pike, S. (2002). Destination Image Analysis—A Review Of 142 Papers From 1973 To 2000. *Tourism Management*, 23(5), 541–549.

Pike, S., ve Ryan, C. (2004). Destination Positioning Analysis Through A Comparison Of Post-Visit Behaviours: How Do They Relate In Emerging Destinations?. *Tourism Management*, 85, 104293.

Prayag, G., ve Ryan, C. (2012). Antecedents Of Tourists' Loyalty To Mauritius: The Role And Influence Of Destination Image, Place Attachment, Personal Involvement, And Satisfaction. *Journal Of Travel Research*, 51(3), 342-356.

Qu, H., Kim, L. H., ve Im, H. H. (2011). A Model Of Destination Branding: Integrating The Concepts Of The Branding And Destination Image. *Tourism Management*, 32(3), 465–476.

San Martín, H., ve Del Bosque, I. A. R. (2008). Exploring The Cognitive–Affective Nature Of Destination Image And The Role Of Psychological Factors In Its Formation. *Tourism Management*, 29(2), 263-277.

Santana, G., ve Gosling, M. (2018). Image Formation, Identity And Destination Branding. *Journal Of Travel and Tourism Marketing*, 35(6), 738-751.

Su, D. N., Nguyen, N. A. N., Nguyen, Q. N. T., ve Tran, T. P. (2020). The Link Between Travel Motivation And Satisfaction Towards A Heritage Destination: The Role Of Visitor Engagement, Visitor Experience And Heritage Destination Image. *Tourism Management Perspectives*, 34, 100634.

Tasci, A. D. A., Gartner, W. C., ve Cavusgil, S. T. (2007). Conceptualization And Operationalization Of Destination Image. *Journal Of Hospitality and Tourism Research*, 31(2), 194-223.

Tasci, A. D. A., Uslu, A., Styliadis, D., ve Woosnam, K. M. (2021). Place-Oriented Or People-Oriented Concepts For Destination Loyalty: Destination Image And Place Attachment Versus Perceived Distances And Emotional Solidarity. *Journal Of Travel Research*, 61(2), 430-453.

Tasci, A. D., ve Gartner, W. C. (2007). Destination Image And Its Functional Relationships. *Journal Of Travel Research*, 45(4), 413-425.

Tinsley, R., ve Lynch, P. (2001). Small Tourism Business Networks And Destination Development. *International Journal Of Hospitality Management*, 20(4), 367-378.

Tran, T. P., Phan, T. N., ve Nguyen, H. T. (2021). Critical Factors Affecting Selection Of Travel Destinations: A Case Study In Vietnam. *The Journal Of Asian Finance, Economics And Business*, 8(9), 341-349.

Uslu, A., İnanır, A., ve Dağdelen, Ö. (2020). The Relationship Between Destination Image, Curiosity And Destination Loyalty And The Moderator Role Of Demographic Variables: A Research In Antalya Destination. *PASOS Revista De Turismo Y Patrimonio Cultural*, 18(4), 615-630.

Ünal, A., ve Çözeli, F. (2020). Yerli Turistlerin ve Ziyaretçilerin Destinasyon İmaj Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Edirne Örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 852-865.

Wang, C., Li, X. R., ve Lai, I. K. W. (2018). Destination Image And Tourist Loyalty: A Meta-Analysis. *Tourism Management*, 66, 380-391.

Wang, X., Wang, X., ve Lai, I. K. W. (2023). The Effects Of Online Tourism Information Quality On Conative Destination Image: The Mediating Role Of Resonance. *Frontiers In Psychology*, 14, 1140519.

Yilmaz, Y., ve Yilmaz, Y. (2020). Pre-And Post-Trip Antecedents Of Destination Image For Non-Visitors And Visitors: A Literature Review. *International Journal Of Tourism Research*, 22(4), 518-535.

Yilmaz, Y., Yilmaz, Y., İçigen, E. T., Ekin, Y., ve Utku, B. D. (2009). Destination Image: A Comparative Study On Pre And Post Trip Image Variations. *Journal Of Hospitality Marketing Ve Management*, 18(5), 461-479.

Zhang, H., Fu, X., Cai, L. A., ve Lu, L. (2014). Destination Image And Tourist Loyalty: A Meta-Analysis. *Tourism Management*, 40, 213-223.

BÖLÜM XII

SAĞLIK KURULUŞLARINDA BİLGİ EKONOMİSİ DİNAMİKLERİ: ENTELEKTÜEL SERMAYE, KUŞAKLAR ARASI ÖĞRENME VE ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ^{2*}

*Dynamics of the Knowledge Economy in Healthcare
Organizations: Intellectual Capital, Intergenerational Learning,
and Employee Satisfaction*

Sinem RUNA¹ & Selahattin ÇALIŞAL²

1(Yüksek Lisans Öğrencisi) Haliç Üniversitesi,

e-mail: runa_sinem@hotmail.com

Orcid: 0009-0008-8340-0750

2(Dr. Öğr. Üyesi) Haliç Üniversitesi,

e-mail: selahattincalisal@halic.edu.tr

Orcid: 0000-0001-5211-1130

1. Giriş

Sağlık kuruluşlarının örgütsel yapısı incelendiğinde, bu kurumların yalnızca hizmet üreten teknik organizasyonlar olmadığı, aynı zamanda karmaşık bilgi ağlarının üretildiği ve yönetildiği sosyal sistemler olduğu görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin niteliği gereği karar alma süreçleri büyük ölçüde uzmanlık bilgisine, klinik deneyime ve disiplinler arası iş birliğine dayanmaktadır. Bu nedenle modern sağlık kurumları, klasik üretim

² Bu çalışma, Sinem RUNA tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Selahattin ÇALIŞAL danışmanlığında, Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde hazırlanan “Sağlık Kuruluşlarında Entelektüel Sermayenin Kuşaklar Arası Bilgi Paylaşımı Üzerinden Çalışan Memnuniyetine Etkisi: X, Y ve Z Kuşakları Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

organizasyonlarından farklı olarak bilgi üretimi ve bilgi yönetimi süreçlerinin merkezde yer aldığı yapılardır. Özellikle tıp biliminin hızla geliştiği ve sağlık teknolojilerinin sürekli yenilendiği bir ortamda, sağlık kuruluşlarının başarısı yalnızca fiziksel altyapılarına değil, aynı zamanda sahip oldukları bilgi kaynaklarını ne ölçüde etkin kullanabildiklerine bağlıdır. Bu durum sağlık kuruluşlarını bilgi temelli organizasyonlar haline getirmekte ve entelektüel sermaye kavramını sağlık yönetimi açısından stratejik bir kavram haline getirmektedir.

Bilgi ekonomisinin yükselişiyle birlikte örgütlerin değer üretme mekanizmaları da dönüşüme uğramıştır. Geleneksel yönetim yaklaşımlarında örgütlerin başarısı çoğunlukla finansal sermaye, fiziksel kaynaklar ve üretim kapasitesi gibi unsurlarla açıklanırken, günümüzde maddi olmayan varlıkların örgütsel değer üzerindeki etkisi giderek daha görünür hale gelmiştir. Özellikle sağlık sektörü gibi yüksek uzmanlık gerektiren alanlarda çalışanların sahip olduğu bilgi, deneyim ve problem çözme kapasitesi kurumsal performansın en önemli belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda entelektüel sermaye, örgütlerin sahip olduğu bilgi birikimini, organizasyonel öğrenme kapasitesini ve paydaş ilişkilerini kapsayan çok boyutlu bir değer sistemi olarak değerlendirilmektedir. Sağlık kurumlarının sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi, büyük ölçüde bu entelektüel kaynakların etkin yönetimine bağlıdır.

Sağlık sektörünün bir diğer dikkat çekici özelliği ise iş gücünün demografik yapısındaki çeşitliliktir. Günümüz sağlık kurumlarında farklı kuşaklardan çalışanların aynı organizasyon içinde görev yaptığı görülmektedir. Özellikle X, Y ve Z kuşaklarının birlikte çalıştığı çok kuşaklı bir iş gücü yapısı, sağlık kuruluşlarında yeni yönetim dinamiklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her kuşak farklı tarihsel ve teknolojik koşullar içinde yetiştiği için çalışma değerleri, öğrenme tarzları ve iletişim biçimleri de farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıklar bazı durumlarda örgüt içinde iletişim zorlukları yaratabilse de doğru yönetildiğinde önemli bir bilgi çeşitliliği ve öğrenme fırsatı da sunmaktadır. Deneyimli çalışanların sahip olduğu kurumsal hafıza ve mesleki uzmanlık ile genç çalışanların teknolojiye yatkınlığı ve yenilikçi bakış açıları bir araya geldiğinde örgütsel öğrenme kapasitesi önemli ölçüde artabilmektedir.

Bu bağlamda kuşaklar arası bilgi paylaşımı, modern organizasyonların bilgi yönetimi stratejilerinde giderek daha önemli bir yer edinmektedir. Özellikle sağlık sektöründe deneyim yoluyla kazanılan örtük bilginin yeni nesil çalışanlara aktarılması, hem hizmet kalitesinin korunması hem de kurumsal bilgi birikiminin sürdürülebilirliği açısından kritik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Sağlık

kurumlarında bilgi aktarımı çoğu zaman mentörlük ilişkileri, ekip çalışması ve klinik uygulamalar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ancak bu sürecin sistematik biçimde yönetilmemesi durumunda kurumlar önemli bir bilgi kaybı riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle organizasyonların yalnızca bilgi üretimine değil, aynı zamanda bilginin paylaşılmasına ve kurumsallaştırılmasına da odaklanmaları gerekmektedir.

Örgütsel öğrenme süreçleri ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki de bu bağlamda önem kazanmaktadır. Çalışan memnuniyeti yalnızca bireysel bir tutum değil, aynı zamanda örgütsel iklimi yansıtan önemli bir göstergedir. Çalışanların kendilerini geliştirme fırsatı buldukları, bilgi paylaşımının teşvik edildiği ve katkılarının değer gördüğü organizasyonlarda iş doyumunun daha yüksek olduğu birçok araştırmada ortaya konmuştur. Sağlık sektöründe çalışan memnuniyetinin önemi daha da belirgin hale gelmektedir çünkü sağlık çalışanlarının motivasyonu doğrudan hasta bakım kalitesini etkileyebilmektedir. Yüksek iş doyumuna sahip sağlık çalışanları daha dikkatli, daha empatik ve daha iş birliğine açık davranışlar sergileyebilmektedir. Bu durum hasta memnuniyetinin artmasına ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükselmesine katkı sağlamaktadır.

Bu çerçevede sağlık kuruluşlarında entelektüel sermaye, kuşaklar arası bilgi paylaşımı ve çalışan memnuniyeti kavramlarının birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu üç kavram birbirinden bağımsız değil, aksine birbirini besleyen ve güçlendiren dinamik süreçler olarak değerlendirilebilir. Entelektüel sermayesi güçlü olan organizasyonlar genellikle bilgi paylaşımını teşvik eden bir öğrenme kültürüne sahiptir. Bu kültür çalışanların mesleki gelişimlerini destekleyerek iş memnuniyetini artırabilmektedir. Benzer şekilde çalışan memnuniyetinin yüksek olduğu organizasyonlarda bilgi paylaşımı ve iş birliği davranışları daha yaygın hale gelmektedir.

Dolayısıyla sağlık kurumlarının sürdürülebilir başarı elde edebilmesi için yalnızca teknolojik altyapıya yatırım yapmaları yeterli değildir. Aynı zamanda çalışanların bilgi ve deneyimlerini paylaşabilecekleri bir örgütsel ortamın oluşturulması, kuşaklar arası etkileşimin desteklenmesi ve çalışan memnuniyetinin artırılması gerekmektedir. Bu yaklaşım sağlık kurumlarının yalnızca operasyonel verimliliğini değil, aynı zamanda örgütsel öğrenme kapasitesini ve yenilik potansiyelini de güçlendirmektedir.

Bu kitap bölümünde sağlık kuruluşlarının örgütsel yapısı ve insan kaynakları dinamikleri bağlamında entelektüel sermaye kavramının teorik temelleri ele alınmakta, ardından bilgi yönetimi ve bilgi paylaşımı süreçleri tartışılmaktadır.

Devam eden bölümlerde kuşak teorileri ve kuşaklar arası etkileşim incelenerek çok kuşaklı iş gücü yapısının örgütsel öğrenme süreçleri üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Son olarak çalışan memnuniyeti kavramı çerçevesinde entelektüel sermaye ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiler analiz edilerek sağlık kuruluşlarında sürdürülebilir örgütsel başarı için bütüncül bir kavramsal çerçeve ortaya konulmaktadır.

2. Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Yapı ve İnsan Kaynakları Dinamikleri

Sağlık kuruluşları yapı itibarıyla doğaları gereği bilgiye dayalı ve yoğun bir şekilde uzmanlaşmış kuruluşlardır. Hastaneler ya da benzeri sağlık örgütleri, etkinliklerini büyük ölçüde çalışanlarının uzmanlık bilgisine, deneyimine ve becerilerine dayandırmaktadır. Bu nedenle bu kuruluşlar, “bilgi yoğun” organizasyonlar olarak tanımlanır ve etkinlikleri için gelişmiş profesyonel deneyime ve bilgi birikimine ihtiyaç duymaktadırlar (Sarakbi vd., 2021).

Örgütsel yapı açısından bakıldığında sağlık sektörü kuruluşları genellikle hiyerarşik bir yapıya sahip olmakla birlikte aynı zamanda çok disiplinli ekiplerin birlikte çalıştığı matriks yapıları da barındırır. Örneğin bir hastanede yönetim kademelerinin yanı sıra klinik departmanlar, tıbbi ekipler ve destek birimleri bulunmaktadır. Bu yapıya bakıldığında bir yandan bürokratik hiyerarşiyi, diğer yandan hasta bakımı etrafında örgütlenen ekip temelli iş akışlarını içerdiği gözlemlenmektedir (Leggat vd., 2011). Bu çok yönlü yapı sağlık hizmetlerinin karmaşıklığını yönetebilmek için her zaman gereklidir ancak bilgi paylaşımı ve koordinasyon konusunda özel zorluklar doğurması beklenen bir durum olarak düşünülebilir.

İnsan kaynakları dinamikleri açısından sağlık kuruluşlarında çalışan profiline önemli bir özelliği de çok kuşaklı bir yapıya sahip olmasıdır. Mevcut işgücünde X, Y ve Z kuşaklarının bir arada görev yaptığı bilinen bir durumdur. Bazı hastanelerde Baby Boomer olarak ifade edilen (daha yaşlı kuşak) kuşaktan deneyimli doktor ve hemşireler aktif olarak çalışırken, Y kuşağı (1980’ler ve 90’larda doğanlar) yönetim ve uzman pozisyonlarında yer almakta, Z kuşağı (1997 sonrası doğanlar) ise yeni işe başlayan genç profesyonel çalışanlar olarak sağlık ekiplerine katılmakta ve bulunmaktadır (Parker & Igielnik, 2020).

Bu kuşak çeşitliliği temel olarak iş değerlerine ve çalışma tarzlarına ilişkin farklı beklenti ve yaklaşımları beraberinde getirmektedir. Bazı araştırmalar her neslin işyerinde kendine özgü güçlü yönleri ve motivasyon kaynakları olduğunu

ve bunların etkili yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Sanches vd., 2024). Örneğin genç çalışanlar (Y ve Z kuşakları) teknoloji kullanımında daha yetkin ve öğrenmeye daha açık olurken, daha yaşlı çalışanlar (X kuşağı ve öncesi) kurumsal deneyim, problem çözme ve üst düzey uzmanlık açısından önemli katkılar sunmaktadır (Kılıkış & Yıldız, 2025). Bu durum bir yandan kuşaklar arası bilgi paylaşımını önemli hale getirirken diğer yandan ise yanlış yönetildiğinde kuşaklar arası algı farklılıklarından kaynaklanan bazı çatışmaları gündeme getirebilmektedir (Watkins & Omilion-Hodges, 2025).

Sağlık alanında örgütsel davranış araştırmaları farklı yaş gruplarının birlikte çalışmasıyla ortaya çıkan dinamikleri birçok yönden incelemiştir. Son yıllarda yapılan bir çalışma, hemşirelik mesleğinde kuşak çeşitliliğinin iş tatmini, örgütsel bağlılık, tükenmişlik ve işe bağlılık gibi konular üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Sanches vd., 2024). Bu çalışma aynı zamanda her neslin işyerine kendine özgü ve önemli katkıları olduğunu ve etkin bir işgücü için nesiller arasında dengeleyici bir uyum sağlanmasının şart olduğunu vurgulamaktadır (Sanches vd., 2024).

Bu bulgu sağlık kuruluşlarında insan kaynakları yönetiminin genç çalışanların yenilikçi ve yaratıcılığıyla deneyimli çalışanların kurumsal bilgisini bir araya getirecek şekilde kurgulanması gerektiğine işaret etmektedir. Yaşlı çalışanların emekliliğe ayrılmasıyla birlikte sadece sayı olarak işgücü kaybı değil, aynı zamanda kurumsal hafızanın ve uzmanlık bilgisinin de kaybedilmesi riski bulunmaktadır. Bu risk özellikle sağlık sektörü gibi deneyimle kazanılan özellikli bilginin kritik önem taşıdığı alanlarda daha belirgindir. Bu sebeple hastaneler, emeklilik veya personel devri durumlarında bilgi birikiminin yeni nesillere aktarılmasını güvence altına almak zorundadır (Kılıkış & Yıldız, 2025).

Örnek vermek gerekirse deneyimli bir sağlık yöneticisinin yıllar içinde edindiği yönetsel bilgi, beceri, sezgi ve yöntemler bir mentörlük programı ile genç sağlık memurlarına ya da yöneticilere aktarılmazsa önemli bir entelektüel sermaye unsuru yitirilebilir.

Örgütsel yapı ve insan kaynakları dinamiklerinin bir diğer boyutu da bilgi yönetimi ve öğrenen örgüt kavramlarıyla ilişkilidir. Sağlık kurum ve kuruluşlarında hataların en az seviyeye indirilmesi, sürekli iyileştirme ve kanıta dayalı uygulamaların yaygınlaştırılması adına çalışanların öğrenme ve bilgiyi paylaşma kültürüne sahip olması gerekmektedir (Milton vd., 2006). Hiyerarşik yapılarda bilgi akışı yukarıdan aşağıya doğru resmi kanallarla sınırlandığında, ön sıralarda çalışan sağlık profesyonellerinin yenilikçi fikirleri veya günlük uygulamalardan doğan geri bildirimleri yönetime ulaşamayabilir. Bu sorunu

aşmak için bazı hastane, çapraz fonksiyonel ekipler, klinik toplantılar ve dijital bilgi platformları gibi araçlarla daha yatay bir iletişim ağı kurmaya çalışmaktadır.

Böylelikle doktorlar, hemşireler, yöneticiler ve destek personeli arasında daha açık bir bilgi paylaşımı teşvik edilebilir. Yapılan birçok araştırmada sağlık kurumlarında etkili bilgi yönetimi uygulamalarının çalışan performansını ve hizmet kalitesini artırdığını ortaya koymaktadır (Alfiero vd., 2021). Özellikle hasta bakımına ilişkin yenilikçi bilgilerin ve en iyi uygulamaların kurum içinde hızlı yayılması hasta güvenliği ve çalışan memnuniyeti açısından önemli görülmektedir (Fragidis & Chatzoglou, 2018).

Genel olarak değerlendirildiğinde sağlık kuruluşlarının örgütsel yapısı ve insan kaynakları dinamikleri entelektüel sermayenin etkin yönetimi için hem fırsatlar hem de bazı zorluklar barındırmaktadır. Çok disiplinli ve çok kuşaklı işgücü bir taraftan zengin bir bilgi ve beceri havuzu sağlamakta, diğer yandan ise bu farklı birikimlerin uyumlu şekilde paylaşımını zor hale getirebilmektedir. Bu açıdan sağlık kurumlarında entelektüel sermayenin yönetimi, yani çalışanların bilgi ve yeteneklerinin geliştirilip korunması, kurumsal bilginin yapısal hale getirilmesi ve paydaş ilişkilerinin güçlendirilmesi kritik bir stratejik öneme sahiptir.

3. Entelektüel Sermayenin Tanımı ve Gelişimi

3.1. Entelektüel Sermayenin Tanımı ve Gelişimi

Entelektüel sermaye kavramı, modern yönetim literatüründe örgütlerin maddi olmayan varlıklarını açıklamak için kullanılan temel kavramlardan biridir. Günümüz bilgi ekonomisinde işletmelerin rekabet gücünü yalnızca fiziksel varlıkları ya da finansal sermayeleri belirlememektedir. Bilgi, deneyim, yaratıcılık, organizasyonel süreçler ve paydaş ilişkileri gibi soyut varlıklar giderek daha büyük bir önem kazanmıştır. Bu nedenle entelektüel sermaye, örgütlerin görünmeyen fakat değer yaratan kaynaklarını ifade eden kapsamlı bir kavram olarak literatürde yer edinmiştir.

Literatürde entelektüel sermayeye ilişkin tek ve herkes tarafından kabul edilen bir tanım bulunmamaktadır. Bununla birlikte birçok araştırmacı entelektüel sermayeyi genel olarak örgüt için değer yaratan bilgi birikimi olarak tanımlamaktadır. Stewart (2010), entelektüel sermayeyi “bir şirketin herkes tarafından bilinen fakat finansal tablolarında açıkça görünmeyen bilgi varlıklarının toplamı” olarak ifade etmiştir. Stewart’a göre çalışanların deneyimleri, müşteri ilişkileri, örgütsel süreçler ve patentler gibi unsurlar bir

araya gelerek şirket için kullanılabilir bilgi paketleri oluşturur. Bu bilgi paketleri şirketin gerçek değerinin önemli bir bölümünü temsil etmektedir.

Benzer şekilde Brooking (1996) entelektüel sermayeyi, işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesini sağlayan maddi olmayan varlıkların birleşimi olarak tanımlamaktadır. Brooking'e göre bu varlıklar örgütün bilgi kapasitesini, organizasyonel yapısını ve ilişkisel ağlarını kapsamaktadır. Luthy (1998) ise entelektüel sermayeyi "tanımlanabilir ve yapılandırılabilir bilgi" olarak ifade ederek, bu kavramın yalnızca bireylerin zihninde bulunan soyut düşüncelerden ibaret olmadığını, aksine örgüt tarafından yakalanıp kullanılabilir hale getirilen bilgi stoklarını temsil ettiğini vurgulamıştır.

Entelektüel sermaye kavramının literatürde önem kazanması özellikle 1990'lı yıllarda bilgi ekonomisinin yükselişiyle hızlanmıştır. Geleneksel ekonomilerde işletmelerin değeri çoğunlukla fiziksel varlıklar ve finansal kaynaklar üzerinden değerlendirilirken, bilgi temelli ekonomide maddi olmayan varlıkların değeri giderek daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu değişim, şirketlerin piyasa değerleri ile defter değerleri arasındaki farkın giderek büyümesiyle daha görünür hale gelmiştir. Lev (2000) bu durumu, şirketlerin piyasa değerlerinin büyük ölçüde maddi olmayan varlıklardan kaynaklanmasıyla açıklamaktadır. Özellikle teknoloji şirketleri, yazılım firmaları ve bilgi temelli hizmet işletmelerinde entelektüel sermayenin toplam şirket değerinin önemli bir bölümünü oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda entelektüel sermayenin ölçülmesi ve raporlanmasına yönelik çeşitli girişimler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İsveçli finans şirketi Skandia, 1994 yılında dünyada ilk kez entelektüel sermaye raporu yayımlayarak şirketin görünmeyen değerini paydaşlarına sunmaya çalışmıştır (Edvinsson & Malone, 1997). Bu rapor, finansal raporlamada maddi olmayan varlıkların önemini vurgulayan ilk kurumsal girişimlerden biri olarak kabul edilmektedir. Daha sonra Avrupa Komisyonu da maddi olmayan varlıkların ölçülmesi ve raporlanmasına ilişkin çeşitli rehber ilkeler geliştirmiştir (Zambon, 2017). Bu tür çalışmalar, entelektüel sermayenin kurumsal başarı ve sürdürülebilir rekabet açısından kritik bir kaynak olarak görülmeye başladığını göstermektedir.

Entelektüel sermaye kavramı disiplinler arası bir yapıya sahiptir ve farklı alanlardan beslenmektedir. Ekonomi ve muhasebe literatüründe entelektüel sermaye, işletmelerin sahip olduğu bilgi stokları ve bu stokların ekonomik değer yaratma kapasitesi üzerinden değerlendirilir. Bontis (1999), entelektüel sermayeyi bireysel, grup ve örgütsel düzeyde bilgi birikimlerinin etkileşimi

olarak ele almış ve bu birikimlerin işletme performansı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Stratejik yönetim literatüründe ise entelektüel sermaye, kaynak temelli görüş (Resource Based View – RBV) çerçevesinde ele alınmaktadır. Barney (1991) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, örgütlerin rekabet avantajının nadir, taklit edilmesi zor ve değerli kaynaklara sahip olmalarına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda entelektüel sermaye, örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde kritik bir rol oynamaktadır.

Örgütsel öğrenme literatüründe ise entelektüel sermaye, bilgi yaratma ve paylaşma süreçleriyle ilişkilendirilmektedir. Nonaka ve Takeuchi (2007) tarafından geliştirilen organizasyonel bilgi yaratımı modeli, çalışanların örtük bilgisinin açık bilgiye dönüştürülerek kurumsal hafızaya kazandırılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu model, entelektüel sermayenin örgüt içinde sürekli olarak yeniden üretildiğini ve geliştiğini göstermektedir.

Literatürde yaygın olarak kabul edilen yaklaşım, entelektüel sermayeyi üç temel bileşenden oluşan bir yapı olarak ele almaktadır:

- İnsan sermayesi
- Yapısal sermaye
- İlişkisel sermaye

Bu üç bileşen birlikte değerlendirildiğinde, entelektüel sermayenin örgütün bilgi kapasitesini bütüncül biçimde temsil ettiği görülmektedir. İnsan sermayesi çalışanların bilgi ve yeteneklerini, yapısal sermaye kurumsal süreç ve sistemleri, ilişkisel sermaye ise paydaş ilişkilerini ifade etmektedir.

Bu bileşenler birbirinden bağımsız değildir. Aksine aralarında güçlü bir etkileşim bulunmaktadır. Örneğin insan sermayesine yapılan bir yatırım, uygun yapısal sermaye altyapısı ile desteklenmediğinde örgüt için beklenen değeri yaratamayabilir. Benzer şekilde müşteri ilişkilerinin güçlü olması da çalışanların bilgi ve iletişim becerileriyle yakından ilişkilidir. Nahapiet ve Ghoshal (1998) bu etkileşimi sosyal sermaye ve entelektüel sermaye arasındaki sinerji üzerinden açıklamaktadır.

Dolayısıyla entelektüel sermayenin etkin yönetimi, yalnızca bireysel bilgi birikiminin artırılmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda bu bilginin kurumsallaştırılması, paylaşılması ve paydaş ilişkileri aracılığıyla değer üretmesi gerekmektedir. Bu nedenle entelektüel sermaye yönetimi örgütlerin stratejik yönetim süreçlerinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

3.2. İnsan Sermayesi

İnsan sermayesi, entelektüel sermayenin en temel ve vazgeçilmez bileşeni olarak kabul edilmektedir. İnsan sermayesi kavramı, bir örgütte çalışan bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri, deneyim, yaratıcılık ve problem çözme kapasitesini ifade etmektedir. Becker (1989), insan sermayesini bireylerin eğitim, deneyim ve yeteneklerinden oluşan bir değer olarak tanımlamış ve bu değerın ekonomik performans üzerinde belirleyici bir rol oynadığını belirtmiştir.

İnsan sermayesi kavramı yalnızca çalışanların sahip olduğu teknik bilgiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda çalışanların iletişim becerileri, liderlik yetkinlikleri, yaratıcılık kapasitesi ve yenilikçilik potansiyeli gibi özellikleri de insan sermayesinin kapsamına girmektedir. Bontis (1998) insan sermayesini “bir örgütteki bireylerin sahip olduğu kolektif bilgi birikimi” olarak tanımlamaktadır.

Bu bilgi birikimi iki temel kaynaktan oluşmaktadır:

- Formal eğitim ve akademik bilgi
- İş deneyimi yoluyla kazanılan örtük bilgi

Formal eğitim çalışanlara teorik bilgi kazandırırken, iş deneyimi çalışanların pratik beceriler geliştirmesini sağlamaktadır. Özellikle sağlık sektörü gibi uzmanlık gerektiren alanlarda deneyime dayalı bilgi son derece önemlidir. Bir doktorun veya hemşirenin yıllar içinde kazandığı klinik deneyim, kitaplardan öğrenilemeyen birçok pratik bilgi içermektedir.

İnsan sermayesinin en önemli özelliklerinden biri taşınabilir olmasıdır. Çalışanlar sahip oldukları bilgi ve becerilerin gerçek sahibidir ve bu bilgi çalışan kurumdan ayrıldığında kurum da bu değeri kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır (Dess & Shaw, 2001). Bu durum literatürde sıkça “insan sermayesinin akşam çalışanlarla birlikte şirketten ayrıldığı” şeklinde ifade edilmektedir (Edvinsson & Malone, 1997).

Bu nedenle örgütler insan sermayesini korumak ve geliştirmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Eğitim programları, mesleki gelişim fırsatları, mentörlük uygulamaları ve kariyer planlama sistemleri bu stratejiler arasında yer almaktadır. Wang ve Chang’a (2005) göre çalışanların sürekli eğitimle desteklenmesi insan sermayesinin değerini artırmakta ve örgütsel performansı olumlu yönde etkilemektedir.

İnsan sermayesinin etkin kullanımı açısından motivasyon da kritik bir faktördür. Çalışanların sahip oldukları bilgi ve becerileri örgütsel performansa

dönüştürebilmeleri için yüksek motivasyona sahip olmaları gerekmektedir. Örneğin iş tatmini yüksek olan bir sağlık çalışanı, bilgisini meslektaşlarıyla paylaşmaya ve yeni şeyler öğrenmeye daha açık olacaktır.

Sağlık sektöründe insan sermayesinin önemi özellikle belirgindir. Covell ve Sidani (2013) tarafından geliştirilen Hemşirelik Entelektüel Sermaye Teorisi, hemşirelerin bilgi birikimi ve eğitim düzeyinin hasta bakım kalitesi üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu teoriye göre hemşirelerin eğitim seviyesi ve mesleki deneyimi arttıkça hasta güvenliği ve bakım kalitesi de yükselmektedir.

Benzer şekilde yönetim literatürü de üst düzey yöneticilerin bilgi ve yetkinliklerinin örgütsel performansı etkilediğini göstermektedir. Örneğin bir hastane yöneticisinin stratejik vizyonu ve deneyimi, kurumun yenilikçi uygulamaları benimsemesinde belirleyici bir rol oynayabilir (Goldstein ve Ward, 2004).

İnsan sermayesinin sağlık kuruluşlarındaki bir diğer önemli boyutu kuşaklar arası bilgi paylaşımıdır. Deneyimli çalışanların sahip olduğu bilgi ve deneyimlerin genç çalışanlara aktarılması, kurumsal bilginin sürekliliğini sağlamaktadır. Özellikle sağlık sektöründe bu aktarım çoğu zaman mentörlük ve usta-çırak ilişkileri yoluyla gerçekleşmektedir.

Örneğin deneyimli bir cerrahın ameliyat tekniklerini genç doktorlara öğretmesi veya kıdemli bir hemşirenin klinik deneyimlerini yeni mezun hemşirelerle paylaşması, kurumsal insan sermayesinin korunmasını sağlamaktadır. De Long (2004) bu süreci “kurumsal bilgi devamlılığı” olarak tanımlamaktadır.

Bu noktada insan sermayesinin entelektüel sermayenin kalbini oluşturduğunu söylemek mümkündür. İyi eğitilmiş, deneyimli ve motive çalışanlardan oluşan bir işgücü, sağlık kuruluşlarının hem hizmet kalitesini hem de yenilik kapasitesini artırmaktadır. Bu nedenle sağlık kurumlarının insan sermayesini geliştirmek için sürekli eğitim programları, akademik faaliyetler ve öğrenme kültürünü destekleyen uygulamalara yatırım yapması gerekmektedir.

4. Yapısal Sermaye

Yapısal sermaye, entelektüel sermayenin kurumsal altyapıya yerleşmiş kısmını ifade etmektedir. İnsan sermayesi bireylerin zihninde yer alan bilgi ve yeteneklerden oluşurken, yapısal sermaye örgütün bünyesinde kalıcı olarak bulunan bilgi ve sistemleri kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle, çalışanlar

kurumdan ayrıldığında kurumda kalan bilgi birikimi yapısal sermaye olarak tanımlanabilir (Edvinsson & Malone, 1997). Bu nedenle yapısal sermaye çoğu zaman örgütsel bilgi sistemleri, süreçler, veritabanları ve kurumsal kültür gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir.

Yapısal sermaye kavramı, örgütlerin bireysel bilgi birikimini kurumsallaştırma kapasitesiyle yakından bağlantılıdır. Bir çalışan sahip olduğu bilgiyi yalnızca kendi zihninde tutuyorsa bu bilgi kurumsal değer yaratma açısından sınırlı kalabilir. Ancak bu bilgi süreçler, dokümanlar, prosedürler veya dijital sistemler aracılığıyla kurumsallaştırıldığında örgüt için kalıcı bir değer haline gelir. Bu nedenle yapısal sermaye, insan sermayesinin üretmiş olduğu bilgiyi örgütsel hafızaya dönüştüren bir mekanizma olarak görülebilir.

Yapısal sermaye kapsamında değerlendirilen unsurlar oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Örgütsel süreçler, bilgi teknolojileri altyapısı, veritabanları, kalite standartları, patentler, markalar, telif hakları, kurumsal politika ve prosedürler bu unsurlar arasında sayılabilir (Chen vd., 2004). Bunun yanı sıra kurum kültürü ve örgütsel değerler de yapısal sermayenin önemli bileşenleri olarak kabul edilmektedir.

Bir hastane örneği üzerinden açıklamak gerekirse, bir hastanenin elektronik sağlık kayıt sistemi, klinik protokolleri, hasta güvenliği prosedürleri, kalite yönetim sistemi ve araştırma veri tabanları yapısal sermaye unsurlarını oluşturmaktadır. Bu sistemler sayesinde çalışanların bireysel bilgisi kurumsal süreçlere aktarılır ve organizasyonun tüm çalışanları tarafından kullanılabilir hale gelir.

Yapısal sermayenin önemli özelliklerinden biri ölçeklenebilir olmasıdır. Bir çalışan tarafından geliştirilen bir yöntem veya yenilik, uygun bir yapısal altyapı aracılığıyla tüm organizasyona yayılabilir. Bu sayede bireysel bilgi kurumsal bilgiye dönüşür ve daha geniş bir etki yaratır (Youndt vd., 2004).

Örneğin bir hastanede geliştirilen yeni bir enfeksiyon kontrol prosedürü, bir bilgi yönetim sistemi aracılığıyla tüm kliniklere yayılabilir. Böylece başlangıçta yalnızca belirli bir ekip tarafından kullanılan bir uygulama, kısa süre içinde tüm organizasyon tarafından benimsenebilir. Bu süreç, yapısal sermayenin entelektüel sermaye yönetimindeki çoğaltıcı rolünü açıkça göstermektedir.

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler yapısal sermayenin önemini daha da artırmıştır. Günümüzde birçok kurum bilgi yönetimi sistemleri, kurumsal veri tabanları, yapay zekâ destekli analiz sistemleri ve dijital öğrenme platformları aracılığıyla bilgi paylaşımını hızlandırmaktadır. Bu tür sistemler çalışanların

bilgiye hızlı erişimini sağlayarak örgütsel öğrenmeyi desteklemektedir (Secundo vd., 2017).

Sağlık sektöründe yapısal sermaye özellikle kritik bir rol oynamaktadır. Sağlık hizmetleri yüksek düzeyde bilgiye dayalı ve hata toleransı düşük faaliyetlerdir. Bu nedenle sağlık kuruluşlarında bilgi ve deneyimin kurumsal süreçlere aktarılması hayati önem taşımaktadır.

Örneğin klinik karar destek sistemleri, elektronik sağlık kayıtları ve hasta güvenliği protokolleri sağlık kurumlarında yapısal sermayenin en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Bu sistemler sayesinde sağlık çalışanları doğru bilgiye hızlı bir şekilde erişebilmekte ve hasta bakımında daha güvenli kararlar alabilmektedir.

Paoloni ve arkadaşları (2020), sağlık sektöründe entelektüel sermaye üzerine yaptıkları sistematik literatür incelemesinde, özellikle yapısal sermayenin sağlık hizmetlerinde kalite ve sürdürülebilirlik açısından belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacılara göre bilgi sistemlerine ve dijital altyapıya yapılan yatırımlar sağlık kurumlarının entelektüel sermaye kapasitesini önemli ölçüde artırmaktadır.

Yapısal sermayenin bir diğer önemli boyutu da örgüt kültürüdür. Kurum kültürü, çalışanların bilgi paylaşımı davranışlarını doğrudan etkileyen bir faktördür. Açık iletişimi ve öğrenmeyi teşvik eden bir kültür ortamında çalışanlar bilgi ve deneyimlerini paylaşmaya daha istekli olmaktadır (Marsick & Watkins, 2003).

Örneğin öğrenen organizasyon kültürüne sahip bir sağlık kurumunda çalışanlar hatalardan ders çıkarmaya, yeni yöntemler geliştirmeye ve deneyimlerini paylaşmaya daha açıktır. Bu durum hem kurumsal öğrenmeyi hem de entelektüel sermaye gelişimini hızlandırmaktadır.

Bu nedenle yapısal sermaye yalnızca teknik altyapıdan ibaret değildir. Aynı zamanda örgütsel yapı, iletişim sistemi ve kurum kültürünü de içeren geniş bir kavramdır.

Teknik olarak bakıldığında yapısal sermaye, entelektüel sermayenin kurumsal belleğini oluşturmaktadır. İnsan sermayesinin üretmiş olduğu bilgi yapısal sermaye aracılığıyla korunur, paylaşılır ve geliştirilir. Sağlık kuruluşlarında güçlü bir yapısal sermaye altyapısı, hem hizmet kalitesini artırmakta hem de çalışanların iş süreçlerini daha verimli yürütmelerine katkı sağlamaktadır.

5. İlişkisel Sermaye

İlişkisel sermaye, entelektüel sermayenin örgütün dış çevresi ile kurduğu ilişkilerden doğan değerini ifade etmektedir. Bu kavram bazı çalışmalarda müşteri sermayesi veya sosyal sermaye olarak da adlandırılmaktadır (Subramaniam & Youndt, 2005). Aynı zamanda örgütün müşterileri, tedarikçileri, iş ortakları, düzenleyici kurumlar ve toplum ile kurduğu ilişkilerin toplam değerini kapsamaktadır. Bu ilişkiler örgütün bilgiye erişimini kolaylaştırırken aynı zamanda kurumsal itibarı ve güvenilirliği de artırmaktadır (Kaufmann & Schneider, 2004). İlişkisel sermaye kapsamında değerlendirilen unsurlar arasında müşteri sadakati, marka değeri, kurum itibarı, iş ortaklıkları ve sosyal ağlar yer almaktadır. Bu unsurlar örgütün dış çevreyle kurduğu bilgi alışverişini güçlendirerek kurumsal performansa katkı sağlamaktadır (Cabrita & Bontis, 2008).

Sağlık sektöründe ilişkisel sermaye oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Sağlık hizmetleri doğası gereği yüksek güven ilişkisine dayalı bir hizmet alanıdır. Hastaların sağlık kurumlarına duyduğu güven, kurumun itibarı ve hasta memnuniyeti sağlık kuruluşlarının başarısını doğrudan etkileyebilmektedir. Bir hastane için ilişkisel sermaye; hasta memnuniyeti, toplum güveni, sigorta şirketleri ile kurulan ilişkiler, tedarikçilerle yapılan iş birlikleri ve akademik kurumlarla yürütülen araştırma faaliyetleri gibi unsurları kapsamaktadır. Örneğin sağlık turizmi faaliyetleri yürüten bir hastane için uluslararası hasta aracı kurumlarıyla kurulan ilişkiler oldukça önemli bir ilişkisel sermaye kaynağıdır. Bu ilişkiler sayesinde hastane uluslararası hasta portföyünü genişletebilmekte ve küresel ölçekte rekabet avantajı elde edebilmektedir.

İlişkisel sermayenin en önemli bileşenlerinden biri güven unsurudur. Nahapiet ve Ghoshal (1998), sosyal sermaye literatüründe güvenin bilgi paylaşımını ve iş birliğini artıran temel bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Bir kuruluşun paydaşlarıyla kurduğu güven ilişkisi uzun vadeli iş birliklerinin temelini oluşturmaktadır.

Sağlık sektöründe hasta güveni özellikle önemli bir faktördür. Bir hastanenin güvenilir hizmet sunduğuna dair olumlu bir algı oluştuğunda hastalar aynı kurumu tekrar tercih etme eğiliminde olmaktadır. Bu durum hasta sadakati oluşturarak kurumun ilişkisel sermayesini güçlendirmektedir. Vishnu ve Gupta (2015) tarafından yapılan bir çalışmada, ilişkisel sermayesi güçlü sağlık kuruluşlarının finansal performanslarının da daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya göre hasta memnuniyeti ve kurum itibarı yüksek olan hastaneler

daha fazla hasta çekebilmekte ve bu durum finansal performansı olumlu yönde etkilemektedir.

İlişkisel sermaye aynı zamanda bilgi erişimini de kolaylaştırmaktadır. Bir hastanenin üniversitelerle, araştırma merkezleriyle veya diğer sağlık kuruluşlarıyla kurduğu iş birlikleri yeni bilgilere erişim imkânı sağlamaktadır. Bu tür iş birlikleri kurumun yenilik kapasitesini artırarak entelektüel sermayenin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Rodrigues vd., 2022). Sağlık kurumlarında ilişkisel sermayeyi güçlendirmek için çeşitli stratejiler uygulanmaktadır. Hasta odaklı bakım yaklaşımı, şeffaf iletişim, sosyal sorumluluk projeleri ve paydaş katılımı bu stratejiler arasında yer almaktadır.

Örneğin bazı hastaneler hasta geri bildirimlerini düzenli olarak analiz ederek hizmet süreçlerini iyileştirmektedir. Bu uygulama hem hasta memnuniyetini artırmakta hem de kurumun ilişkisel sermayesini güçlendirmektedir. İlişkisel sermaye, entelektüel sermayenin dışı bakan yüzünü temsil etmektedir. İnsan sermayesi ve yapısal sermaye güçlü olsa bile ilişkisel sermayenin zayıf olması durumunda kurumun sürdürülebilir başarısı risk altına girebilir. Bu nedenle entelektüel sermayenin tüm bileşenlerinin dengeli biçimde yönetilmesi gerekmektedir.

6. Sağlık Kuruluşlarında Entelektüel Sermayenin Önemi

Sağlık kuruluşlarında entelektüel sermaye, yalnızca bir örgütsel kaynak değil aynı zamanda stratejik bir rekabet avantajı unsuru olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde sağlık sistemleri giderek daha karmaşık hale gelmekte, teknolojik gelişmeler hızlanmakta ve hasta beklentileri artmaktadır. Bu ortamda sağlık kurumlarının sürdürülebilir başarı elde edebilmesi, büyük ölçüde sahip oldukları entelektüel sermaye kapasitesine bağlıdır.

Entelektüel sermaye; insan sermayesi, yapısal sermaye ve ilişkisel sermaye bileşenlerinden oluşan bütünsel bir yapı olarak sağlık kuruluşlarının performansını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bileşenlerin etkin yönetimi hem çalışan memnuniyetini artırmakta hem de hasta bakım kalitesinin yükselmesine katkı sağlamaktadır (Pusenius & Laihonen, 2026).

Öncelikle insan sermayesi açısından bakıldığında sağlık kuruluşlarının başarısında çalışanların bilgi, beceri ve deneyimleri kritik bir rol oynamaktadır. Sağlık hizmetleri büyük ölçüde uzmanlık gerektiren faaliyetlerden oluştuğu için çalışanların mesleki yetkinlikleri kurum performansının temel belirleyicilerinden biri haline gelmektedir. Hekimler, hemşireler, teknisyenler

ve diğer sağlık profesyonelleri sahip oldukları bilgi birikimi sayesinde hasta bakım süreçlerinin kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir (Mendonça, 2026). Araştırmalar, sağlık çalışanlarının eğitim düzeyi ve mesleki deneyiminin hasta sonuçları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Örneğin hemşirelerin eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte hasta ölüm oranlarının ve komplikasyonların azaldığı çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur (Aiken vd., 2002). Bu durum insan sermayesinin sağlık hizmetleri açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İnsan sermayesinin geliştirilmesi yalnızca eğitim faaliyetleri ile sınırlı değildir. Aynı zamanda çalışanların öğrenme fırsatlarına erişimi, kariyer gelişim imkanları ve araştırma faaliyetlerine katılımı da bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bir sağlık kurumunun çalışanlarına sürekli öğrenme fırsatları sunması, hem bireysel gelişimi hem de kurumsal bilgi birikimini artırmaktadır. Bununla birlikte insan sermayesinin sürdürülebilirliği açısından kuşaklar arası bilgi paylaşımı büyük önem taşımaktadır. Sağlık kurumlarında deneyimli çalışanların sahip olduğu örtük bilgi yeni çalışanlara aktarılmadığı takdirde kurumsal bilgi kaybı yaşanabilir. Özellikle uzun yıllar aynı kurumda çalışmış uzman personelin emekliliği ile birlikte önemli bir bilgi birikimi de kurumdan ayrılabilir. Bu nedenle sağlık kurumlarının bilgi aktarımını destekleyen mentörlük ve eğitim programları geliştirmesi gerekmektedir.

Yapısal sermaye açısından değerlendirildiğinde sağlık kuruluşlarının sahip olduğu bilgi sistemleri ve organizasyonel süreçler de entelektüel sermayenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Elektronik sağlık kayıtları, klinik karar destek sistemleri, kalite yönetim sistemleri ve dijital veri tabanları sağlık hizmetlerinin etkinliğini artıran önemli yapısal sermaye unsurlarıdır. Bu tür sistemler sayesinde sağlık çalışanları hasta bilgilerine hızlı ve doğru bir şekilde erişebilmekte, tedavi süreçleri daha güvenli bir şekilde yürütülebilmektedir. Özellikle hasta güvenliği açısından bilgi sistemlerinin etkin kullanımı büyük önem taşımaktadır. Hatalı ilaç uygulamalarının önlenmesi, hasta geçmişinin doğru analiz edilmesi ve tedavi protokollerinin standartlaştırılması bu sistemler sayesinde mümkün olmaktadır.

Dijital sağlık teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte yapısal sermayenin önemi daha da artmıştır. Günümüzde birçok sağlık kurumu “dijital hastane” dönüşüm sürecine girmiştir. Elektronik hasta kayıt sistemleri, tele-tıp uygulamaları ve yapay zekâ destekli karar sistemleri sağlık hizmetlerinin yönetiminde giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bu teknolojiler yalnızca sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırmakla kalmamakta aynı zamanda

bilgi paylaşımını da kolaylaştırmaktadır. Örneğin bir hastanede geliştirilen başarılı bir tedavi protokolü dijital sistemler aracılığıyla tüm kliniklere hızla aktarılabilmektedir. Böylece bireysel bilgi kurumsal bilgiye dönüşerek tüm organizasyon tarafından kullanılabilir hale gelmektedir.

İlişkisel sermaye açısından bakıldığında ise sağlık kuruluşlarının paydaşlarıyla kurduğu ilişkiler entelektüel sermaye değerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Sağlık kurumları yalnızca hastalarla değil aynı zamanda sigorta şirketleri, tedarikçiler, üniversiteler ve araştırma kurumları gibi birçok paydaşla etkileşim içinde faaliyet göstermektedir. Bu ilişkiler sayesinde kurumlar yeni bilgiye erişebilmekte ve iş birlikleri yoluyla inovasyon kapasitesini artırabilmektedir. Örneğin bir hastanenin üniversitelerle yürüttüğü araştırma projeleri hem bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamak hem de kurumun akademik prestijini artırmaktadır.

Hasta memnuniyeti de ilişkisel sermayenin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Sağlık hizmetleri güven temelli hizmetler olduğu için hastaların kurumlara duyduğu güven kurumun uzun vadeli başarısını belirleyen temel faktörlerden biridir. Hastalar tarafından güvenilir ve kaliteli olarak algılanan sağlık kurumları daha fazla tercih edilmekte ve bu durum kurum performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Genel olarak sürece bakmak gerekirse, entellektüel sermaye sağlık kuruluşlarının sürdürülebilir başarısı için vazgeçilmez bir stratejik kaynak olarak değerlendirilmektedir. İnsan sermayesinin geliştirilmesi, yapısal sermayenin güçlendirilmesi ve ilişkisel sermayenin etkin yönetimi sağlık kurumlarının hem hizmet kalitesini hem de çalışan memnuniyetini artırmaktadır.

7. İlişkisel Sermaye

Bilgi yönetimi kavramı, örgütlerde bilginin sistematik biçimde oluşturulması, depolanması, paylaşılması ve kullanılmasını ifade eden disiplinler arası bir yönetim alanıdır. Günümüz bilgi ekonomisinde bilgi, örgütlerin en önemli stratejik kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle işletmeler sahip oldukları bilgi birikimini etkin biçimde yönetebilmek için çeşitli bilgi yönetimi uygulamaları geliştirmektedir.

Davenport ve Prusak (1998), bilgiyi bireylerin deneyimlerinden, değerlerinden ve uzmanlıklarından oluşan dinamik bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre bilgi yalnızca veri ve enformasyonun bir araya gelmesinden ibaret değildir. Aynı zamanda bireylerin deneyimlerinden ve yorumlarından oluşan bir anlamlandırma sürecini de içermektedir.

Bilgi yönetimi literatüründe bilgi genellikle iki temel kategoriye ayrılmaktadır: örtük bilgi ve açık bilgi. Örtük bilgi bireylerin deneyimleri ve sezgileriyle oluşan ve yazılı hale getirilmesi zor olan bilgi türüdür. Açık bilgi ise dokümanlar, raporlar veya veri tabanları gibi somut biçimlerde ifade edilebilen bilgiyi ifade etmektedir (Polanyi, 1966; Nonaka & Takeuchi, 2007). Örtük bilginin örgütler açısından özel bir önemi bulunmaktadır çünkü bu bilgi çoğu zaman deneyim yoluyla kazanılır ve rakipler tarafından kolayca taklit edilemez. Örneğin deneyimli bir cerrahın ameliyat sırasında geliştirdiği sezgisel karar verme becerileri örtük bilgiye örnek olarak gösterilebilir.

Bilgi yönetimi uygulamalarının temel amacı bu örtük bilginin mümkün olduğunca açık bilgiye dönüştürülmesini sağlamaktır. Nonaka ve Takeuchi tarafından geliştirilen SECI modeli bu dönüşüm sürecini açıklayan önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

SECI modeli dört temel bilgi dönüşüm sürecini içermektedir:

- Sosyalleşme
- Dışsallaştırma
- Birleştirme
- İçselleştirme

Sosyalleşme sürecinde bireyler deneyimlerini paylaşarak örtük bilgiyi diğer bireylere aktarırlar. Dışsallaştırma sürecinde ise örtük bilgi yazılı veya sözlü ifadeler aracılığıyla açık bilgiye dönüştürülür. Birleştirme sürecinde farklı bilgi parçaları bir araya getirilerek yeni bilgi oluşturulur. İçselleştirme sürecinde ise bireyler bu açık bilgiyi öğrenerek kendi örtük bilgilerine dönüştürürler (Nonaka, 1994). Bu döngüsel süreç örgütlerde sürekli bir bilgi üretim sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle bilgi paylaşımı örgütsel öğrenmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Bilgi paylaşımı çalışanların sahip oldukları bilgi ve deneyimleri diğer çalışanlarla paylaşımları sürecini ifade etmektedir. Bu süreç yalnızca bilgi aktarımı değil aynı zamanda karşılıklı öğrenme sürecidir. Wang ve Noe (2010) bilgi paylaşımını çalışanların bilgi, beceri ve uzmanlıklarını birbirleriyle değiş tokuş etmeleri olarak tanımlamaktadır.

Etkili bilgi paylaşımı örgütlerin kolektif öğrenme kapasitesini artırmaktadır. Çalışanlar birbirlerinden öğrendikçe kurumsal bilgi birikimi artmakta ve bu durum organizasyonel performansı olumlu yönde etkilemektedir. Sağlık sektöründe bilgi paylaşımı özellikle kritik bir öneme sahiptir. Sağlık hizmetleri

doğası gereği multidisipliner ekip çalışmasına dayalıdır. Bir hastanın tedavi sürecinde farklı uzmanlık alanlarından birçok sağlık profesyoneli birlikte çalışmaktadır. Bundan dolayı doktorlar, hemşireler ve diğer sağlık çalışanları arasında etkin bilgi paylaşımı sağlanmadığında hasta bakım kalitesi olumsuz etkilenebilir. Örneğin bir hastanın alerji bilgisi ekip içinde paylaşılmazsa ciddi tıbbi hatalar meydana gelebilir. Bu durum noktasında ayrıca sağlık kuruluşlarında bilgi paylaşımını destekleyen çeşitli uygulamalar geliştirilmektedir. Klinik toplantılar, vaka tartışmaları, eğitim programları ve dijital bilgi platformları bu uygulamalar arasında yer almaktadır. Dijital sağlık teknolojileri bilgi paylaşımını kolaylaştıran önemli araçlar haline gelmiştir. Elektronik sağlık kayıt sistemleri, klinik veri tabanları ve tele-tıp platformları sağlık çalışanlarının bilgiye hızlı erişmesini sağlamaktadır. Ayrıca dijital öğrenme platformları sayesinde sağlık çalışanları güncel bilimsel bilgilere kolayca erişebilmekte ve mesleki gelişimlerini sürdürebilmektedir.

Bilgi yönetimi ve bilgi paylaşımı sağlık kuruluşlarında entelektüel sermayenin etkin yönetimi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bilgi paylaşımının teşvik edildiği kurumlarda hem çalışan memnuniyeti hem de hizmet kalitesi daha yüksek olmaktadır.

8. Kuşak Kavramı ve Kuşak Teorileri

Kuşak kavramı, belirli bir tarihsel dönemde doğmuş ve benzer sosyal, ekonomik ve kültürel deneyimlerden etkilenmiş birey gruplarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Sosyoloji ve demografi literatüründe kuşaklar, yalnızca aynı yaş aralığında bulunan bireyleri ifade etmez; aynı zamanda belirli tarihsel olaylar, ekonomik koşullar ve toplumsal dönüşümler tarafından şekillenen ortak deneyimleri de kapsar.

Kuşak kavramına ilişkin ilk sistematik yaklaşımlardan biri Karl Mannheim tarafından ortaya konmuştur. Mannheim (1952), kuşakları yalnızca kronolojik yaş kategorileri olarak değil, aynı zamanda ortak tarihsel deneyimler etrafında şekillenen sosyal gruplar olarak ele almıştır. Ona göre aynı dönemde büyüyen bireyler benzer toplumsal olaylara maruz kaldıkları için benzer dünya görüşleri ve değer sistemleri geliştirebilirler.

Mannheim'ın yaklaşımı kuşak kavramını yalnızca biyolojik bir nesil değişimi olarak değil, aynı zamanda sosyal bir olgu olarak değerlendirmektedir. Örneğin ekonomik krizler, savaşlar veya teknolojik devrimler gibi büyük toplumsal olaylar belirli kuşakların dünya görüşünü şekillendirebilir. Bu nedenle

kuşaklar arası farklılıklar yalnızca yaş farkından değil, aynı zamanda tarihsel deneyimlerden de kaynaklanmaktadır.

Kuşak teorilerinin popülerleşmesinde önemli katkılardan biri Strauss ve Howe tarafından geliştirilen kuşak döngüsü teorisidir. Strauss ve Howe (1991) toplumların yaklaşık 20–25 yıllık döngüler halinde yeni kuşaklar ürettiğini ve her kuşağın kendine özgü değerler ve davranış kalıpları geliştirdiğini ileri sürmektedir.

Bu teoriye göre modern toplumlarda sıklıkla aşağıdaki kuşak kategorileri kullanılmaktadır:

- Sessiz Kuşak
- Baby Boomer Kuşağı
- X Kuşağı
- Y Kuşağı (Millennials)
- Z Kuşağı

Bu sınıflandırma özellikle yönetim ve insan kaynakları literatüründe yaygın biçimde kullanılmaktadır. Çünkü farklı kuşakların iş hayatına ilişkin beklentileri ve çalışma tarzları farklılık gösterebilmektedir.

Ancak kuşak teorilerine yönelik bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Lyons ve Kuron (2014), kuşak farklılıklarına ilişkin bulguların bazı durumlarda abartılı genellemeler içerdiğini ve bireysel farklılıkların göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Costanza ve Fingelstein (2015), kuşak farklılıklarının çoğu zaman yaş, kariyer aşaması veya yaşam deneyimleri gibi faktörlerle karıştırılabildiğini ifade etmektedir. Bu eleştirilere rağmen kuşak kavramı örgütsel davranış literatüründe önemli bir analiz aracı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Özellikle çok kuşaklı iş gücü yapısına sahip organizasyonlarda kuşak farklılıklarının anlaşılması, etkili insan kaynakları yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilmektedir.

9. Kuşaklararası Bilgi Paylaşımı

Günümüz organizasyonlarında farklı kuşaklardan çalışanların birlikte görev yapması giderek daha yaygın hale gelmiştir. Bu durum örgütler açısından hem fırsatlar hem de bazı zorluklar yaratmaktadır. Farklı kuşakların sahip olduğu bilgi, deneyim ve beceriler doğru şekilde yönetildiğinde örgütler için önemli bir avantaj sağlayabilir.

Kuşaklar arası bilgi paylaşımı, farklı yaş gruplarındaki çalışanların bilgi ve deneyimlerini birbirleriyle paylaşması sürecini ifade etmektedir. Bu süreç özellikle deneyimli çalışanların sahip olduğu örtük bilginin genç çalışanlara aktarılması açısından kritik öneme sahiptir.

DeLong (2004), birçok organizasyonun deneyimli çalışanların emekliliği nedeniyle ciddi bir bilgi kaybı riskiyle karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Bu durum literatürde “kurumsal hafıza kaybı” olarak ifade edilmektedir. Eğer deneyimli çalışanların bilgi birikimi sistematik biçimde aktarılmazsa organizasyonlar önemli bir entelektüel sermaye kaybı yaşayabilir.

Kuşaklar arası bilgi paylaşımı yalnızca bilgi aktarımı açısından değil aynı zamanda yenilikçilik açısından da önemlidir. Deneyimli çalışanların sahip olduğu tarihsel perspektif ve uzmanlık bilgisi, genç çalışanların teknolojik becerileri ve yeni bakış açıları ile birleştiğinde daha yaratıcı çözümler ortaya çıkabilmektedir.

Ropes (2013), kuşaklar arası öğrenme süreçlerinin organizasyonel inovasyonu desteklediğini belirtmektedir. Bu süreçte deneyimli çalışanlar geçmiş deneyimlerinden elde ettikleri bilgileri paylaşırken genç çalışanlar da yeni teknolojiler ve güncel bilgi kaynakları aracılığıyla organizasyonun öğrenme kapasitesini artırabilmektedir.

Kuşaklar arası bilgi paylaşımı genellikle aşağıdaki mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşmektedir:

- Mentörlük programları
- Tersine mentörlük uygulamaları
- Eğitim programları
- Proje ekipleri
- Gayri resmi öğrenme süreçleri

Mentörlük programları bu süreçte en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. Mentörlük ilişkisi, deneyimli bir çalışanın daha az deneyimli bir çalışana rehberlik etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu süreçte yalnızca teknik bilgi değil aynı zamanda örgütsel kültür ve mesleki değerler de aktarılmaktadır.

Son yıllarda tersine mentörlük uygulamaları da önem kazanmıştır. Bu yaklaşımda genç çalışanlar özellikle teknoloji ve dijital araçlar konusunda deneyimli çalışanlara rehberlik etmektedir. Böylece bilgi paylaşımı çift yönlü bir öğrenme sürecine dönüşmektedir.

Barth ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan bir araştırma, tersine mentörlük uygulamalarının kuşaklar arası önyargıları azalttığını ve çalışanlar arasında daha güçlü bir iş birliği ortamı yarattığını göstermektedir.

10. Çalışan Memnuniyeti

Çalışan memnuniyeti, bireylerin işlerinden ve çalışma ortamlarından duydukları genel tatmin düzeyini ifade eden bir kavramdır. Literatürde çoğu zaman iş doyumunu kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Locke (1976), iş doyumunu bireyin iş deneyimlerini değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan olumlu duygusal durum olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre çalışan memnuniyeti, bireyin işten elde ettiği sonuçlar ile beklentileri arasındaki karşılaştırma sonucunda oluşmaktadır.

Çalışan memnuniyeti örgütsel performans açısından önemli bir değişkendir. Araştırmalar yüksek iş doyumuna sahip çalışanların daha yüksek performans gösterdiğini, örgütsel bağlılıklarının daha güçlü olduğunu ve işten ayrılma niyetlerinin daha düşük olduğunu göstermektedir (Judge vd., 2001). Çalışan memnuniyetini açıklamaya yönelik çeşitli teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar arasında en bilinenlerden biri Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisidir. Maslow'a göre bireylerin davranışları belirli ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Bu ihtiyaçlar fizyolojik ihtiyaçlardan başlayarak güvenlik, aidiyet, saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarına kadar uzanmaktadır (Maslow, 1954).

Herzberg tarafından geliştirilen iki faktör teorisi de çalışan memnuniyetini açıklayan önemli bir modeldir. Herzberg'e göre iş doyumunu iki farklı faktör grubundan etkilenmektedir:

- Motivasyon faktörleri
- Hijyen faktörleri

Motivasyon faktörleri çalışanların işlerinden tatmin duymasını sağlayan unsurlardır. Başarı duygusu, takdir edilme, sorumluluk ve gelişim fırsatları bu faktörler arasında yer almaktadır.

Hijyen faktörleri ise işin çevresel koşullarıyla ilişkilidir. Ücret, çalışma koşulları, iş güvenliği ve örgüt politikaları bu faktörler arasında yer almaktadır. Herzberg'e göre hijyen faktörlerinin yetersiz olması memnuniyetsizlik yaratırken, motivasyon faktörlerinin varlığı çalışan memnuniyetini artırmaktadır.

Çalışan memnuniyetini etkileyen faktörler genel olarak üç ana grupta incelenebilir:

- Bireysel faktörler
- İşle ilgili faktörler
- Örgütsel faktörler\

Bireysel faktörler çalışanların kişilik özellikleri, yaşları, eğitim düzeyleri ve yaşam deneyimleri gibi özellikleri kapsamaktadır. İşle ilgili faktörler ise işin niteliği, iş yükü ve görev çeşitliliği gibi unsurlarla ilişkilidir.

Örgütsel faktörler ise ücret politikaları, terfi imkanları, liderlik tarzı ve örgüt kültürü gibi unsurları içermektedir. Sağlık sektöründe çalışan memnuniyeti özellikle kritik bir öneme sahiptir. Sağlık çalışanlarının memnuniyeti yalnızca örgütsel performansı değil aynı zamanda hasta bakım kalitesini de etkileyebilmektedir.

Aiken ve arkadaşlarının (2002) yaptığı araştırma, hemşire memnuniyeti ile hasta ölüm oranları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Araştırmaya göre işinden memnun olmayan hemşirelerin çalıştığı hastanelerde hasta bakım kalitesi daha düşük olabilmektedir. Bu nedenle sağlık kurumlarının çalışan memnuniyetini artırmaya yönelik politikalar geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Çalışma koşullarının iyileştirilmesi, eğitim fırsatlarının artırılması ve destekleyici bir örgüt kültürü oluşturulması bu politikalar arasında yer almaktadır.

11. Entelektüel Sermaye, Kuşaklar Arası Bilgi Paylaşımı ve Çalışan Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Modern örgütlerde entelektüel sermaye, bilgi temelli rekabet avantajının en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Ancak entelektüel sermayenin örgütsel performansa dönüşebilmesi yalnızca bu sermayenin varlığıyla değil, aynı zamanda örgüt içinde nasıl yönetildiği ve paylaşıldığıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda entelektüel sermaye, kuşaklar arası bilgi paylaşımı ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki, örgütsel davranış ve bilgi yönetimi literatüründe giderek daha fazla ilgi gören bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Entelektüel sermaye, bir örgütün sahip olduğu bilgi temelli varlıkların toplamını ifade etmektedir ve çoğunlukla insan sermayesi, yapısal sermaye

ve ilişkisel sermaye olmak üzere üç temel bileşen üzerinden açıklanmaktadır (Bontis, 1998; Edvinsson & Malone, 1997). İnsan sermayesi çalışanların bilgi, beceri ve deneyimlerini kapsarken; yapısal sermaye örgütün bilgi sistemleri, süreçleri ve kurumsal kültürünü ifade etmektedir. İlişkisel sermaye ise örgütün dış paydaşlarla kurduğu ilişkilerden doğan bilgi değerini temsil etmektedir.

Bu üç bileşen birlikte değerlendirildiğinde, entelektüel sermaye yalnızca bireysel bilgi birikimini değil, aynı zamanda bu bilginin kurumsallaştırılmasını ve paydaşlarla paylaşılmasını içeren dinamik bir sistem olarak görülebilir. Bu nedenle entelektüel sermayenin örgütsel sonuçlara etkisi çoğu zaman dolaylı mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu mekanizmalardan biri kuşaklar arası bilgi paylaşımıdır. Farklı yaş gruplarından çalışanların bir arada bulunduğu örgütlerde bilgi ve deneyim aktarımı, entelektüel sermayenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle deneyimli çalışanların sahip olduğu örtük bilginin genç çalışanlara aktarılması, kurumsal bilgi birikiminin korunmasını sağlamaktadır.

Bu bağlamda kuşaklar arası bilgi paylaşımı entelektüel sermayenin korunması ve geliştirilmesinde bir köprü görevi görmektedir. Eğer örgüt içinde etkili bir bilgi paylaşım kültürü mevcutsa, çalışanların bireysel bilgi birikimi kurumsal bilgiye dönüşmekte ve organizasyonun entelektüel sermayesi zaman içinde büyümektedir.

Öte yandan çalışan memnuniyeti de örgütsel başarıyı etkileyen önemli bir faktördür. Çalışan memnuniyeti, bireylerin işlerinden duydukları genel tatmin düzeyini ifade etmektedir ve iş performansı, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti gibi birçok örgütsel sonuçla yakından ilişkilidir (Judge vd., 2001).

Literatürde entelektüel sermaye ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar sınırlı olmakla birlikte mevcut araştırmalar bu iki kavram arasında genellikle pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Entelektüel sermayesi yüksek olan organizasyonlarda çalışanların kendilerini daha değerli hissettikleri ve bu durumun iş doyumunu artırdığı çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur (Longo & Mura, 2011).

Bu ilişki özellikle insan sermayesi bileşeni üzerinden açıklanabilir. İnsan sermayesine yatırım yapan örgütler çalışanlarının eğitime, gelişimine ve yaratıcılığına önem veren organizasyonlar olarak değerlendirilmektedir. Bu tür organizasyonlarda çalışanlar kendilerini geliştirme fırsatı buldukları için işlerinden daha fazla tatmin duyabilmektedir. Benzer şekilde yapısal sermaye de çalışan memnuniyetini dolaylı olarak etkileyebilmektedir. İyi tasarlanmış bilgi sistemleri ve açık iletişim kanalları çalışanların işlerini daha

verimli yürütmelerini sağlamaktadır. Bu durum iş stresini azaltarak çalışan memnuniyetini artırabilmektedir.

İlişkisel sermaye ise kurum itibarı ve paydaş ilişkileri aracılığıyla çalışan memnuniyetine katkı sağlayabilmektedir. Kurumsal itibarı yüksek bir organizasyonda çalışan bireyler, bu prestijin bir parçası olmaktan gurur duyabilmektedir. Bu durum çalışanların işlerine yönelik olumlu tutum geliştirmesine katkı sağlayabilmektedir (Carmeli & Freund, 2002).

Ancak entelektüel sermayenin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisi çoğu zaman doğrudan değil, aracı mekanizmalar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu noktada kuşaklar arası bilgi paylaşımı önemli bir aracı değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Aracı değişken kavramı sosyal bilimlerde bir değişkenin başka iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklayan mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Baron & Kenny, 1986). Bu bağlamda entelektüel sermaye çalışan memnuniyetini doğrudan etkileyebileceği gibi, bilgi paylaşımı yoluyla da dolaylı bir etki yaratabilmektedir.

Örneğin bir organizasyonda güçlü bir entelektüel sermaye altyapısı mevcutsa, bu durum çalışanlar arasında daha fazla bilgi paylaşımını teşvik edebilir. Bilgi paylaşımı ise çalışanların öğrenme fırsatlarını artırarak iş memnuniyetini olumlu yönde etkileyebilir. Bu süreç özellikle kuşaklar arası etkileşim bağlamında önem kazanmaktadır. Farklı kuşakların birlikte çalıştığı organizasyonlarda bilgi paylaşımı yalnızca öğrenme süreci değil aynı zamanda sosyal etkileşim sürecidir. Deneyimli çalışanlar bilgi ve deneyimlerini genç çalışanlarla paylaştıkça kurumsal bilgi birikimi güçlenmekte ve çalışanlar arasında daha güçlü sosyal bağlar oluşmaktadır.

Bandura'nın öz-yeterlik teorisi de bu ilişkiyi açıklamak için kullanılabilir. Öz-yeterlik, bireyin belirli bir görevi başarıyla yerine getirebileceğine dair inancını ifade etmektedir (Bandura, 1997). Kuşaklar arası bilgi paylaşımı genç çalışanların öz-yeterlik algısını güçlendirebilir çünkü mentörlük ve öğrenme süreçleri çalışanların kendilerine olan güvenlerini artırmaktadır.

Deneyimli çalışanlar açısından bakıldığında ise bilgi paylaşımı kariyerlerinin ilerleyen dönemlerinde anlam ve tatmin sağlayan bir faaliyet haline gelebilmektedir. Erikson'un psikososyal gelişim kuramına göre bireyler yaşamlarının ileri dönemlerinde üretkenlik ve topluma katkı sağlama ihtiyacı hissedebilmektedir (Erikson, 1963). Deneyimli çalışanlar sahip oldukları bilgiyi genç nesillere aktararak bu ihtiyacı karşılayabilmektedir. Bu nedenle kuşaklar

arası bilgi paylaşımı hem genç çalışanların öğrenmesini hem de deneyimli çalışanların mesleki tatminini destekleyen bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca bilgi paylaşımı örgüt içinde iş birliği ve güven ortamının gelişmesine de katkı sağlayabilmektedir. İş arkadaşları arasında güçlü bir bilgi paylaşım kültürü oluştuğunda çalışanlar birbirlerine daha fazla güvenmekte ve daha açık iletişim kurabilmektedir. Bu durum çalışan memnuniyetini olumlu yönde etkileyen önemli bir faktördür (Cummings & Oldham, 1997). Öte yandan bilgi paylaşımının zayıf olduğu organizasyonlarda çalışanlar kendilerini yalnız hissedebilmekte ve öğrenme fırsatlarının sınırlı olduğunu düşünebilmektedir. Bu durum özellikle genç çalışanların motivasyonunu olumsuz etkileyebilir.

Örneğin yeni işe başlayan bir sağlık çalışanı deneyimli meslektaşlarından destek alamazsa mesleki gelişim süreci zorlaşabilir ve bu durum iş memnuniyetinin düşmesine neden olabilir. Benzer şekilde deneyimli çalışanların bilgi ve deneyimlerinin değer görmediği bir ortamda çalışmaları da motivasyonlarını azaltabilir. Bu nedenle organizasyonların kuşaklar arası bilgi paylaşımını teşvik eden bir kültür oluşturması büyük önem taşımaktadır. Mentörlük programları, proje ekipleri ve bilgi paylaşım platformları bu süreci destekleyen önemli araçlar arasında yer almaktadır. Böylelikle olarak entelektüel sermaye, kuşaklar arası bilgi paylaşımı ve çalışan memnuniyeti arasında güçlü ve çok boyutlu bir ilişki bulunmaktadır. Entelektüel sermaye çalışan memnuniyetini doğrudan etkileyebileceği gibi bilgi paylaşımı aracılığıyla dolaylı bir etki de yaratabilmektedir. Bu bağlamda kuşaklar arası bilgi paylaşımı entelektüel sermayenin örgütsel çıktılara dönüşmesini sağlayan kritik bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Organizasyonların sürdürülebilir başarı elde edebilmesi için entelektüel sermayelerini yalnızca geliştirmeleri değil aynı zamanda bu sermayeyi etkili bir şekilde paylaşmaları gerekmektedir. Bu yaklaşım özellikle sağlık sektörü gibi bilgi yoğun sektörlerde daha da önem kazanmaktadır. Sağlık kuruluşlarında bilgi paylaşımı yalnızca örgütsel performansı değil aynı zamanda hasta bakım kalitesini de etkileyebilmektedir. Dolayısıyla entelektüel sermaye, kuşaklar arası bilgi paylaşımı ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi anlamak, modern sağlık yönetimi açısından önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilmektedir.

12. Sonuç ve Tartışma

Günümüz bilgi ekonomisinde örgütlerin sürdürülebilir başarısı büyük ölçüde maddi olmayan varlıklarını nasıl yönettiklerine bağlıdır. Bu

bağlamda entelektüel sermaye, modern organizasyonların en kritik stratejik kaynaklarından biri haline gelmiştir. Özellikle sağlık sektörü gibi bilgi yoğun alanlarda entelektüel sermaye yalnızca kurumsal performansı değil aynı zamanda hizmet kalitesini, hasta güvenliğini ve çalışan memnuniyetini doğrudan etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kitap bölümünde sağlık kuruluşlarında entelektüel sermaye kavramı, kuşaklar arası bilgi paylaşımı ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiler kuramsal bir çerçevede ele alınmış ve bu kavramların örgütsel bağlamda nasıl etkileşim içinde olduğu tartışılmıştır.

Çalışmada ele alınan literatür incelendiğinde entelektüel sermayenin üç temel bileşenden oluştuğu görülmektedir: insan sermayesi, yapısal sermaye ve ilişkisel sermaye. İnsan sermayesi, örgüt çalışanlarının bilgi, beceri ve deneyimlerini ifade ederken; yapısal sermaye örgütün süreçlerini, bilgi sistemlerini ve kurumsal kültürünü kapsamaktadır. İlişkisel sermaye ise örgütün paydaşlarıyla kurduğu ilişkilerden doğan bilgi değerini temsil etmektedir. Bu üç bileşenin birlikte ele alınması, entelektüel sermayenin dinamik ve bütüncül bir sistem olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır.

Sağlık kuruluşları açısından bakıldığında entelektüel sermayenin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Sağlık hizmetleri doğası gereği yüksek düzeyde uzmanlık bilgisi gerektiren ve sürekli öğrenmeyi zorunlu kılan bir alandır. Bu nedenle sağlık çalışanlarının sahip olduğu bilgi ve deneyimler kurumların en önemli değer kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Ancak bu bilgi birikiminin kurumsal bir değere dönüşebilmesi için yalnızca bireylerin zihninde kalmaması, aynı zamanda kurumsallaştırılması ve paylaşılması gerekmektedir.

Bu noktada kuşaklar arası bilgi paylaşımı kritik bir rol oynamaktadır. Günümüz organizasyonlarında farklı yaş gruplarından çalışanların birlikte görev yapması giderek daha yaygın hale gelmiştir. Özellikle sağlık kurumlarında deneyimli çalışanlar ile genç profesyoneller aynı ekipler içinde görev yapmaktadır. Bu durum bilgi aktarımı açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Deneyimli çalışanların sahip olduğu örtük bilgi genç çalışanlara aktarıldığında kurumsal hafıza korunmakta ve organizasyonun öğrenme kapasitesi artmaktadır.

Kuşaklar arası bilgi paylaşımı yalnızca bilgi aktarımı açısından değil aynı zamanda inovasyon ve örgütsel gelişim açısından da önemli bir süreçtir. Deneyimli çalışanların tarihsel perspektifi ve mesleki uzmanlığı, genç çalışanların teknolojiye yatkınlığı ve yeni fikirleri ile birleştiğinde daha yaratıcı çözümler ortaya çıkabilmektedir. Bu sinerji organizasyonların değişen çevresel koşullara daha hızlı uyum sağlamasına katkıda bulunmaktadır.

Öte yandan çalışan memnuniyeti de örgütsel başarıyı etkileyen temel değişkenlerden biridir. Çalışan memnuniyeti yalnızca bireylerin işlerinden duydukları tatmin düzeyini değil aynı zamanda örgüt içindeki psikolojik iklimi de yansıtmaktadır. Yüksek iş doyumuna sahip çalışanların daha yüksek performans gösterdiği, örgütsel bağlılıklarının daha güçlü olduğu ve işten ayrılma niyetlerinin daha düşük olduğu birçok araştırmada ortaya konmuştur.

Sağlık sektöründe çalışan memnuniyeti daha da kritik bir önem taşımaktadır. Çünkü sağlık çalışanlarının memnuniyeti yalnızca örgütsel verimlilikle değil aynı zamanda hasta bakım kalitesiyle de yakından ilişkilidir. Yapılan araştırmalar hemşire ve doktor memnuniyetinin hasta memnuniyeti ve hasta güvenliği üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sağlık kurumlarında çalışan memnuniyetinin artırılması yalnızca insan kaynakları yönetiminin değil aynı zamanda sağlık hizmetlerinin kalitesinin de temel unsurlarından biridir.

Bu çalışma kapsamında ele alınan teorik çerçeve, entelektüel sermaye ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkinin doğrudan olduğu kadar dolaylı mekanizmalar aracılığıyla da gerçekleşebileceğini göstermektedir. Bu dolaylı mekanizmalardan biri kuşaklar arası bilgi paylaşımıdır. Entelektüel sermayesi güçlü olan organizasyonlar genellikle bilgi paylaşımını teşvik eden öğrenme kültürüne sahip olmaktadır. Bu tür organizasyonlarda çalışanlar birbirlerinden öğrenme fırsatı bulmakta ve bu durum çalışan memnuniyetini artırmaktadır.

Dolayısıyla kuşaklar arası bilgi paylaşımı entelektüel sermaye ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi açıklayan önemli bir aracı mekanizma olarak değerlendirilebilir. Bilgi paylaşımının yüksek olduğu organizasyonlarda çalışanlar kendilerini daha değerli ve desteklenmiş hissetmekte, bu durum da iş doyumunu olumlu yönde etkilemektedir.

Kuşaklar arası farklılıklar bu ilişkiyi daha da karmaşık hale getirebilmektedir. X, Y ve Z kuşaklarının iş değerleri, öğrenme tarzları ve beklentileri birbirinden farklı olabilmektedir. Örneğin X kuşağı çalışanlar deneyim ve uzmanlığa dayalı otoriteyi önemserken, Y kuşağı çalışanlar geri bildirim ve kariyer gelişim fırsatlarına daha fazla önem vermektedir. Z kuşağı çalışanlar ise teknoloji kullanımına yatkınlıkları ve hızlı öğrenme beklentileri ile dikkat çekmektedir.

Bu farklılıklar doğru yönetildiğinde organizasyonlar için önemli bir avantaj yaratabilir. Farklı kuşakların güçlü yönleri bir araya geldiğinde örgütler daha esnek ve yenilikçi hale gelebilmektedir. Ancak kuşaklar arası iletişim ve bilgi paylaşımı yeterince desteklenmediğinde bu farklılıklar çatışma ve memnuniyetsizlik kaynağı haline de gelebilmektedir.

Bu nedenle organizasyonların kuşaklar arası bilgi paylaşımını destekleyen yönetim stratejileri geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Mentörlük programları, tersine mentörlük uygulamaları, çapraz kuşak ekipleri ve dijital bilgi paylaşım platformları bu stratejiler arasında yer almaktadır. Bu tür uygulamalar yalnızca bilgi aktarımını kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda çalışanlar arasında güven ve iş birliği ortamının oluşmasına da katkı sağlar.

Sağlık kurumları açısından değerlendirildiğinde entelektüel sermayenin etkin yönetimi ve kuşaklar arası bilgi paylaşımının teşvik edilmesi çalışan memnuniyetinin artırılmasında önemli bir rol oynayabilir. Sağlık çalışanlarının bilgi ve deneyimlerini paylaşabilecekleri bir örgüt kültürü oluşturmak, hem kurumsal öğrenmeyi hem de çalışan bağlılığını güçlendirebilir.

Sonuç olarak bu çalışma entelektüel sermaye, kuşaklar arası bilgi paylaşımı ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkinin çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Entelektüel sermaye yalnızca organizasyonların sahip olduğu bilgi varlıklarını ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bu bilginin nasıl paylaşıldığı ve nasıl değerlendirildiği ile de yakından ilişkilidir. Kuşaklar arası bilgi paylaşımı bu sürecin merkezinde yer almakta ve entelektüel sermayenin örgütsel çıktılara dönüşmesini sağlayan önemli bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla modern organizasyonlar için en önemli yönetim görevlerinden biri, entelektüel sermayeyi geliştiren ve kuşaklar arası bilgi paylaşımını destekleyen bir örgütsel kültür oluşturmaktır. Böyle bir kültür yalnızca örgütsel performansını artırmakla kalmaz, aynı zamanda çalışanların işlerinden duydukları memnuniyeti ve örgüte olan bağlılıklarını da güçlendirir.

Bu bağlamda sağlık kuruluşlarının sürdürülebilir başarı elde edebilmesi için entelektüel sermayeyi stratejik bir kaynak olarak görmesi, kuşaklar arası bilgi paylaşımını destekleyen yönetim uygulamaları geliştirmesi ve çalışan memnuniyetini örgütsel politika ve stratejilerin merkezine yerleştirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Aiken, L. H., Clarke, S. P., Sloane, D. M., Sochalski, J., & Silber, J. H. (2002). Hospital nurse staffing and patient mortality, nurse burnout, and job dissatisfaction. *JAMA*, 288(16), 1987–1993. <https://doi.org/10.1001/jama.288.16.1987>

Alfiero, S., Brescia, V., & Bert, F. (2021). Intellectual capital-based performance improvement: A study in healthcare sector. *BMC Health Services Research*, 21(1), 73. <https://doi.org/10.1186/s12913-021-06087-y>

Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. W. H. Freeman.

Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>

Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>

Barth, S. E., Wessel, J. L., King, E. B., & Agrawal, D. (2023). Managing one's age in age-dissimilar mentoring relationships. *The International Journal of Aging and Human Development*, 96(3), 376–394. <https://doi.org/10.1177/00914150221092989>

Becker, G. S. (1989). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. University of Chicago Press.

Bontis, N. (1998). Intellectual capital: An exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*, 36(2), 63–76. <https://doi.org/10.1108/00251749810204142>

Bontis, N. (1999). Managing an organizational learning system by aligning stocks and flows of knowledge: An empirical examination of intellectual capital, knowledge management, and business performance.

Brooking, A. (1996). Intellectual capital: Core asset for the third millennium enterprise. Thomson Business Press.

Cabrita, M. D. R., & Bontis, N. (2008). Intellectual capital and business performance in the Portuguese banking industry. *International Journal of Technology Management*, 43(1/2/3), 212–237. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2008.019416>

Carmeli, A., & Freund, A. (2002). The relationship between work and workplace attitudes and perceived external prestige. *Corporate Reputation Review*, 5(1), 51–68. <https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1540164>

Chen, H. M., & Lin, K. J. (2004). The role of human capital cost in accounting. *Journal of Intellectual Capital*, 5(1), 116–130. <https://doi.org/10.1108/14691930410512950>

Costanza, D. P., & Finkelstein, L. M. (2015). Generationally based differences in the workplace: Is there a there there? *Industrial and Organizational Psychology*, 8(3), 308–323. <https://doi.org/10.1017/iop.2015.15>

Covell, C. L., & Sidani, S. (2013). Nursing intellectual capital theory: Implications for research and practice. *OJIN: The Online Journal of Issues in Nursing*, 18(2), Manuscript 2. <https://doi.org/10.3912/OJIN.Vol18No02Man02>

Cummings, A., & Oldham, G. R. (1997). Enhancing creativity: Managing work contexts for the high potential employee. *California Management Review*, 40(1), 22–38.

Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). Working knowledge: How organizations manage what they know. Harvard Business School Press.

DeLong, D. W. (2004). Lost knowledge: Confronting the threat of an aging workforce. Oxford University Press.

Dess, G. G., & Shaw, J. D. (2001). Voluntary turnover, social capital, and organizational performance. *Academy of Management Review*, 26(3), 446–456. <https://doi.org/10.5465/AMR.2001.4845830>

Edvinsson, L., & Malone, M. S. (1997). Intellectual capital: Realizing your company's true value by finding its hidden brainpower. HarperBusiness.

Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). W. W. Norton & Company.

Fragidis, L. L., & Chatzoglou, P. D. (2018). Implementation of a nationwide electronic health record (EHR). *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 31(2), 116–130. <https://doi.org/10.1108/IJHCQA-09-2016-0136>

Goldstein, S. M., & Ward, P. T. (2004). Performance effects of physicians' involvement in hospital strategic decisions. *Journal of Service Research*, 6(4), 361–372. <https://doi.org/10.1177/1094670503262953>

Judge, T. A., Thoresen, C. J., Bono, J. E., & Patton, G. K. (2001). The job satisfaction–job performance relationship: A qualitative and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 127(3), 376–407.

Kaufmann, L., & Schneider, Y. (2004). Intangibles: A synthesis of current research. *Journal of Intellectual Capital*, 5(3), 366–388. <https://doi.org/10.1108/14691930410550354>

Kılıkış, İ., & Yıldız Bağdoğan, S. (2025). Gümüş tsunami geliyor: Yaşlanan işgücünün avantajları. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 27(1), 288–312.

Leggat, S. G., Bartram, T., & Stanton, P. (2011). High performance work systems: The gap between policy and practice in health care reform. *Journal of Health Organization and Management*, 25(3), 281–297. <https://doi.org/10.1108/14777261111143536>

Lev, B. (2000). New accounting for the new economy. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 7(2), 31–42.

Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 1297–1349). Rand McNally.

Longo, M., & Mura, M. (2011). The effect of intellectual capital on employees' satisfaction and retention. *Information & Management*, 48(7), 278–287. <https://doi.org/10.1016/j.im.2011.06.005>

Luthy, D. H. (1998, August). Intellectual capital and its measurement. In Proceedings of the Asian Pacific Interdisciplinary Research in Accounting Conference (APIRA), Osaka, Japan.

Lyons, S. T., & Kuron, L. K. J. (2014). Generational differences in the workplace: A review of the evidence and directions for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 35(S1), S139–S157. <https://doi.org/10.1002/job.1913>

Mannheim, K. (1952). The sociological problem of generations. *Essays on the Sociology of Knowledge*, 306, 378–404.

Marsick, V. J., & Watkins, K. E. (2003). Demonstrating the value of an organization's learning culture: The dimensions of the learning organization questionnaire. *Advances in Developing Human Resources*, 5(2), 132–151. <https://doi.org/10.1177/1523422303005002002>

Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Harper & Row.

Mendonça, S. (2026). Nurses' clinical reasoning process: A grounded theory study. *Healthcare*, 14(2), 230. <https://doi.org/10.3390/healthcare14020230>

Milton, N., & Ramsden, A. (2006). *Knowledge management for teams and projects*. Chandos Publishing.

Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), 242–266. <https://doi.org/10.5465/amr.1998.533225>

Nonaka, I. (1994). A dynamic theory of organizational knowledge creation. *Organization Science*, 5(1), 14–37.

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (2007). The knowledge-creating company. *Harvard business review*, 85(7/8), 162.

Paoloni, N., Mattei, G., Dello Strologo, A., & Celli, M. (2020). The present and future of intellectual capital in the healthcare sector: A systematic literature review. *Journal of Intellectual Capital*, 21(3), 357–379. <https://doi.org/10.1108/JIC-10-2019-0237>

Parker, K., & Igielnik, R. (2020, May 14). On the cusp of adulthood and facing an uncertain future: What we know about Gen Z so far. Pew Research Center.

Pusenius, P., & Laihonen, H. (2026). *Intellectual capital management in public healthcare: A systematic literature review*. *Journal of Intellectual Capital*, 27(7), 1–21. <https://doi.org/10.1108/JIC-06-2024-0196>

Polanyi, M. (1966). *The tacit dimension*. Doubleday.

Rodrigues, R. G., Souza, M. M., & de Oliveira, M. P. V. (2022). Intellectual capital, absorptive capacity and product innovation. *Knowledge and Process Management*, 29(3), 304–315. <https://doi.org/10.1002/kpm.1691>

Ropes, D. (2013). Intergenerational learning in organizations. *European Journal of Training and Development*, 37(8), 713–727. <https://doi.org/10.1108/EJTD-10-2012-0063>

Sanches, D., Pereira, S., Castro, S., Mendes, M., & Santos, E. (2024). Generational diversity in nursing practice environments: Scoping review. *BMC Nursing*, 23, Article 928. <https://doi.org/10.1186/s12912-024-02607-3>

Sarakbi, D., Mensah-Abrampah, N., Kleine-Bingham, M., & Syed, S. B. (2021). Aiming for quality: A global compass for national learning systems. *Health Research Policy and Systems*, 19, Article 102. <https://doi.org/10.1186/s12961-021-00746-6>

Secundo, G., Del Vecchio, P., Dumay, J., & Passiante, G. (2017). Intellectual capital in the age of Big Data: Establishing a research agenda. *Journal of Intellectual Capital*, 18(2), 242–261. <https://doi.org/10.1108/JIC-10-2016-0097>

Stewart, T. A. (2010). *Intellectual capital: The new wealth of organizations*. Crown Business.

Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations: The history of America's future, 1584–2069*. New York, NY: William Morrow & Company.

Subramaniam, M., & Youndt, M. A. (2005). The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities. *Academy of Management Journal*, 48(3), 450–463. <https://doi.org/10.5465/amj.2005.17407911>

Vishnu, S., & Gupta, V. K. (2015). Performance of intellectual capital in Indian healthcare sector. *International Journal of Learning and Intellectual Capital*, 12(1), 47–60.

Wang, S., & Noe, R. A. (2010). Knowledge sharing: A review and directions for future research. *Human Resource Management Review*, 20(2), 115–131. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2009.10.001>

Wang, W.-Y., & Chang, C. (2005). Intellectual capital and performance in causal models: Evidence from the information technology industry in Taiwan. *Journal of Intellectual Capital*, 6(2), 222–236. <https://doi.org/10.1108/14691930510592816>

Watkins, H. J., & Omilion-Hodges, L. M. (2025). Zooming in on generational differences: Exploring intergenerational employee relationships and the rise of Generation Z in the workplace. *International Journal of Business Communication*, 62(3), 314–339. <https://doi.org/10.1177/23294884251345809>

Youndt, M. A., Subramaniam, M., & Snell, S. A. (2004). Intellectual capital profiles: An examination of investments and returns. *Journal of Management Studies*, 41(2), 335–361. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2004.00435.x>

Zambon, S. (2017). Intangibles and intellectual capital: An overview of the reporting issues and some measurement models. In C. Marr, A. Schiuma, & G. Mouritsen (Eds.), *Perspectives on intellectual capital*.

BÖLÜM XIII

GERCÜŞ (BATMAN) ÇEVRESİNİN DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

Natural Environmental Characteristics of the Gercüş (Batman) Region

Ahmet YILDIRIM

(Doç. Dr.), Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi,
E-mail: ahmetyildirim21@hotmail.com,
ORCID: 0009-0006-5371-3030

1. GİRİŞ

1.1. Gercüş Çevresinin Konumu ve Sınırları

Gercüş ve çevresi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır. Sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla bu alan, Mardin-Midyat Dağları yöresi ile Diyarbakır Havzası yöresinin ayrılma (geçiş) sınırına denk gelmektedir.

Çalışma alanının fiziki sınırlarına bakıldığında; sahanın güneyinde ortalama yükseltisi 1000-1500 metreler arasında değişen Mardin-Midyat Dağları ile komşu olduğu görülür. Literatürde topografik görünümü nedeniyle “**Mardin-Midyat Eşiği**” olarak da adlandırılan bu dağlık kütle, doğu-batı uzanışlı olup, Diyarbakır çanağı ile Suriye'ye doğru alçalan düzlükler arasında yükselen kalker yapıları belirgin bir basamak görünümündedir. Sahanın doğu sınırını ise Mardin-Midyat eşiğinin kuzeybatı uzantısı durumunda olan ve ortalama yükseltisi 1200-1500 metreleri bulan Karakaş Dağı (Poyraz tepesi: 1428 m) sınırlandırmaktadır. Ayrıca bu doğu sınırı, aynı dağlık sisteme dâhil olan Gercüş Antiklinali'nin son bulduğu alana kadar uzanış gösterir. Çalışma alanının kuzey sınırlarını ise büyük ölçüde Gercüş Antiklinali'nin oluşturduğu yapısal rölöf belirlemektedir.

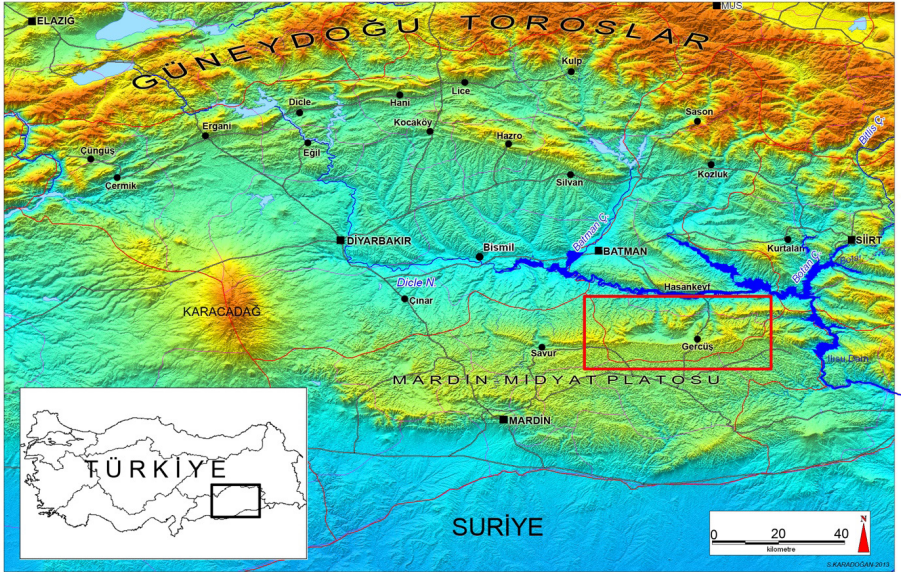
İdari sınırlar açısından Gercüş ilçesi; güneyde Midyat, doğuda Dargeçit, batıda ise Savur ve Bismil ilçeleri ile komşudur. Gercüş ilçe merkezinin kendisi, çalışma alanının ana yeryüzü şekillerinden biri olan Gercüş Antiklinali'nin boşaltılmış tabanının güney yamaçlarında kurulmuş olup denizden yüksekliği 850 metre civarındadır. Gercüş'ün güneyinden itibaren Mardin-Midyat Dağları'na doğru gidildikçe yükselti artış göstermektedir (Şekil 1).

1.2.Genel Topoğrafik Görünüm

Güneydoğu Anadolu Bölgesi genel itibarıyla yüzey şekillerinin sadeliği ve basitliği ile dikkat çeken geniş bir plato görünümündedir. Ancak inceleme alanı olan Gercüş ve çevresi, jeolojik yapı ve tektonizmanın (Jura tipi kıvrımlanmaların) şekillendirici etkisiyle bu genel durumdan ayrılarak oldukça engebeli ve belirgin yapısal rölyef özelliklerine sahip olmuştur.

Sahanın genel topoğrafyasına hakim olan en önemli yeryüzü şekilleri doğu-batı doğrultusunda uzanan dağlık ve tepelik alanlardır. Güneyde ortalama yükseltisi 1000-1500 metre arasında değişen Mardin-Midyat Dağları (Mardin-Midyat Eşiği) kalkerli yapısıyla belirgin bir basamak oluştururken, doğuda yükseltisi 1200-1500 metreleri bulan Karakaş Dağları topoğrafyayı sınırlandırır. İnceleme alanının doğusuna doğru uzanan Softek Antiklinali üzerindeki Kokelkarumi Tepesi (1479 m) alanın en yüksek noktasına denk gelir. Gercüş Antiklinali üzerinde ise Gercüş'ün doğusunda yer alan Latadike Tepesi (1372 m) ve Aktaş Tepesi (1271 m) göze çarpan başlıca topoğrafik yükseltilerdir.

Sahanın kalbini ise yeryüzü şekillerinin iskeletini oluşturan **Gercüş Antiklinali** meydana getirmektedir. Gercüş ilçe merkezinin de bulunduğu ve denizden yüksekliği 850-920 metre civarında olan bu alan, tektonik hareketler ve akarsuların şiddetli aşındırmasıyla tepesi oyulup tabana kadar boşaltılmış bir “antiklinal vadisi” (komb) veya subsekant depresyon görünümündedir. Eğimin yüksek olduğu (bazı kesimlerde %40-80 arası) yamaçlar, dış kuvvetlerce derince yarılmış vadiler ve farklı seviyelerdeki aşınım platoları Gercüş çevresi topoğrafyasının temel karakterini yansıtmaktadır.

Şekil 1. Lokasyon Haritası

2. Gercüş Çevresinin Jeolojik ve Tektonik Yapısı

2.1. Stratigrafik Özellikler

Gercüş ve çevresi stratigrafik açıdan incelendiğinde, alanın bütünüyle Paleojen (özellikle Eosen ve Oligosen) yaşlı tortulların yaygın olduğu bir sedimantasyon havzası karakteri taşıdığı görülmektedir. Saha, jeolojik devirler boyunca sığ deniz (kıta kenarı, shelf) fasiyesinde gelişmiş olup, metamorfizma (başkalaşım) ve magmatik intrüzyon (sokulum) etkisinde kalmamıştır. İnceleme alanında yüzeylenen ve temelini kireçtaşı, marn, kiltası ve kumtaşı gibi tortul kayaların oluşturduğu 4 ayrı stratigrafik formasyon yüzeylenmektedir (Şekil 2). Bu stratigrafik birimler eskiden yeniye doğru şunlardır:

Garzan Formasyonu (Üst Kretase): İnceleme alanındaki en yaşlı ve en dar alanda yayılış gösteren formasyondur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde yüzeyin altında geniş bir yayılıma sahip olan bu birim, çalışma alanında sadece Gercüş ilçe merkezinin batısında, Gercüş Antiklinali'nin kuzey kanadında yer alan Leylektepe köyü yakınlarında yüzeylenmektedir. Formasyonun kalınlığı Leylektepe civarında 25-60 metre arasında değişirken, sahanın doğusundaki Softek antiklinaline doğru gidildikçe kalınlaşarak 150 metreyi bulmaktadır. Litolojik olarak sarımsı gri renkli, ince-orta kalınlıkta

esmer (kızıl) renkli tabakalardan oluşur. Litolojik bileşiminde; bozca kırmızı ve pembe renkli çakıltası, sarı-kırmızı-alaca renkli kumtaşı, silttaşı, şeyl ve killi kireçtaşı bulunur. Formasyonun kalınlığı Gercüş ilçe merkezine doğru artarak 360 metreye kadar ulaşmaktadır.

Hoya (Midyat) Formasyonu (Orta Eosen - Alt Oligosen): Hoya veya literatürdeki diğer adıyla Midyat Formasyonu, inceleme alanında yüzeyde en fazla yayılım gösteren formasyondur. Özellikle alanın güneyinde, Gercüş Antiklinali'nin güney kanadından Midyat ilçesine doğru uzanan geniş dalgalı sahada ve Softek antiklinali civarında yüzeylenmektedir. Bu formasyon, arazide genelde dik yamaçlar oluşturan kireçtaşları ve bunların diyajenetik değişimleri ile oluşan dolomitlerden meydana gelmektedir. Kayaçlar krem, bej, gri ve beyaz renkli, orta-kalın tabakalı, sert ve iyi gözenekli bir yapıdadır. Formasyonun kalınlığı Gercüş ilçe merkezi civarında yaklaşık 185 metre olarak ölçülmüştür.

2.2. Tektonik Özellikler (Kıvrım ve Kırıklar)

Gercüş ve çevresi, Arap platformu ile Anadolu levhasının kuzey-güney yönlü çarpışması ve sıkışması sonucunda meydana gelen büyük tektonik etkileşim kuşağında, literatürde “Kenar Kıvrımları Bölgesi” olarak adlandırılan alanın hemen önünde (güneyinde) yer almaktadır. Sahanın jeolojik yapısı Kretase'den Holosen'e kadar süren Alpin hareketlerle şekillenmiş olup, bugünkü yüzey şekillerinin temelini paleotektonik ve neotektonik dönemlerde gelişen kıvrım ve kırık sistemleri oluşturmaktadır.

Kıvrımlı Yapılar (Gercüş ve Softek Antiklinalleri): Çalışma alanında kuzey-güney yönlü sıkışma hareketlerinin bir sonucu olarak, doğu-batı doğrultusunda uzanan, düzenli ve az çok birbirine paralel kıvrım zonları gelişmiştir. Fransa Alpelerindeki Jura Dağları'na olan yapısal benzerliklerinden dolayı “Jura tipi kıvrımlar” olarak tanımlanan bu morfolojik üniteler, sahanın iskeletini oluşturmaktadır. Sahanın en karakteristik ve en geniş alan kaplayan kıvrımlı yapıları **Gercüş Antiklinali** ve onun doğusunda yer alan **Softek Antiklinali**'dir.

Softek antiklinalinin batıda son bulduğu alanda hemen Gercüş antiklinali başlamaktadır; ancak her iki antiklinalin de iç ve dış süreçlerce şiddetle tahrip edilmiş olması nedeniyle aralarındaki sınırı kesin hatlarla ayırt etmek oldukça güçtür. Alp orojenezinin Alt-Orta Miyosen döneminde başlayan çarpışmalarla belirginleşen bu antiklinaller, genel itibarıyla çok dik ve sıkışık olmayan kıvrımlardır. Ancak zamanla artan tektonik sıkışmalar ve dikey yöndeki hareketlerin etkisiyle bu kıvrımlı yapıların dirençleri kırılmış, yapılar yer yer

yırtılma ve faylanmalara maruz kalmıştır. Meydana gelen bu faylanmaların da yardımıyla, Gercüş ve Softek antiklinallerinin zayıf direnç gösteren tepe kısımları akarsular (flüviyal süreçler) tarafından oyulmuş ve tabana kadar boşaltılarak bugünkü subsekant depresyon (komb) görünümünü kazanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. İçinde Gercüş’ün de bulunduğu komb denilen Antiklinal vadi (subsekant depresyon)

Kırıklar ve Faylar: Yöredeki orojenik sıkıştırma hareketleri esnasında, rijit (sert) kalker tabakalarının farklı derecelerde basınca maruz kalması sonucunda kıvrılmaların yanı sıra kırılmalar (faylanmalar) da meydana gelmiştir. Gercüş çevresindeki fay hatlarının tamamı, antiklinal ve senklinal sistemlerine uyumlu bir biçimde doğu-batı doğrultusunda uzanış göstermektedir.

İnceleme alanında Gercüş ve Softek antiklinallerinin eksen ve yamaçlarında izlenen fayların çoğu, sıkışma rejimine bağlı olarak gelişen düşey atımlı (normal) faylardır. Özellikle Softek antiklinali ile Gercüş antiklinali arasındaki senklinal oluşu boyunca doğu-batı yönünde uzanan fay hattı oldukça dikkat çekicidir. Bu kırık hattının, Gercüş antiklinalinin tabanının dış kuvvetlerce

“**komb (combe)**” adı verilen çok belirgin bir antiklinal vadisi (subsekant depresyon) meydana gelmiştir (**Şekil 3**).

Gercüş Antiklinalinin boşaltılmış tabanını oluşturan bu subsekant depresyon, akarsuların jeolojik yapının zayıf alanlarına yerleşerek uyum sağlamasıyla oluşan “**kafesli drenaj**” sisteminin bölgedeki en güzel örneklerinden birini sunmaktadır. Bu drenaj ağının ana unsuru olan ve antiklinalin içini adeta bir “**düğme iliği**” gibi derince oyan akarsu, **Nehir Deresi**’dir. Karakteristik bir subsekant akarsu olan Nehir deresi, Gercüş antiklinalinin tabanını drene ederek antiklinalin kuzey kanadını yarmış ve bu alanda çok derin bir **klüz (cluse / kısık vadi)** oluşturmuştur (**Şekil 4**).

Şekil 4. Gercüş antiklinalini bir **klüz** oluşumuyla aşındırıp Dicle Nehri’ne karışan Nehir Deresi

Bu subsekant depresyonun içerisinde, topografyaya ve jeolojik eğime tam bir uyum sağlamış olan yan kollar dikkat çeker. Antiklinal vadisinin tabanına doğru kuzeyden inen obsekant özellikli ve güneyden inen resekant özellikli pek çok küçük dere, ana tahliye kanalı olan subsekant Nehir deresi’ne dike yakın açılarla bağlanarak bahsi geçen kafesli drenaj ağını meydana getirir.

Gercüş Antiklinalinin subsekant depresyon olarak gelişim sürecinde dikkati çeken bir diğer ilginç jeomorfolojik olay ise, depresyon içerisinde yaşanan

akarsu kapması (kaptür) olayıdır. Antiklinalin daha doğu kısımlarını aşındıran ve sahaya ilk yerleşen akarsulardan biri olduğu anlaşılan Gürbüz deresi, Gercüş ilçe merkezinin 1-2 km kuzeyine denk gelen alanda, geriye doğru aşındırma gücü daha yüksek olan Nehir deresi tarafından kapılmıştır. Vadi biçimleri ve taban özellikleri de bu kapılma olayını doğrulamakta olup; bu durum, sahadaki flüviyal jeomorfolojik evrimin Holosen'e kadar oldukça hareketli bir şekilde sürdüğünü kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak; flüviyal süreçlerle tepesi oyulup tabanına kadar boşaltılan Gercüş antiklinali subsekant depresyonu, kuzey ve güney kanatlarında Eosen yaşlı Hoya (Midyat) Formasyonuna ait dirençli kalkerlerin oluşturduğu sarp ve dik yamaçlı **“hogbek” (hogback)** rölyefleriyle sınırlanmaktadır. Bu hogbekler, boşaltılmış antiklinal tabanını adeta yüksek duvarlar gibi çevreleyerek Gercüş ve yöresinin bugünkü karakteristik dalgalı ve engebeli yapısal görünümünü kazanmasını sağlamıştır (**Şekil 5**).

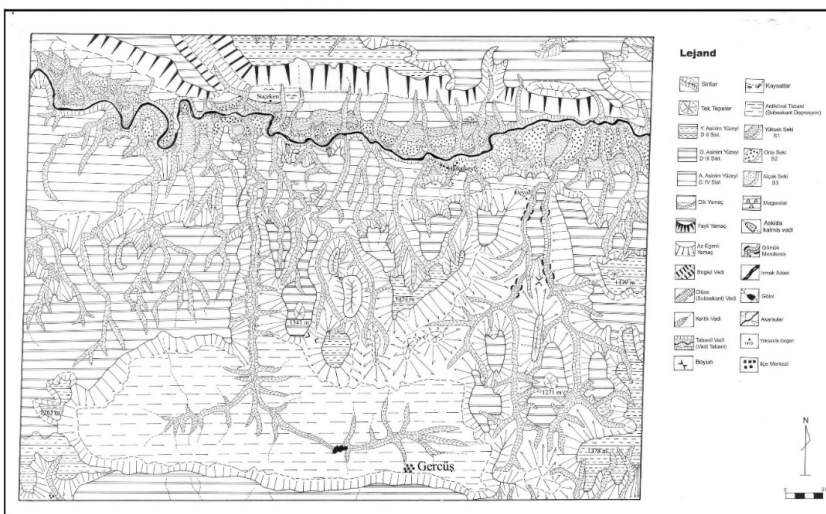

Şekil 5. Gercüş antiklinalinin aşındırılmasıyla oluşmuş Hogbekler

3.2. Platolar ve Aşınım Yüzeyleri

Gercüş ve çevresinin bugünkü yeryüzü şekilleri, Oligosen sonlarında belirmeye başlayan, Miyosen ve Pliyosen’de gelişen tektonik hareketler ile Neojen-Kuvaterner boyunca iç ve dış kuvvetlerin karşılıklı etkileri sonucunda oluşmuştur. Kuvaterner döneminde kaide seviyesi değişikliklerinin fazla olması nedeniyle bölgede tam bir peneplen oluşamamış; bunun yerine, çeşitli aşınım süreçlerinin uzun ve devamlı işleyişiyle meydana gelen farklı seviyelerdeki aşınım yüzeyleri (platolar) gelişmiştir. Gercüş sahasında tektonik hareketler ve iklim değişimlerinin kontrolünde farklı dönemlerde oluşmuş üç ana plato (aşınım yüzeyi) seviyesi bulunmaktadır (**Şekil 6**).

Yüksek Platolar (D II Sistemleri): İnceleme alanındaki en eski aşınım yüzeylerini oluşturan yüksek platoların yaşı Alt Pliyosen olarak belirlenmiştir. Subtropikal iklim koşullarının ve etkin blok tektonizmasının bir eseri olan bu yüzeyler, sahanın 1200 metreden daha yüksek olan kesimlerinde yer almaktadır. Gercüş ve çevresinde yüksek aşınım yüzeyleri; alanın doğusundaki Softek antiklinali üzerinde (Kokelkarumi tepesi 1479 m, Eğri tepe 1271 m, Latasor tepesi 1178 m) ve Gercüş antiklinalinin doğu ile güney kanatları üzerinde (Latadike tepesi 1372 m, Aktaş tepesi 1273 m, Diyarıhasan tepesi 1336 m, Serikeli tepesi) kalıntılar halinde izlenmektedir. İnceleme alanının en yüksek kesimlerini oluşturan bu platolar tamamen düz olmayıp, üzerlerinde yer yer 100 metreye yaklaşan nispi yükseltilere sahip tepeler barındırırlar. Tektonik hareketlerle şiddetle yükselen bu alanlar, güç kazanan akarsular tarafından derince yarılarak çevresinde %50-55'i geçen sarp yamaçlar oluşturmuştur.

Şekil 6. Gercüş Çevresinin Jeomorfoloji Haritası

Orta Yükseklikteki Platolar (D III Sistemleri): Yaşı Üst Pliyosen olarak kabul edilen bu aşınım yüzeyleri, 900-1100 metre yükseltileri arasında yer alır ve bölgede en geniş yayılımı gösteren plato sistemlerini meydana getirir. Gercüş antiklinalinin güney kanadı üzerinde (Latabekir tepesi 1076 m, Gırereş tepesi 1037 m) ve sahanın doğusunda (Kozi tepesi 928 m, Keli tepesi 928 m, Kalatı tepesi 1068 m, Banipisir tepesi) oldukça belirgindir. Yüksek aşınım yüzeyleri ile aralarında 150 metreden başlayıp yamaçlarda yer yer 300 metreye kadar varan yükselti farkları bulunur. Üst Pliyosen'in nispeten serin ve nemli koşullarında gelişen bu orta yükseklikteki platolar, Gercüş antiklinalinin kanatlarından inen yan dereler tarafından şiddetle parçalanmış durumdadır.

Alçak Platolar (D IV Sistemleri): Pliyosen sonları ile en alt Pleistosen (Villafrankiyen) başlarında meydana gelen genç tektonik hareketler ve iklimdeki kuraklaşma eğilimi sonucunda gelişen en genç plato seviyeleridir. Gercüş antiklinalinin daha alt yamaçlarında, Hoya ve Germik formasyonlarına ait tabakalar üzerinde 600-800 metre yükseltileri arasında izlenirler. Karasal çökellerden (kum, çakıl, konglomera) oluşan ve üzerlerinde yer yer kırmızımsı-kahverengi toprakların bulunduğu bu yüzeyler, orta seviye platolardan daha az eğimli yamaçlarla tabana doğru inen aşınım ve dolgu düzlükleri karakteri taşırlar.

3.3. Karstik Şekiller

Gercüş ve çevresinde yüzeylenen stratigrafik birimlerin (bilhassa Hoya, Gercüş ve Germik formasyonları) kireçtaşı ve dolomit gibi kolayca eriyebilen kayalar bakımından zengin olması, karstik şekillerin gelişimi için uygun bir litolojik zemin hazırlamıştır. Ancak litolojinin sunduğu bu elverişli koşullara rağmen; arazinin oldukça engebeli olması, eğim derecelerinin yüksekliği ve sıcak iklime karşılık yağış/nemlilik oranının yörede düşük kalması, sahada karstlaşma sürecini sınırlandırmış ve geciktirmiştir. Suların yüzeyde tutunarak kayaları eritmesine fırsat vermeyen bu dik yamaçlı topoğrafya nedeniyle, Gercüş ve çevresinde makro karstik şekillerin geniş alanlı oluşumu söz konusu olmamıştır.

Yörede en fazla görülen ve en yaygın karstik erime şekilleri, karstlaşmanın ilk aşamasını oluşturan lapyalardır. Gercüş antiklinalinin her iki kanadında eğimin nispeten azaldığı yüzeylerde rastlanan lapyalar, özellikle Hoya formasyonuna ait kalkerlerin yüzeylendiği alanlarda yoğunlaşmaktadır. Gercüş ilçe merkezinden sahanın güney sınırına doğru olan kesimler ile Nehir deresi vadisinin doğusunda kalan orta seviye aşınım yüzeyleri (D III sistemleri)

üzerinde izlenen bu şekiller, kalker tabakalarının çatlak ve yarıkları boyunca sınırlı bir yayılım göstermektedir.

Daha büyük erime ve çökme şekilleri olan dolinler ise inceleme alanının ana topoğrafyasında eğim şartlarının elverişsiz olmasından ötürü pek görülmezken, arazinin güney sınırından itibaren ortaya çıkarlar. Gercüş ilçesinden güneye, Midyat’a doğru gidildikçe Hoya formasyonu kalkerlerinin devam ettiği eğimi az sahalarda karstik erime dolinleri topoğrafyada belirginleşmeye başlamaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Gercüş-Midyat ilçeleri arasında oluşmuş dolinler

4. İklim Özellikleri

4.1.İklimi Etkileyen Faktörler

Gercüş ve çevresinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde olduğu gibi Karasal Akdeniz Termik Rejimi özellikleri hüküm sürmektedir. Ancak yörede “kışların nispeten soğuk ve yağışlı, yazların ise çok sıcak ve kurak” geçmesi şeklinde özetlenebilecek bu genel iklim karakteri, sahanın bulunduğu enlem (planeter faktörler), maruz kaldığı hava kütleleri ve özellikle Gercüş’e has topoğrafik şartlar (orografik özellikler ve karasallık) tarafından yerel ölçekte şekillendirilmektedir.

Genel Hava Dolaşımı ve Hava Kütleleri: İnceleme alanında iklimin yıl içindeki genel gidişatını, sahayı etkileyen hava kütlelerinin hareketleri belirler. Kış mevsiminde kuzey kökenli soğuk polar hava kütleleri (mP, cP) etki alanını genişleterek yöreyi etkisi altına alır, sıcaklıkları düşürür ve kış yağışlarının oluşmasına zemin hazırlar. Yaz mevsiminde ise kuzeydeki polar hava kütleleri geri çekilirken, güneyden (Basra Körfezi üzerinden) kaynaklanan kuru ve sıcak kontinental tropikal (cT) hava kütleleri bölgeye yerleşir. Samyeli rüzgârlarının da taşıdığı bu çok kuru ve sıcak hava, Gercüş çevresinde uzun ve şiddetli bir yaz kuraklığının yaşanmasına neden olmaktadır.

Karasallık Derecesi: Güneydoğu Toroslar gibi yüksek dağ sıralarının denizel etkilerin yöreye sokulmasını engellemesi sebebiyle, Gercüş ve çevresinde bölge geneline göre şiddetli bir karasallık hüküm sürmektedir. Yaz ve kış sıcaklıkları arasındaki farkların çok yüksek olmasıyla karakterize edilen bu yüksek karasallık derecesi, özellikle yaz aylarında Basra kökenli sıcak hava kütlelerinin de etkisiyle nemliliğin büyük oranda düşmesine yol açar.

Orografik Özellikler (Yükselti ve Bakı): Gercüş'ün iklimini çevresindeki geniş ovalardan ve havzalardan ayıran en önemli yerel faktör sahanın yüksek ve engebeli yer şekilleridir. Yöredeki en önemli yapısal unsur olan Gercüş antiklinali, beraberinde bakı ve yükselti koşullarının farklılaşmasını da getirmiştir. Gercüş antiklinalinin boşaltılmış tabanının güneye bakan yamaçlarında güneş ışınlarının geliş açısı daha yüksek ve buna bağlı olarak buralarda ortalama sıcaklık daha yüksek değerlerde iken, kuzeye bakan dulda (gölgede kalan) yamaçlarda sıcaklık şartları daha farklı gelişim göstermektedir. Gercüş'ün sahip olduğu bu bakı farkları, sadece sıcaklık üzerinde değil, arazideki bitki örtüsünün dağılışında ve tarımsal faaliyetlerin karakterinde de kendini belirgin bir şekilde göstermektedir.

Ayrıca Gercüş ilçesi ve güneyindeki dağlık alanlar, sahip oldukları yükselti nedeniyle daha kuzeyde yer alan alçak havzalara kıyasla sıcaklık açısından farklılık sergiler; kuzeydeki alçak kesimler 16 °C'den daha yüksek sıcaklık ortalamalarına sahipken, yükseltisi fazla olan Gercüş ve çevresi 14-16 °C izoterm aralığında kalarak nispeten daha serin bir karakter sergiler.

4.2.Sıcaklık Şartları

Gercüş ilçesinde yer alan meteoroloji istasyonunun gözlem süresinin çok kısa ve kesintili olması nedeniyle, yörenin sıcaklık şartları komşu istasyon verileri ile Gercüş sahasının sahip olduğu topoğrafik koşullar dikkate alınarak açıklanabilmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde sıcaklıklar enleme bağlı olarak kuzeyden güneye doğru tedrici bir artış gösterirken, çalışma

alanında yer şekillerinin etkisiyle bu durumun tam tersi yaşanmaktadır. Sahanın kuzeyinden güneye doğru gidildikçe Gercüş Antiklinali ve Mardin-Midyat Dağları'nın oluşturduğu topoğrafik basamaklar nedeniyle yükselti artar ve buna bağlı olarak sıcaklıklar azalarak Gercüş çevresi 14-16 °C izoterm aralığında kalır (Gürgen, 2002).

Gercüş ve çevresinin de içinde bulunduğu saha, yılın en az dört ayının ortalama sıcaklığının 20 °C'den yüksek olduğu ve şiddetli karasal etkilere rağmen kış aylarında ortalama sıcaklıkların 0 °C'nin altına düşmediği "Karasal Akdeniz Termik Rejimi" bölgesinde yer almaktadır (Koçman, 1993). Yörede en düşük sıcaklıklar Ocak ayında yaşanır; ancak ortalamalar hiçbir ay 0 °C'nin altına inmesi de, kuzeyden gelen polar (cP) hava kütlelerinin etkisiyle kısa fakat belirgin bir soğuk kış dönemi hissedilir (Gürgen, 2002). Yaz mevsiminde ise artan karasallık ve güneyden (Basra) yöreye sokulan kıtasal tropikal (cT) sıcak hava kütlelerinin etkisiyle, Temmuz ayı ortalamaları 30 °C'nin üzerine çıkarak çok yüksek değerlere ulaşır (Gürgen, 2002). İlkbahar mevsiminin sonu ile sonbahar mevsiminin başındaki yüksek sıcaklık değerleri de hesaba katıldığında, Gercüş ve çevresinde oldukça uzun ve şiddetli bir yaz döneminin yaşandığı görülmektedir (Sözer, 1984).

Karasallığın yöredeki şiddetine bağlı olarak, mutlak ekstrem sıcaklıklar ve günlük sıcaklık farkları son derece yüksektir. Kış aylarında polar hava kütlelerinin yöreye ulaşmasıyla mutlak minimum sıcaklıklar ciddi oranda düşerken, yaz aylarında sıcak ve kuru hava kütleleri sebebiyle mutlak maksimum sıcaklıklar bölge genelinde 46 °C'nin üzerine kadar çıkabilmektedir (Gürgen, 2002). Bağlı nemin yıl içindeki değişimine bağlı olarak, maksimum günlük sıcaklık farkları kış mevsiminde daha düşük iken, yaz mevsiminde en yüksek değerlerine ulaşır (Gürgen, 2002).

Sıcaklığın 0 °C'nin altına düştüğü don olaylı günler, Gercüş çevresindeki doğal bitki örtüsü ve tarımsal faaliyetler açısından çok büyük bir önem taşır (Erinç, 1957). Yörede don olayları genellikle 1-15 Ekim ile 1-15 Nisan arasındaki yaklaşık 7 aylık dönemde görülme riski taşımaktadır (Erinç, 1957). Tarımsal faaliyetlerin ön planda olduğu Gercüş çevresinde don olaylarının beklenenden erken başlaması, geç bitmesi veya kışın çok uzun sürmesi, bitkisel üretim üzerinde büyük bir olumsuzluk ve tehdit oluşturmaktadır (Gürgen, 2002).

4.2.1. 2014-2024 Verileri ile Gercüş Çevresinin Sıcaklık Koşulları

İnceleme alanının ana karakterini oluşturan Karasal Akdeniz Termik Rejimi, Gercüş'ün güncel verilerinde de kendini net bir şekilde göstermektedir. Gercüş

istasyonunun aylık ortalama sıcaklık verileri incelendiğinde, kış mevsiminin en soğuk ayı olan Ocak ayında sıcaklık ortalamalarının genellikle 2.6 °C ile 5.2 °C arasında değiştiği görülmektedir. Sıcaklıklar kış aylarında ortalama olarak 0 °C'nin altına düşmese de, zaman zaman bölgeye sokulan soğuk hava kütlelerinin etkisiyle çok sert kış koşulları yaşanabilmektedir. Örneğin, Gercüş'te ölçülen mutlak minimum sıcaklık değerleri Ocak 2016'da -12.1 °C'ye, Şubat 2017'de ise -10.3 °C'ye kadar inerek dondurucu değerlere ulaşmıştır.

Yaz mevsimine gelindiğinde ise, karasallığın şiddeti ve güneyden gelen sıcak hava kütlelerinin etkisiyle kavurucu sıcaklıklar ortaya çıkmaktadır. Gercüş'te Temmuz ayı ortalama sıcaklıkları istikrarlı bir biçimde 30 °C'nin üzerinde seyretmekte olup, 2017'de 32.0 °C, 2021'de ise 32.1 °C ortalamalarına ulaşmıştır. Mutlak maksimum sıcaklık değerlerine bakıldığında ise Gercüş'te termometrelerin Ağustos 2016'da 43.3 °C'yi, Temmuz 2021'de ise 43.0 °C'yi gösterdiği kaydedilmiştir. Gercüş'ün 920 metre rakımı göz önünde bulundurulduğunda yaz aylarında sıcaklık değerlerinin çok yükselebildiğini kanıtlamaktadır.

4.2.2. Çevre Merkezlerle Karşılaştırmalı Sıcaklık Analizi

Gercüş'ün yeni dönem (2014-2024) sıcaklık değerleri, bölgedeki diğer istasyonların (Batman, Diyarbakır, Siirt) uzun yıllık ortalamaları ve Hasankeyf'in topoğrafik konumu ile karşılaştırıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- **Batman ve Diyarbakır ile Karşılaştırma:** Eski çalışmalarda genel izoterm haritalarına göre Gercüş'ün yüksekliğinden ötürü Batman (540 m) ve Diyarbakır'a göre daha serin bir aralıkta (14-16 °C) kalması bekleniyordu. Ancak yeni veriler, Gercüş'te yaz aylarında gerçekleşen aşırı ısınmanın bu öngörüyü bir miktar değiştirdiğini göstermektedir. Gercüş'ün güncel Temmuz ortalamaları (~31.2 °C), Batman'ın (30.9 °C) ve Diyarbakır'ın (31.0 °C) uzun yıllık Temmuz ortalamalarını yakalamış, hatta yer yer geçmiştir. Buna karşılık kış aylarında ekstrem düşüşler (-12.1 °C), Gercüş'ün Diyarbakır ve Batman'a göre karasallık ve yükselti etkisini daha sert hissettiğini göstermektedir.

- **Siirt ile Karşılaştırma:** Gercüş'ün sıcaklık verileri, topoğrafik olarak daha benzer şartlar sunan Siirt ile paralellik göstermektedir. Bu benzerliğe iklim elemanları açısından görülmektedir. Ancak Gercüş'te ilkbahar aylarındaki (Nisan ortalaması ~15.1 °C) ısınma hızı, Siirt'in uzun yıllık ortalamasından (13.5 °C) biraz daha yüksektir.

Gercüş ve Çevre İstasyonların Karşılaştırmalı Sıcaklık Tablosu

Aşağıdaki tabloda, Gercüş'ün 2014-2024 güncel meteoroloji verilerinden elde edilen temsilî ortalamaları ile inceleme alanının çevresinde yer alan Diyarbakır, Batman ve Siirt illerinin uzun yıllık (uzun yıllar ortalaması) sıcaklık verileri karşılaştırılmıştır:

Tablo 1. Gercüş ve Çevre İstasyonların Karşılaştırmalı Sıcaklık Tablosu

İstasyon Adı	Yükselti (m)	Ocak Ort. (°C)	Nisan Ort. (°C)	Temmuz Ort. (°C)	Ekim Ort. (°C)
Gercüş (2014-2024)	920 m	~3.9	~15.1	~31.2	~19.2
Batman (1952-2024)	540 m	2.6	14.6	30.9	17.4
Diyarbakır (1929-2024)	670 m	1.5	13.7	31.0	17.1
Siirt (1939-2024)	895 m	2.4	13.5	30.3	17.7

(Not: Gercüş verileri 2014-2024 yılları arasındaki güncel ölçümlerin ortalamasını yansıtırken, diğer merkezler uzun yıllar ortalamasını temsil etmektedir.)

4.3. Yağış ve Nemlilik

Gercüş ve çevresinde nemlilik ve buharlaşma şartları, bölgedeki şiddetli karasallık ve yüksek sıcaklık değerleri tarafından şekillenmektedir. Yörede, yıllık potansiyel buharlaşma miktarı, düşen yıllık ortalama yağış miktarının katbekat üzerindedir. Kış aylarında Akdeniz üzerinden gelen nemli hava kütlelerinin de etkisiyle nispi nem oranları %75 civarlarına çıkarken, yaz mevsiminde artan sıcaklık ve bölgeye sokulan karasal hava kütlelerinin etkisiyle nispi nem %30'lara kadar düşmektedir. Bu durum, Gercüş ve çevresinde yaz aylarında son derece kurak ve nemsiz bir havanın hakim olmasına yol açmaktadır (Gürgen, 2002).

Çalışma alanında yağışın miktarını ve dağılışını etkileyen en önemli faktör yer şekilleri ve yükseltilidir. Yöredeki alçak sahalarda yıllık yağış ortalaması 500 mm'nin altında kalırken; denizden yüksekliği 850-920 metre civarında olan Gercüş ilçe merkezi, Gercüş antiklinali ve doğudaki Softek antiklinaline doğru gidildikçe yükseltiye bağlı olarak yağış miktarı artmakta ve yıllık 600 mm'nin

üzerine çıkmaktadır (Gürgen, 2002). Bu alanlarda topoğrafyanın (bakının) yağış üzerindeki etkisi de belirgindir. Gercüş antiklinalinin boşaltılmış tabanında (subsekant depresyonda) kuzeye bakan yamaçlar daha fazla yağış alırken, güneye bakan yamaçlar nispeten daha az yağış almaktadır.

Gercüş ve çevresinin yağış rejimi incelendiğinde, yörede “karasallıktan yana bozulmuş Akdeniz yağış rejimi” özelliklerinin hüküm sürdüğü görülmektedir (Sözer, 1984). Yıllık yağışın çok büyük bir bölümü kış ve ilkbahar mevsimlerinde düşmektedir. Kış yağışları, genellikle Akdeniz üzerinden gelerek bölgeyi etkisi altına alan polar ve tropikal hava kütlelerinin oluşturduğu cephe sistemlerinin eseri olarak gerçekleşir (Ardel, 1961). İlkbahar (özellikle nisan ve mayıs) aylarında görülen yağışlarda ise ısınmaya bağlı olarak gelişen konveksiyonel (yükselim) hareketler önemli rol oynamaktadır. Buna karşılık, yaz mevsiminde Basra kökenli alçak basınç sisteminin sahaya yerleşmesiyle birlikte yağışlar yok denecek kadar azalır ve aylar süren şiddetli bir yaz kuraklığı başlar (Gürgen, 2002).

Yağış etkinliği indislerine (Erinç ve De Martonne formüllerine) göre yapılan değerlendirmeler, Gercüş ve çevresinde kış aylarının “çok nemli” ve “nemli”, ilkbaharın “yarı nemli”, yaz aylarının ise “tam kurak” geçtiğini kanıtlamaktadır. İlkbahar mevsiminin ardından geçiş dönemi yaşanmadan doğrudan kurak şartlara geçilmesi, yörede yaz kuraklığının aniden bastırdığını ve sonbaharın ortalarına kadar etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca, Gercüş çevresinin sahip olduğu yüksek rakım nedeniyle, kış aylarında yağışlar zaman zaman kar şeklinde de düşmekte ve kar örtüsü kısa süreliğine de olsa yüzeyde kalabilmektedir.

4.3.1. 2014-2024 Verileri ile Gercüş Çevresinin Yağış ve Nemlilik Koşulları

Eski çalışmalarda Gercüş’ün yükseltisi (920 m) nedeniyle Batman (540 m) gibi alçak merkezlere göre daha fazla yağış alacağı ve yıllık toplamın 600 mm civarında olacağı öngörülmüştü. Yeni veriler bu topoğrafik öngörüğü kesin olarak doğrulamaktadır. Gercüş istasyonunun güncel aylık toplam yağış verileri incelendiğinde, yıllık yağış miktarlarının sıklıkla 600 mm barajını aştığı, hatta bazı yıllarda rekor seviyelere ulaştığı görülmektedir. Örneğin Gercüş’te yıllık toplam yağış 2016’da 615.9 mm, 2018’de 678.0 mm, 2019’da 859.7 mm ve 2020’de 780.2 mm olarak gerçekleşmiştir. Yağışların yıl içindeki dağılışı, karasal Akdeniz rejimine uygun olarak kış ve ilkbahar aylarında toplanırken,

yaz aylarında (özellikle haziran, temmuz, ağustos) neredeyse 0 mm'ye inerek şiddetli bir kuraklığa neden olmaktadır.

Nemlilik (Nispi Nem) değerleri ise Gercüş'teki yaz kuraklığının ve karasallığın ne derece şiddetli olduğunu çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Kış aylarında (Aralık, Ocak, şubat) sıcaklıkların düşmesi ve cephe sistemlerinin etkisiyle Gercüş'te aylık ortalama nispi nem %75 ile %90 arasına çıkmaktadır (Örneğin Ocak 2016'da %87, Aralık 2018'de %90,5). Ancak yaz aylarına gelindiğinde kavurucu sıcaklıkların etkisiyle havadaki nem adeta buharlaşmakta ve temmuz-ağustos aylarında nispi nem ortalamaları %16 ile %22 bandına kadar düşmektedir (Örneğin Temmuz 2015'te %18,3, Temmuz 2017'de %16,1). Bu çok düşük nem oranları, Gercüş yazlarının çevresine göre bile daha "kavurucu ve nemsiz" geçtiğini göstermektedir.

4.3.2. Çevre Merkezlerle Karşılaştırmalı Yağış ve Nemlilik Analizi

Gercüş'ün güncel yağış ve nemlilik değerleri, topoğrafik konumları farklı olan Batman, Diyarbakır, Siirt ve Hasankeyf ile karşılaştırıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- **Batman ve Diyarbakır ile Karşılaştırma:** İnceleme alanının kuzeybatısında nispeten daha alçak ve düz bir topoğrafyada yer alan Batman (540 m) yıllık ortalama 491.3 mm, Diyarbakır (670 m) ise 488.4 mm yağış almaktadır. Gercüş, yükselti avantajı sayesinde bu iki merkezden de belirgin şekilde daha fazla yağış (ortalama 610-650 mm) almaktadır. Ancak iş yaz mevsimindeki nispi neme geldiğinde durum tersine döner; Batman'da temmuz ayı ortalama nispi nemi %30 civarındayken, Gercüş'te bu oran %16-20 seviyelerine inerek yazların Gercüş'te Batman'a kıyasla çok daha nemsiz ve kuru geçtiğini gösterir. Gercüş'te nispi nemin yaz aylarındaki bu sert düşüşünde, bir antiklinalin yamacına kurulmuş olması sebebiyle fön etkisinden kaynaklanabilir.

- **Siirt ile Karşılaştırma:** Yükseltisi (895 m) Gercüş'e oldukça yakın olan Siirt, Güneydoğu Toroslar'a yakınlığının da etkisiyle yıllık ortalama 730.9 mm yağış alarak Gercüş'ün yağış grafiğine en çok benzeyen ve bol yağış alan komşu istasyondur. Her iki merkez de kış ve ilkbahar yağışları bakımından zengindir.

Gercüş ve Çevre İstasyonların Karşılaştırmalı Yağış ve Nemlilik Tablosu

Aşağıdaki tabloda, Gercüş'ün 2014-2024 güncel verilerinden elde edilen temsili ortalamaları ile Diyarbakır, Batman ve Siirt'in uzun yıllar ortalaması değerleri karşılaştırılmıştır:

Tablo 2. Gercüş ve Çevre İstasyonların Karşılaştırmalı Yağış ve Nemlilik Tablosu

İstasyon Adı	Yükselti (m)	Yıllık Ort. Yağış (mm)	Ocak Nispi Nem (%)	Temmuz Nispi Nem (%)
Gercüş (2014-2024)	920 m	~610 - 650*	~% 80 - 85	~% 18 - 21
Siirt (1939-2024)	895 m	730.9	(Yüksek)	(Düşük)
Batman (1952-2024)	540 m	491.3	% 77	% 30
Diyarbakır (1929-2024)	670 m	488.4	(Yüksek)	(Düşük)

(Not: Gercüş verileri 2014-2024 yılları arasındaki güncel ölçümlerin ortalamasını yansıtırken, diğer merkezler uzun yıllar ortalamasını temsil etmektedir.)

4.4. Gercüş Çevresinin Rüzgâr Koşulları (2014-2024 Verileri)

İnceleme alanında rüzgârların esme durumunu ve hızını genel atmosfer dolaşımı ile birlikte yer şekilleri (topografya) belirlemektedir. Gercüş istasyonunun aylık ortalama rüzgâr hızı verileri incelendiğinde, rüzgâr hızının yıl içinde genellikle 1,4 m/sn ile 3,5 m/sn arasında değişiklik gösterdiği ve yıllık ortalamasının yaklaşık 2,3 m/sn civarında olduğu görülmektedir. Yıl içinde en sakin aylar sonbahar mevsiminde (ekim, kasım) yaşanırken (ortalama 1,4 – 1,9 m/sn), kış ve ilkbahar aylarında (aralık, ocak, mart) ortalama rüzgâr hızları 3,0 ile 3,5 m/sn seviyelerine kadar çıkarak belirgin bir artış göstermektedir.

Maksimum rüzgâr yönü ve hızı verileri incelendiğinde ise Gercüş'ün fırtınalı günlerinde oldukça şiddetli rüzgârlara maruz kaldığı görülür. Güncel kayıtlara göre Gercüş'te ölçülen en yüksek rüzgâr hızları; Haziran 2014'te 28,2 m/sn (NNW-Kuzeykuzeybatı yönünden), Mayıs 2014'te 26,1 m/sn (SSE - Güneygüneydoğu yönünden), Ocak 2022'de 23,9 m/sn (ESE - Doğugüneydoğu

yönünden) ve Nisan 2021’de 22,6 m/sn (SW - Güneybatı) olarak gerçekleşmiştir. Bu ekstrem değerler, Gercüş’te bilhassa güneydoğu (SE, SSE, ESE) yönlü hava akımlarının şiddetli rüzgâr karakterinde topoğrafyaya etki ettiğini kanıtlamaktadır.

4.4.1. Çevre Merkezlerle Karşılaştırmalı Rüzgâr Analizi

Gercüş’ün rüzgâr değerleri, topoğrafik yapısı farklı olan Dicle Vadisi ve Batman gibi daha alçak merkezlerle karşılaştırıldığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- **Batman ile Karşılaştırma:** Batman (540 m) ve Dicle vadisinde yer alan Hasankeyf (465 m), doğu-batı uzanışlı derin bir vadi oluşuna yerleşmişlerdir. Bu çukur ve korunaklı konumlarından ötürü Batman’ın uzun yıllık ortalama rüzgâr hızı sadece 1,5 m/sn’dir. Batman’da en hızlı rüzgâr güneyden 22,2 m/sn olarak ölçülmüştür. Buna karşılık 920 metre rakıma sahip olan Gercüş antiklinali, rüzgâra karşı çok daha açık ve engebeli bir topoğrafya sunduğu için Gercüş’te ortalama rüzgâr hızları (yaklaşık 2,3 m/sn) Batman’dan belirgin şekilde daha yüksektir. Ayrıca Gercüş, 28,2 m/sn’ye ulaşan maksimum rüzgâr hızlarıyla vadi tabanlarına kıyasla rüzgârın aşındırıcı ve şekillendirici etkisine çok daha fazla maruz kalmaktadır.

- **Siirt ile Karşılaştırma:** Gercüş’e benzer şekilde yüksek ve engebeli bir topoğrafyaya sahip olan Siirt’te de (895 m) rüzgâr değerleri Batman’a göre daha hareketlidir. Siirt istasyonunda güneybatı (SW) ve batı (W) yönlerinden esen şiddetli rüzgârlar sıklıkla 25-30 m/sn hızlara ulaşabilmekte olup, bu durum Gercüş’ün topoğrafik yapısının yarattığı rüzgâr şiddetiyle büyük paralellik gösterir.

Gercüş ve Çevresinin Karşılaştırmalı Rüzgâr Tablosu

Aşağıdaki tabloda, Gercüş’ün 2014-2024 güncel verilerinden elde edilen temsili ortalamaları ile Batman istasyonunun uzun yıllar ortalamasına ait rüzgâr verileri karşılaştırılmıştır:

Tablo 3. Gercüş ve Çevre İstasyonların Karşılaştırmalı Rüzgâr Tablosu

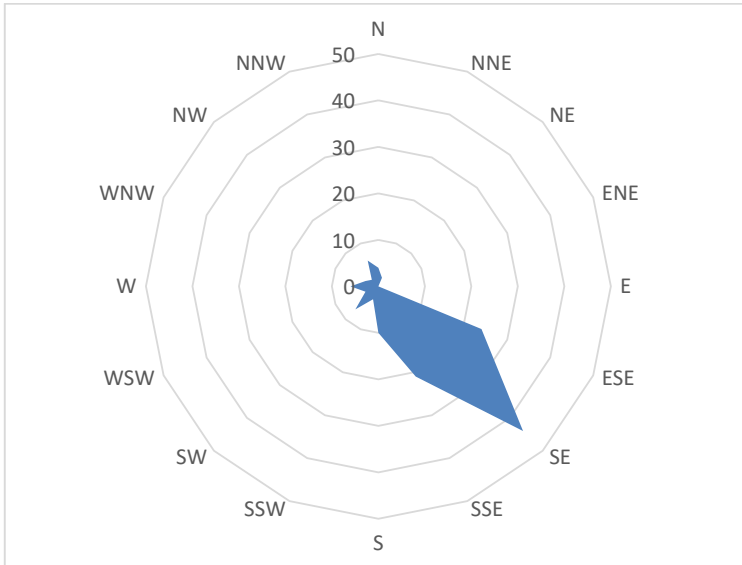
İstasyon Adı	Yükselti (m)	Yıllık Ort. Rüzgâr Hızı	Ölçülen Maksimum Rüzgâr Hızı	Ekstrem Rüzgârlarda Hâkim Yönler
Gercüş (2014-2024)	920 m	~ 2.3 m/sn	28.2 m/sn	Güneydoğu (SE, SSE, ESE) ve Kuzeybatı (NNW)
Batman (1952-2024)	540 m	1.5 m/sn	22.2 m/sn	Doğu (E), Batı (W) ve Güney (S)

(Not: Gercüş’e ait veriler 2014-2024 dönemi ölçümlerinin genel seyrini yansıtırken, Batman verileri eski istasyon kayıtlarının uzun yıllık ortalamalarını temsil etmektedir.)

Güncel meteorolojik verilerdeki (2014-2024 dönemi) «Aylık Maksimum Rüzgâr Yönü ve Hızı» tabloları incelenerek, Gercüş istasyonunda kaydedilen tüm ekstrem rüzgârların yönlere göre toplam sayıları (frekansları) aşağıda hesaplanmıştır.

Tablo 4. Gercüş İstasyonunda Max. Rüzgârların Yönlere Göre Dağılımı ve Toplamları (2014-2024)

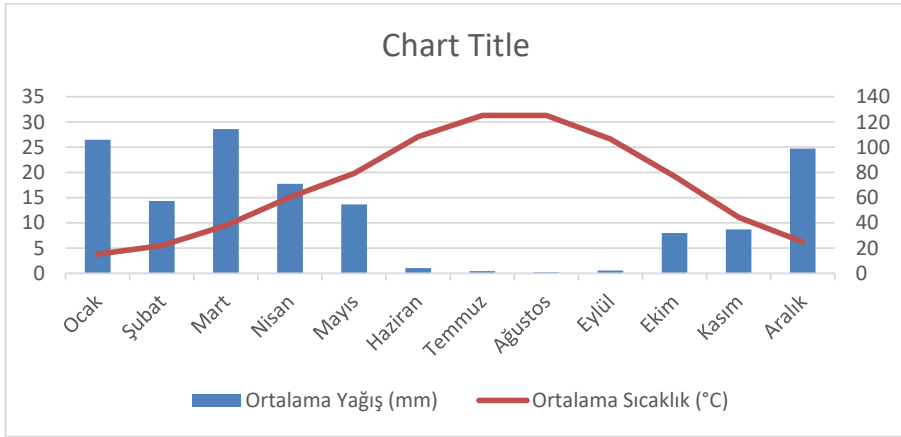
Rüzgâr Yönü (Kısaltma)	Toplam Kayıt Sayısı
SE	44
ESE	24
SSE	21
S	10
SW	7
NNW	6
W	6
N	4
SSW	3
WSW	3
WNW	3
NNE	2
NW	2
TOPLAM	135

Şekil 8. Gercüş İstasyonu Rüzgâr Frekans Diyagramı

Tablo 5. Gercüş İstasyonu Aylık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Tablosu (2014 - 2024)

Aylar	Ortalama Yağış (mm)	Ortalama Sıcaklık (°C)
Ocak	105,9	3,8
Şubat	57,3	5,5
Mart	114,4	9,5
Nisan	70,9	15,1
Mayıs	54,6	19,8
Haziran	4,1	27,1
Temmuz	1,8	31,3
Ağustos	0,8	31,3
Eylül	2,2	26,6
Ekim	31,9	19,2
Kasım	34,8	11,1
Aralık	98,9	6,2
YILLIK	Top. ~ 577.6 mm	Ort. 17.2 °C

Şekil 9. Gercüş İstasyonu Aylık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Grafiği (2014 - 2024)**Tablonun İklimsel Analizi:**

• **Sıcaklık Rejimi:** Gercüş'te en düşük sıcaklık ortalaması Ocak ayında (3.8 °C) görülürken, sıcaklıklar hiçbir ayın ortalamasında 0 °C'nin altına düşmemektedir. Ancak yaz mevsimine gelindiğinde sıcaklıklar çok hızlı ve sert bir şekilde artmaktadır. Temmuz ve Ağustos ayları 31.3 °C ortalama ile yılın en

sıcak ve kavurucu dönemini oluşturmaktadır. Bu durum karasallığın şiddetini göstermektedir.

• **Yağış Rejimi:** Tablo, yörede “Karasal Akdeniz Yağış Rejimi”nin hüküm sürdüğünü net bir şekilde kanıtlamaktadır. Yağışların çok büyük bir kısmı kış (Ocak, Aralık) ve ilkbahar (Mart, Nisan) aylarında düşmektedir. Özellikle **Mart ayı 114.4 mm** ortalama ile yılın en yağışlı ayıdır.

• **Yaz Kuraklığı:** Haziran ayından itibaren yağışlar bıçak gibi kesilmekte ve Ağustos ayında 0.8 mm’ye kadar gerileyerek neredeyse hiç yağış düşmemektedir. Kavurucu yaz sıcaklıklarıyla birleşen bu yağışsız dönem, Gercüş ve çevresinde sonbahar ortalarına kadar süren çok şiddetli bir kuraklık yaşanmasına neden olmaktadır.

Kısa Değerlendirme:

Tablodan da çok net bir şekilde görüleceği üzere, Gercüş’te rüzgâr şiddetini artırdığında ve fırtına karakteri kazandığında hava akımları neredeyse tamamen **Güneydoğu sektöründen (SE, ESE ve SSE)** gelmektedir. Sadece bu üç güneydoğu yönü, toplam 135 ekstrem kaydın 89’unu oluşturarak yöreye damgasını vurmaktadır. Güney (S) ve Güneybatı (SW) yönleri de hesaba katıldığında, Gercüş’teki topoğrafyanın ve özellikle de antiklinal yapının bilhassa güney sektörlü kütleleri yamaçlara ve vadilere doğru kanalize ederek daha da şiddetlendirdiğini söylemek mümkündür. Buna karşılık kuzey sektörlü ekstrem rüzgârlar (NNW, N vb.) Gercüş’te hem çok daha seyrek yaşanmakta hem de oransal olarak zayıf kalmaktadır.

5. Hidrografik Özellikler

5.1. Akarsular

Gercüş ve çevresindeki akarsu ağı, bölgenin jeolojik yapısı ve tektonik evrimiyle sıkı bir ilişki içindedir. Jura tipi kıvrımlı bir yapı olan Gercüş antiklinali üzerinde, araziye tam uyum sağlamış karakteristik bir “kafesli drenaj” (trellis drenaj) sistemi gelişmiştir (Erinç ve Bilgin, 1956). Yöredeki suların büyük bir kısmı mevsimlik veya geçici özellikte olup, arazinin ana tahliye kanallarını antiklinalin içini boşaltan subsekant özellikli akarsular oluşturmaktadır. Gercüş çevresini drene eden başlıca akarsular şunlardır:

Nehir Deresi: Gercüş antiklinalinin sularını toplayarak kuzeye doğru drene eden en önemli subsekant akarsudur. Bu akarsu, geriye doğru aşındırma süreciyle Gercüş antiklinalinin yamaçlarını adeta “düşme ilikleri” gibi derince

oymuştur (Erinç, 1996). Antiklinalin zayıf dirençli tepe kısımlarını oyarak içerisindeki depoları hızla boşaltan Nehir deresi, sahanın bugünkü devasa subsekant depresyon (antiklinal vadisi) görünümünü kazanmasındaki ana aktördür. Havza içerisinde kuzeyden inen obsekant ve güneyden inen resekant karakterli pek çok küçük dere, ana vadiye dike yakın açılarla katılarak yöredeki tipik kafesli drenaj ağını meydana getirirler.

Gürbüz Deresi (Mervani/Kavacık Deresi): İnceleme alanının doğu kesiminde güney-kuzey yönlü bir akış gösteren ve yöre halkı tarafından Mervani veya Kavacık deresi olarak da adlandırılan bir diğer önemli subsekant akarsudur. Gürbüz deresinin yukarı havzası, Gercüş antiklinalinin boşaltılmış tabanının doğu kısımlarına kadar sokulur. Öyle ki, Gercüş ilçe merkezinin yaklaşık 6-7 km kuzeyinde (Başarköy yakınlarında) Nehir deresinin kollarıyla birbirlerine çok yaklaşır. Düzmeşe, Mervani ve Derdil gibi derelerin birleşmesiyle güçlenen Gürbüz nehri, yatak eğiminin azaldığı alt çığırlarında gömük menderesler ve tabanlı bir vadi oluşturarak akışını sürdürür.

Aşdere: Nehir deresi ile Gürbüz deresi arasında, antiklinal yamacını enine kesen (enine konsekant özellikli) bir diğer yarma vadidir. Komşularına göre daha genç bir flüviyal oluşum evresinde olan Aşdere, topoğrafyada dar ve derin bir kerket vadi (V profilli vadi) şekli sunmaktadır.

Gercüş ve çevresindeki bu akarsuların akım (rejim) özellikleri, bütünüyle bölgenin sahip olduğu yarı karasal iklim şartlarının kontrolü altındadır. Yağış suları ve bilhassa bahar aylarındaki kar erimelerinin ortak etkisiyle akarsuların debisi, ilkbahar mevsiminde (özellikle mart ve nisan aylarında) en yüksek seviyesine ulaşır. Yaz mevsiminde (özellikle Ağustos ve Eylül aylarında) ise şiddetli buharlaşma, yağışsızlık ve tarımsal sulama amacıyla suların çekilmesi gibi faktörlerin etkisiyle akım değerleri minimuma iner; bu kurak dönemde yöredeki pek çok dereye sular kesilir ve yataklar tamamen kurur.

5.2.Kırkat Sulama Göleti

İnceleme alanı içerisinde doğal yollarla oluşmuş herhangi bir göl bulunmamaktadır. Yöredeki tek ve en önemli yapay göl, Gercüş antiklinalinin flüviyal süreçlerle boşaltılmış tabanında (subsekant depresyonda) yer alan Kırkat Sulama Göleti'dir. Gölet, antiklinal tabanını boşaltan Nehir deresi sisteminin depresyon içindeki doğu kolu olan Mişmişe deresi üzerinde kurulmuştur. Kırkat köyü yakınlarında, yörenin tarımsal sulama ihtiyacını karşılamak ve taşkınları önlemek amacıyla yapımına 1979 yılında başlanan gölet, 1985 yılında tamamlanarak 1986-1987 sulama sezonunda hizmete açılmıştır.

Bent tipi toprak dolgu biçiminde inşa edilen Kırkat Göleti'nin talveg (taban) kotu 836 metre, kret (tepe) kotu ise 857 metredir. Yaklaşık 21 metre bent yüksekliğine sahip olan bu yapının genişliği 7 metre, uzunluğu ise 540 metredir. Kırkat Göleti, 3.155.210 m³'lük toplam su hacmine ve 348 hektarlık net sulama sahasına sahiptir (**Şekil 10**).

Şekil 10. Gercüş antiklinali tabanındaki (subsekant depresyon)
Kırkat Sulama Göleti

Karstik özellikler (kalkerli yapı) ve düşük yağış oranları nedeniyle yeraltı suyu potansiyelinin zayıf olduğu, ayrıca yaz aylarının çok şiddetli kurak geçtiği bu yörede Kırkat Göleti, çevre yerleşmelerin tarımsal faaliyetleri için hayati bir önem taşımaktadır. Göletin faaliyete geçmesiyle birlikte, antiklinal tabanındaki arazilerde tarımsal kullanım biçimi büyük ölçüde değişmiştir. Gölet yapılmadan önce Kırkat ve Yüceköy köyleri ile Öteyaka ve Konak mezralarında sadece buğday ve arpa gibi ürünlerle nadaslı kuru tarım yapılırken; sulama imkânının doğmasıyla birlikte sulu tarıma geçilmiş ve başta fasulye olmak üzere çeşitli baklagillerin yetiştirilmesine başlanmıştır. Bu durum sadece köylülerin kendi gıda ihtiyacını karşılamakla kalmamış, üretilen ürünlerin Batman ve Mardin gibi çevre illerde pazarlanmasıyla yöre ekonomisinde önemli bir canlanma yaratmıştır.

5.3. Yeraltı Suları ve Kaynaklar

Gercüş ve çevresinde yeraltı suyu potansiyeli, alanın litolojik yapısı ve jeomorfolojik özellikleri tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir. Sahanın geneline Hoya (Midyat) formasyonuna ait kireçtaşlarının meydana getirdiği karstik yapının hakim olması, arazinin su tutma kapasitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Yağış sularının kalker tabakalarındaki çatlaklar ve erime boşlukları boyunca hızla derine sızması, yeraltı su seviyesinin (taban suyunun) çok derinlerde oluşmasına neden olmakta ve bu durum sondaj yöntemi ile yeraltı suyundan faydalanmayı oldukça zorlaştırmaktadır.

Buna karşılık, yörenin kalbini oluşturan Gercüş antiklinalinin boşaltılmış tabanında (subsekant depresyonda) durum yeraltı suyu lehine farklılık gösterir. Gercüş ilçe merkezinin de bulunduğu ve çevresine göre alçakta kalan bu taban düzlüğünde, yüksek plato alanlarına kıyasla taban suyu seviyesi nispeten daha yüksektir. Kış ve ilkbahar aylarındaki yağışlı dönemlerde, mineraller bakımından zengin olan bu taban düzlüğünde yeraltı su seviyesi belirgin bir şekilde yükselmektedir. Antiklinal tabanının sahip olduğu bu elverişli yeraltı suyu şartları, Kırkat Göleti'nin varlığıyla da birleşince, yöredeki tarımsal arazilerin nadasa bırakılmadan her yıl ekilebilmesine imkân tanımaktadır.

Sahanın yüksek ve eğimli alanlarında, örneğin inceleme alanının doğusundaki Softek antiklinali ile Eğri Tepe (1271 m) ve Kokelkarumi Tepesi (1479 m) civarındaki aşınım yüzeylerinde ise yeraltı suyu çok daha derindedir. Bu sahalarda taban suyu seviyesinin düşük olmasından ötürü tarımsal alanlar yeterince beslenememekte ve mecburen nadaslı kuru tarım yöntemi (özellikle mercimek ve buğday) uygulanmaktadır. Yüzey sularının yetersiz kaldığı bu tür tarım arazilerinde kuyu sularından yararlanma yoluna başvurulsa da, Karasal Akdeniz ikliminin bir sonucu olarak yaz aylarının çok kurak ve yağışsız geçmesi (Gürgen, 2002) yeraltı su kaynaklarını iyice zayıflatmaktadır.

6. Toprak ve Bitki Örtüsü Özellikleri

6.1. Toprak Tipleri

Gercüş ve çevresindeki toprakların oluşumu ve dağılışı; sahanın kalkerli (kireçtaşı) jeolojik yapısı, yüksek eğim değerlerine sahip engebeli topoğrafyası ve şiddetli yaz kuraklığı ile karakterize edilen karasal Akdeniz iklim şartları tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir (Atalay, 1997). Sahanın genelinde, özellikle Gercüş antiklinalinin sarp yamaçlarında eğim oranının yüksek olması,

toprağın yüzeyde tutunmasını son derece zorlaştırmaktadır. Eğimin yüksek olduğu bu sahalarda, beşeri faaliyetlerin olumsuz etkisi sonucunda doğal bitki örtüsünün (orman ve fundalıkların) tahrip edilmesi, yörede toprak kaybını (erozyonu) çok daha tehlikeli boyutlarda hızlandırmaktadır.

Litoloji, iklim ve bitki örtüsü ilişkisi bağlamında Gercüş antiklinali ve sahanın güney kesimlerinde başlıca iki zonal toprak türü ön plana çıkmaktadır:

6.1.1. Kahverengi Orman Toprakları: İnceleme alanında bilhassa Gercüş antiklinalinin boşaltılmış tabanında (subsekant depresyon) ve antiklinal yamaçlarında korunan meşe ormanlarının altında gelişen topraklardır. Bu topraklar, bitki döküntülerinden dolayı organik madde (humus) bakımından nispeten daha zengindir. Gercüş ilçe merkezinin de içinde yer aldığı antiklinalin taban düzlüğünde, özellikle Kırkat Sulama Göleti'nin faaliyete geçmesiyle birlikte toprağın su ihtiyacının karşılanması, bu alanları yörenin en önemli ve verimli tarım arazilerine (sebze, fasulye vb. sulu tarım) dönüştürmüştür. Ancak antiklinalin vadi tabanından dağlık kanatlarına doğru çıkıldıkça ve yamaç eğimi arttıkça, bu toprakların kalınlıkları erozyonun da etkisiyle sığlaşmaktadır.

6.1.1. Kırmızımsı Kahverengi Topraklar: Yaz kuraklığının belirgin olduğu sahalarda, ağırlıklı olarak kalker (kireçtaşı) ana materyali üzerinde gelişen bu topraklar, Gercüş ilçe merkezinin doğu ve güneydoğusuna doğru uzanan sahalarda, Çukuryurt civarında ve alçak plato yüzeylerinde oldukça yaygındır. Organik madde bakımından kahverengi orman topraklarına göre daha fakir olan ve alt katmanlarında kireç birikiminin yoğun olduğu bu topraklarda, su tutma kapasitesi nispeten zayıftır. Bu alanlarda yeraltı suyu seviyesinin derinlerde bulunması ve yazların şiddetli kurak geçmesi nedeniyle, ağırlıklı olarak buğday, arpa, mercimek ve nohut gibi ürünlerle nadaslı kuru tarım uygulanmaktadır. Ayrıca, Batman ve Mardin yöresinde bağcılığın (üzüm yetiştiriciliğinin) en yoğun yapıldığı yer olan Gercüş çevresinde, bu kırmızımsı kahverengi toprakların bulunduğu yamaçlar ve tepelik alanlar üzüm bağları ile de değerlendirilmektedir.

6.2. Bitki Örtüsü

Gercüş ve çevresindeki bitki örtüsü, İran-Turan Flora Bölgesi'nin Mezopotamya Fitocoğrafya Bölümü içerisinde yer almaktadır. Yöredeki hakim bitki formasyonları, yüksek sıcaklık ve yaz kuraklığının çok belirgin olduğu karasal iklim şartları ile topografik özelliklerin sıkı kontrolü altında

şekillenmiştir. Sahanın bitki örtüsü genel hatlarıyla incelendiğinde, güneydeki plato alanlarında yer alan step (bozkır) formasyonları ile dağlık yamaçlardaki orman formasyonları arasında bir geçiş kuşağı özelliği gösterdiği dikkati çeker. İklimin kurak ve yarı kurak olması sebebiyle, yöredeki bitki örtüsü başlıca orman-fundalık ve step olmak üzere iki ana grupta toplanır:

6.2.1. Meşe Ormanları ve Fundalıklar: Bölge genelinde orman formasyonu oldukça zayıftır ve mevcut ormanlık alanların büyük bir bölümü de tahrip edilmiştir. Gercüş antiklinalinin boşaltılmış tabanını çevreleyen yamaçlarda ve doğudaki dağlık alanlarda ormanın alt sınırı 700-800 metreden itibaren başlamaktadır. Yöredeki dar alanlı orman örtüsünü büyük ölçüde meşe türleri oluşturur. Bunlar arasında en yaygın olanı Mazı Meşesi (*Quercus infectoria*) olup, Lübnan Meşesi (*Quercus libani*) ve Palamut Meşesi (*Quercus aegilops*) gibi türlere de rastlanmaktadır. Özellikle Gercüş antiklinali tabanının güney yamaçlarında ve Gercüş ilçe merkezi civarında bu bozulmuş meşe topluluklarının kalıntıları yer almaktadır.

Ormanların tahrip edildiği sahalarda zamanla fundalık alanlar belirmiştir. İnceleme alanının güneydoğu sınırında, yükseltinin 1400 metreye yaklaştığı Gercüş, Çukuryurt köyü ve Latadike tepesi civarındaki sahalarda fundalıklar nispeten daha iyi korunmuş durumdadır. Bu fundalıklarda daha çok badem (*Amygdalus arabica*), yabani incir (*Ficus caria*), erguvan (*Cercis siliquastrum*) ve çitlenbik (*Celtis tournefortii*) gibi kuraklığa nispeten dayanıklı türler dikkati çekmektedir.

6.2.2. Antropojen Stepler (Bozkırlar): Gercüş çevresindeki tepelik ve dağlık alanlarda tarım arazisi açmak, yakacak ihtiyacını karşılamak ve hayvancılık (özellikle keçi yetiştiriciliği) yapmak amacıyla yüzyıllar boyunca meşe ormanları şiddetle tahrip edilmiştir. Bu beşeri tahribatın sonucunda orman alanları daralmış ve yerini otsu bitkilerin hakim olduğu “antropojen steplere” bırakmıştır.

Güneydoğu Anadolu steplerinin karakteristik özelliklerini taşıyan bu alanlarda en yaygın otsu bitkilerin başında geven (*Astragalus*) türleri gelmektedir (Atalay, 1994). Bunun yanı sıra sığır kuyruğu (*Verbascum*), sütleğen (*Euphorbia*), üçgül (*Trifolium*), kekik (*Thymus*) ve ince verimsiz topraklarda tutunan kakhaha otu (*Convolvulus*) gibi step elemanları Gercüş ve çevresinde geniş bir yayılım gösterir. İlkbahar aylarındaki yağışlarla birlikte yeşerip canlanan bu step formasyonları, mayıs ayından itibaren başlayan ve kasım ayına kadar devam eden şiddetli yaz kuraklığının etkisiyle sararıp kurumakta; yöre coğrafyası süratle tipik ve fakir bir bozkır görünümüne bürünmektedir.

7. Doğal ortam özelliklerinin Gercüş'teki arazi kullanımı üzerindeki etkileri

Gercüş ve çevresindeki arazi kullanımı, sahanın sahip olduğu jeomorfolojik yapı, iklim şartları, toprak özellikleri ve su kaynaklarının doğrudan kontrolü altındadır. Bölgede yüzey şekillerinin engebeli olması, yaz kuraklığının şiddeti ve karstik litolojiden dolayı yeraltı suyunun yetersizliği, tarımsal faaliyetleri belli alanlarda sınırlandırırken arazi kullanım biçimlerini topografyaya göre şekillendirmiştir. Gercüş çevresi arazi dağılımında, yaygın bir biçimde kuru tarım, Kırkat Sulama Göleti yapıldıktan sonra bu yörede sulu tarım, çoğu az eğimli yamaçlarda olmak üzere bağcılık faaliyetleri, fundalık ve meralar ön plana çıkmaktadır (**Şekil 11**). Bu yörede doğal ortamın arazi kullanımına etkileri şu başlıklar altında özetlenebilir:

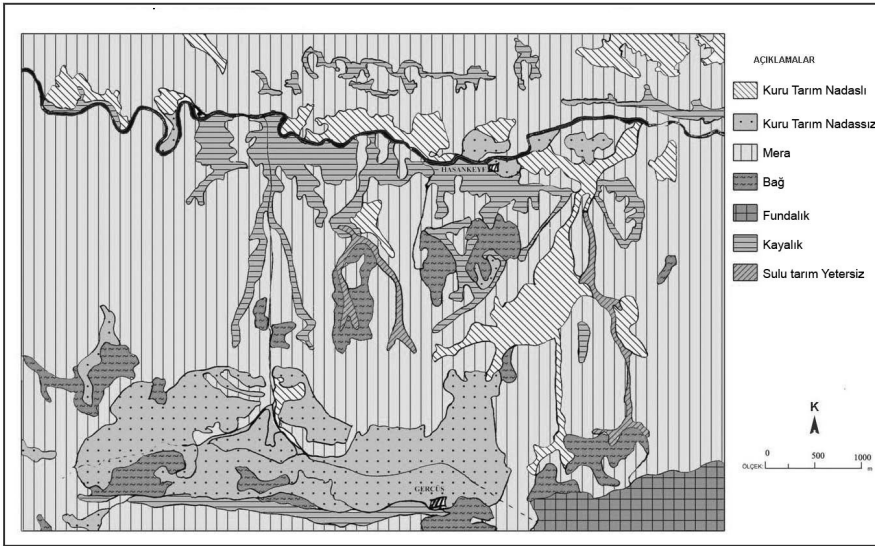
7.1. Kuru Tarım Faaliyetleri: Gercüş'ün kuzeybatısındaki yüksek düzlüklerde ve sahanın doğusundaki Softek antiklinali (Eğri Tepe, Kokelkarumi Tepesi) civarında yer alan platolarda, karstik yapı sebebiyle yeraltı suyu (taban suyu) seviyesi oldukça düşüktür. Suyu tutma kapasitesi zayıf olan kırmızımsı kahverengi toprakların bulunduğu bu sahalarda nadaslı kuru tarım zorunlu hale gelmiştir. İklimin yarı kurak şartlarına uyum sağlayabilen mercimek, buğday, arpa ve özellikle nohut bu alanların başlıca ürünleridir. Hatta bu doğal şartlarda yetişen kaliteli nohutlar, yöre ticaretine katkı sağlayarak “Mardin leblebisi” adıyla işlenmektedir.

7.2. Kırkat Göleti ve Sulu Tarıma Geçiş: Gercüş antiklinalinin tektonik ve flüviyal süreçlerle oyulup boşaltılmış tabanında (subsekant depresyonda), kalın ve verimli kahverengi orman toprakları yer alır ve yeraltı suyu seviyesi çevresindeki yüksek platolara göre daha elverişlidir. Bu doğal depresyonun sunduğu imkânla inşa edilen Kırkat Sulama Göleti, yörenin tarımsal kullanımını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Göletin yapılmasından önce sadece arpa ve buğday ekilen Kırkat, Yüceköy ve çevre mezralardaki arazilerde, sulama imkânının doğmasıyla beraber başta fasulye olmak üzere çeşitli baklagillerin yetiştirildiği nadassız sulu tarıma geçilmiştir.

7.3. Yamaçlarda Bağcılık ve Meyvecilik: Yörenin yüksek eğimli yamaçları, kırmızımsı kahverengi toprakları ve yazın uzun süren yüksek sıcaklıkları bağcılık için çok uygun bir ortam yaratmıştır. Gercüş, Batman ve Mardin çevresinde en fazla üzüm yetiştiriciliği yapılan merkez konumundadır. Gercüş antiklinalinin

güney ve kuzey yamaçlarında, Sapanlı, Çukuryurt ve Eğri Tepe civarlarında üzüm bağları geniş alanlar kaplar. Bağcılığın yanı sıra ilçenin ismine de («ceviz memleketi») ilham verdiği düşünülen ceviz ile yüksek fundalıklarda tutunabilen incir ve badem yetiştiriciliği yöre halkının önemli geçim kaynaklarındandır.

7.4. Meralar ve Keçi Yetiştiriciliği: Araştırma sahasının engebeli topografyası, yüksek eğim şartları nedeniyle ince toprak örtüsüne (veya çıplak kayalıklara) sahip olması tarıma imkân vermediğinden, Gercüş'te arazinin en geniş kısmını meralar oluşturmaktadır. Softek antiklinalinin geneli ile Gercüş antiklinalini çevreleyen sarp kalker yamaçları (hogbekler), orman tahribiyle de birleşince zayıf step alanlarına dönüşmüştür. Meraların bu geniş yayılımı, yörede küçükbaş hayvancılığı, bilhassa da sarp ve kayalık araziye iyi uyum sağlayan keçi yetiştiriciliğini ön plana çıkarmıştır. Ancak bu alanlarda yapılan bilinçsiz ve aşırı otlatma, seyrek meşe ormanlarının ve fundalıkların daha da tahrip olmasına, dolayısıyla eğimli yamaçlarda toprak erozyonunun tehlikeli boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır.

Şekil 11. Arazi Kullanım Haritası

8. Sonuç

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Mardin-Midyat Dağları (Eşiği) yöresinin geçiş kuşağında yer alan Gercüş ve çevresi; litolojik, tektonik ve klimatolojik faktörlerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenmiş karakteristik bir doğal ortam

sunmaktadır. Sahanın yapısal iskeletini, Alp orojenik hareketleri sonucunda meydana gelen kuzey-güney yönlü sıkışmalarla oluşmuş Jura tipi kıvrımlı bir yapı olan Gercüş antiklinali ile doğusundaki Softek antiklinali meydana getirmektedir. Arazide büyük ölçüde Paleojen yaşlı kalker, marn, kiltası ve kumtaşlarından oluşan, bölgeye özgü kırmızı rengiyle Gercüş Formasyonu ile Hoya (Midyat) Formasyonu yüzeylenmektedir (Yılmaz ve Duran, 1997).

Yöredeki en dikkat çekici jeomorfolojik unsur, Gercüş antiklinalinin tektonik hareketler ve akarsu aşındırmasıyla tepesinin oyulup dirençsiz depolarının tabana kadar boşaltılmasıyla meydana gelen devasa “komb (combe)” yani subsekant depresyondur (Yalçınlar, 1985). Bu yapısal çukurluğun içerisine yerleşen Nehir deresi, Aşdere ve Gürbüz deresi gibi akarsular, kıvrımlı topografyaya tam bir uyum sağlayarak bölgedeki en tipik “kafesli drenaj” (trellis) ağını oluşturmuşlardır (Erinç ve Bilgin, 1956).

Sahanın iklimi, genel hatlarıyla “Karasal Akdeniz Termik Rejimi” özellikleri sergilemektedir (Koçman, 1993). Yükseltinin çevresindeki havzalara göre fazla olması (850-1500 m arası) nedeniyle sıcaklık ortalamaları nispeten düşük kalsa ve kışlar yağışlı geçse de, yaz mevsiminde Basra kökenli sıcak hava kütlelerinin yöreye yerleşmesiyle çok uzun ve şiddetli bir yaz kuraklığı yaşanır (Gürgen, 2002). Bu kurak ve yarı kurak iklim şartları, bölgedeki bitki örtüsünün ve toprak tiplerinin dağılışını da doğrudan etkilemiştir. Sahanın sarp yamaçlarında ve antiklinal tabanında kahverengi orman toprakları ile bozulmuş meşe ormanı kalıntıları (Mazı meşesi) görülürken; ormanların yüzyıllar boyunca tahrip edildiği kalker zeminli geniş plato yüzeylerinde kırmızımsı kahverengi topraklar ve geven (*Astragalus*) türlerinin hakim olduğu antropojen stepler geniş yer kaplamaktadır (Atalay, 1994).

Gercüş çevresindeki bu fiziksel coğrafya şartları, yöredeki arazi kullanımını ve beşeri faaliyetleri kesin sınırlarla dikte etmiştir. Karstik yapının yaygınlığı ve yeraltı suyunun derinde olması nedeniyle ince topraklı yüksek düzlüklerde mecburen kuru tarım (mercimek, buğday, nohut) ile zayıf meralarda keçi yetiştiriciliği yapılmaktadır. Buna karşılık, Gercüş antiklinalinin boşaltılmış tabanındaki verimli topraklarda kurulan Kırkat Sulama Göleti sayesinde yörede sulu tarıma (fasulye, sebze) geçilebilmiş; eğimli kalker yamaçlar ise Gercüş’e özgü bağcılık faaliyetleriyle ekonomiye kazandırılmıştır.

Sonuç itibarıyla Gercüş ve yakın çevresi; jeolojik yapının yeryüzü şekillerini, bu şekillerin yerel iklim ve hidrografyayı, tüm bu doğal bileşenlerin ise insan yaşamını ve arazi kullanımını nasıl şekillendirdiğinin birbiriyle

bağlantılı olarak gözlemlenebileceği son derece özgün bir fiziki coğrafya laboratuvarı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Altınlı, İ. E. (1963). *1/500.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritası Diyarbakır ve Cizre paftası ve izahatnamesi*. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları.

Ardel, A. (1961). Güneydoğu Anadolu’da coğrafi müşahadeler. *Türk Coğrafya Dergisi*, (21).

Atalay, İ. (1994). *Türkiye vejetasyon coğrafyası*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Atalay, İ. (1997). *Türkiye coğrafyası* (Genişletilmiş 4. Baskı). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Erinç, S. (1957). *Tatbiki klimatoloji ve Türkiye’nin iklim şartları*. İTÜ Hidroloji Enstitüsü Yayınları.

Erinç, S. (1996). *Jeomorfoloji-I* (Genişletilmiş 4. Baskı). Öz Eğitim Yayınları.

Erinç, S. ve Bilgin, T. (1956). Türkiye’de drenaj tipleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, (7).

Erol, O. (1979). Türkiye’de Neojen ve Kuvaterner aşınım dönemleri, bu dönemlerin aşınım yüzeyleri ile yaşıtlı (korelan) tortullara göre belirlenmesi. *Jeomorfoloji Dergisi*, (8).

Gürgen, G. (2002). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin iklimi*. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yayınları.

Koçman, A. (1993). *Türkiye iklimi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Sözer, A. N. (1984). Güneydoğu Anadolu’nun doğal çevre şartlarına coğrafi bir bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*, (2).

Yalçınlar, İ. (1985). *Strüktürel jeomorfoloji-I* (Genişletilmiş 3. Baskı). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yılmaz, E. ve Duran, O. (1997). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi otokton ve allohton birimler stratigrafi adlamlama sözlüğü*. T.P.A.O. Araştırma Merkezi Grubu Başkanlığı Eğitim Yayınları

ISBN 979-10-7023-027-5

9 791070 230275

LIVRE DE LYON

livedelyon.com

[livedelyon](https://twitter.com/livedelyon)

[livedelyon](https://www.instagram.com/livedelyon)

[livedelyon](https://www.linkedin.com/company/livedelyon)